

Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

НОВЕ УКРАЇНСЬКЕ ПРАВО

Випуск 6

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

КУЗНЕЦОВА Наталія Семенівна, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри цивільного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (**головний редактор**);

ГРИНЯК Андрій Богданович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, заступник директора Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України з наукової роботи, академік-секретар відділення цивільно-правових наук Національної академії правових наук України (**заступник головного редактора**);

БОДЮЛ Євген Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент, учений секретар Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України (**відповідальний секретар редакційної колегії**);

АТАМАНЧУК Наталія Іванівна, доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

БОРДЕНЮК Василь Іванович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник відділу публічно-правових досліджень Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

ВЕЛИКАНОВА Марина Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу приватноправових досліджень Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

ДУРНОВ Євген Сергійович, доктор юридичних наук, професор, перший заступник директора Департаменту персоналу Міністерства внутрішніх справ України, полковник поліції;

КАРАГУСОВ Фархад Сергійович, доктор юридичних наук, професор Інституту приватного права Каспійського університету (Алмати, Республіка Казахстан);

КОЛОДІЙ Анатолій Миколайович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

КОПИЛЕНКО Олександр Любимович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук України, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, народний депутат України;

КОСТЮЧЕНКО Олена Євгенівна, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

КОТ Олексій Олександрович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, директор Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

КРАСИЦЬКА Лариса Василівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу науково-правових експертиз Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

КУЗНЕЦОВ Віталій Володимирович, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

КУПІНА Людмила Францівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу публічно-правових досліджень Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

МІЛОВСЬКА Надія Василівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

МОНАЄНКО Антон Олексійович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

НАЗАРОВ Іван Володимирович, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

НОСІК Володимир Васильович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, академік-секретар відділення екологічного, господарського та аграрного права Національної академії правових наук України;

ПЕТРИШИН Олександр Віталійович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, суддя Конституційного Суду України;

ПОГРІБНИЙ Сергій Олексійович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, суддя Верховного Суду, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

САЙМОНС Вільям Бредфорд, доктор юридичних наук, почесний професор Лейденського університету (Лейден, Нідерланди);

ФЕДОРЧЕНКО Наталія Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

ЧЕХОВСЬКА Ірина Василівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права Університету державної фіскальної служби України;

ШАКУН Василь Іванович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

ШУМИЛО Микола Єгорович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України.

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАН України
18 грудня 2025 р., протокол №12

Науковий журнал «Нове українське право» зареєстровано Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення (Рішення про реєстрацію суб'єктом у сфері друкованих медіа № 746 від 14.03.2024, ідентифікатор медіа: R30-03473)

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України (вул. Пилипа Орлика, 3, м. Київ, 01024, e-mail: lawmaking@nas.gov.ua. Тел.: +38 (044) 253-34-19).

Періодичність видання: 6 разів на рік.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, іспанська, болгарська, румунська.

Наказом МОН України від 19.04.2021 № 420 (додаток 3) журнал включено до Категорії «Б»
Переліку наукових фахових видань України зі спеціальності D8 – Право
Офіційний сайт видання: www.newukrainianlaw.in.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ЗМІСТ

ПРАВOTВOPЧA ДІЯЛЬНІСТЬ АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОРМОТВОРЕННЯ

Арабаджи Н. Б., Івасюк В. В.

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ ЄС ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ
СУЧАСНОГО ПРАВОПОРЯДКУ.....7

Бичков І. Г.

ПРОФЕСІЙНО-ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ СУДДІВ
У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.....15

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Деледивка С. Г.

ЗАХИСТ ПРАВ НА ЧАСТКУ У СТАТУТНОМУ КАПІТАЛІ ТОВАРИСТВА
ТА ПРИНЦИП РЕЄСТРАЦІЙНОГО ПІДТВЕРДЖЕННЯ ПРАВ.....24

Єфремова І. І., Аргат Я. П., Ломакіна І. Ю., Настіна О. І.

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ:
ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА СУЧАСНА ПРАКТИКА ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ
В РОБОТІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК.....32

Курило М. П., Зленко С. М.

ДО ПИТАННЯ ПРО АКТУАЛЬНІСТЬ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ
ЯК ЦИВІЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ГАРАНТІЇ.....40

Марченко О. В., Огородник Н. Т.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....49

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Боброва Ю. Ю., Бобров Ю. О.

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ БРОНЮВАННЯ ВІЙСЬКОВОЗОВОБ'ЯЗАНИХ В УКРАЇНІ:
ВІДПОВІДНІСТЬ ВИКЛИКАМ У РЕТРОСПЕКТИВНОМУ АНАЛІЗІ.....56

Кальчук О. М.

СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ
В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ ТА ЇХ АДМІНІСТРАТИВНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ.....63

Ковальова О. В.

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО
НАСИЛЬСТВА СТОСОВНО АБО У ПРИСУТНОСТІ ДИТИНИ:
ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ПРАКТИКИ.....72

Нітченко А. Г., Крес Н. О.

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА МИРНІ ЗІБРАННЯ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....80

Пархоменко М. М., Литвяк В. А.

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ МНОЖИННОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ:
АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН 2025 РОКУ.....88

Пузирний В. Ф.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....96

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

Бабіков О. П., Федоренко І. Л.

ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЗДІЙСНЕННЮ РЕЛІГІЙНОГО ОБРЯДУ В РІШЕННЯХ ЄСПЛ..... 102

Глобенко Г. І.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....108

Квашук О. Д.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
ЩОДО ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ.....114

Тарасюк С. М.

ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
ЯК ІНСТРУМЕНТ СТРИМУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ.....128

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Філашкін В. С.

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ТА СУТНОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ
ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВОЛІ,
ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ.....136

Чашницька Т. Г.

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СТАДІЇ ЕКСПЕРТНОГО
ЕКСПЕРИМЕНТУ ПІД ЧАС ПОРТРЕТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....142

Трибуна молодого вченого

Валько Л. А.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СПОЖИВАЧА ЦИФРОВИХ ПОСЛУГ.....148

Воронкін А. О.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ
НА МАЙНО ТА ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ПРО ДОЛЮ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ НА СТАДІЇ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....155

Йосипенко М. С.

КРЕДИТНИЙ ДОГОВІР ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ КРЕДИТНИХ ПРАВОВІДНОСИН.....165

Ковтун О. І.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ,
ЮРИДИЧНІ СКЛАДИ ЯКИХ ПЕРЕДБАЧЕНІ В ДИСПОЗИЦІЯХ СТАТТІ 180
КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ, З ІНШИМИ КРИМІНАЛЬНИМИ
ПРАВOPOPУШЕННЯМИ.....172

Мельник О. С.

ДОВЕДЕННЯ ФАКТУ НАЯВНОСТІ ШЛЮБУ:
УКРАЇНСЬКИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ПІДХІД.....179

Митчик Д. Р.

КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ УХВАЛ СЛІДЧИХ СУДДІВ
ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ.....185

Нагірний І. П.

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ІНФОРМАЦІЙНИМИ
ТЕХНОЛОГІЯМИ, ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ЇХ РІЗНОВИДІВ.....194

CONTENTS

LAW-MAKING ACTIVITY, CURRENT PROBLEMS OF RULE-MAKING

Arabadzhy Natalia, Ivasiuk Vasyl

ANTHROPOCENTRISM OF EU LEGAL VALUES AS A FACTOR IN THE TRANSFORMATION
OF THE MODERN LEGAL SYSTEM.....7

Bychkov Ihor

PROFESSIONAL LEGAL CONSCIOUSNESS OF JUDGES IN CONTEMPORARY SCHOLARLY
RESEARCH.....15

TOPICAL ISSUES OF PRIVATE LAW

Deledyvka Serhii

PROTECTION OF RIGHTS TO A SHARE IN A COMPANY'S CHARTER CAPITAL
AND THE PRINCIPLE OF REGISTRATION-BASED CONFIRMATION OF RIGHTS..... 24

Yefremova Iryna, Arhat Yana, Lomakina Iryna, Nastina Olga

LEGAL ANALYSIS OF A CIVIL-LAW CONTRACT IN LABOR RELATIONS:
HISTORICAL BACKGROUND AND MODERN PRACTICE FOR USE
IN THE WORK OF LEGAL CLINICS32

Kurylo Mykola, Zlenko Serhii

ON THE ISSUE OF THE RELEVANCE OF JUDICIAL CONTROL AS A CIVIL PROCEDURAL
GUARANTEE.....40

Marchenko Olesia, Ogorodnyk Nazar

PROBLEMATIC ASPECTS OF EVIDENCE IN CIVIL PROCEEDINGS UNDER MARTIAL LAW.....49

TOPICAL ISSUES OF PUBLIC LAW

Bobrova Yuliia, Bobrov Yurii

THE LEGAL MECHANISM FOR BOOKING CONSCRIPTS IN UKRAINE:
MEETING THE CHALLENGES IN RETROSPECTIVE ANALYSIS..... 56

Kalchuk Oleksii

SUBJECTS OF ENSURING THE IMPLEMENTATION OF PERSONNEL POLICY
IN PROSECUTOR'S OFFICES AND THEIR ADMINISTRATIVE LEGAL PERSONALITY..... 63

Kovalova Olena

ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR COMMITTING DOMESTIC VIOLENCE AGAINST
OR IN THE PRESENCE OF A CHILD: TRENDS IN COURT PRACTICE.....72

Nitchenko Alla, Kres Nataliia

CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS FOR THE EXERCISE OF THE RIGHT
TO PEACEFUL ASSEMBLY UNDER MARTIAL LAW.....80

Parkhomenko Maryna, Lytviak Viktoriia

LEGALIZATION OF MULTIPLE CITIZENSHIP IN UKRAINE:
ANALYSIS OF THE 2025 LEGISLATIVE AMENDMENTS.....88

Puzyrnyi Viacheslav

FEATURES OF THE FUNCTIONING AND LEGAL REGULATION
OF THE STATE EXECUTIVE BODIES' ACTIVITIES UNDER MARTIAL LAW.....96

TOPICAL ISSUES OF CRIMINAL LAW AND PROCESS

Babikov Oleksandr, Fedorenko Igor

OBSTRUCTION OF RELIGIOUS RULES IN THE DECISIONS OF THE ECHR.....102

Hlobenko Hennadii

THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF ENSURING THE RIGHTS OF PARTIES
TO CRIMINAL PROCEEDINGS UNDER MARTIAL LAW.....108

Kvashuk Oleksandr

PROBLEMATIC ISSUES OF CRIMINAL PROCEEDINGS AGAINST LEGAL ENTITIES.....114

Tarasiuk Sergii

GUARANTEES OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN CRIMINAL PROCEEDINGS
AS A TOOL FOR RESTRAINING PROCEDURAL COERCION.....128

TOPICAL ISSUES OF CRIMINALISTICS AND CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

Filashkin Vadym

DOCTRINAL APPROACHES TO THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE FORENSIC
CHARACTERIZATION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST PERSONAL LIBERTY, HONOR,
AND DIGNITY.....136

Chashnytska Tetiana

GENERAL THEORETICAL PROBLEMS AND PRACTICAL ASPECTS
OF THE EXPERT EXPERIMENT STAGE DURING PERSONAL IDENTIFICATION
BY CHARACTERISTICS OF EXTERNAL IDENTITY.....142

TRIBUNE OF A YOUNG SCIENTIST

Valko Lesia

THE CIVIL-LAW STATUS OF THE CONSUMER OF DIGITAL SERVICES.....148

Voronkin Anatolii

SAFEGUARDING THE INVIOABILITY OF THE PROPERTY RIGHT WHEN ORDERING SEIZURE
OF PROPERTY AND DETERMINING THE FATE OF PHYSICAL EVIDENCE AT THE PRE-TRIAL
INVESTIGATION STAGE.....155

Yosypenko Maksym

A CREDIT AGREEMENT AS THE BASIS FOR THE ESTABLISHMENT OF CREDIT LEGAL
RELATIONSHIPS.....165

Kovtun Oleksii

SELECTED ISSUES OF QUALIFICATION AND DELINEATION OF CRIMES,
THE LEGAL ELEMENTS OF WHICH ARE PRESCRIBED IN THE DISPOSITIONS
OF ARTICLE 180 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE WITH OTHER
CRIMINAL OFFENSES.....172

Melnyk Oleksandr

PROVING THE FACT OF MARRIAGE: UKRAINIAN AND INTERNATIONAL APPROACH.....179

Mytchuk Dmytro

CASSATION APPEAL OF INVESTIGATIVE JUDGES' RULINGS AS A TOOL FOR RESOLVING
PROBLEMATIC ISSUES.....185

Nahirnyi Ivan

FORENSIC FEATURES OF CRIMES RELATED TO INFORMATION TECHNOLOGIES
AND CHARACTERISTICS OF THEIR INDIVIDUAL VARIETIES.....194

ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОРМОТВОРЕННЯ

УДК 340.12:341.171(4):342.7

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.1>

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ ЄС ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

Арабаджи Наталя Борисівна,

orcid.org/0000-0002-6927-4188

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету**Івасюк Василь Валерійович,**

orcid.org/0009-0002-2275-8560

аспірант кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету

Стаття присвячена комплексному теоретико-правовому дослідженню антропоцентризму як фундаментальної основи правових цінностей Європейського Союзу та ключового чинника трансформації сучасних правопорядків. У роботі обґрунтовано, що сучасний етап розвитку європейської інтеграції характеризується переходом від інституційно-економічної моделі до аксіологічної парадигми, де людина, її гідність та основоположні права стають центральним критерієм легітимності наднаціонального права. Авторами проаналізовано еволюцію установчих документів Європейського Союзу – від Римських договорів до Лісабонського договору, що дозволило виявити динаміку нормативного закріплення гуманістичних ідеалів.

Особлива увага приділяється порівняльному аналізу конституційного досвіду держав-членів (Франції, Італії, Німеччини, Польщі) та Швейцарії. Розкрито зміст доктрини «конституційної ідентичності» на прикладі рішень Федерального конституційного суду Німеччини, які встановлюють «гарантію вічності» для антропоцентричних цінностей. Досліджено механізми впливу правових цінностей Європейського Союзу на національні правові системи через принципи примату, прямої дії та євролояльної інтерпретації.

У контексті євроінтеграційних прагнень України акцентовано на необхідності глибокої модернізації вітчизняного правопорядку. Досвід Польщі визначено як найбільш релевантний для української практики адаптації *acquis communautaire*. Особливо розглянуто виклики для реалізації принципу толерантності та захисту прав людини в умовах воєнного стану, що потребує розроблення концепції «захисної демократії». Зроблено висновок, що антропоцентрична трансформація є не лише вимогою вступу до Європейського Союзу, а й об'єктивним процесом гармонізації національного права з універсальними стандартами світової цивілізації.

Ключові слова: антропоцентризм, правові цінності ЄС, Лісабонський договір, конституційна ідентичність, трансформація правопорядку, людська гідність, верховенство права, європейська інтеграція, *acquis communautaire*, судова практика, конституційний контроль, права людини.

Arabadzhy Natalia, Ivasiuk Vasyl. Anthropocentrism of EU legal values as a factor in the transformation of the modern legal system

The article is devoted to a comprehensive theoretical and legal study of anthropocentrism as the fundamental basis of the legal values of the European Union and a key factor in the transformation of modern legal orders. The paper substantiates that the current stage of European integration is characterized by a transition from an institutional and economic model to an axiological paradigm, where the human being, human dignity, and fundamental rights become the central criteria for the legitimacy of supranational law. The authors analyze the evolution of the EU founding documents – from the Treaties of Rome to the Treaty of Lisbon, which allowed for identifying the dynamics of the normative consolidation of humanistic ideals.

Particular attention is paid to a comparative analysis of the constitutional experience of member states (France, Italy, Germany, Poland) and Switzerland. The content of the doctrine of "constitutional identity" is revealed through the example of the decisions of the Federal Constitutional Court of Germany, which establish an "eternity guarantee" for anthropocentric values. The mechanisms of the influence of EU legal values on national legal systems through the principles of primacy, direct effect, and Euro-loyal interpretation are investigated.

*In the context of Ukraine's European integration aspirations, the emphasis is placed on the need for a profound modernization of the national legal order. Poland's experience is identified as the most relevant for the Ukrainian practice of adapting the *acquis communautaire*. The challenges for the implementation of the principle of tolerance and the protection of human rights under martial law are separately considered, which requires the development of the concept of "militant democracy". It is concluded that anthropocentric transformation is not only a requirement for EU accession but also an objective process of harmonizing national law with the universal standards of world civilization.*

Key words: *anthropocentrism, EU legal values, Treaty of Lisbon, constitutional identity, transformation of legal order, human dignity, rule of law, European integration, *acquis communautaire*, judicial practice, constitutional review, human rights.*

Актуальність теми. Становлення суверенної української держави на початку 90-х рр. ХХ ст. ознаменувалося вибором євроінтеграційного курсу як пріоритетного напрямку міжнародної діяльності та правового реформування. Процес наближення вітчизняного законодавства до *acquis* ЄС, попри свою всеосяжність, характеризувався природною зумовленістю. Це пояснюється генетичною єдністю української та загальноєвропейської правових культур. Історичний внесок українських правників і громадських діячів у формування європейського правового дискурсу підтверджує належність України до спільної ціннісної та нормативної матриці європейської цивілізації.

Трансформація національного правопорядку України відбувається в умовах безпрецедентних загроз державній незалежності, що не перешкоджає дотриманню державою принципів міжнародного права. Пріоритетність реалізації євроінтеграційного вектора, підтверджена отриманням статусу держави – кандидати на членство в ЄС, потребує невідкладної адаптації внутрішнього законодавства до *acquis communautaire*. Поточний етап

державотворення ставить перед уповноваженими суб'єктами низку стратегічних завдань: від оновлення нормативно-правового базису національної безпеки до розроблення правових механізмів післявоєнної відбудови та підвищення рівня правосвідомості суспільства.

Аналіз дослідження. В українській юридичній науці дослідження впливу європейських цінностей на національний правопорядок набуло особливої гостроти в контексті сучасних державотворчих процесів та євроінтеграційних прагнень. Вітчизняна доктрина, представлена фундаментальними працями С. Головатого, Н. Оніщенко й О. Скакун, послідовно обстоює тезу про необхідність модернізації українського права на засадах антропоцентризму, що корелюється із загальноєвропейським вектором розвитку. Учені акцентують увагу на тому, що рецепція правових цінностей ЄС є не просто формальним наближенням законодавства (апроксимацією), а глибокою трансформацією взаємин у трикутнику людина – суспільство – держава. Сучасні українські дослідники інтегрують надбання таких учених, як L. Garlicki й András Sajó, для

обґрунтування нових механізмів судового захисту прав людини, що відповідають вимогам європейського правокультурного простору та забезпечують утвердження верховенства права в умовах глобальних викликів.

На міжнародному рівні трансформація правопорядку крізь призму антропоцентризму стала предметом ґрунтовного аналізу в межах європейського конституціоналізму кінця XX – початку XXI ст. [2, с. 10]. Провідні західні правознавці, зокрема J.H. Weiler, A. von Bogdandy та K. Lenaerts, обґрунтували перехід від суто інституційної моделі ЄС до ціннісно орієнтованої системи, де людська гідність і фундаментальні права особи виступають основоположним критерієм легітимності наднаціонального права. У працях A. Peters, G. de Búrca та M. Kumm доводиться, що антропоцентричні цінності ЄС виконують роль каталізатора «конституційної конвергенції», змушують національні правопорядки адаптувати власні доктрини до високих стандартів людиноцентризму. Дослідження N. Walker і A. Stone Sweet додатково підкреслюють, що цей вплив не є суто нормативним, а має глибокий аксіологічний характер, змінюючи саму ідентичність європейського правового простору [12].

Доктринальне осмислення правових цінностей в Україні демонструє їхню фундаментальну роль у трансформації сучасного правопорядку. Дослідження сутнісних характеристик аксіологічного базису права виходить за межі суто юридичного аналізу, охоплює соціокультурні та політологічні аспекти. Вагомий внесок у формування методології дослідження цінностей, їхньої типології та механізмів впливу на державні інститути зробили провідні науковці, зокрема А. Крусян, М. Савчин, О. Марцеляк, В. Копійка, О. Кресін. Їхні розробки закладають підґрунтя для переосмислення національного законодавства крізь призму європейських стандартів людиноцентризму.

Виклад основного матеріалу.

У сучасній юриспруденції спостерігається плюралізм підходів до дефініції та типологізації категорій «правова цінність», «конституційна цінність» та «соціально-правова цінність». Аксіологічний підхід

дозволяє розглядати право не лише як регулятивний інструментарій, а і як самостійне соціальне благо. У цьому контексті важливо розмежувати «цінність права» (його суспільну значущість) і «правові цінності» (конкретні ідеали й механізми). Отже, правові цінності постають як сукупність засобів, що гарантують безпеку особи, забезпечують визначеність її статусу та реалізацію справедливості. Фундаментальні природні права людини та демократичні принципи є ядром цієї системи, перетворюючись на основні принципи права: свободу, рівність, мир і безпеку.

Класифікація правових цінностей за критеріями абстрактності, спеціалізації та цивілізаційної приналежності висвітлює складну архітектуру сучасного правопорядку. Органічна двореєстровість цінностей (ідеали та компроміси) знаходить свій прояв у закріпленні прав людини як фундаментального базису, що інтегрує ідеалістичні концепції в реальній юридичній практиці. Утвердження природно-правової парадигми, де центральне місце посідає людина, її життя та гідність, детермінує процес конвергенції різних правових систем. Це дозволяє розглядати антропоцентричні цінності не лише як моральні орієнтири, а як дієвий механізм модернізації національних правопорядків на засадах універсалізму.

Правові цінності (свобода, правопорядок, безпека) розглядаються дослідниками як своєрідні «універсалії», що концентрують у собі найвищі здобутки людської цивілізації. Їхня багатомірність і універсальний характер дозволяють їм пронизувати всі сфери суспільного буття, перетворюючись на об'єкти стратегічних інтересів особи, держави та міжнародних інституцій. Усвідомлення ідеологічної природи цих чеснот дозволяє трактувати їх як соціальне благо, без якого неможливе існування суб'єктів права. В антропоцентричному вимірі такі цінності є не просто ідеями, а життєво важливими механізмами, що забезпечують стабільність і розвиток як національних, так і глобальних правопорядків.

Доктринальне розуміння цінності у праві дозволяє трактувати її як ключовий показник спроможності правової

системи відповідати загальнолюдським інтересам. Ціннісна шкала виміру є гарантом збереження сутності права, забезпечує його роль як засобу досягнення соціальної справедливості. Без залучення аксіологічного інструментарію неможливо повноцінно розкрити специфіку правової природи, адже функції та принципи права набувають своєї логічної завершеності лише через призму системи цінностей, орієнтованої на захист прав і свобод людини.

Трансформація сучасного правопорядку на засадах європейської правової традиції актуалізує роль толерантності як універсальної правової цінності. Вона впроваджується в соціальне буття через право як цивілізований регулятор, забезпечує конструктивну взаємодію між суб'єктами політичних відносин і захист від дискримінаційних практик. Як практичний принцип толерантність сприяє збереженню ідентичності людини у глобалізованому світі. Проте варто зауважити, що в умовах збройної агресії та дії воєнного стану застосування цього принципу зазнає об'єктивних обмежень, що потребує окремого правового й етичного аналізу в межах концепції захищеної демократії.

Варто відмітити, що дослідження правової природи сучасних викликів підтверджує, що попри динаміку соціальних процесів, ядро фундаментальних цінностей залишається константним. Поняття «людська гідність» та «право на життя» формують аксіологічний фундамент, який визначає напрям розвитку правової доктрини [6, с. 177]. Права людини в цьому контексті розглядаються як форма практичної реалізації правових цінностей, що глибоко вкорінені у правосвідомості та культурі суспільства. Сучасний науковий дискурс фіксує своєрідне коливання «маятника» між державним інтересом (цілісністю системи) та індивідуальною свободою (антропоцентризмом). Оптимальна модель правопорядку вбачається в синтезі цих орієнтирів із залученням ширшого ціннісного спектра – універсальних і глобальних правових цінностей, що забезпечують єдність світового співтовариства.

Фундаментальна категорія свободи розглядається як аксіологічне осердя

права, зумовлене антропоцентричною природою людської особистості. У юридичному дискурсі свобода відображає правомірну можливість індивіда діяти на власний розсуд у межах правового поля, реалізуючи потенціал відповідальної суб'єктності. Саме через інституціалізацію свободи як наріжного принципу конституціоналізму відбулося формування сучасного європейського правопорядку. Вона трансформувалася з абстрактного ідеалу в дієвий механізм правового розвитку, що структурує взаємини в межах міжнародних правових систем і сучасних демократичних інституцій.

Аксіологічний вимір ідеї миру у праві розкривається через категорію суспільного блага, що досягається шляхом гармонізації та справедливого врівноваження суперечливих інтересів. Мир розглядається не лише як дипломатичний статус міждержавних відносин, а як якісний стан соціуму, за якого деструктивні конфлікти долаються через правові процедури. У контексті антропоцентричної парадигми ідея миру стає невід'ємною від принципів справедливості та порядку, адже вільний розвиток особистості можливий лише в урегульованому середовищі, де право виступає гарантом солідарності та недопущення насильства як засобу вирішення спорів.

Варто наголосити на іманентній взаємозалежності фундаментальних правових цінностей, серед яких мир, свобода, справедливість, права людини та верховенство права формують єдиний аксіологічний комплекс [4, с. 366]. У сучасному глобалізованому просторі значущість цих орієнтирів є визначальною для розуміння природи права як такого. Це зумовлює необхідність переосмислення сутнісних характеристик національних правових систем, правопорядку ЄС та міжнародного права крізь призму порівняльного правознавства, що дозволяє виявити універсальні алгоритми їхнього функціонування та взаємодії [5, с. 310].

Зазначена теоретична взаємозалежність аксіологічних категорій знаходить своє прагматичне втілення в інституційній архітектурі Європейського Союзу. Саме аналіз цілей, завдань та принципів цього наднаціонального утворення

дозволяє розкрити те, як абстрактні ідеали трансформуються у функціональну компетенцію.

Аналіз цілей, завдань та принципів будь-якого міждержавного об'єднання дозволяє розкрити його сутнісний зміст і специфіку предметно-функціональної компетенції. Європейський Союз, як унікальне наднаціональне інтеграційне утворення, ґрунтується на спільних аксіологічних засадах, що детермінують розвиток автономної системи права ЄС. Феномени «європейської інтеграції» та «наднаціональності», що еволюціонували з моменту заснування Європейських співтовариств, постають безпрецедентними для сучасного регіонального правопорядку. Вони акумулюють інтелектуальні та нормативні надбання держав-членів, формують особливу правосуб'єктність ЄС, яка інтегрує політико-правові та соціально-економічні стандарти в єдину цілісну систему [9, с. 90].

Еволюція установчих актів Європейського Союзу відображає процес утвердження гуманістичних ідеалів як основи наднаціонального правопорядку. Якщо Римський договір акцентував увагу на солідарності та процвітанні як передумовах економічного єднання, то Єдиний європейський акт 1986 р. суттєво розширив цей базис, імплементував положення про пріоритет прав людини та демократичних цінностей. Особливе значення мало закріплення свободи та рівності як засадничих елементів європейської ідеї. Це заклало фундамент для переходу від «Європи ринків» до «Європи цінностей», де інтеграційні процеси розглядаються крізь призму гарантування міжнародної безпеки та забезпечення гармонійного розвитку людської особистості.

Найбільш виразно антропоцентричний вектор розвитку ЄС окреслено в положеннях Маастрихтського, Амстердамського та Лісабонського договорів [14]. Маастрихтський договір не лише підтвердив відданість верховенству права та демократії, а й заклав інституційні підвалини європейської ідентичності через запровадження спільного громадянства та концепції «простору свободи, безпеки й справедливості». На особливу увагу заслуговує Лісабонський дого-

вір (2009 р.), який здійснив «аксіологічний прорив», нормативно закріпив у ст. 2 вичерпний перелік цінностей: від поваги до людської гідності та прав меншин до плюралізму й гендерної рівності. Визнання Хартії основоположних прав ЄС рівноцінною за юридичною силою установчим договорам остаточно трансформувало людину з об'єкта економічного регулювання на центрального суб'єкта правопорядку Союзу [13].

Визнання людини центральним суб'єктом правопорядку Союзу формує новий стандарт, який стає обов'язковим орієнтиром для країн, що прагнуть інтеграції. Для України цей процес імплементації цінностей пройшов шлях від декларативного визнання до конкретних зобов'язань, набувши особливої правової значущості після отримання статусу держави-кандидатки у 2022 р. Це накладає на вітчизняну правову систему зобов'язання щодо глибинної трансформації на засадах антропоцентризму та європейського правового стандарту.

У дослідженні системи цінностей українського конституціоналізму А. Крусян обґрунтовує пріоритетність тих аксіологічних категорій, що формують телеологічну основу конституційних принципів [6, с. 218]. У науковому доробку Н. Шаптали та низки інших учених підтримується аналогічний підхід, де антропоцентричний базис – людина та її правова свобода – визнається центральною ланкою в ієрархії конституційних цінностей поряд із демократією та верховенством права [11, с. 17].

Під конституційними цінностями варто розуміти систему засадничих постулатів, які формують ціннісно-сміслову ядро правосвідомості та публічно-владної діяльності. Їхнє функціональне призначення полягає в забезпеченні наступності правопорядку та стабільності правової системи. Доктринальна класифікація дозволяє структурувати ці цінності за рівнями, як-от:

- фундаментальний рівень: універсальні цінності, що визначають тип правової ідеології та цивілізаційну приналежність держави;

- модельний рівень: специфічні орієнтири, зумовлені обраною конституційною моделлю правового регулювання;

– нормативний рівень: цінності, що об'єктивуються через національну систему джерел конституційного права;

– інституційний рівень: засади, що структурують конституційний лад через механізми легітимації влади та судового конституційного контролю.

Попри універсальність європейського вектора, антропоцентрична трансформація правопорядку не є уніфікованим процесом. Вона набуває унікальних форм у національних конституційних актах, що зумовлено історико-культурною специфікою держав

У межах порівняльного правознавства актуалізується дослідження варіативності ціннісних орієнтирів у національних конституційних актах. Прикладом самобутньої аксіологічної моделі є Франція, де на конституційному рівні первинно задекларовано пріоритет природних прав людини та принципів суверенітету. Юридична конструкція французької демократії базується на інтеграції класичних ідеалів (*liberté, égalité, fraternité*) із практичними механізмами народовладдя. Конституційні приписи встановлюють чіткий ціннісний ценз для суб'єктів політичного процесу (партій і об'єднань), вимагають від них суворого дотримання засад демократичного устрою, що підкреслює активний характер захисту конституційного ладу [14, с. 1675].

Італійський досвід демонструє перехід до соціально орієнтованого конституціоналізму, де праця та солідарність постають як провідні державотворчі цінності. Конституційні приписи Італії встановлюють розгалужену систему пріоритетів: від захисту мовних меншин до прагнення до міжнародного правопорядку, заснованого на мирі. Натомість Конституція Бельгії відображає специфіку правового регулювання складних поліетнічних суспільств, висуває на перший план цінності федеративного устрою та територіальної автономії. Це підтверджує тезу про те, що кожна національна система, попри спільний європейський фундамент, формує власну ієрархію цінностей, зумовлену історико-правовим контекстом.

Швейцарський конституціоналізм демонструє унікальний синтез національної ідентичності й універсальних ціннос-

тей. Конституційні приписи Конфедерації детермінують діяльність держави через призму публічного інтересу та верховенства права, де остання виступає не лише легітимацією, а й межею владних повноважень [8, с. 45]. Орієнтація на загальний добробут, культурне розмаїття та внутрішню згуртованість свідчить про глибокий антропоцентризм системи, де права народу та безпека країни нерозривно пов'язані з етичними категоріями сумлінності та справедливості. Такий підхід забезпечує сталість правопорядку навіть поза формальними інтеграційними об'єднаннями, підтверджує універсальність принципів демократичної правової держави.

Еволюція європейського правопорядку детермінувала внесення суттєвих коректив до конституційного дизайну низки європейських держав. Процес «європеїзації» національних конституцій (на прикладі Словаччини, Румунії, Італії) став юридичним інструментом виконання інтеграційних зобов'язань, що охоплюють не лише економічні, а й фундаментальні ціннісні складники. Конституційна практика Словацької Республіки є репрезентативною в частині визнання примату обов'язкових актів ЄС, що фактично трансформує традиційне розуміння законодавчої ієрархії. Окрім того, делегування повноважень міжнародним організаціям колективної безпеки, закріплене на конституційному рівні, підтверджує готовність держав до солідарної відповідальності за дотримання демократичного порядку та глобального миру.

Становлення наднаціонального правопорядку ЄС розглядається як результат глибокої інтеграції національних правових масивів, що базується на спільній системі координат. Важливим елементом цієї архітектури є не лише розмежування компетенцій (через субсидіарність) та забезпечення ієрархічності норм (через примат і пряму дію), а й аксіологічна взаємодоповнюваність різноманітних правових культур. Кінцевою метаморфозою європейської інтеграції постає інноваційна модель демократії, яка переносить центр тяжіння на людину та громадянське суспільство [10, с. 115]. У цій парадигмі демократизація інституцій ЄС

й еволюція європейської правової культури є взаємопов'язаними процесами, що спрямовані на утвердження суб'єктності особи в межах цілісного європейського конституційного простору.

У межах дослідження трансформації правопорядку на особливу увагу заслуговує польська модель «європеїзації» права як найближчий аналог для українських державотворчих процесів. Системність польських реформ базувалася на неухильному дотриманні копенгагенських критеріїв: демократизації, верховенстві права й інституційній прозорості. Конституційна реформа 1997 р. стала нормативним фундаментом для сталого розвитку, забезпечивши належну правову основу для делегування повноважень наднаціональним структурам [7, с. 188]. Ефективність польського досвіду полягає в комплексній взаємодії всіх гілок влади та громадянського суспільства, що привело до мінімізації корупційних ризиків і успішної адаптації *acquis communautaire*. Цей приклад доводить, що отримання статусу члена ЄС є не фіналом, а етапом безперервного процесу вдосконалення правової держави.

Німецький досвід конституційного контролю став визначальним для балансування між пріоритетом права ЄС та збереженням національних правових засад. У рішенні щодо Лісабонського договору Федеральний конституційний суд Німеччини наголосив, що існують ядерні цінності, які не підлягають відчуженню навіть на користь наднаціональних структур. З використанням застереження про «вічність» орган конституційної юрисдикції захистив правову природу держави, де людська гідність (ст. 1) є недоторканим орієнтиром. Така юридична позиція корелює з положеннями самого Лісабонського договору (ст. 4 (2)) щодо поваги до національної ідентичності держав-членів. У результаті було вироблено алгоритм, за якого розвиток наднаціонального правопорядку не може суперечити фундаментальним правам і свободам, що становлять онтологічну основу національної конституції [13].

Висновки. У підсумку проведеного дослідження можна констатувати, що

аксіологічний базис Європейського Союзу постає складною, багатоаспектною системою, пізнання якої потребує застосування синергетичної методології та комплексного юридичного інструментарію. Еволюційна траєкторія правових цінностей від Римських договорів до Лісабонської реформи засвідчує неухильну трансформацію ЄС у наднаціональний правопорядок, де людиноцентризм стає визначальним вектором. Вплив цих цінностей на національні системи держав-членів і кандидатів на вступ детермінує процеси глибокої модернізації законодавства та конвергенції правових стандартів. Досвід провідних європейських демократій (Німеччини, Польщі, Італії) підтверджує ключову роль органів конституційної юрисдикції як гарантів ціннісної гомогенності європейського правового простору, що є стратегічно важливим орієнтиром для України у процесі її інституційної інтеграції.

Доведено існування діалектичного взаємозв'язку між національними та наднаціональними правовими стандартами. З одного боку, кращі здобутки національного конституціоналізму стають підґрунтям для формування загальноєвропейських актів; з іншого – процес європейської інтеграції детермінує необхідність конституційної модернізації держав-членів та кандидатів на вступ. Така трансформація забезпечує гармонізацію національних правопорядків із принципами ЄС, де конституційні цінності виступають фундаментом для захисту прав людини та сталого функціонування інститутів громадянського суспільства.

Процес європейської інтеграції детермінував суттєву модернізацію конституційного дизайну та правових систем держав – членів ЄС, що супроводжувалося інтенсифікацією діяльності ключових інститутів публічної влади. Досвід Польщі, Угорщини, Італії та Німеччини свідчить про засадничу роль органів конституційної юрисдикції в системній імплементації засадничих цінностей Спільноти. Особливого значення набуло дотримання стандартів тлумачення норм відповідно до *acquis communautaire*, що стало обов'язковим елементом національної судової практики. Для України

цей досвід є релевантним орієнтиром у контексті реформування правоохоронної та судової систем, підвищення відповідальності державних органів і впровадження ефективних антикорупційних механізмів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Договір про Європейський Союз від 7 лютого 1992 р. (у редакції Лісабонського договору від 13 грудня 2007 р.). *Офіційний вісник Європейських Співтовариств*. 2007. С. 306. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029
2. Заєць А. Правопорядок в Україні: теоретико-методологічні засади формування в умовах європейської інтеграції. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Серія «Юридичні науки». 2023. Т. 11. С. 3–11.
3. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Козюбра М. Верховенство права: українська модель та європейські стандарти : монографія. Київ : Дух і Літера, 2024. 456 с.
5. Оніщенко Н., Сунічук М. Правова система України в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних викликів : монографія. Київ : Вид-во Ін-ту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2023. 380 с.
6. Крусян А. Сучасний український конституціоналізм : монографія. Київ : Юрінком-Інтер, 2010. 560 с.
7. Савчин М. Конституціоналізм і природа конституції : монографія. Ужгород : Ліра, 2009. 372 с.
8. Кийков О. Challenges of Anthropocentrism in Wartime: A Legal and Normative Perspective. *Journal of Legal Thought*. 2025. Vol. 12. № 1. P. 45–62.
9. Ладиченко В., Янковський С. Оцінка ефективності міжнародно-правових механізмів захисту довкілля: антропоцентричний vs екоцентричний підходи. *Law. Human. Environment*. 2025. № 16 (1). С. 89–104.
10. Меле Д. The Legal anthropocentrism at crossroads: International legal principles ahead of transhumanism and post-anthropocentrism. *European Journal of Legal Philosophy*. 2025. Vol. 3. № 2. P. 112–130.
11. Шаптала Н. Конституційні цінності як основа сучасного українського конституціоналізму. *Право України*. 2022. № 10. С. 15–32.
12. Bingham T. *The Rule of Law*. London : Penguin Books, 2011. 224 p.
13. Lissabon-Urteil (Judgment of the Second Senate): Judgment of 30 June 2009. *BVerfGE*. 123. 267. URL: http://www.bverfg.de/e/es20090630_2bve000208.html
14. Lenaerts K. The Court of Justice and the construction of the European Union's value-based legal order. *Common Market Law Review*. 2020. № 57. 6. P. 1673–1710.

Стаття надійшла в редакцію: 07.11.2025

Стаття прийнята: 09.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

УДК 347.129

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.2>

ПРОФЕСІЙНО-ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ СУДДІВ У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Бичков Ігор Геннадійович,

orcid.org/0009-0002-2459-5371

кандидат юридичних наук,
суддя Ковпаківського районного суду м. Суми

Побудова справедливої та ефективної судової системи неможлива без урахування ключових елементів її складника, одним із яких по праву можна вважати феномен професійно-правової свідомості суддів. У нашій державі це питання є вкрай актуальним, зважаючи на високий суспільний запит щодо доброчесності суддів та необхідності підвищення рівня довіри до судової гілки влади, служителі якої за своїми професійними, моральними й етичними якостями були б здатні втілювати у вітчизняному правосудді принципи справедливості та верховенства права.

Питання професійно-правової свідомості суддів, як особливого спеціалізованого виду правосвідомості, яка, безумовно, впливає на правозастосовчу практику правосуддя, з імплементацією в систему процесуального права концептів верховенства права, пропорційності, диспозитивності, стали предметом наукових досліджень нещодавно. Саме цим пояснюється те, що дисертаційних чи монографічних робіт щодо комплексного дослідження питань професійно-правової свідомості суддів та її впливу на правозастосовчу практику судочинства зовсім мало. В основному дослідження мають локальний характер і викладаються в окремих наукових статтях, які також не є численними. Це пояснюється складністю таких досліджень, оскільки вони потребують не лише теоретичних напрацювань з погляду теорії права, а й практичного їх поєднання з реальною багатоаспектною судовою практикою. Водночас наукові дослідження щодо теоретико-прикладного інституту, яким є професійно-правова свідомість суддів, на фоні стрімкого розвитку суспільних відносин та інформаційних технологій, потребують свого оновленого усвідомленого вивчення. Розвиток таких досліджень об'єктивно ґрунтується на основі базових досліджень, які було проведено науковцями раніше, оскільки саме вони є тією базовою методологічною основою, яка, з одного боку, унеможлиблює його повторення, а з іншого – формує подальший напрям таких досліджень. Саме цим було зумовлено дослідження різноформатних робіт різних науковців, які були присвячені питанням професійно-правової свідомості суддів.

Ключові слова: професійно-правова свідомість суддів, правозастосування, суспільна правосвідомість, правосуддя, норма права, реалізація права, праворозуміння, судочинство, правозастосовча практика.

Bychkov Ihor. Professional legal consciousness of judges in contemporary scholarly research

The construction of a fair and effective judicial system is impossible without considering the key elements that constitute it, one of which is rightfully the phenomenon of judges' professional legal consciousness. In Ukraine, this issue is extremely relevant given the high public demand for judicial integrity and the need to enhance trust in the judicial branch of government, whose representatives must, by virtue of their professional, moral, and ethical qualities, be capable of embodying the principles of justice and the rule of law in national adjudication.

The issue of judges' professional legal consciousness – as a distinct, specialized type of legal consciousness that undoubtedly influences the law-enforcement practice of administering justice through the implementation of the concepts of the rule of law, proportionality, and dispositiveness into the system of procedural law – has only recently become the subject of scholarly research. This explains the limited number of dissertations or monographs devoted to the comprehensive

study of judges' professional legal consciousness and its impact on judicial practice. Most studies are local in nature and are presented in individual scholarly articles, which are also not numerous. This is due to the complexity of such research, as it requires not only theoretical developments from the standpoint of legal theory but also their practical integration with real, multifaceted judicial practice.

At the same time, scholarly studies of this theoretical and applied institution – judges' professional legal consciousness – require renewed and conscious examination against the background of the rapid development of social relations and information technologies. However, the advancement of such studies must objectively rely on the foundational research previously conducted by scholars, as these works serve as the basic methodological framework that, on the one hand, prevents duplication and, on the other, shapes further directions of research. This premise explains the analysis of diverse scholarly works devoted to the issue of judges' professional legal consciousness.

Key words: *judges' professional legal consciousness, law enforcement, public legal consciousness, justice, legal norm, implementation of law, legal understanding, adjudication, judicial practice.*

Дослідження професійної правосвідомості суддів у контексті розвитку правової системи є одним із фундаментальних питань теорії права та практики правосуддя. У цьому форматі на особливу увагу заслуговує дисертаційне дослідження Н.М. Оніщенко на тему: «Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи» (2002 р.), де науковиця звертає увагу на малодосліджену проблему щодо співвідношення правової діяльності та правових відносин у сфері правової системи, досліджує поняття права в єдності правових норм і правосвідомості. У роботі дається поняття правового життя як первинного процесу діяльності численних індивідів, що спрямовують свої зусилля на вирішення суспільно значущих завдань за допомогою системи правових засобів. Визначається функція права як стабілізуючої, регулюючої та охоронної діяльності, яка характеризується своєю структурованістю та взаємозв'язком [1, с. 10].

Такий комплексний підхід до становлення і розвитку сучасної правової системи в нашій державі дав можливість розвитку не лише теорії правосвідомості, а й професійної правосвідомості у сфері сучасного правосуддя. Подальший розвиток таких теоретико-методологічних завдань на рівні професійної правосвідомості мав місце в дисертаційному дослідженні В.В. Мухіна, який у 2007 р. провів такі дослідження на дисертаційному рівні на тему: «Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції», де обґрунтовував те, що професійна право-

свідомість є цілісною, системною, практично спрямованою, нормативно деталізованою, пізнавальною правовою дійсністю, що забезпечує функціонування та розвиток правопорядку, суб'єктом якого виступають особи, які мають спеціальну юридичну освіту й професійно займаються юридичною практикою. Це є якісним рівнем сприйняття права й пов'язаних з ним правових явищ. Автор зазначає, що «немає достатніх підстав для змішання правової ідеології і правової культури, правової психології і повсякденної правосвідомості».

Професійна правосвідомість ґрунтується на системі відповідних принципів, поділяється на види. Автор досліджує основи деформації професійної правосвідомості, що суттєво ускладнює ефективну професійно-юридичну діяльність. Автор поділяє її на дві групи: а) правовий інфантилізм, недооцінка прав, правовий ідеалізм, правовий регоризм, правова демагогія, правовий нігілізм, «переродження правосвідомості»; б) стереотип мислення, звуження кругозору, зниження емоційного ставлення до подій, упередженість, формалізм, бюрократизм професійної правосвідомості [2, с. 5–6, 10–11].

У цьому плані М.Є. Черкас у 2010 р. по суті продовжила дослідження питань правосвідомості з погляду функціонального механізму її правового регулювання у своїй дисертаційній роботі «Функції правосвідомості в механізмі правового регулювання», де авторка підкреслює, що від стану правосвідомості багато в чому залежить ефективність як меха-

нізму правового регулювання загалом, так і його окремих стадій, що пов'язано з тим, що процеси формування і формулювання правових норм, їх реалізація у фактичних відносинах неможливі поза свідомої, вольової поведінки суб'єктів правових відносин. Пізнавальна ж функція правової свідомості у правозастосуванні спрямована на пізнання юридично значущих фактів у межах конкретної судової справи. Суб'єкти правозастосування, спираючись на отримані систематизовані знання про фактичні обставини, у результаті їх юридичного оцінювання мають передбачати, який з можливих варіантів рішення у справі максимально забезпечить ефективність і доцільність правового регулювання [3, с. 14].

Серед таких досліджень потрібно виділити й дисертаційну роботу С.Ф. Хопта «Теоретико-правові аспекти професійної правосвідомості суддів та її роль в ухваленні судових рішень» (2018 р.), де правосвідомість судді відображено в: 1) його юридичному світогляді; 2) правовій теорії та ідеології; 3) правових почуттях і настроях, що визначається сутністю діяльності судді як суб'єкта правосуддя. Автор зазначає, що професійна правосвідомість суддів може як позитивно, так і негативно впливати на правову сферу суспільства, її фундаментальний вплив на правову систему країни, її духовно-культурний і ментальний розвиток. Науковець підкреслює, що не всі суди володіють правосвідомістю, яка відповідає зазначеним характеристикам. Професійна правосвідомість суддів впливає на право, а право – на правосвідомість.

Науковець розкриває поняття «професійна правосвідомість суддів» як таку форму відображення правових явищ, яка охоплює психічні, інтелектуальні, емоційні, вольові процеси та стани: знання права, правові вміння, навички, правове мислення, правові емоції, почуття, правові орієнтації, позиції, мотиви, правові переконання, настанови, які синтезуються в ухвалених рішеннях і які спрямовані на пізнання, спілкування і взаємодію у процесі правової діяльності [4, с. 1–12].

До морально-професійної культури суддів у сфері історії та сучасності на монографічному рівні у 2015 р. зверталась

Ю.А. Меліхова («Морально-професійна культура судді: історія і сучасність»). Дана робота присвячена розв'язанню комплексної проблеми взаємозв'язку теорії і практики, пов'язаних із рівнем професійного та морального розвитку суддів України.

Авторка підкреслює, що морально-професійна культура суддів є системним явищем, яке розглядається на рівні як моральності, так і професійних якостей суддів на різних етапах суспільно-історичного розвитку суспільства. Науковиця досліджує основні різновиди деформації моральної і професійної свідомості суддів нашої держави [5].

У 2018 р. В.В. Коцкулич було проведено дисертаційне дослідження на тему: «Формування професійної правосвідомості суддів та суддівського розсуду: організаційний та праксеологічний аспекти» (2018 р.), де науковиця зазначила, що професійна правова свідомість суддів характеризується безперервним процесом і має вплив на ефективність відправлення правосуддя, функціонування громадянського суспільства та правову систему держави. Також дослідниця звертає увагу на дефекти професійної правосвідомості суддів, виділяє її види, поділяє їх на: а) фобію упущення доказів; б) правову зарозумілість; в) надмірну добросердечність; г) невинуватну антипатію до однієї зі сторін процесу; ґ) психологічну травму в минулому; е) правову зухвалість; є) правову недбалість.

Вона зазначає, що під професійною правосвідомістю суддів необхідно розуміти особливу форму суспільної свідомості, яка окреслює ставлення суддів до права як окремої категорії представників юридичної діяльності та включає в себе сукупність правових принципів, ідей, теорій, концепцій, реальну правову поведінку суддів, а також правові настрої та почуття щодо виконання ними своїх професійних обов'язків щодо здійснення правосуддя [6, с. 6–7].

Отже, ми можемо зробити висновок про те, що професійна правосвідомість суддів у правозастосовчому процесі судових засідань має комплексний характер, оскільки поєднує в собі суспільну правосвідомість судді як людини та професійну правосвідомість судді як професіонала.

У цій частині Ю.М. Грошевий, коли говорить про проблему професійної правосвідомості у своїй статті «Професійна правосвідомість судді та правоздатність рішень суду: кримінально-процесуальний аспект», зазначає, що професійна правосвідомість суддів є однією з форм групової правосвідомості, оскільки судді за фахом – однорідна у професійному й соціально-психологічному відношенні група, об'єднана спільністю завдань і цілей діяльності, методу та процесуальної форми реалізації норм права під час вирішення як кримінальних, так і цивільних справ. Правосвідомість суспільства впливає на професійну правосвідомість суддів, формує таким способом їх нерозривний взаємозв'язок [7, с. 249].

Питання щодо структури правосвідомості як загального її розуміння досліджував у своїй статті «Типологія правосвідомості» і В.І. Тимошенко (2007 р.), зазначав, що структура правосвідомості складається із трьох блоків (елементів): ідеологічних, психологічних і поведінкових. Ідеологічними елементами є систематизовані знання про конкретні правові явища, результатом їх осмислення на досить високому науковому рівні. Під психологічними елементами науковець розуміє результат емпіричного світосприйняття людьми правової дійсності, виражається вона емоціями, штампами, іншими психологічними характеристиками. Поведінкова правосвідомість – це мотиви правової поведінки, правові настанови, які в сукупності забезпечують цілісну орієнтацію поведінки.

У даній роботі автор розглядає і три основні моделі поведінки людини (автономну, гетерономну та девіантну), дає їм правові визначення, досліджує вплив різних об'єктивних і суб'єктивних факторів на кожну з даних форм поведінки особи в суспільстві [8, с. 47–48].

Н.Л. Дроздович досліджує питання внутрішнього переконання суддів під час оцінювання судом засобів доказування, у своїй статті «Внутрішнє переконання судді як елемент принципу вільної оцінки доказів» (2010 р.) досліджує історично-природне формування поняття «внутрішнє переконання суддів», яке почало впроваджуватись у теорію права у XVIII

ст. за заміни слідчої форми правосуддя на змагальність сторін у судовому процесі. Звертає увагу дослідниця і на те, як за радянського періоду діалектичний матеріалізм формулював поняття «внутрішнє переконання суддів», зазначає, що це знання, що набувається суб'єктами доказування у процесі пізнання події, яка мала місце в минулому. Авторка роботи дає своє визначення поняттю внутрішнього переконання судді як елементу правозастосовчого процесу: «це стан свідомості судді, що відображає результат розумової суб'єктивної діяльності судді у процесі судочинства щодо оцінки доказів з метою встановлення фактичних обставин конкретної справи, що входить до предмета доказування, результат якої втілюється в судовому рішенні». Дослідниця критично оцінює правосвідомість суддів у факторі внутрішнього переконання суддів, оскільки «зміст принципу вільної оцінки доказів є сталим, незалежним від правової системи й приналежності судді до певного типу правової системи, не впливає на характер розумової діяльності судді при встановленні фактичних обставин у справі. Різниця в рівні професійної правосвідомості суддів не перешкоджає, за умов вільної оцінки доказів, одноманітному встановленню фактичних обставин справи» [9, с. 253–254].

До питання еволюції поняття правосвідомості, її структури як соціального феномену зверталась і Г.П. Клімова у своїй статті «Правосвідомість: до теорії питання» (2012 р.), підкреслювала, що правосвідомість є сукупністю правових уявлень, почуттів, переконань, оцінок, що виражають ставлення індивідів, соціальних груп, суспільства загалом до права, до поведінки людей у галузі правового регулювання. Вона має складну внутрішню структуру та сенсотвірний характер, тому дозволяє більш повно й об'єктивно пізнати й зрозуміти правову дійсність [10, с. 40].

Цього ж року в «Науковому віснику Ужгородського національного університету» було опубліковано наукову статтю Л.Д. Куренди «Щодо розуміння професійної правосвідомості». Авторка зазначає, що немає достатніх підстав включати у групову професійну правосвідомість

настанову на неухильну реалізацію правових цінностей, оскільки професійна, індивідуальна чи групова правосвідомість може бути хибною, тобто деформованою. З огляду на це пропонує включати в теоретичну модель професійної правосвідомості ціннісно-правові орієнтації, настанови як окремих її елементів. З урахуванням даних обставин, авторка зазначає, що професійно-правова свідомість з погляду глибини пізнання правових явищ становить собою спеціалізовані правові знання, уміння, навички, переконання, почуття, за допомогою яких здійснюється предметна юридична діяльність [11, с. 41–43].

До питань структури та функцій професійної правосвідомості у своїй однойменній статті (2012 р.) зверталася і О.А. Жидовцева, зазначала, що незважаючи на належне теоретичне вивчення теорії правосвідомості, у ній усе ж відсутнє єдине її поняття, відсутні єдині характеристики, оскільки існують різні погляди на процес формування професійної правосвідомості, її структуру та функції, що говорить про недостатній ступінь розробленості даної теми у вітчизняній правовій науці. Нова суспільна, правова та політична реальність потребує перегляду поглядів на дану проблему, нового рівня усвідомлення структури й змісту професійної правосвідомості на основі сучасних наукових підходів. Професійна правосвідомість відрізняється від інших видів правосвідомості якісним станом елементів свого змісту – когнітивного, психологічного та поведінкового, за об'ємом і глибиною політико-правових знань, навичками та вмінням аналізувати правові проблеми, вирішувати поставлені юридичні завдання [12, с. 307, 311].

У 2013 р. до питань загальних рис професійної правосвідомості суддів у своїй статті «Загальні риси професійної правосвідомості суддів» звертався І.О. Панчук. Автор зазначає, що професійна свідомість є формою суспільної свідомості, являє собою сукупність основних соціальних вимог, ідеалів, уявлень, звернених до конкретної професії та покликаних регулювати професійні відносини людей і співвідносити вузькопрофесійні вимоги із суспільними настановами. Автор дослі-

джує різні визначення правосвідомості, які пропонують у своїх роботах науковці, доходить висновку про наявність двох видів свідомості: професійної та правової, що має велике значення для розуміння професійної свідомості суддів. Науковець зазначає, що професійну правосвідомість суддів необхідно розуміти як особливий вид суспільної свідомості, який відображає ставлення суддів до права, як представників окремої професійної групи, охоплює сукупність правових знань, оцінок, уявлень, ідей, суджень, що впливають на виконання ними своїх професійних обов'язків, а саме – здійснення правосуддя» [13, с. 3–5].

У 2014 р. вийшла стаття С.М. Глубаченка «Правове мислення та правосвідомість суддів як основа правосудного судочинства». У даній роботі автор зазначає, що «правосвідомість суддів і феномен їх правового мислення є поняттями тісно взаємопов'язаними. Особливо чітко цей взаємозв'язок проявляється на етапі оцінювання фактів і доказів під час розгляду судової справи. На цьому етапі судочинства суддя стикається з такими параметрами правосвідомості, як проблематика істини й авторитету. Істина визначається суддею під час оцінювання достовірності фактів і доказів». Відображення фактів і доказів у свідомості судді опосередковується його власним світоглядом. Тобто на такий процес пізнання суддею фактів і доказів впливають засвоєні ним упродовж життя фундаментальні життєві орієнтири й професійний досвід». Автор зазначає, що «професійну правосвідомість суддів можна визначити як правосвідомість специфічної групи осіб, що професійно займаються правозастосовною діяльністю, мають фахову освіту й підготовку, спільні гносеологічні навички, стереотипи, цінності та моральні норми, керуються спільною етикою поведінки» [14, с. 12].

До питань правосвідомості як джерела права зверталася і Т.Є. Кравець у своїй статті «Правосвідомість як джерело права» (2018 р.), де зазначає, що «науковці не виробили єдиного спільного визначення правосвідомості. Становлення і розвиток права потребують знань і розуміння як правосвідомості, так і інших

правових явищ, що зумовлює залежність права від правосвідомості». Отже, «правосвідомість суб'єкта є регулятором його поведінки в суспільстві, де йому відводиться відповідне місце у правовій реальності» [15, с. 239–240].

Цього ж року в журналі «Альманах права» вийшла стаття С.В. Бобровник «Право та правосвідомість: взаємозалежність». У роботі досліджується «роль правопізнання у формуванні професійної правосвідомості суддів», підкреслюється, що «право має двоєдину природу: воно відображає дійсність у формі уявлень, ідей та оцінок і водночас виступає в ролі самостійного соціального регулятора». Також «взаємозв'язок між правом і правосвідомістю не означає того, що цей зв'язок є рівним і безконфліктним. Вимоги свідомості й права не завжди узгоджуються, а нерідко й протистоять одне одному, таким чином, між правом і правосвідомістю можуть виникати й часто виникають колізії, розбіжності та суперечності». Право та правосвідомість «розвиваються разом, взаємно підтримують і доповнюють одне одного через правопізнання. Правопізнання, зі свого боку, містить у собі й процес впливу права на професійну правосвідомість суддів». Отже, «право завжди є об'єктивним, реальним інституційним утворенням, зміст якого становить система загальнообов'язкових, формально визначених норм і принципів, утілених у відповідних формах (джерел) права». Правосвідомість же є суб'єктивним явищем, зміст якого становлять: правові ідеї, поняття, уявлення особи про минуле, чинне чи бажане право; суб'єктивне ставлення до чинного права як феномену суспільного життя; масові емоційні реакції на право, на вчинки людей [16, с. 70].

Правосвідомість як частину правосуб'єктності у своїй статті «Правосвідомість як необхідна складова частина реалізації правосуб'єктності» досліджував Л.О. Макаренко (2018 р.). Автор підкреслює, що «професійну правосвідомість можна вивчати як різновид групової і як специфічний спосіб опанування правової дійсності». «Правосвідомість є властивістю психіки суб'єкта відбивати у відчуттях, уявлен-

нях і думках об'єктивно існуючу правову дійсність і правову культуру як належність вказаної дійсності. Лише в реалізації правосуб'єктності може бути об'єктивно представлена дійсна якість правосвідомості конкретного суб'єкта права, її дійсний зміст для сприйняття його всіма іншими суб'єктами» [17, с. 25–27].

На питання судового правозастосування звертала увагу у своїй науковій статті «Судове правозастосування: окремі загальнотеоретичні питання до складових елементів» О.С. Копитова, яка зазначає, що «судове правозастосування є останньою стадією механізму правового регулювання, яке ґрунтується на базовому принципі права – принципі верховенства права». Даний принцип впливає «на всі елементи правової культури суспільств і особи, відіграє провідну роль у судовому правозастосуванні» [18, с. 195–197].

У 2020 р. було опубліковано наукову В.Ю. Ключковича «Подолання деформації професійної правосвідомості суддів як засіб забезпечення ефективності судового правозастосування», в якій автор звертає увагу на таке явище, як «деформація професійної правосвідомості суддів», яку автор пов'язує з «відсутністю знань і навичок, стереотипним мисленням, нігілістичним ставленням суддів до права, недостатністю культурного рівня, професійним вигоранням, що є головною причиною протиправної або помилкової правозастосовної діяльності, появою перманентних юридичних конфліктів, створенням негативного іміджу всієї судової гілки влади <...> Наявність же професійної правосвідомості суддів породжує позитивну правозастосовчу діяльність, яка містить дії <...>, що оцінюються суспільством як правильні, спрямовані на досягнення соціально корисного результату для особистості» [19, с. 313–314].

Цього ж року в журналі «Приватне та публічне право» вийшла наукова стаття М.М. Ясинка «До питання «ефективності» правосуддя в Україні: аналіз та перспективи». У даній роботі автор на основі статистичних даних, даних соціологічних досліджень, проведених серед суддів різних інстанцій, проводить дослідження корупційного складника в суддівському середовищі. Серед таких проявів є недосконале

законодавство, що дає змогу «учасникам спорів за сприяння недобросовісних суддів маніпулювати законом. Відсутній і моніторинг судових рішень, які учасниками не оскаржувались. Сама ж система притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності є неефективною». Автор пропонує скоригувати співвідношення понять «право» і «закон», оскільки держава нині вимагає від суддів правозастосування на основі верховенства закону, тоді як декларує правозастосування на основі верховенства права.

Боротьба з корупцією на основі деформації правосвідомості суддів неможлива, тому декларування статків суддів є слабкою основою для подолання корупції у правосудді [20, с. 98–99].

У науковій літературі досліджуються і питання взаємодії права та правосвідомості, їхньої взаємозалежності та взаємовпливу. Так, Д.Є. Забзалюк у своїй статті «Право та правова свідомість: взаємодія, взаємозалежність та взаємовплив» звертає увагу на те, що «правосвідомість є супутником права, оскільки їм притаманні спільні риси, а саме: 1) вони належать до єдиної правової системи; 2) виконують нормативно закріплені функції; 3) характеризується певною структурою; 4) зумовлюються спільними соціально-економічними, політичними, ідеологічним, культурними й іншими факторами. Водночас правосвідомість і право мають автономний характер. Із цих підстав право завжди є об'єктивним, реальним, інституційним утворенням, зміст якого становлять: правові ідеї, поняття, уявлення особи про минуле, чинне чи бажане право; суб'єктивне ставлення до існуючого права як феномену суспільного життя; масові емоційні реакції на право, на вчинки людей» [21, с. 27–28].

Питання правосвідомості та суміжних правових категорій щодо взаємозв'язку й взаємовпливу були предметом дослідження А.А. Шелих у статті «Правосвідомість та суміжні правові категорії: взаємозв'язок і взаємовплив» (2020 р.), де автор зазначає, що право є фундаментальною категорією, оскільки воно виступає засобом упорядкування суспільного середовища. Правосвідомість має вплив на право й полягає в тому, що правосві-

домість є інструментом сприйняття права, є частиною людської свідомості. Дослідник сприймає поняття правосвідомості з погляду трьох основних рівнів: юридичного, соціокультурного та філософського. І все ж основою формування правової свідомості, на думку авторки, є «правові знання, різні емоції, уявлення, ідеї та переконання». Отже, автор доходить висновку, що «право і правосвідомість є взаємопов'язаними і взаємодіючими категоріями», а тому «відокремлено вони не можуть існувати» [22, с. 35–37].

Цього ж року вийшла стаття С.І. Куксенка «Правосвідомість і життєві цінності українського суспільства та європейських демократій», де автор аналізує сутність правосвідомості, систематизує основні акценти, які ставлять дослідники щодо питань розуміння цього явища як: ідейного вираження правової дійсності; системи емоційно-чуттєвих і раціонально-мисленневих образів, базованих на правових почуттях, знаннях і звичках; результату усвідомлення людьми цінності природного права, прав і свобод людини. Автор поділяє професійну правосвідомість на науково-теоретичну і практичну правосвідомість юристів-практиків [23, с. 3–5].

До дослідження правосвідомості долучався і Я.С. Богів у своїй науковій статті «Правосвідомість як основа побудови правової держави», зазначав, що правосвідомість перебуває в основі правової культури і є сукупністю поглядів, ідей, почуттів, настроїв, які мають стосунок до права, і включає в себе уявлення про право, тобто праворозуміння, погляди на роль права, правові установи в житті суспільства й держави, ідеї про права людини, відповідальність особи перед іншими людьми, державою і суспільством. Правосвідомість є духовною (ідеологічною) гарантією забезпечення здійснення прав і виконання обов'язків [24, с. 197].

У 2023 р. опубліковано статтю О.А. Назаренка «Теоретико-правова характеристика правосвідомості», у якій автор зазначає, незважаючи на те, що правосвідомість є унікальним явищем, єдиного універсального погляду на дане явище науковці не мають. Для пізнання його суті та структури науковець аналі-

зує наявні погляди вчених на глибину його відображення, поділяє її на доктринальну, звичайну та професійну, а за ступенем спільної правосвідомості – на масову, групову, індивідуальну. Розкриває автор і структуру правосвідомості, виділяє два основні її елементи: правову психологію та правову ідеологію. Такі структурні елементи, на думку науковця, мають особливе значення для розкриття її теоретичної і практичної значущості. У роботі звертається увага на функції правосвідомості: регулятивну, правомделювальну, оцінювальну, пізнавальну, нормативно-прогностичну, ідеологічну та правовиховну [25, с. 35].

Висновки. У результаті дослідження більшості наукових робіт за період 2000–2024 рр. з питань загальноправового підходу до питань правосвідомості взагалі та професійно-правової свідомості суддів зокрема можна зробити такі висновки. Дослідження індивідуальних, групових різновидів інституту правосвідомості, зокрема й професійно-правової свідомості суддів як суспільно-правового, морально-правового, психологічного, культурологічного, ідеологічного, історичного поглядів, ідей, знань про право та правову дійсність з її емоційністю, раціональністю, деформацією, на фоні кризи правосуддя тощо мають суто теоретично однотипні спрямування, без урахування соціологічних, статистичних, нормативних досліджень, правозастосовчої практики, зокрема й прецедентної практики Верховного Суду та його Великої палати, Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини, Європейської

конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Усе це вказує на те, що вивчення професійної правосвідомості як правового поняття у сфері права та його правозастосовчої практики в реальності сучасного правосуддя в широкому його праворозумінні потребує фундаментальних, комплексних, праксеологічних досліджень, які були б спрямовані на поєднання теорії права з його прикладною суттю – правозастосовчим процесом, що має формувати соціологічну лінійно-правову реальність, якою є професійна правосвідомість суддів.

Усі ці питання в розрізі сучасної парадигми права правозастосовчої моделі правосуддя, моделі професійно-правової поведінки суддів з погляду принципів незалежності, справедливості, розумності, законності, моральності, верховенства права, які становлять тему правосвідомісних принципів, правозастосовчої спеціалізації, інноваційних підходів до правосуддя та протидії корупції як деформованої свідомості суддів, безумовно, впливає на професійно-правову свідомість суддів у процесі правозастосування та обґрунтування своєї правової позиції. Дане вказує на необхідність модернізації не лише правосуддя на основі новітніх електронно-інформаційних технологій, а й підбору та розстановки суддівських кадрів, що важливо як комплексний підхід до формування лінійного-правової правосвідомісної реальності, яка є основою професійно-правової свідомості суддів, оскільки поєднує в собі як теоретичні, так і практичні напрацювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Оніщенко Н.М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2002. 26 с.
2. Мухін В.В. Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 18 с.
3. Черкас М.Є. Функції правосвідомості в механізмі правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 18 с.
4. Хопта С.Ф. Теоретико-правові аспекти професійної правосвідомості суддів та її роль в ухваленні судових рішень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 18 с.
5. Меліхова Ю.А. Морально-професійна культура судді: історія і сучасність : монографія. Харків : Право, 2015. 224 с.
6. Коцкулич В.В. Формування професійної правосвідомості судді та суддівського розсуду: організаційний та праксеологічний аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 22 с.

7. Грошевий Ю.М. Професійна правосвідомість судді та правоздатність рішень суду: кримінально-процесуальний аспект. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4 (16). С. 248–255.
8. Тимошенко В.І. Типологія правосвідомості. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2007. № 5 (67). С. 46–56.
9. Дроздович Н.Л. Внутрішнє переконання судді як елемент принципу вільної оцінки доказів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 250–258.
10. Клімова Г.П. Правосвідомість: до теорії питання. *Актуальні питання інноваційного розвитку*. 2012. № 2. С. 35–41.
11. Куренда Л.Д. Щодо розуміння професійної правосвідомості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2012. Вип. 20. Ч. 1. Т. 1. С. 40–43.
12. Жидовцева О.А. Структура та функції професійної правосвідомості. *Форум права*. 2012. № 1. С. 307–312.
13. Панчук І.О. Загальні риси професійної правосвідомості суддів. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2013. № 1 (7). С. 1–15.
14. Глубаченко С.М. Правове мислення та правосвідомість суддів як основа правосудного судочинства. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2014. № 3. С. 9–14.
15. Кравець Т.Є. Правосвідомість як джерело права. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 58. С. 235–342.
16. Бобровник С.В. Право та правосвідомість: взаємозалежність. *Альманах права*. 2018. Вип. 9. С. 67–71.
17. Макаренко Л.О. Правосвідомість як необхідна складова частина реалізації правосуб'єктності. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 22–28.
18. Копитова О.С. Судове правозастосування: окремі загальнотеоретичні питання до складових елементів. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 192–198. <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-28>
19. Ключкович В.Ю. Подолання деформації професійної правосвідомості суддів як засіб забезпечення ефективності судового правозастосування. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 312–319. <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1639>
20. Ясинок М.М. До питання «ефективності» правосуддя в Україні: аналіз та перспективи. *Приватне та публічне право*. 2020. № 4. С. 95–100. <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2020.4.19>
21. Забзалюк Д.Є. Право та правова свідомість: взаємодія, взаємозалежність та взаємовплив. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2020. № 1. Т. 7. С. 23–29. <https://doi.org/10.23939/law2020.25.023>
22. Шелих А.А. Правосвідомість та суміжні правові категорії: взаємозв'язок і взаємовплив. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 35–38. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/7>
23. Куксенко С.І. Правосвідомість і життєві цінності українського суспільства та європейських демократій. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. № 1. С. 3–7. <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.37>
24. Богів Я.С. Правосвідомість як основа побудови правової держави. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія «Юридична». 2022. Вип. 33. С. 196–201. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7457683>
25. Назаренко О.А. Теоретико-правова характеристика правосвідомості. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 3–8. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.1>

Стаття надійшла в редакцію: 01.11.2025

Стаття прийнята: 28.11.2025

Опубліковано: 22.12.2025

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.3>

ЗАХИСТ ПРАВ НА ЧАСТКУ У СТАТУТНОМУ КАПІТАЛІ ТОВАРИСТВА ТА ПРИНЦИП РЕЄСТРАЦІЙНОГО ПІДТВЕРДЖЕННЯ ПРАВ

Деледивка Сергій Григорович,

orcid.org/0009-0009-6597-1856

доктор філософії в галузі права, докторант

Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

У статті досліджується проблема правового статусу, моменту набуття та способів захисту прав на частку у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю в аспекті законодавчих змін 2018–2020 років. Обґрунтовано, що велика кількість нематеріальних об'єктів цивільного обігу не передбачають можливості фізичного володіння ними й до таких об'єктів не може бути застосована класична концепція володіння.

Констатовано, що внесені законодавчі зміни остаточно закріпили реєстраційне підтвердження прав на частки у статутних капіталах товариств і перехід права власності на них пов'язаний суто з державною реєстрацією, а не з фактом виконання договірних зобов'язань чи іншими юридичними фактами.

Наголошено, що запроваджена в доктрину та судову практику концепція книжного володіння або реєстраційного підтвердження прав на об'єкти нерухомого майна у своїх основних принципах і засадах є повністю придатною для захисту прав на нематеріальні об'єкти, на частки у статутних капіталах товариств також.

Висловлюється позиція, що запроваджені змінами до закону про державну реєстрацію юридичних осіб, підстави для внесення змін до реєстру за судовими рішеннями є нічим іншим, як матеріально-правовими способами захисту прав на частки у статутних капіталах товариств.

Визначено, що правильними, належними й ефективними способами захисту прав покупця частки у статутному капіталі товариства в разі порушень умов договору щодо її передачі є вимоги про визначення розміру статутного капіталу та розмірів часток учасників, а також про стягнення (витребування з володіння) з відповідача частки у статутному капіталі. Розмежування таких способів захисту залежить від факту сталості чи зміни розміру статутного капіталу.

Ключові слова: частка у статутному капіталі товариства, способи захисту прав, принцип реєстраційного підтвердження прав.

Deledyvka Serhii. Protection of rights to a share in a company's charter capital and the principle of registration-based confirmation of rights

This article examines the legal status, moment of acquisition, and methods of protecting rights to a share in the charter capital of a limited liability company in light of legislative amendments introduced between 2018 and 2020. It is substantiated that a wide range of intangible civil law objects do not permit physical possession, and thus the classical concept of possession cannot be applied to them.

It is confirmed that the legislative amendments have firmly established the principle of registration-based confirmation of rights to shares in the charter capital of companies, whereby ownership rights arise exclusively upon state registration, rather than upon fulfillment of contractual obligations or other legal facts.

At the same time, particular emphasis is placed on the notion that the doctrinal and judicial concept of "book ownership" or registration-based confirmation of rights to real estate is, in its fundamental principles, fully applicable to the protection of rights to intangible assets, including shares in the charter capital of companies.

The article argues that the grounds introduced by the amendments to the Law on State Registration of Legal Entities for entering changes into the register based on court decisions should be understood as substantive legal remedies for the protection of rights to shares in the charter capital of companies.

It is concluded that the appropriate, proper, and effective legal remedies available to a purchaser of a share in a company's charter capital in the event of a breach of contractual terms are claims for the determination of the size of the charter capital and the participants' shares, as well as claims for the recovery (restitution) of the share from the defendant's possession. The distinction between these remedies depends on whether the charter capital amount has remained unchanged or has been altered.

Key words: *share in charter capital, legal remedies, principle of registration-based confirmation of rights.*

Постановка проблеми. З розвитком нових технологій, модернізацією та цифровізацією суспільного життя з'являється все більше об'єктів цивільних прав нематеріального характеру, обіг і захист прав на які має свої суттєві особливості. Очевидно, що до об'єктів нематеріального характеру не може бути застосована класична концепція володіння, оскільки володіти такими об'єктами фізично неможливо. До таких об'єктів є всі підстави віднести і частки у статутних капіталах товариств з обмеженою відповідальністю.

Питанням статусу, обігу й захисту корпоративних прав, одним з основних видів яких є частки у статутних капіталах товариств, було приділено досить уваги в науці цивільного права України. Однак з ухваленням нової редакції закону про товариства з обмеженою відповідальністю, пов'язаних з нею змін до законодавства про державну реєстрацію юридичних осіб істотно змінилися підходи щодо моменту набуття, а також способів захисту прав набувачів часток у статутних капіталах товариств та інших учасників договірних відносин щодо зазначених об'єктів.

Окрім того, запроваджена на рівні доктрини та судової практики концепція книжного володіння або реєстраційного підтвердження прав, що має як своїх прихильників, так і опонентів, містить арсенал принципів, а також інструментів захисту не тільки для об'єктів нерухомого майна, а й для нематеріальних об'єктів, до яких відносять і частки у ста-

тутних капіталах товариств з обмеженою відповідальністю.

Аналіз досліджень і публікацій. Захист цивільних прав, способи такого захисту, їх належність і ефективність висвітлювались у дисертаційних, монографічних і поточних теоретичних дослідженнях. Зокрема можна виділити роботи таких науковців, як В.В. Васильченко, П.Д. Гуйван, І.О. Дзера, А.В. Жук, В.В. Комаров, О.О. Кот, О.В. Колісник, С.О. Короєд, М.Л. Коханська, Н.С. Кузнецова, Р.А. Майданик, І.В. Спасибо-Фатеева, Д.С. Спесівцев, М.О. Стефанчук, А.В. Ткачук, М.В. Ус, Є.О. Харитонов, Г.Г. Харченко.

Питання правової природи корпоративних прав були предметом дослідження таких учених, як О.В. Бігняк, В.І. Борисова, О.М. Вінник, О.Р. Кібенко, В.М. Кравчук, В.А. Кройтор, О.П. Харитонова, В.С. Щербина, В.Л. Яроцький, інших авторів.

Однак, як було вказано вище, істотні зміни статусу, обігу, моменту набуття та захисту прав на частки у статутних капіталах товариств з обмеженою відповідальністю зумовлюють необхідність проведення досліджень у цій сфері.

Метою статті є аналіз основних наукових поглядів і правових позицій Верховного Суду на проблему способів захисту права у правовідносинах, що впливають з договору купівлі-продажу часток у статутних капіталах товариств з обмеженою відповідальністю, визначення моменту набуття прав на частку та застосування деяких принципів концепції реєстрацій-

ного підтвердження прав до захисту прав сторін договору купівлі-продажу часток у статутних капіталах товариств.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 656 Цивільного кодексу України [16] предметом договору купівлі-продажу можуть бути об'єкти незавершеного будівництва та майбутні об'єкти нерухомості, майнові права, право вимоги й інші об'єкти. Залежно від правової природи таких об'єктів, особливостей законодавчого регулювання їх обігу будуть істотно відрізнятися і способи захисту прав сторін договору купівлі-продажу таких об'єктів.

З ускладненням суспільного життя все більше об'єктів цивільного обігу або предметів купівлі-продажу втрачають матеріальний субстрат, з'являються нові об'єкти, які первісно не мають відповідного матеріального складника. Прикладом тут можуть бути акції, облигації та інші цінні папери, які законодавством переведені в бездокументарну форму, механізм обігу яких здійснюється за допомогою облікових записів і створеної інфраструктури депозитарного обліку. Це й частки у статутних капіталах товариств з обмеженою відповідальністю, які після нової редакції відповідного закону також можуть бути переведені в бездокументарну форму й обіг яких може здійснюватися через депозитарну систему. Це й права вимоги, і віртуальні активи, зокрема й криптовалюта, статус і обіг якої нині в повному обсязі не легалізований, оскільки, відповідно до п. 1 прикінцевих і перехідних положень Закону України «Про віртуальні активи» [12], цей процес буде діяти в повному обсязі після внесення необхідних змін у податкове законодавство, які поки не набрали чинності.

Але попри відсутність набуття чинності цим законом, сам факт його ухвалення зумовив появу в науковій літературі відповідних досліджень, особливо з огляду на нетрадиційність таких об'єктів для цивільного права України. Є.Ю. Савченко зазначає, що необхідно замислитись над тим, якими мають бути підходи до володіння віртуальними активами в цивільному праві та чи не потребує інститут володіння переосмислення в епоху цифрових речей. Можна дійти висновку, що

законодавець усе ж таки розрізняє класичне право власності та право власності на віртуальні активи, пов'язує останнє саме з володінням приватними ключами. Для запровадження ефективного правового режиму таких об'єктів чинна модель речових прав, закріплена в Цивільному кодексі (далі – ЦК) України, потребує концептуального переосмислення [15, с. 64].

Повністю поділяємо цитований висновок і варто додати, що класичне володіння, яке пов'язується з фактичним пануванням над речами, не притаманне не тільки віртуальним активам, а таким традиційним об'єктам цивільного права, як акції, облигації, частки у статутних капіталах товариств, іншим об'єктам, які не мають матеріального основи або форми.

Отже, відсутність будь-якої матеріальної основи таких об'єктів свідчить про неможливість фізичного володіння ними, а це дає підстави для висновку про можливість застосування до статусу, обігу та володіння такими об'єктами концепції книжного володіння або реєстраційного підтвердження прав, яка в сучасних доктрині й судовій практиці України запроваджена стосовно обігу й захисту об'єктів нерухомого майна. Винятком тут мають бути кадастрові деталі цієї концепції, які переважно стосуються земельних ділянок. Вади безальтернативного застосування цієї концепції автор зазначав в інших публікаціях [2, с. 17], але тут варто вказати на джерела й основні позиції цієї концепції.

У судовій практиці її започаткування мало місце після ухвалення двох постанов Великої Палати Верховного Суду (далі – ВП ВС) від 4 липня 2018 р. у справі № 653/1096/16-ц [4] та від 14 листопада 2018 р. у справі № 183/1617/16 [5]. У юридичній науці прихильниками цієї концепції є такі науковці, як Ю.Ю. Попов, А.М. Мірошніченко, інші [4, с. 270]. В аспекті захисту прав основні принципи цієї концепції такі: неможливість фізичного володіння відповідними об'єктами; підтвердження факту та наявності володіння має місце виключно через державну реєстрацію; відновлення володіння здійснюється

через подання позову про витребування майна; задоволення такого позову є підставою для внесення відповідного запису до державного реєстру; такий запис є забезпеченням уведення власника у володіння майном, якого він був незаконно позбавлений (принцип реєстраційного підтвердження володіння); фактичним володільцем такого майна є той, за яким зареєстроване право на нього тощо.

На переконання автора, усі принципи зазначеної концепції в повному обсязі можуть бути застосовані до захисту прав на вищевказані об'єкти, які не мають матеріального основи, фізичне володіння якими є справді неможливим, на відміну від об'єктів нерухомого майна. Навіть більше, ці принципи підлягають розвитку й конкретизації відповідно до правових особливостей, статусу й обігу таких конкретних об'єктів, які, маючи однакову нематеріальну основу, істотно відрізняються один від одного. На прикладі часток у статутних капіталах товариств з обмеженою відповідальністю далі в роботі будуть проаналізовані способи захисту прав на такі об'єкти, зокрема й з урахуванням їхнього нематеріального характеру та розвитку принципів концепції реєстраційного підтвердження прав.

У науці цивільного права одним із найбільш сучасних доктринальних досліджень захисту корпоративних прав, до яких належать і частки у статутних капіталах товариств, є докторська дисертація О.В. Бігняка «Цивільно-правовий захист корпоративних прав в Україні». Визначення особливостей юрисдикційної і неюрисдикційної форм захисту корпоративних прав, виокремлення прямого і непрямого захисту, визначення захисту корпоративних прав через матеріально-правові заходи профілактичного та примусового характеру, за допомогою яких відбувається відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) корпоративних прав, які залежать від правової природи корпоративного права, а також інші доробки дослідження [1, с. 26] є вагомим внеском у розвиток доктрини захисту відповідних об'єктів цивільних прав.

Однак теоретична і практична основа дисертації ґрунтувались на матеріалі до 2018 р., але саме цього року набув чин-

ності Закон України «Про товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю» [14], а також відповідні подальші зміни до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [13], які кардинально змінили підходи до обігу та захисту часток у статутних капіталах товариств, запровадили деякі елементи концепції реєстраційного підтвердження прав.

Так, згідно із ч. 5 ст. 24 Закону України «Про товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю», учасник вважається таким, що вийшов з товариства, із дня державної реєстрації його виходу. Запровадивши реєстраційне підтвердження моменту припинення прав на частку, Закон водночас мав низку прогалин. Зокрема, визначивши момент «виходу», норми закону не встановлювали момент «входу». Окрім того, регулювання власне виходу з товариства стосувалось позадоговірних і суто корпоративних правовідносин і не давало відповіді на питання щодо переходу прав на частки на підставі як договору купівлі-продажу, так і інших договорів. Прикладом досить вдалого подолання цієї прогалини є одна з постанов ВП ВС.

Постановою ВП ВС від 8 червня 2021 р. у справі № 906/1336/19 була вирішена відповідна виключна правова проблема з викладенням таких правових позицій. З огляду на положення ч. 5 ст. 24 цього Закону учасник вважається таким, що вийшов із товариства, із дня державної реєстрації його виходу, однак законодавцем чітко не передбачено моменту, з якого *набувач* частки в корпоративному капіталі вважається таким, що ввійшов до товариства. ВП ВС дійшла висновку, що із дня державної реєстрації змін відомостей про юридичну особу склад учасників змінився, а позивач утратив статус учасника товариства, оскільки такого статусу набув *покупець частки* [6].

Отже, за позицією ВП ВС, набуття покупцем права на частку у статутному капіталі пов'язане з державною реєстрацією змін до відомостей про юридичну особу, хоча права й обов'язки продавця та покупця частки виникають з моменту укладання самого договору. У даному

разі додатково можна використати положення концепції розподілу правочинів на зобов'язальні та речові, однак засади та зміст цієї концепції виходять далеко за межі предмета цього дослідження.

Зміни до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» визначили й перелік документів, які є підставою для зміни складу учасників товариств, зокрема й на підставі судових рішень. Так, згідно з пп. пп. д), е) п. 3 ч. 5 ст. 17 Закону, для державної реєстрації змін до відомостей про розмір статутного капіталу, розміри часток у статутному капіталі чи склад учасників товариства подаються такі документи: судові рішення про визначення розміру статутного капіталу товариства та розмірів часток учасників у такому товаристві; судові рішення про стягнення (витребування з володіння) з відповідача частки (частини частки) у статутному капіталі товариства [13].

Незважаючи на процедурний характер норм цитованого Закону, є всі підстави для висновку, що зазначені норми містять вимоги про правильні, належні й ефективні способи захисту прав на частки у статутних капіталах товариств, зокрема й у разі їх переходу за договором купівлі-продажу. Підтвердженням цієї тези є такі міркування. З огляду на вищевикладені позиції реєстраційного підтвердження прав на частки у статутному капіталі, кінцевим, так би мовити, пунктом призначення для захисту прав є внесення змін до Єдиного державного реєстру, яке здійснюється на підставі судових рішень із вищезазначеним змістом. Відповідний зміст має міститись саме в резолютивній частині відповідного судового рішення, яка корелює із правильно визначеною прохальною частиною позовної заяви. Остання є такою процесуальною категорією, як предмет позову, що відповідає такій матеріально-правовій категорії, як спосіб захисту цивільного права.

На переконання автора, розробниками відповідних законодавчих змін була здійснена конкретизація основних принципів концепції реєстраційного підтвердження в аспекті захисту прав на частки у статутному капіталі. Якщо в разі захисту прав

на нерухоме майно за позиціями такої концепції належним способом захисту є витребування нерухомого майна для введення власника у володіння через реєстраційне підтвердження прав, то в разі захисту прав на частки у статутному капіталі таке введення у володіння досягається за допомогою вимог, визначених у цитованому Законі.

Отже, правильними, належними й ефективними способами захисту прав на частки у статутних капіталах товариств, зокрема й у разі переходу прав на них за договором купівлі-продажу, є вимоги про визначення розміру статутного капіталу та розмірів часток учасників, а також про стягнення (витребування з володіння) з відповідача частки у статутному капіталі. Однак на питання, в яких саме випадках застосовується та чи інша вимога, теорія відповіді не дає. Розмежування таких вимог опосередковано дає можливість зробити судову практику.

КГС ВС в постанові від 21 лютого 2024 р. у справі № 910/17223/19 виклав такі правову позицію: оскільки після ухвалення оскаржуваного рішення загальних зборів розмір статутного капіталу не змінився, а змінився склад учасників товариства, то суди попередніх інстанцій правильно зазначили, що ефективним способом захисту у такому разі є вимога про витребування в ОСОБА_2 частки у статутному капіталі ТОВ [7]. І навпаки, у постанові КГС ВС від 8 лютого 2024 р. у справі № 910/5540/20 зазначено, що після вибуття в учасника частки, з подальшою зміною розміру часток учасників товариства та зміною розміру статутного капіталу товариства, в учасника немає іншого ефективного способу судового захисту порушеного права, окрім як звернення до суду з вимогою про встановлення розміру статутного капіталу товариства та розмірів часток учасників товариства. Задоволення позову про визначення розміру статутного капіталу ТОВ та розмірів часток учасників у такому товаристві сприятиме процесуальній економії (відсутності необхідності для наступних позовів позивача) та встановленню стану правової визначеності в даних правовідносинах [8].

Отже, за вибуття частки без зміни, зокрема й без збільшення або дро-

блення статутного капіталу, належним способом захисту прав позивача є вимога про витребування частки. Там, де відбулись зміни статутного капіталу, для цілей правової визначеності, для запобігання необхідності подачі повторних позовів, ефективним способом захисту стане вимога про встановлення розміру статутного капіталу товариства та розмірів часток учасників. Зазначене в повному обсязі притаманне й правовідносинам з договору купівлі-продажу часток у статутних капіталах товариств.

Судова практика містить також інші правові позиції, які вносять ясність і стабільність в обіг часток у статутних капіталах товариств за договором купівлі-продажу. У цьому аспекті є найбільш показовою постанова КГС ВС від 15 грудня 2021 р. у справі № 922/3274/20, згідно з якою до договору купівлі-продажу частки у статутному капіталі ТОВ застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, а норма ч. 1 ст. 692 ЦК України містить загальне правило про оплату товару після його прийняття, зі змісту та характеру корпоративних прав не впливає неможливість застосування цієї норми до договору купівлі-продажу частки [9]. Зазначена позиція має велике методологічне значення для захисту прав у відносинах купівлі-продажу часток у статутних капіталах товариств, оскільки в ній прямо зазначено застосування до цих відносин, окрім приписів корпоративного законодавства, цивільно-правових норм щодо регулювання договору купівлі-продажу.

Вищевикладені кейси судової практики відображають особливості захисту прав покупця частки у статутному капіталі товариств у разі неможливості набуття ним прав на частку внаслідок порушень продавця або інших обставин, зокрема й об'єктивного характеру. Також судова практика надає орієнтири для захисту прав продавця відповідного майна. Основним правом та інтересом цієї договірної сторони досліджуваних правовідносин є отримання коштів за відчужену частку, таке право також нерідко порушується, що потребує застосування відповідних примусових засобів захисту прав.

КГС ВС у постанові від 8 серпня 2018 р. у справі № 920/1144/17 зазначено, що нездійснення розрахунків між сторонами оспорюваного договору не спричиняє правових наслідків у формі визнання правочину недійсним. У такому разі заінтересована сторона має право вимагати розірвання договору або застосування інших передбачених законом наслідків, зокрема й сплати коштів, а не визнання правочину недійсним [10]. У постанові від 6 червня 2022 р. у справі № 902/66/20 КГС ВС обґрунтував висновок, що такий спосіб захисту, як розірвання договору купівлі-продажу частки у статутному капіталі товариства, що вже виконаний з боку продавця, який передав товар (частку), і частково виконаний з боку покупця, який прийняв товар (частку), здійснив її часткову оплату (основну частину) і надалі відчужив її третім особам, не спрямований на відновлення порушеного майнового права продавця, оскільки повернення товару відповідно до правил ч. 4 ст. 694 ЦК України є неможливим у зв'язку з відсутністю товару (частки) у власності покупця та, відповідно, є неналежним способом захисту. Способу захисту, який належним чином захистить право продавця на отримання коштів, відповідає позовна вимога про стягнення недоотриманих коштів [11].

Отже, основним способом захисту прав продавця частки у статутному капіталі товариств є вимога про примусове стягнення коштів за відчужену частку, хоча інші вимоги, зокрема й про розірвання договору купівлі-продажу внаслідок істотних порушень з боку покупця, також не виключаються.

На підставі вищевикладеного можна сформулювати такі **ВИСНОВКИ**.

Абсолютній більшості нематеріальних об'єктів цивільного обігу не притаманна можливість фізичного володіння ними, до захисту прав на такі об'єкти в повному обсязі є застосовними всі основні принципи концепції реєстраційного підтвердження прав, яка запроваджена у вітчизняну доктрину й практику для захисту прав на об'єкти нерухомого майна. До таких нематеріальних об'єктів можна віднести акції, облігації та інші цінні папери,

частки у статутних капіталах товариств з обмеженою відповідальністю, віртуальні активи, як-от криптовалюта й інші об'єкти.

До договору купівлі-продажу часток у статутних капіталах товариств з обмеженою відповідальністю застосовуються на загальних підставах норми гл. 54 ЦК України щодо регулювання договору купівлі-продажу. Однак таке застосування має враховувати особливості корпоративного законодавства та нематеріальну суть відповідних предметів договору.

Набуття покупцем права на частку у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю пов'язане з державною реєстрацією змін до відомостей про юридичну особу, хоча права й обов'язки продавця та покупця частки виникають з моменту укладання самого договору.

Правильними, належними й ефективними способами захисту прав покупця

частки у статутному капіталі товариства в разі порушень умов договору щодо її передачі є вимоги про визначення розміру статутного капіталу та розмірів часток учасників, а також про стягнення (витребування з володіння) з відповідача частки у статутному капіталі. У захисті прав покупця на частку в разі відсутності змін статутного капіталу належним способом захисту прав є вимога про витребування частки. У разі подальшої зміни статутного капіталу ефективним способом захисту стане вимога про встановлення розміру статутного капіталу товариства та розмірів часток учасників.

Основним способом захисту прав продавця частки у статутному капіталі товариств є вимога про примусове стягнення коштів за відчужену частку, хоча інші вимоги, зокрема й про розірвання договору купівлі-продажу внаслідок істотних порушень з боку покупця, також не виключаються.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бігняк О.В. Цивільно-правовий захист корпоративних прав в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2018. 37 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4cd99713-6206-4a52-b044-23aacbad6715/content> (дата звернення: 02.10.2025).
2. Делєдівка С.Г. Віндикація: захист книжного або фактичного володіння. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 68–74. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/14>
3. Попов Ю.Ю. Книжкове володіння нерухомістю: концепція і огляд критики. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2023. № 6. С. 257–272. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.44>
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 липня 2018 р., справа № 653/1096/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75296538>
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 листопада 2018 р., справа № 183/1617/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81574015>.
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 червня 2021 р., справа № 906/1336/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235822> (дата звернення: 02.10.2025).
7. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 21 лютого 2024 р., справа № 910/17223/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117241206> (дата звернення: 02.10.2025).
8. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 8 лютого 2024 р., справа № 910/5540/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117105807> (дата звернення: 02.10.2025).
9. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 15 грудня 2021 р., справа № 922/3274/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102267070> (дата звернення: 02.10.2025).

10. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 8 серпня 2018 р., справа № 920/1144/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75957693> (дата звернення: 02.10.2025).

11. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 6 червня 2022 р., справа № 902/66/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105069579> (дата звернення: 02.10.2025).

12. Про віртуальні активи : Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#n317> (дата звернення: 02.10.2025).

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні : Закон України від 20 вересня 2019 р. № 132-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-20#n229> (дата звернення: 02.10.2025).

14. Про товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю : Закон України від 6 лютого 2018 р. № 2275-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>

15. Савченко Є.Ю. Природа віртуальних активів: чи можливо застосовувати традиційну концепцію володіння. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 8. С. 62–64. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-8/11>

16. Цивільний кодекс України : Закон України від 13 березня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 30.04.2025).

Стаття надійшла в редакцію: 07.11.2025

Стаття прийнята: 28.11.2025

Опубліковано: 22.12.2025

УДК 349.2:347.4

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.4>

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА СУЧАСНА ПРАКТИКА ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ В РОБОТІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК

Єфремова Ірина Іванівна,

orcid.org/0000-0003-4831-508X

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківського національного аграрного університету

Аргат Яна Петрівна,

orcid.org/0000-0003-2993-9735

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківського національного аграрного університету

Ломакіна Ірина Юріївна,

orcid.org/0000-0001-9184-0862

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківського національного аграрного університету

Настіна Ольга Іванівна,

orcid.org/0000-0001-6331-7222

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківського національного аграрного університету

У статті здійснено порівняльний аналіз правової природи цивільно-правового договору та трудового договору. Проведено дослідження з історичного розвитку трудових відносин і договірних відносин з ознаками трудових відносин.

На підставі аналізу історичних передумов і сучасної судової практики визначено практичні аспекти, що допоможе студентам, які є учасниками юридичних клінік, а також надають безоплатну правничу допомогу різним верствам населення, сформувані компетентності для визначення відмінностей типів договорів, набути навичок оскарження фактів порушення прав працівників, а також опанувати практичні засоби для обирання ефективних способів захисту прав працівників.

Згідно із правовими позиціями Верховного Суду України проаналізовано законодавчі підходи до сфери використання цивільно-правового договору для виконання робіт з ознаками трудових відносин. Визначено теоретичні основи розмежування трудового та цивільно-правового договорів, а саме, визначено ознаки трудових відносин та істотні умови цивільно-правових договорів. Розкрито відмінність між нормами цивільного права та нормами трудового права з погляду визначення відповідальності суб'єктів цивільно-правового договору та суб'єктів трудових відносин. Проаналізовано переваги та недоліки використання у трудо-

вих відносинах правових конструкцій трудового договору й цивільного-правового договору. Досліджено передумови зростання використання цивільно-правового договору як способу оптимізації витрат роботодавцями та поширення «прихованого працевлаштування», визначено ризики для працівників і держави. Розроблено рекомендації для студентів – учасників юридичних клінік щодо надання консультацій з питання доцільності укладення цивільно-правових договорів чи трудових договорів для виконання визначеного обсягу робіт.

Ключові слова: цивільно-правовий договір, трудовий договір, історичні аспекти розмежування поняття цивільно-правовий договір і трудовий договір, відносини з ознаками трудових відносин, робота юридичних клінік.

Yefremova Iryna, Arhat Yana, Lomakina Iryna, Nastina Olga. Legal analysis of a civil-law contract in labor relations: historical background and modern practice for use in the work of legal clinics

The article provides a comparative analysis of the legal nature of a civil contract and an employment contract. Research was conducted in the historical development of labor relations and contractual relations with signs of labor relations.

On the basis of the analysis of historical prerequisites and modern judicial practice, practical aspects have been determined that will provide students who are participants of legal clinics and thus provide free legal assistance to various segments of the population, to form competences for determining the differences in types of contracts, to acquire the skills of contesting the facts of violation of the rights of employees, as well as to master practical means for choosing effective ways of protecting the rights of employees.

Using the legal positions of the Supreme Court of Ukraine, legislative approaches to the field of using a civil law contract for the performance of works with signs of labor relations were analyzed. The theoretical basis of the distinction between labor and civil law contracts is determined, namely, the signs of labor relations and the essential conditions of civil law contracts are determined. The difference between the norms of civil law and the norms of labor law from the point of view of determining the responsibility of subjects of a civil law contract and subjects of labor relations is revealed. The advantages and disadvantages of using the legal constructions of an employment contract and a civil law contract in labor relations are analyzed. The prerequisites for the growth of the use of a civil law contract as a way of optimizing costs by employers and the spread of "hidden employment" have been studied, and the risks that exist for employees and the state have been determined. Recommendations have been developed for students – participants of legal clinics regarding the provision of consultations on the feasibility of concluding civil law contracts or employment contracts for the performance of a certain amount of work.

Key words: *civil law contract, labor contract, historical aspects of distinguishing the concepts of civil law contract and labor contract, relations with signs of labor relations, work of legal clinics.*

У сучасних умовах, із частими змінами в законодавстві щодо розмірів мінімальної заробітної плати, оподаткування, вимог до забезпечення соціального захисту працівників, усе більше поширюється практика використання у трудових відносинах цивільно-правового договору. Так, роботодавці все частіше замість трудових договорів (строкових чи безстрокових) укладають різні види цивільно-правових договорів (наприклад, договір про надання послуг чи договір підряду). Такі дії дозволяють уникати різних зобов'язань, передбачених законодавством у сфері праці, що призводить до спорів з питання перекваліфікації відносин із цивільно-правових у трудові.

У результаті проведення аналізу історичних передумов і сучасної судової практики можна визначити практичні аспекти, що дозволить студентам, які є учасниками юридичних клінік, а також надають безоплатну правничу допомогу різним верствам населення, допомогати клієнтам розрізняти типи договорів, оскаржувати порушення у сфері праці й обирати ефективні способи захисту прав працівників.

Загалом варто зазначити, що поняття «договір» не було характерним для давнього римського права. Взаємне волевиявлення двох або декількох осіб щодо чого-небудь у римському праві мало назву *conventio, pactio* або *pactum conventum*.

Як зазначає С. Гринько, слово *pactum* (правочин) походить від *pactio*, звідси походить і слово *paх* (мир); правочином є збіг бажання двох або декількох осіб про теж саме, їхня згода (Д. 2. 14. 1. 1–2). Не будь-яке взаємне волевиявлення створювало юридичні наслідки, тобто встановлювало або припиняло права й обов'язки сторін. У своїй сентенції Гай зазначав, що правочини, укладені всупереч правилам цивільного права, не мають сили (Д. 2. 14. 28). Тому юридичні наслідки зумовили виникнення лише тих правочинів, які визнавалися *jure civili*, тобто мали за собою *causa civilis* [1, с. 23].

У класичному римському праві не існувало поняття «трудоий договір» у його сучасному розумінні. У сучасному сприйнятті «трудоий договір» визначається як соціально захищені відносини між працівником і роботодавцем. Римляни в основному використовували правову конструкцію цивільно-правового договору, що охоплювала надання праці або результату праці.

Таким договором у римському праві був договір наймання – *Locatio conductio operis* – договір, за яким одна сторона, що приймає замовлення (*conductor*), зобов'язується виконати для замовника (*locator*) визначену роботу, а замовник зобов'язується сплатити обумовлену грошову винагороду.

Залежно від того, хто був виконавцем робіт – раб чи римський громадянин, розрізняли договір наймання речей (раб) та договір наймання послуг, чи підряд (римський громадянин). Різницю між найманням і підрядом дослідники римського права вбачають у тому, що згідно з договором підряду завжди досягався *opus* – економічний результат, який був відсутній за договору наймання чи надання послуг, а до його характерних рис відносять також «результат діяльності як такий, а не лише уречевлений» [2, с. 52].

Предметом договору підряду, що передбачав переробку рухомих речей, будівництво різноманітних споруд тощо, було отримання економічного результату (*opus*). На думку М. Миньо, «предметом договору *locatio conductio operis* було право наймодавця на виконання

вказаної (визначеної, конкретної) роботи, а не робота, виконання роботи чи її результат (*opus*) або робоча сила підрядника, оскільки лише воно передавалося в користування наймача (підрядника)» [3, с. 3].

Отже, у римському праві основна відмінність між цивільно-правовими (майновими) і трудовими (особистими) правочинами полягала у визначені об'єкта та суб'єкта: цивільні договори стосувалися речей і майнових інтересів (купівля – продаж, оренда, підряд), а «трудоі» відносини виступали формою особистого наймання (*locatio conductio operarum*), що за правовою природою досить близько до визначення підряду (*locatio conductio operis*), оскільки чіткого окремого трудового права, як сучасного, римськими юристами розроблено не було, увага в основному зосереджувалась на суспільстві загалом (*jus publicum*) та інтересах окремих приватних осіб (*jus privatum*), де наймач отримував виконану працю, а найманий робітник отримував повну винагороду, акцент був на результат, а не на процес взаємин із періодичною оплатою.

У процесі тривалого розвитку трудових відносин, від періоду, коли трудові відносини були частиною цивільно-правових відносин, регулювалися цивільними кодексами, але спеціальним законодавством вводився захист працівника, тим самим обмежувалась свобода договору, що порушувало принцип цивільного права – свободу договору, до періоду виділення трудового права в окрему галузь. Так, після здобуття Україною незалежності (1991 р.), з уведенням в дію Цивільного кодексу України (2003 р.) та внесенням правок до Кодексу законів про працю, законодавство інтегрувало трудові договори в цивільно-правовій структурі, але зі спеціальними захистами щодо кожного окремо. З переходом України до ринкової економіки цивільно-правовий договір став використовуватись для уникнення досить жорстких норм про працю, що стало передумовою сучасних проблем диференціації відносин, що виникли між правовими суб'єктами.

Досить чіткий критерій відмінності цивільно-правового договору від трудо-

вого договору наведено в постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду, у справі № 420/2174/19, де визначено: «з аналізу чинного законодавства видно, що трудовий договір – це угода щодо здійснення і забезпечення трудової функції. За трудовим договором працівник зобов'язаний виконувати роботу з визначеної однієї або кількох професій, спеціальностей, посади відповідної кваліфікації, виконувати визначену трудову функцію в діяльності підприємства. Після закінчення виконання визначеного завдання трудова діяльність не припиняється. Предметом трудового договору є власне праця працівника у процесі виробництва.

Характерними ознаками трудових відносин є: систематична виплата заробітної плати за процес праці (а не її результат); підпорядкування правилам внутрішнього трудового розпорядку; виконання роботи за професією (посадою), визначеною Національним класифікатором України ДК 003:2010 «Класифікатор професій», затвердженим наказом Держспоживстандарту від 28 липня 2010 р. № 327; обов'язок роботодавця – надати робоче місце; дотримання правил охорони праці на підприємстві, в установі, організації тощо».

Отже, Верховним Судом було визначено, що основною ознакою, що відрізняє цивільно-правові відносини від трудових, є те, що трудовим законодавством регулюється процес організації трудової діяльності. За цивільно-правовим договором процес організації трудової діяльності залишається за його межами, метою договору є отримання матеріального результату [4].

Судова практика вказує на те, що виконавець, який працює за цивільно-правовим договором, на відміну від працівника, який виконує роботу відповідно до трудового договору, не підпорядковується правилам внутрішнього трудового розпорядку, він сам організовує свою роботу й виконує її на власний ризик.

У результаті проведеного аналізу положень Цивільного кодексу України, Кодексу законів про працю, інших нормативних актів у сфері регулювання трудових відносин Верховний Суд зазначає, що основні ознаки трудового договору

такі: праця юридично несаможиттєва, протікає в рамках визначеного підприємства, установи, організації (юридичної особи) або в окремого громадянина (фізичної особи); шляхом виконання в роботі вказівок і розпоряджень власника або уповноваженого ним органу; праця має гарантовану оплату; виконання роботи визначеного виду (трудова функція); трудовий договір зазвичай укладається на невизначений час; здійснення трудової діяльності відбувається зазвичай у складі трудового колективу; виконання протягом встановленого робочого часу визначених норм праці; встановлення спеціальних умов матеріальної відповідальності; застосування заходів дисциплінарної відповідальності; забезпечення роботодавцем соціальних гарантій.

Відмінність між нормами цивільного права та нормами трудового права полягає у визначенні відповідальності суб'єктів цивільно-правового договору та суб'єктів трудових відносин. Так, відповідальність працівника за трудовим договором регулюється лише імперативними нормами трудового законодавства, що унеможливорює внесення змін сторонами трудового договору, а відповідальність виконавця послуг у цивільно-правових відносинах визначається в договорі, а те, що ним не врегульоване, – чинним законодавством України.

Зіставлення трудового договору із цивільно-правовим договором, у визначенні Верховного Суду, доводить, що відмінним є те, що трудовим договором регулюється процес організації трудової діяльності. За цивільно-правовим договором процес організації діяльності залишається поза його межами, метою договору є отримання результату. Виконавець за цивільно-правовим договором, на відміну від працівника, який виконує роботу відповідно до трудового договору, не підпорядковується правилам внутрішнього трудового розпорядку, хоча й може бути з ними ознайомлений, він сам організовує свою роботу й виконує її на власний ризик, не зараховується до штату установи (організації), не вноситься запис до трудової книжки та не видається розпорядчий документ про прийом його на роботу на визначену посаду [4].

Окрім зазначеної постанови Верховного Суду, аналогічні висновки містяться у правових позиціях, викладених у постановках Верховного Суду від 4 липня 2018р. у справі № 820/1432/17, 6 березня 2019 р. у справі № 802/2066/16-а, 13 червня 2019 р. у справі №815/954/18, які є чинними й натепер.

В умовах воєнного стану цивільно-правові договори досить часто використовують для фактичного оформлення трудових відносин, що зумовлено прагненням роботодавця мінімізувати податкове навантаження, уникнути виконання вимог щодо надання соціальних гарантій (надання відпустки, виплата лікарняних, забезпечення гарантій працівника в разі звільнення). Використання конструкції цивільно-правового договору зумовлено її гнучкістю, наявністю прогалів у законодавчому регулюванні окремих форм зайнятості населення.

З метою уникнення поширення практики «прихованого працевлаштування» та забезпечення на законодавчому рівні чіткого розмежування цивільно-правового договору від трудових відносин до Верховної Ради України було внесено законопроект № 13507 «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо встановлення ознак наявності трудових відносин», який був зареєстрований у Верховній Раді України 18 липня 2025 р. Метою законопроекту є законодавче врегулювання ознак трудових відносин для боротьби з фіктивною самозайнятістю (наприклад, маскуванню трудових відносин під цивільно-правові договори з ФО-П чи самозайнятими особами), підвищення передбачуваності правового регулювання та наближення до стандартів ЄС і МОП. Документ пропонує внести зміни до Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП), зокрема доповнити новою ст. 3¹, де будуть визначені критерії для перекваліфікації відносин, та внести корективи до чинних норм (наприклад, ч. 4 ст. 3 та ст. 21) [5].

Законопроектом пропонується визначення 9 ознак трудових відносин:

«1) особисте виконання особою роботи/надання послуг за конкретною кваліфікацією, професією, посадою, без

можливості доручення виконання цієї роботи/надання послуг третім особам або найманню працівників;

2) виконання робіт/надання послуг за безпосереднім дорученням та під необмеженим за формою і часом контролем особи, в інтересах якої виконуються роботи/надаються послуги;

3) встановлення особою, в інтересах якої виконується робота/надаються послуги, тривалості робочого часу, часу відпочинку, графіка роботи, посадових інструкцій інших, правил внутрішнього трудового розпорядку та підпорядкування, з одночасним зобов'язанням виконавця робіт/надавача послуг виконувати накази у межах своїх професійних обов'язків;

4) виконавець роботи/надавач послуг інтегрований у виробничий процес і службову ієрархію (має підлеглих, службові контакти та/або засоби зв'язку, право голосу на службових нарадах, представляє організацію в зовнішніх відносинах тощо);

5) систематична (із заздалегідь встановленою періодичністю на невизначений строк або із пролонгацією) виплата особі, яка виконує роботу/надає послуги, винагороди у грошовій та/або натуральній формі незалежно від результату, що становить не менше 80% її загального сукупного доходу за 24-місячний період, якщо такі виплати отримано від однієї особи, в інтересах якої виконуються роботи/надаються послуги;

6) пряма цільова компенсація особою, в інтересах якої виконуються роботи/надаються послуги, виробничих витрат виконавця робіт/надавача послуг;

7) фактичне отримання особою, яка виконує роботу/надає послуги, оплачуваних відпусток та інших соціальних гарантій і компенсацій, передбачених цим Кодексом;

8) організація умов праці, зокрема надання засобів виробництва (обладнання, інструментів, матеріалів, сировини тощо), забезпечується лише особою, в інтересах якої виконується робота/надаються послуги;

9) фінансування навчання виконавця роботи/надавача послуг коштом особи, в інтересах якої виконується робота/надаються послуги».

Однак, як зазначають Я. Сімутіна та С. Черноус, відмежувати трудові відносини від цивільно-правових можна шляхом визначення сутнісних ознак, які характеризують їх як такі. Водночас такі ознаки не можуть бути привнесені «зовні», бути продиктованими політичною необхідністю, доцільністю тощо, адже вони сформувалися еволюційним шляхом. Трудові відносини за своєю природою є оплачуваними, винагорода за працю має здійснюватися регулярно, із заздалегідь визначеною періодичністю, зазвичай у грошовій формі (хоча не виключається і натуральна, за умови дотримання деяких обмежень). Водночас встановлення будь-яких відсотків, які має складати заробітна плата в сукупному доході особи, як ознака трудових відносин, на думку авторів, є неогрунтованим, адже наявність трудових правовідносин не може залежати від того, чи має працівник інший дохід, в якому розмірі та з яких джерел. Уявімо, що особа працює на підставі трудового договору на посаді. Водночас (паралельно) вона може перебувати в різних правовідносинах, мати різні статуси, їх наявність жодним чином не має впливати на визначення юридичної природи кожного з видів таких правовідносин [6].

На нашу думку, варто враховувати правову природу кожних взаємин, що виникли з метою отримання прибутку, розмежовувати відносини, в яких присутній виконавець і постійний контроль за діяльністю виконавця, які можуть підпадати під ознаки трудових відносин, від відносин, в яких (як, наприклад, у договорах замовлення) підрядник виконує роботу за замовленням замовника та концентрується увага на кінцевому результаті.

Натепер законопроект перебуває на стадії розгляду в комітеті. У липні – серпні 2025 р. міністерства надали висновки: Міністерство фінансів підтримало без зауважень, Міністерство цифрової трансформації та Міністерство юстиції – із пропозиціями, Міністерство економіки – за умови доопрацювання. 12 грудня 2025 р. відбулося засідання робочої групи при Комітеті з питань соціальної політики, де за участі Міністерства економіки, Державної служби України з питань праці,

профспілок, роботодавців і бізнес-асоціацій обговорили критерії. Учасники підтримали ідею чіткого визначення статусу працівників та боротьби із «сірим» наймом, але зазначили необхідність доопрацювання норми про «7 із 9» ознак для узгодження із проектом Трудового кодексу. Станом на 23 грудня 2025 р. законопроект не ухвалено, він очікує подальших консультацій і можливого голосування в першому читанні [7].

Однак варто визначити позитивні сторони застосування конструкції цивільно-правового договору. Серед переваг цивільно-правового договору варто зазначити, для замовника, економію на соціальних внесках, відсутність прив'язки до мінімальної заробітної плати, відсутність обов'язків щодо організації праці, що особливо ефективно в умовах віддаленої роботи, застосування норм цивільного права за розірвання договору та відповідні наслідки щодо відшкодування витрат, збитків і упущеної вигоди, застосування механізму зменшення матеріальної відповідальності, можливість залучати окремих виконавців до роботи.

Для виконавця теж є переваги в застосуванні цивільно-правових договорів, а саме: виконавець може оформитись як ФО-П або самозайнята особа, що зумовлює отримання «чистої» винагороди на руки, повна самостійність та гнучкий графік, можливість працювати з різними замовниками одночасно, можливість отримання «швидкого доходу».

Вибір форми оформлення відносин між замовником і виконавцем залежить від мети, яку мають учасники правовідносин, отримання лише прибутку, виплати соціальних внесків, отримання результату, але будь-яка мета має досягатись у чіткому дотриманні норм законодавства.

Саме для дотримання учасниками будь-яких правовідносин норм чинного законодавства було створено юридичні клініки, відповідно до Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу (наказ МОН № 592 від 3 серпня 2006 р., зі змінами) та Стандартів Асоціації юридичних клінік України.

Основними цілями діяльності юридичних клінік є надання безоплатної первин-

ної правничої допомоги малозабезпеченим верствам населення, особам, які не можуть оплатити послуги професійних юристів, практична підготовка студентів до професійної діяльності через реальну роботу із клієнтами під наглядом кураторів (викладачів-практиків), правова просвіта населення та підвищення правової культури суспільства.

Варто зазначити, що консультації у клініках завжди безоплатні, фахові (попередньо перевіряються кураторами) та надаються відповідно до принципів конфіденційності й етики.

Більшість юридичних клінік спеціалізуються на цивільному, трудовому, сімейному, адміністративному праві, саме в цих галузях вони найбільш затребувані, оскільки працівники та виконавці за замовленнями є найменш захищеними з погляду права.

Тема актуальна: у 2024–2025 рр. зросла кількість перевірок Державної служби України з питань праці та судових справ щодо перекваліфікації (особливо в ІТ, маркетингу, бухгалтерії, ритейлі).

Студентські юридичні клініки надають допомогу клієнтам щодо визначення правової природи відносин, а не лише в назві договору (це ключовий підхід Верховного Суду).

Студенти під наглядом кураторів готують проекти документів: позовні заяви, скарги на акти перевірок, заяви про відкриття провадження, запити на витребування доказів. У багатьох клініках існують спеціалізовані модулі із трудового права та перекваліфікації договорів, оскільки в умовах дистанційної роботи суб'єкти права прагнуть захистити свої права й інтереси.

Загалом, студентські юридичні клініки в Україні виконують соціально важливу місію: забезпечують доступ до правової допомоги у сфері, де люди найчастіше стають жертвами зловживань (приховане працевлаштування, невивплата винагороди, штрафи за цивільно-правові договори). Вони допомагають розрізняти цивільно-правові та трудові відносини, захищати права працівників і водночас попереджати роботодавців про ризики.

У забезпеченні ефективного консультування клієнтів юридичних клінік осо-

бливу роль відіграють системний підхід і практичні заходи, як для практичної підготовки студентів, так і для підвищення правосвідомості громадян. Юридичні клініки можуть використовувати практичну підготовку студентів для правничих консультацій, представництва в судах (у дозволених законодавством межах), а також в освітніх заходах.

Згідно з досвідом роботи юридичної клініки Білоцерківського національного аграрного університету «Право і практика» нами розроблено та впроваджується такий алгоритм у роботі з консультування питань застосування цивільно-правового договору чи трудового договору.

По-перше, проведення ретельної діагностики договорів. Так, студентам-клініцистам необхідно ретельно аналізувати сутність відносин клієнта – чи є наявним підпорядкування чи регулярність – у разі наявності рекомендацією для клієнта є оскарження перекваліфікації для отримання трудових і соціальних гарантій (заробітна плата, лікарняні, відпустка).

По-друге, аналіз способів уникнення ризиків, що для роботодавців як порада виступає фокус уваги цивільно-правового договору на досягнутому результаті, уникнення в тексті договору вживання трудових термінів, а для працівників – рекомендації щодо збору доказів (фіксація графіків, фіксування наказів, навіть тих, які надсилаються через месенджери), звернення до примусової сили держави шляхом звернення до суду, з метою судового визнання трудових відносин.

По-третє, здійснення представництва (у разі наявності куратора – адвоката-практика) або відповідного супроводу в судах. Для досягнення вказаної мети студенти-клініцисти повинні ретельно вивчати судову практику та включати під час підготовки відповідних документів посилання на практику Верховного Суду, визначати відсутність або наявність ознак цивільно-правового договору або трудових відносин.

По-четверте, готувати та проводити вебінари та тренінги про відмінності, ризики та законопроекти (наприклад, № 13507), нові тенденції цивілістики та новели у трудових правовідносинах, що

є досить затребуваним серед фрілансерів, ФО-Пів або самозайнятих осіб.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна дійти висновку, що сучасна правозастосовна практика в Україні проходить з активним використанням цивільно-правових договорів у трудових відносинах, що нерідко має ознаки прихованого працевлаштування та використовується з метою уникнення гарантій трудового законодавства. Водночас судовою практикою, зокрема практикою Верховного Суду, вироблено сталі підходи до кваліфікації таких правовідносин, ґрунтуючись на принципі пріоритету фактичного змісту над формальним оформленням договору. Основним у цьому контексті є ознаки організаційного й економічного підпорядкування, систематичності виконання трудової

функції, відсутності підприємницького ризику й інтегрованості особи у виробничу структуру роботодавця.

Для діяльності юридичних клінік результати такого аналізу мають особливе практичне значення. Вони дозволяють формувати у здобувачів правової освіти комплексне розуміння природи трудових правовідносин, навички правової кваліфікації договорів і здатність виявляти зловживання цивільно-правовими формами у сфері праці. Використання історико-правового та порівняльного методів у поєднанні з аналізом актуальної судової практики сприяє підвищенню якості правничої допомоги, яку надають студенти-клініцисти соціально вразливим верствам населення, а також формуванню практико-орієнтованої правової культури майбутніх правників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гринько С. Договір як підстава виникнення зобов'язань за римським приватним правом. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2023. С. 22–26. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/5.pdf>
2. Олюха В. Результат договору підряду: римське право та сучасність. *Римське право і сучасність (Шерешевські читання)* : матеріали Міжнародної наукової конференції, м. Одеса, 11 травня 2012 р.). Одеса, 2012. С. 51–53.
3. Миньо М. Договір найму за римським правом та його рецепція у праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2015. 20 с.
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі № 420/2174/19 від 09.06.2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97533766>
5. Проєкт закону про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо встановлення ознак наявності трудових відносин. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56799>
6. Сімутіна Я., Черноус С. Чергова спроба унормування ознак трудових відносин у законопроєкті № 13507: яку мету насправді переслідують його автори? *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/cherngova-sproba-unormuvannya-oznak-trudovih-vidnosin-u-zakonoproekti-13507-yaku-metu-naspravdi-peres.html>
7. Відбулося засідання робочої групи при Комітеті Верховної Ради України. URL: <https://employers.org.ua/news/id2753>

Стаття надійшла в редакцію: 04.11.2025

Стаття прийнята: 09.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.5>

ДО ПИТАННЯ ПРО АКТУАЛЬНІСТЬ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЯК ЦИВІЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ГАРАНТІЇ

Курило Микола Петрович,

orcid.org/0000-0003-1496-134X

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри правосуддя та філософії
Сумського національного аграрного університету

Зленко Сергій Миколайович,

orcid.org/0009-0005-4946-1021

адвокат,
аспірант кафедри правосуддя та філософії
Сумського національного аграрного університету

У статті здійснено аналіз наукових поглядів щодо суті судового контролю за виконанням судових рішень та його значення в забезпеченні виконання завдань цивільного судочинства, а також сформульовані авторські пропозиції щодо актуалізації цього інституту з метою покращення його дієвості як процесуальної гарантії права особи на ефективний судовий захист.

Авторами зроблена спроба привернути увагу до необхідності узгодження з вимогами Основного закону законодавства нижчого ієрархічного рівня щодо організації судового контролю.

Зазначається, що для гарантування неухильності й обов'язковості виконання винесеного у справі судового рішення змістовне наповнення судового контролю як за формою, так і по суті має бути повністю узгоджено зі змістом статті 1291 Конституції України, чого натепер усе ще не спостерігається, оскільки разом із судовим контролем має місце й відомчий контроль, що здійснюється Міністерством юстиції.

У процесі дослідження автори знайшли підстави приєднати до думки про невіддільність судового контролю від правосуддя, оскільки він не є самостійною функцією судової влади та не виконує завдання, відмінне від правосуддя.

Водночас авторами підкреслюється, що з урахуванням приписів статті 124 Конституції України контроль за виконанням судового рішення будь-якого виду та в будь-якій формі може здійснюватись тільки органами системи правосуддя. Будь-яке втручання у процес виконання рішення суду, окрім судового контролю, буде мати характер свавільного втручання та створюватиме потенційну загрозу в реалізації принципу верховенства права.

Констатується, що в умовах коли вирішення цивільних спорів і виконання винесених за їхніми наслідками рішень неприродно розділені між органами, що належать до різних гілок державної влади, говорити про ефективний контроль за виконанням судових рішень складно. Судовий контроль, по своїй природі, не може бути епізодичним.

На завершення у статті звертається увага на те, що наявність конституційно закріпленого принципу судового контролю за виконанням судового рішення робить обґрунтованою та виправданою ідею концентрації в системі органів правосуддя повноважень щодо відправлення правосуддя, виконання судових рішень та контролю за таким виконанням. У зв'язку із цим авторами відтворена пропозиція щодо перепідпорядкування органів примусового виконання рішень судів Державній судовій адміністрації України, як органу в системі правосуддя.

Ключові слова: обов'язковість судового рішення, судовий контроль, цивільне судочинство, процесуальні гарантії, завдання судочинства, виконання рішень суду, виконавче провадження, право на судовий захист, ефективність правосуддя.

Kurylo Mykola, Zlenko Serhii. On the issue of the relevance of judicial control as a civil procedural guarantee

The article analyzes scientific views on the essence of judicial control over the execution of court decisions and its importance in ensuring the fulfillment of the tasks of civil justice, and also formulates the author's proposals for updating this institution in order to improve its effectiveness as a procedural guarantee of the right of an individual to effective judicial protection.

The authors attempted to draw attention to the need to bring lower hierarchical level legislation regarding the organization of judicial control into line with the requirements of the Constitution.

It is noted that in order to guarantee the strictness and bindingness of the execution of the court decision rendered in the case, the content of judicial control, both in form and in essence, must be fully consistent with the content of Article 1291 of the Constitution of Ukraine, which is currently still not observed, since, together with judicial control, there is also departmental control, which is carried out by the Ministry of Justice.

The authors also found reasons to support the idea that judicial control is inseparable from justice, since it is not an independent function of the judiciary and does not perform a task different from justice.

At the same time, the authors emphasize that, taking into account the provisions of Article 124 of the Constitution of Ukraine, control over the execution of a court decision of any kind and in any form must be carried out only by the bodies of the justice system. Any interference in the process of executing a court decision, other than judicial control, will be arbitrary and will create a potential threat to the implementation of the principle of the rule of law.

It is stated that in conditions where the resolution of civil disputes and the execution of decisions made as a result of them are unnaturally divided between bodies belonging to different branches of state power, it is difficult to talk about effective control over the execution of court decisions. Judicial control, by its nature, cannot be episodic.

In conclusion, the article draws attention to the fact that the existence of a constitutionally enshrined principle of judicial control over the execution of a court decision makes the idea of concentrating the powers of the administration of justice, the execution of court decisions and the control over such execution in the system of justice bodies reasonable and justified. In this regard, the authors reproduce the proposal to resubordinate the bodies of enforcement of court decisions to the State Judicial Administration of Ukraine, as a body in the justice system.

Key words: binding nature of court decision, judicial control, civil proceedings, procedural guarantees, civil litigation tasks, execution of court decisions, enforcement proceedings, right to judicial protection, efficiency of legal proceedings.

Постановка проблеми. У 2016 р. ухваленням Закону України № 1401-VIII від 2 червня 2016 р. Конституція України була доповнена ст. 129¹. За змістом цієї статті контроль за виконанням судового рішення здійснює суд.

Цілком очевидним видається той факт, що закріплення на рівні норм Основного закону даного положення покликано, серед іншого, гарантувати неухильність та обов'язковість виконання винесеного у справі судового рішення. Наявність такого конституційного припису слід вважати керівною вказівкою-орієнтиром для напрацювання конкретизованих законодавчих норм у сфері виконання судо-

вих рішень. Змістове наповнення судового контролю як за формою, так і по суті має бути повністю узгоджено зі змістом ст. 129¹ Конституції України.

Однак дотепер положення законодавства нижчого ієрархічного рівня все ще не повною мірою відповідають приписам Основного закону в цій частині. Фактично в Україні зберігається дуалізм у цьому питанні: разом із судовим контролем має місце й відомчий контроль, що здійснюється Міністерством юстиції. Оскільки контроль за виконанням судового рішення по суті є нічим іншим, як владною діяльністю спеціально визначених державних органів, то на його

організацію має поширюватись принцип, закріплений у ч. 2 ст. 19 Конституції України. Відповідно, обґрунтованість існування відомчого контролю за перебігом виконання судових рішень перебуває під питанням. Імовірно, деякою мірою існування описаної ситуації є наслідком довільного тлумачення положень ст. 129¹ Конституції України, на фоні відсутності їх офіційного тлумачення. В умовах, що склалися, спостерігаються розбалансованість і очевидна неефективність контролю за виконанням судових рішень як процесуальної гарантії їхньої обов'язковості і, як наслідок, права на ефективний судовий захист.

Ступінь ефективності інституту контролю не в останню чергу визначається його організаційними засадами. Існування двох паралельних інституцій різного підпорядкування, уповноважених на здійснення цієї діяльності, які хоча й повністю не дублюють одна одну за своїми повноваженнями, усе ж подекуди може дезорієнтувати сторони у справі. Натепер функції оперативного контролю за виконанням судового рішення зосереджені поза межами органів системи правосуддя. Основна функція суду в такій моделі організації контролю полягає у вирішенні питання про ефективність професійної діяльності виконавця судового рішення. Вітчизняна багаторічна практика показала неналежну дієвість судового контролю такого формату.

За таких обставин вбачається, що проблематика судового контролю, будучи нерозривно пов'язаною з ефективністю правосуддя загалом, є актуальним простором для проведення наукових досліджень. Судовий контроль у демократичній державі, де панує право, не може розцінюватись суто як вишуканий атрибут судочинства. Від правильності організації системи даного контролю на пряму залежать своєчасність та повнота поновлення порушеного права особи. Пошук шляхів позбавлення судового контролю ознак декларативності, напрацювання варіантів його організаційної узгодженості з положеннями ст. 129¹ Конституції України є вкрай актуальним, отже, спонукає до проведення ґрунтовних досліджень у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання судового контролю за виконанням судових рішень було предметом досліджень низки українських науковців, зокрема: В. Ладиченка, С. Потьомкіна, І. Жукевича, О. Хотинської, К. Кропивної, Н. Шелевер, А. Фокіної, Р. Гавріка, К. Владовської, Д. Рябова, І. Черненко, В. Авер'янова, В. Комарова, І. Андропова, В. Кройтора, В. Кравчук, Г. Майданевич та інших. Також низка науковців працювали над дослідженням дещо вужчого, але по своїй суті тотожного питання – контролю у виконавчому провадженні. Серед них В. Притуляк, О. Овчаренко, І. Лимарь та інші.

Постановка завдання. Завданням дослідження є аналіз наявних наукових поглядів щодо суті судового контролю за виконанням судових рішень та його значення в забезпеченні виконання завдань цивільного судочинства, а також формування авторських пропозицій щодо актуалізації цього інституту з метою покращення його дієвості як процесуальної гарантії права особи на ефективний судовий захист.

Виклад основного матеріалу. Дещо раніше, під час дослідження питання гарантування ефективності судового захисту прав осіб, ми вже частково торкались проблематики контролю за виконанням судового рішення та висловились про неузгодженість з конституційними приписами, отже, і недоречність здійснення такого контролю інституціями, які не входять до системи органів правосуддя [1, с. 18–19]. Маємо на меті розвинути викладені міркування та звернемось до аналізу наявних наукових напрацювань із цього питання.

Слушним видається розпочати такий аналіз зі з'ясування змісту поняття судового контролю. Одразу зауважимо відсутність серед науковців єдиного уявлення щодо цього. Те ж саме стосується і контрольної функції суду на завершальній стадії судового провадження – у виконавчому провадженні. Водночас саме неоднозначність тлумачень поняття судового контролю та маловивченість відповідних теоретико-правових положень вкотре підкреслюють перспективність дослідження даного напрямку цивілістичної науки.

До кола дослідників названого предмета у вітчизняній юриспруденції входять, зокрема, В. Ладиченко та С. Потьомкін. Вони запропонували визначити судовий контроль за виконанням судових рішень як правовий механізм діяльності судової влади, спрямований на забезпечення обов'язковості виконання судового рішення як конституційної засади правосуддя, який реалізовується за допомогою комплексу нормативно визначених правових засобів і процедур у межах окремих форм судочинства [2, с. 194].

О. Хотинська вважає судовий контроль за виконанням рішень суду складником єдиного процесу захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, який відбувається в межах однієї справи, незалежно від сфери (публічної, приватної) спірних правовідносин [3, с. 6]. Вона визначила поняття судового контролю за виконанням судових рішень як самостійну, законодавчо закріплену правову форму реалізації судової влади, яка відображає як основні риси останньої, так і ознаки юрисдикційної діяльності органів державної виконавчої служби, спрямована не лише на забезпечення законності у процесі примусового виконання судових рішень та захист прав і законних інтересів учасників цього процесу, а й на реальне виконання рішення суду, гарантує тим самим обов'язковість такого виконання [3, с. 6].

На думку І. Жукевича, судовий контроль за виконанням судових рішень у цивільних справах – це особлива форма правосуддя, діяльність суду пов'язана з реалізацією судових актів у цивільних справах, яка здійснюється у формі «контрольного санкціонування» учинення деяких процесуальних дій у виконавчому провадженні під час розгляду цивільних справ, безпосереднього розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність виконавців, як важливої гарантії захисту права особи в післясудовому цивільному процесі та розгляді різних позовів, які стосуються заходів примусового виконання рішень [4, с. 113].

Під судовим контролем у виконавчому провадженні В. Притуляк пропонує розуміти форму реалізації судової влади,

систему передбачених процесуальним законом засобів, спрямованих на недопущення незаконного обмеження прав і охоронюваних законом інтересів особи у процесі примусового виконання судових актів і актів інших юрисдикційних органів, а також відновлення особи в цих правах, що полягає в перевірці діяльності органів примусового виконання та їх посадових осіб, а також застосування до них заходів впливу, передбачених процесуальним законодавством [5, с. 145].

І. Лимарь висловлювала думку, що судовим контролем у виконавчому провадженні в цивільному судочинстві є суто визначені розд. VII Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України повноваження суду [6, с. 108]. У сучасній редакції цього розділу до таких повноважень суду віднесено:

розгляд судом скарг сторін виконавчого провадження на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення;

вирішення питання про зобов'язання боржника подати звіт про виконання судового рішення, розгляд такого звіту та, за наявності підстав, ужиття заходів процесуального примусу у формі штрафу.

У коментарі змісту попередньої редакції розд. VII ЦПК України, де повноваження суду щодо контролю обмежувались суто розглядом скарг сторін виконавчого провадження на рішення або діяння виконавця чи іншої посадової особи органу ДВС, науковиця відмічала відсутність у законодавстві відповідних запобіжних і компенсаторних норм, які б передбачали відповідні механізми застосування згаданих повноважень суду в судово-контрольній діяльності органу правосуддя на стадії примусового виконання судових рішень [6, с. 108]. Саме через це, на думку І. Лимарь, інститут судового контролю в цивільному судочинстві є не часто застосованим [6, с. 108].

Цілком погоджуємось із такою оцінкою та вважаємо доречним додати, що ситуація в цьому питанні принципово не змінилась і після незначного розширення повноважень суду в результаті ухвалення

Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення положень про судовий контроль за виконанням судових рішень» № 4094-IX від 21 листопада 2024 р.

Навіть більше, якщо дивитись на цю ситуацію з позиції стягувача, тобто особи, чії права підлягають поновленню за судовим рішенням, доводиться констатувати навіть погіршення його становища у плані перспектив швидкого задоволення вимог. Передбачивши можливість накладення судового штрафу на «недобросовісного» боржника, законодавець таким способом створив передумови для невиправданого додаткового погіршення майнового становища такого боржника. У майнових виконавчих провадженнях застосування до останнього заходу процесуального примусу у формі судового штрафу радше віддалить перспективу фактичного виконання судового рішення, ніж наблизить її. У ситуації коли особа-боржник і так не здатна виконати боргові зобов'язання, покладення на неї додаткового тягаря у формі судового штрафу йтиме в розріз із метою судового контролю.

Водночас маємо відмітити ще один недолік такої конструкції механізму спонукання боржника до виконання рішення суду. Запроваджуючи штраф як санкцію за невиконання судового рішення, логічним було б водночас змінити черговість задоволення вимог у Законі України «Про виконавче провадження», визначивши пріоритетність прав стягувача за, так би мовити, «головним» рішенням суду на стягненні з боржника кошти. Однак законодавцем такий крок здійснено не було.

Отже натеper передбачені цивільним процесуальним законодавством заходи все ще не здатні ефективно спонукати боржника до виконання покладених на нього судовим рішенням обов'язків. Наявний формат судового контролю не відповідає своєму призначенню та є неефективним [1, с. 18].

Результати аналізу наведених вище варіантів розуміння судового контролю в поєднанні зі змістом конституційних засад правосуддя та визначенням завдання цивільного судочинства дозволяють нам погодитись із твердженням

про невіддільність судового контролю від правосуддя.

Зокрема, таку думку мають вже згадані В. Ладиченко та С. Потьомкін. Науковці обґрунтовано вважають, що судовий контроль не є самостійною функцією судової влади, оскільки не є окремим напрямом діяльності судової влади, не виконує завдання, відмінне від правосуддя, а спрямований саме на реалізацію правосуддя відповідно до завдань і засад правосуддя, закріплених Конституцією України. Судовий контроль не може існувати та здійснюватися без правосуддя, оскільки підставою його ініціювання є наявність судового рішення за результатами вирішення спору, яке набрало чинності й щодо якого здійснюється процедура примусового виконання [2, с. 193–194]. До такої думки схиляється також О. Хотинська, чие бачення вже наводилось нами вище. Аналогічні міркування висловлювали В. Кравчук, Г. Майданевич, В. Комаров.

Заслуговує на увагу в цьому контексті також думка І. Лимарь. Науковиця відмічає, що Конституція України, законодавство про судоустрій та цивільне процесуальне законодавство не містять нормативного закріплення за органами судової влади інших функцій, ніж функція правосуддя. Отже, діяльність органів судової влади, яка пов'язана із захистом (охороною) суб'єктивних цивільних прав (у широкому розумінні) та охоронюваних законом інтересів у будь-яких проявах, зокрема й контрольну діяльність суду, варто вважати правосуддям у цивільних справах [6, с. 76–77].

Після визначення із цим, згідно із приписом ст. 124 Конституції України, ми приходимо до єдино можливого висновку: контроль за виконанням судового рішення будь-якого виду та в будь-якій формі може здійснюватись тільки органами системи правосуддя, оскільки за змістом згаданої статті Основного закону делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

У зв'язку із цим слушними видаються твердження, що жодній контроль з боку державних органів не може замінити судовий контроль [5, с. 139], а будь-яке

втручання у процес виконання рішення суду, окрім судового контролю, буде мати характер свавільного втручання та створюватиме потенційну загрозу в реалізації принципу верховенства права [7, с. 190].

Сучасна система органів, що здійснюють примусове виконання рішень судів, передбачає здійснення відомчого контролю за законністю виконавчого провадження органами Міністерства юстиції України. Загалом, структурне підпорядкування органів примусового виконання рішень залишається незмінним з моменту їх створення. Після виокремлення зі складу судів органів примусового виконання в 1998 р. останні стали структурними підрозділами вказаного вище міністерства.

Для кращого розуміння організації системи органів правосуддя того часу коротко окреслимо важливі в контексті даного дослідження аспекти. Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого Указом Президента України від 30 грудня 1997 р. № 1396/97, на міністерство, серед іншого, покладалось повноваження щодо внесення Президентом України пропозицій з питань мережі місцевих судів і кількості в них суддів; здійснення заходів щодо організаційного й матеріально-технічного забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції; забезпечення добору та підготовки кандидатів у судді; здійснення нормування та методичного забезпечення управлінської діяльності голів судів; організації виконання рішень, ухвал, постанов судів та виконавчих документів інших органів, виконання яких покладено на судових виконавців. У 2000 р. останнє зі згаданих повноважень було викладено в такій редакції: «організовує в порядку, встановленому законодавством України, своєчасне, повне і неупереджене примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), виконання яких покладено на державних виконавців» [8]. Очевидно, що з таким набором повноважень Міністерство юстиції України фактично було органом системи правосуддя. У такій конфігурації функція примусового виконання рішень судів, хоча й перейшла безпосередньо від судів до іншої установи,

але по факту все одно продовжувала виконуватись органом з тієї ж системи.

Натепер маємо ситуацію, за якої функції вирішення цивільних спорів і виконання винесених за їхніми наслідками рішень неприродно розділені між органами, що належать до різних гілок державної влади. Поточне становище, коли заходи завершальної стадії судового провадження здійснюються органами, які не належать до системи правосуддя, є принципово хибним [1, с. 19]. У таких умовах про ефективний контроль за виконанням судових рішень говорити складно. Річ у тому, що оскільки судовий контроль за виконавчим провадженням є явищем багатограним, він не може обмежуватись лише епізодичним контролем суду цивільної юрисдикції за законністю дій, бездіяльності та рішеннями виконавців або органів і посадових осіб, що уповноважені здійснювати примусове виконання судових рішень, шляхом розгляду скарг [6, с. 96] або ж витребуванням звітів від боржника про виконання ним рішення, як це передбачається розд. VII ЦПК України.

На нашу думку, очевидним є те, що тільки належним чином організований оперативний контроль за виконанням винесених судами рішень може бути реально спрямовано на запобігання можливості виникнення порушень і ускладнень у процесі примусового виконання судових рішень. Системна цілісність і взаємовідповідальність судових органів і органів примусового виконання зможе забезпечити запровадження механізму беззаперечного виконання рішень суду, в якому контрольні повноваження судів за діяльністю відповідних суб'єктів будуть невід'ємною частиною процесу ефективного захисту порушених чи невизнаних прав осіб [6, с. 54], отже, і виконання завдання цивільного судочинства.

Водночас можна розраховувати, що додатковим ефектом у таких умовах може стати підвищення якості судових рішень, оскільки це спонукатиме суд у вирішенні спорів більше зважати також на реальність виконання власних рішень [1, с. 18].

Підбиваючи підсумок, з урахуванням наявності конституційно закріпленого

принципу судового контролю за виконанням судового рішення, вкотре відмічаємо обґрунтованість та виправданість ідеї концентрації в системі органів правосуддя повноважень щодо відправлення правосуддя, виконання судових рішень та контролю за таким виконанням [1, с. 19], оскільки ці функції є складовими частинами єдиного процесу поновлення порушеного права особи, гарантувати яке правова держава зобов'язана.

Залишається відкритим для обговорення питання щодо можливих шляхів практичної реалізації такого задуму. В умовах існування змішаної системи виконання судових рішень, де поряд із державними виконавцями такими повноваженнями також наділені приватні виконавці, однозначного рішення бути не може. Відсутність державної монополії у сфері примусового виконання рішень судів, на нашу думку, робить нелогічним повернення до старої системи, коли виконавець перебував у штаті суду, отже, фактично був судовим працівником з особливими повноваженнями. Водночас державно-приватна модель примусового виконання в Україні є відносно молодю, у зв'язку із чим категоричні висновки щодо її ефективності зараз робити передчасно. Часте ж реформування такої чутливої сфери зазвичай дає протилежний бажаному ефект. Через це у вирішенні поставленого завдання треба забезпечити взаємоузгодженість принципів безальтернативності судового контролю за виконанням судового рішення та змішаності системи примусового виконання.

Принагідно відмітимо, що хоча після запровадження в Україні змішаної системи виконання судових рішень і намітились тенденції до покращення ситуації в цій сфері, усе ж результативність виконання загалом залишається низькою. Аналіз офіційних статистичних даних щодо діяльності органів і осіб, що здійснюють примусове виконання рішень, за останні три роки показує, що у відсотковому відношенні кількість фактично виконаних виконавчих документів коливається в діапазоні між 21,6 та 31,3% від загальної кількості виконавчих документів, щодо яких здійснювались заходи примусового виконання [9]. Наведені

показники дають підстави стверджувати про систематичне накопичення залишку невиконаних виконавчих документів, що, у свою чергу, вказує на фактичне недотримання розумних строків поновлення порушеного права особи, отже, ставить під питання можливість повноцінної реалізації права на ефективний судовий захист на завершальній стадії судового провадження.

Необхідно також зазначити, що змішаний формат виконання судових рішень не є вітчизняним «винаходом». У світі, зокрема й у Європі, подібні моделі також трапляються (Болгарія, Грузія, Чехія, Ірландія, Румунія, Казахстан та інші). Для обрання варіанту організації примусового виконання рішень та здійснення контролю за ним очевидно доречним буде врахувати багатий зарубіжний досвід, зважаючи водночас на основоположні приписи Конституції України. Однак, оскільки це питання є багатоскладовим і суспільно чутливим, воно варте окремого ґрунтовного дослідження.

Цією працею ми прагнемо привернути увагу передусім до необхідності узгодження з вимогами Основного закону законодавства нижчого ієрархічного рівня, як це й має бути у правовій державі. Водночас, з урахуванням поточної суспільно-політичної ситуації в Україні, що склалася у зв'язку з фактичним перебуванням країни у стані війни та, як наслідок, дефіцитом ресурсів, видається доречним запропонувати «економний варіант».

На нашу думку, найбільш прийнятною натеper, за даних обставин, буде структурна модель органів примусового виконання рішень, за якої останні будуть підпорядковані Державній судовій адміністрації України, що ми вже мотивовано зазначали в попередній публікації [1, с. 19].

Державна судова адміністрація України не є органом виконавчої влади, а має статус державного органу в системі правосуддя, вона підзвітна Вищій раді правосуддя та має територіальні управління [10]. У зв'язку із цим запропонований перший крок щодо узгодження норм ст. ст. 124 та 129¹ з Конституцією України як системи виконання судових рішень,

так і організації контролю за ним, не потребуватиме великих обсягів фінансування, глибинних структурних перетворень та вивільнення працівників. Надалі ж, вірогідно вже в мирний час, роботу в цьому напрямі можна і варто буде продовжити без зайвого поспіху, виважено та системно, орієнтуючись на необхідність забезпечення реальної дієвості й ефективності всіх процесуальних гарантій, включно із судовим контролем.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Проведення дослідження судового контролю за виконанням рішень показало, що такий контроль по своїй суті є невіддільним від правосуддя. Будь-яке втручання у процес виконання рішення суду, окрім судового контролю, буде мати характер свавільного втручання та створюватиме потенційну загрозу в реалізації принципу верховенства права. У результаті проведення системного аналізу норм ст. ст. 124, 129¹ Конституції України було визначено, що контроль за виконанням судового рішення будь-якого виду та в будь-якій формі може здійснюватись тільки органами системи правосуддя. Закріплення як конституційного положення судового контролю за виконанням судових рішень покликано гарантувати

неухильність і обов'язковість виконання винесеного у справі судового рішення. Також судовий контроль додатково виступає процесуальною гарантією права особи на ефективний судовий захист.

Нинішня очевидна неефективність контролю за виконанням судових рішень як процесуальної гарантії їхньої обов'язковості та, як наслідок, права на ефективний судовий захист надає такому контролю ознак декларативності. Розпочинати шлях щодо виправлення даної ситуації доречно зі здійснення заходів щодо узгодження організаційної моделі структури органів виконання та контролю із приписами Основного закону. Із цією метою вкотре відтворена пропозиція щодо перепідпорядкування органів примусового виконання рішень судів Державній судовій адміністрації України, як органу в системі правосуддя. Надалі продовжити цей процес доречним буде вже у змістовній площині.

Отже, проблематика судового контролю, будучи нерозривно пов'язаною з ефективністю правосуддя загалом, є актуальним простором для проведення подальших наукових досліджень, зокрема в частині пошуку шляхів остаточного позбавлення судового контролю ознак декларативності, підвищення його дієвості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зленко С. До питання гарантування ефективності судового захисту прав осіб у цивільному судочинстві. *Приватне та публічне право* : науковий журнал. 2025. № 1. С. 14–21. <https://doi.org/10.32782/2663-5666.2025.1.3>
2. Ладиченко В., Потьомкін С. Поняття і суть судового контролю за виконанням судових рішень. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 190–198. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2023.39>
3. Хотинська О. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2006. 14 с.
4. Жукевич І. Поняття, види та форми судового контролю за виконанням рішень у цивільних справах. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького* : журнал. Серія «Право». 2017. № 4 (16). С. 110–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2017_4_20
5. Притуляк В. Повноваження суду при примусовому виконанні судових рішень у цивільних справах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2016. 205 с.
6. Лимарь І. Судовий контроль за виконавчим провадженням у цивільному процесі : дис. ... докт. філос. : 081. Харків, 2023. 247 с.
7. Овчаренко О. Судовий контроль за діяльністю приватних виконавців у виконавчому провадженні: концептуальні засади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 188–196. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/44>

8. Про затвердження положення про Міністерство юстиції України : Указ Президента України від 30 грудня 1997 р. № 1396/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396/97/ed20000731#Text>

9. Система збору даних про виконання судових рішень. URL: https://minjust.gov.ua/other/data_collection_system_on_enforcement_proceedings

10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

Стаття надійшла в редакцію: 04.11.2025

Стаття прийнята: 03.12.2026

Опубліковано: 22.12.2025

УДК 347.132.6 (075.8)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.6>

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Марченко Олеся Володимирівна,

orcid.org/0009-0003-3506-2308

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Огородник Назар Тарасович,

orcid.org/0009-0007-5411-271X

здобувач вищої освіти
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У науковій статті здійснено комплексний і ґрунтовний аналіз специфіки інституту доказування в цивільному процесі України в умовах правового режиму воєнного стану. Дослідження зосереджено на викликах, що постають перед правосуддям, коли традиційні, усталені роками механізми збору, подання та судової оцінки доказів зазнають істотних перешкод або стають об'єктивно неможливими. Активні воєнні дії спричинили не лише руйнування будівель судів і адміністративних установ, але й масову втрату паперових архівів, знищення оригіналів документів, тимчасове обмеження доступу до державних реєстрів і критичний розрив логістичних і комунікаційних зв'язків. Усе це часто унеможлиблює одержання класичних письмових доказів, на яких раніше ґрунтувалася більшість судових рішень.

У таких екстраординарних умовах вітчизняна судова система стикається з нагальною необхідністю зберегти дію фундаментальних процесуальних принципів, закріплених у статтях 76–89 Цивільного процесуального кодексу України (зокрема, змагальності сторін та верховенства права), водночас гнучко адаптувати їх до об'єктивних обставин війни. Особлива увага в роботі приділяється феномену електронних доказів: цифровим документам, електронному листуванню в месенджерах, фото- та відеоматеріалам, скріншотам вебсторінок та іншим даним, які трансформуються з допоміжних засобів у ключові джерела інформації.

Авторами детально проаналізовано складні питання їхньої належності, допустимості, достовірності та технічної автентичності. У результаті проведеного аналізу сучасної практики Верховного Суду варто відзначити впровадження менш формалізованих методів оцінювання цифрових доказів. Їх доцільно розглядати в комплексі, а не ізольовано, оскільки окремі елементи не забезпечують повного розуміння ситуації. У період воєнного стану ці підходи ще не набули жорсткої нормативної фіксації. Натомість акцент зміщується на механізми забезпечення доказів та відновлення матеріалів судових справ, які зазнали втрат. Саме ці інструменти виявляються найбільш ефективними для протидії наслідкам руйнувань, забезпечують реальну функціональність судового процесу в суспільстві, а не його ілюзорність.

На особливу увагу в дослідженні заслуговує проблема процесуальних строків. Центральне питання полягає в доведенні поважності причин їх пропуску через форс-мажорні обставини, а також у технічних аспектах, як-от верифікація автентичності електронних записів без постійного звернення до складних та інвазивних експертиз. У роботі обґрунтовується необхідність оновлення нормативного регулювання електронних доказів, зокрема із чіткішими технічними критеріями їх перевірки. Загальний висновок дослідження вказує на те,

що без концептуальної реформи системи доказування в умовах воєнного стану неможливо гарантувати доступ до правосуддя. Потрібно досягти балансу між строгою процесуальною формою та реальними можливостями сторін у поточних обставинах.

Ключові слова: цивільний процес, доказування, воєнний стан, електронні докази, автентичність доказів, відновлення провадження, забезпечення доказів, процедура, цифрова верифікація, електронний суд.

Marchenko Olesia, Ogorodnyk Nazar. Problematic aspects of evidence in civil proceedings under martial law

The presented scientific article provides a comprehensive and thorough analysis of the specifics of the institution of evidence in the civil process of Ukraine under the legal regime of martial law. The research focuses on the challenges facing justice when traditional, long-established mechanisms for collecting, submitting and judicially evaluating evidence are significantly hampered or become objectively impossible. Active military actions have caused not only the destruction of court buildings and administrative institutions, but also the massive loss of paper archives, the destruction of original documents, temporary restrictions on access to state registers and a critical breakdown in logistical and communication links. All this often makes it impossible to obtain classic written evidence, on which most court decisions were previously based.

In such extraordinary conditions, the domestic judicial system is faced with the urgent need to preserve the fundamental procedural principles enshrined in Articles 76–89 of the Code of Civil Procedure of Ukraine (in particular, adversarial status of the parties and the rule of law), while flexibly adapting them to the objective circumstances of the war. Special attention is paid in the work to the phenomenon of electronic evidence: digital documents, electronic correspondence in messengers, photo and video materials, screenshots of web pages and other data that are transformed from auxiliary means into key sources of information.

The authors have analyzed in detail the complex issues of their belonging, admissibility, reliability and technical authenticity. Analyzing the modern practice of the Supreme Court, it should be noted the introduction of less formalized methods of assessing digital evidence. It is advisable to consider them in a complex, and not in isolation, since individual elements do not provide a complete understanding of the situation. During the period of martial law, these approaches have not yet acquired a rigid regulatory fixation. Instead, the emphasis is shifted to mechanisms for securing evidence and restoring lost court case materials. These tools are the most effective in counteracting the consequences of destruction, ensuring the real functionality of the judicial process in society, rather than its illusory nature.

The problem of procedural deadlines deserves special attention in the study. The central issue is to prove the validity of the reasons for their omission due to force majeure circumstances, as well as in technical aspects, such as verifying the authenticity of electronic records without constant recourse to complex and invasive examinations. The work justifies the need to update the regulatory regulation of electronic evidence, in particular with clearer technical criteria for their verification. The general conclusion of the study indicates that without a conceptual reform of the evidence system under martial law, it is impossible to guarantee access to justice. It is necessary to achieve a balance between strict procedural form and the real capabilities of the parties in the current circumstances.

Key words: civil procedure, evidence, martial law, electronic evidence, authenticity of evidence, restoration of proceedings, securing evidence, procedure, digital verification, electronic court.

Постановка проблеми. Сучасні умови воєнного стану призвели до руйнування класичних механізмів отримання і оцінювання доказів у цивільному процесі. Фізична недоступність архівів, знищення документів, обмеження комунікацій і масова міграція позбавляють сторони можливості виконати традиційні вимоги щодо належності, допустимості, достовірності та достатності доказів. Водночас судова система зобов'язана

дотримуватися незмінних процесуальних стандартів і гарантувати право на справедливий суд. Це породжує конфлікт між реальними спроможностями сторін і законодавчою формою, що загострюється браком регуляції щодо електронних доказів, їх автентифікації та відновлення втрачених матеріалів.

Стан дослідження застосування електронних дослідів. У наукових дослідженнях України воно досліджено

досить фрагментарно, зокрема тема була предметом досліджень науковців у сфері як цивільного, так і адміністративного та кримінального процесуального права. Серед дослідників Цивільного процесуального кодексу можна виділити роботи таких науковців, як Я.О. Берназюк, С.О. Короєд, С.Г. Музичко, О.М. Перунова, М.В. Парасюк, інші вчені. Зокрема, М.В. Парасюк обґрунтовує їхню самостійну природу та потребу у специфічних критеріях допустимості. О.М. Перунова порушує важливу проблему вразливості цифрових даних. Науковиця слушно зауважує, що такі докази надто легко сфальсифікувати, оскільки в чинному Цивільному процесуальному кодексі (далі – ЦПК) України банально відсутні чітко регламентовані процедури їх перевірки та верифікації. Проблема поглиблюється тим, що натепер ми не маємо системної моделі, яка б дозволила ефективно адаптувати процес доказування до складних умов воєнного стану.

Метою статті є аналіз проблемних аспектів доказування в цивільному процесі в умовах воєнного стану та визначення можливих шляхів вирішення поставленої проблеми.

Виклад основного матеріалу. Унаслідок повномасштабного вторгнення Москви українське цивільне судочинство опинилося в ситуації абсолютної невизначеності. Війна фактично «обнулила» багато звичних процесуальних механізмів. Що призвело до того, що правнича спільнота була змушена переглядати усталені стандарти доказування. Реальність така, що суди змушені працювати в екстремальному режимі, бо доступ до державних реєстрів часто заблоковано, функціонують лише одиниці архівів, а комунікація між учасниками процесу постійно рветься через бойові дії та окупацію. Водночас держава зберігає обов'язок гарантувати право на справедливий суд, закріплений у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1, ст. 6], а також у ст. 55 Конституції України [2, ст. 55].

У цих умовах доказування набуває не лише процесуального, а й правозахисного значення. Воно перетворюється на спосіб відновлення зруйнованого право-

вого балансу, а суд – на інституцію, що має зберегти легітимність юридичних фактів, незважаючи на обмеження, спричинені воєнними реаліями повсякденного життя. Головним питанням постає збереження єдності критеріїв належності, допустимості, достовірності та достатності доказів за умов, коли їх отримання або перевірка об'єктивно ускладнені.

Нормативну основу дослідження становлять норми Цивільного процесуального кодексу України [3], Закону України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12 травня 2015 р. [4], Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» № 2155-VIII від 5 жовтня 2017 р. [5], а також релевантні правові позиції Верховного Суду за 2022–2025 рр. Метою наукового аналізу є висвітлення ключових проблем доказування в цивільному процесі в умовах воєнного стану та формування концептуальних підходів до їх подолання на підставі чинного законодавства та судової практики.

Поняття доказів закріплено у ст. 76 ЦПК, де під ними розуміються будь-які дані, на підставі яких суд установлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги й заперечення сторін. Ці дані встановлюються такими засобами: письмовими, речовими, електронними доказами, висновками експертів і показаннями свідків. У воєнний період це визначення не втрачає чинності, однак його реалізація зазнає істотних трансформацій [3, ст. 76].

Відповідно до ст. 78 ЦПК, доказ визнається належним, якщо він містить інформацію щодо предмета доказування, і допустимим, якщо здобутий законним шляхом [3, ст. 78]. Положення ст. 89 ЦПК вимагає, щоб суд оцінював докази на основі внутрішнього переконання, сформованого після всебічного, повного, об'єктивного й безпосереднього дослідження [3, ст. 89]. Отже, навіть за екстремальних обставин війни суд не може відмовитися від фундаментальних засад процесуального пізнання.

Воєнний стан, запроваджений згідно із Законом «Про правовий режим воєнного стану», не змінює сутності цивільного судочинства. Ст. 26 цього Закону прямо

забороняє скорочення чи прискорення судових процедур. Отже, держава, навіть перебуваючи у стані війни, визнає, що правосуддя має функціонувати за тими ж стандартами законності й процесуальної справедливості. Проте вказані норми не заперечують потреби у процесуальних адаптаціях – від дистанційного подання документів до можливості відновлення втрачених матеріалів справи [4, ст. 26].

Особливу роль відіграють норми ЦПК, які забезпечують процесуальну гнучкість у надзвичайних умовах. Ст. ст. 83–84 передбачають можливість поновлення строків подання доказів, якщо їх пропущено з поважних причин, а також витребування доказів судом у випадку, коли сторона не може подати їх самостійно. Ст. ст. 116–118 регулюють інститут забезпечення доказів – превентивного механізму, спрямованого на фіксацію доказової інформації в разі ризику її втрати або знищення. Ст. 140 дозволяє здійснювати огляд доказів за місцем їх знаходження, коли їх доставка до суду є неможливою або небезпечною, а ст. ст. 488–489 – відновити втрачене судово провадження [3, ст. 83–84, 116–118, 140, 488–489].

Усі ці положення формують нормативний каркас, який зберігає процесуальний порядок навіть за умов правової турбулентності. Саме тому законодавець не створив спеціального «воєнного процесуального режиму», а забезпечив адаптивність чинних норм до надзвичайних обставин.

Зруйновані адміністративні будівлі, знищені бази даних, переміщення архівів і масова міграція населення призвели до того, що класичні документи втрачають доступність. В умовах війни дедалі більшого значення набувають цифрові сліди – електронне листування, знімки з мобільних пристроїв, записи камер спостереження, повідомлення в соціальних мережах. Вони виступають не традиційними письмовими доказами, а електронними, відповідно до ст. 100 ЦПК [3, ст. 100].

М.В. Парасюк обґрунтовує необхідність виділення електронних доказів як самостійного виду доказів, наголошує, що використання інформаційних технологій є феноменом, здатним значною мірою трансформувати всі відносини в галузі

цивільного процесу [6, ст. 389–390]. Автор проводить цікаву диференціацію: якщо електронні технології забезпечують здебільшого комунікацію та організацію, то цифрові вже безпосередньо впливають на суть судового рішення. І тут ми стикаємося із проблемою застарілості критеріїв допустимості. Ті стандарти, що діють зараз, часто не «тягнуть» специфіку цифрових даних. І саме в умовах, які маємо натепер, таке питання переростає зі звичайного теоретичного в політичне.

Проте на практиці головною проблемою залишається процес автентифікації матеріалів. Аналіз судових рішень показує чітку позицію Верховного Суду: звичайні скріншоти чи фотографії монітора не можуть вважатися належними доказами без надійного підтвердження їхнього походження, часу створення та незмінності змісту.

Відповідно, щоб електронний документ мав юридичну вагу, він мусить бути захищений кваліфікованим електронним підписом або як мінімум містити верифіковані технічні ідентифікатори (технічні метадані, хеш-коди, логи серверів тощо) [7; 8].

Саме в цьому і полягає концепція Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги». Саме в ньому закріплена презумпція автентичності електронних документів, підписаних КЕП [5]. Логіка тут проста – якщо документ має кваліфікований підпис – означає, що електронна копія має ту саму юридичну силу, що й оригінал.

Проблеми доказування, особливо в умовах воєнного стану, можна умовно класифікувати за трьома рівнями: фактичним, процедурним і технологічним.

Якщо говорити про фактичний рівень, то ситуація зазвичай патова – джерела доказів є, вони існують або існували, але дістатись до них неможливо через бойові дії. Наприклад, у справах про визнання права власності чи відшкодування збитків сторони часто опиняються у глухому куті. Взяти довідку з бюро технічної інвентаризації або витяг з державного реєстру речових прав неможливо, бо сервери «лежать» через постійні хакерські атаки, або заблоковані з міркувань безпеки. Архіви органів місцевого самоврядування

нерідко просто розбомблені. Як наслідок, люди масово використовують механізм ст. 315 ЦПК. Судова практика засвідчує, що у воєнний період такі справи набули масового характеру, оскільки саме через них відновлюються правовстановлюючі документи, необхідні для подальшого захисту прав [3, ст. 315].

Процесуальний рівень охоплює питання строків і тягаря доказування. Відповідно до ст. 81 Цивільного процесуального кодексу, кожна сторона повинна довести обставини, на які вона посилається [3; ст. 81]. Пропуск строків подання доказів веде до їх відхилення, якщо суд не визнає причини пропуску поважними. В умовах воєнного стану суди широко тлумачать поняття «поважні причини» – вони визнають не лише хворобу, але й форс-мажорні обставини, пов'язані з бойовими діями, окупацією чи евакуацією. Так, у постанові Касаційного цивільного суду від 29 вересня 2022 р. у справі № 500/1912/22 суд зазначив, що перебування особи в зоні активних бойових дій є самостійною підставою для відновлення процесуального строку [7].

Технологічний рівень стосується питань цифрової верифікації. У судовій практиці поширюється подання доказів через електронні системи, зокрема підсистему «Електронний суд». В умовах воєнного стану можливість подання документів онлайн стала для багатьох як правників, так і людей справжнім порятунком. Проте тут є важливий нюанс, про який не можна забувати. Суди вкрай прискіпливі до збереження цифрового сліду й атрибутів, притаманних йому. Якщо ж ці атрибути (метадані, часові мітки тощо) втрачені, на думку суду, суд з дуже високою вірогідністю відмовляє у прийнятті таких доказів.

О.М. Перунова слушно зауважує та акцентує на цьому увагу у своїй роботі. Вона підсвічує головну вразливість сучасного судового процесу – електронні докази набагато легше змінити чи підробити, ніж традиційні форми доказів. Саме тому вимоги до перевірки таких доказів мають бути суворішими. Науковиця слушно критикує чинний ЦПК України, бо Кодекс фактично лише декларує існування електронних доказів, але залишає

«за дужками» конкретну методологію їх дослідження [9, ст. 28]. Зокрема, можна побачити, що прогалина у правовому регулюванні особливо відчутна зараз, в умовах воєнного стану. Судді часто змушені діяти навпомацки, спираючись не на чіткі інструкції, а суто на власне внутрішнє переконання та загальні принципи права [9, с. 26–31].

Цікавим є також факт, що ця проблема не є суто українською. Як зазначають Є.А. Кобрусєва й О.В. Марченко, ця проблема має міжнародний характер, оскільки глобальний тренд правосуддя часто зміщується в бік економічної ефективності та швидкості вирішення спорів, жертвує водночас глибиною процедурних гарантій. Навіть у багатьох розвинених країнах немає чітких уніфікованих стандартів автентифікації [10].

З огляду на це, коли первинні джерела доказів фізично знищені або до них неможливо дістатися, на передній план виходить інститут забезпечення доказів, передбачений ст. ст. 116–118 Цивільного процесуального кодексу. Суть механізму проста й ефективна. Якщо сторона розуміє, що доказ може зникнути ще до початку розгляду справи по суті, суд має право зафіксувати його заздалегідь. В умовах бойових дій це часто єдиний шанс зберегти доказову базу. Так, у практиці судів з'явилися ухвали про забезпечення доказів шляхом огляду зруйнованих об'єктів на місці події або фіксації стану нерухомості за допомогою фото- і відеознімання [3, ст. 116–118].

Водночас набуває актуальності процедура відновлення втраченого судового провадження [3, ст. 488–489]. Через руйнування будівель судів або евакуацію архівів знищено тисячі справ. Законодавець дає можливість реконструювати справу на основі збережених копій, цифрових файлів чи навіть текстів рішень із Єдиного державного реєстру судових рішень.

Не менш гостро стоїть питання фізичної присутності сторін. Використання відеоконференцій, передбачене ст. 212 ЦПК, стало поширеною практикою у 2022–2025 рр. [3, ст. 212].

Однак аналіз позицій Верховного Суду дозволяє виділити чіткий тренд: судова

практика рухається від формалізму до прагматизму. Суди готові приймати нетипові докази та поновлювати пропущені через війну строки, але за умови, що ці матеріали мають пройти тест на ідентифікацію.

Як видно із 21 листопада 2022 р., суд може розглядати електронне спілкування через електронні засоби в месенджері лише за умови, що учасники та зміст повідомлень є впізнаними [8]. Тобто електронні докази повільно стають повноцінною основою для внутрішнього переконання судді, особливо коли класичні письмові документи втрачено в зоні бойових дій.

Тут варто погодитись із М.В. Парасюком. Науковець наголошує на необхідності концептуальної обережності, адже впровадження новітніх технологій у процес не має ламати фундаментальні засади правосуддя. Ризик тут відчутний – помилкова інтерпретація цифрового доказу і це вже прецедент, який може призвести до подальшого порушення прав громадян [6, с. 390].

Спираючись на сьогоденний досвід в умовах воєнного стану, автори вбачають нагальну потребу в системній модернізації доказування за трьома напрямками.

По-перше, необхідно прописати нормативну процедуру прийняття цифрових доказів. Натепер ст. 100 Цивільного процесуального дає лише загальну рамку. Нам критично необхідний підзаконний акт (наприклад, Інструкція ДСА), який би чітко прописав технічні стандарти: у якому форматі подавати файли, як фіксувати метадані, як перевіряти їхню цілісність [3, ст. 100].

Другий напрям – електронна взаємодія між судами та державними органами. Необхідно налагодити пряму цифрову «магістраль» між «Електронним судом» і державними реєстрами. Це виключить людський фактор і пришвидшить отримання доказів.

Третій напрям – розроблення спеціальної процедури для доказів у разі знищення доказів унаслідок воєнних дій.

Варто імплементувати в цивільний процес презумпцію достовірності фото- відеофіксації руйнувань, здійсненої уповноваженими органами.

Висновки. Підсумовуючи дану роботу, можна констатувати, що реалії, у яких ми перебуваємо нині, виявили глибокий розрив між процесуальною системою, що здавалась непохитною, та фактичними можливостями учасників справи. Ми бачимо, як судова практика змушена адаптуватись під воєнний стан буквально «на ходу», зміщувати акцент із формальних заходів і процесів на більш прагматичну та реальну оцінку ситуації. Зокрема, суди дедалі ширше інтерпретують поняття «поважні причини» для продовження строків подання документів і фокусують свою увагу не на прямих доказах, які буває неможливо дістати, а на сукупній кількості непрямих.

У таких ситуаціях перехід до використання електронних доказів є чи не єдиним шляхом збереження правосуддя в Україні. Хоча цей процес потребує швидкого чіткого нормативного регулювання, адже судді не можуть весь час дотримуватись послідовності в ухвалі рішень лише спираючись на свої внутрішні думки стосовно тієї чи іншої справи. До того ж без уніфікованих стандартів верифікації електронних доказів ми залишаємо широке поле для маніпуляцій рішеннями та цифрових підрбок.

Автори переконані, що ключовим етапом вирішення цієї проблеми є запровадження нової процесуальної категорії – «докази, отримані в умовах обмеженого доступу». Це могло б на законодавчому рівні дозволити учасникам процесу надавати часткову інформацію або тільки копію документів, де оригінали були втрачені через повномасштабну війну на території нашої країни. Додатково, це б допомогло гармонізувати вимоги, перелічені у ст. ст. 76–89 ЦПК України, з реаліями війни, що б надавало реальний доступ до правосуддя навіть у таких важких умовах, які переживає наша правова інфраструктура.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Конституція України : Закон № 254к/96-ВР від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон № 389–VIII від 12 травня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389–VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>
5. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2155–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>
6. Парасюк М.В. Електронні (цифрові) докази в цивільному процесі. *Аналітичне порівняльне правознавство* : електронне наукове фахове видання. 2025. Вип. 04. Ч. 1. С. 387–392. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/62.pdf>
7. Постанова Верховного Суду (Касаційного адміністративного суду) від 29 вересня 2022 р. у справі № 500/1912/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106545406>
8. Постанова Верховного Суду від 21 листопада 2022 р. у справі № 991/492/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107441863>
9. Перунова О.М. Використання електронних доказів у процесуальній формі цивільного судочинства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2025. Вип. 1 (60). С. 26–31. URL: http://rjv.nuoua.od.ua/v1_2025/8.pdf
10. Кобрусєва Є.А., Марченко О.В. Зарубіжний досвід діяльності суб'єктів владних повноважень щодо використання електронних доказів в адміністративному судочинстві. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія «Право, публічне управління та адміністрування». 2023. № 9. URL: https://reicst.com.ua/pmtl/issue/view/issue_9_2023

Стаття надійшла в редакцію: 13.11.2025

Стаття прийнята: 09.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

УДК 342.5:355.2

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.7>

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ БРОНЮВАННЯ ВІЙСЬКОВОЗОВОБ'ЯЗАНИХ В УКРАЇНІ: ВІДПОВІДНІСТЬ ВИКЛИКАМ У РЕТРОСПЕКТИВНОМУ АНАЛІЗІ

Боброва Юлія Юріївна,

orcid.org/0000-0001-7511-3171

докторка юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Бобров Юрій Олександрович,

orcid.org/0000-0001-6164-4279

кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник,
заслужений юрист України,
Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»

У статті проаналізовано ефективність правового механізму бронювання військовозобов'язаних в Україні під час мобілізації в умовах правового режиму воєнного стану, зокрема проблематику наявного алгоритму бронювання за відповідними періодами (які автори ставлять за мету виокремити), повноваження відповідних органів держави щодо його покрового здійснення. Аналізується можливість досягнення справедливого балансу між інтересами держава та її обороноздатності у процесі бронювання, зокрема шляхи усунення дискримінації, виокремлюються позитивні практичні покращення та досі наявні недоліки, які потребують доопрацювання чи усунення.

Установлено, що натепер мобілізація є ключовим питанням воєнної безпеки держави, водночас не тільки можливістю протистояти агресивній політиці РФ на полі бою, а й узагалі питанням виживання української нації та існування нашої країни як незалежної, суверенної і соборної держави. Оскільки в умовах війни Росії проти України потреба комплектування Сил оборони якісним, військово навченим і мотивованим людським ресурсом (особливо з огляду на в рази переважаючий мобілізаційний потенціал держави-агресорки) є запорукою завоювання тактичної, оперативної та стратегічної переваги над противником. Отже, особливої уваги потребує законодавче врегулювання призову на військову службу за мобілізацією осіб з високим рівнем освіти та досвідом діяльності у високотехнологічних сферах (ІТ-технології, кібербезпека, бойове застосування безпілотних систем, штучного інтелекту тощо).

Виявлено, що натепер правове регулювання мобілізації загалом і бронювання зокрема має дискримінаційний характер щодо різних категорій військовозобов'язаних громадян та не забезпечує рівного підходу залежно від потреб комплектування Сил оборони, з урахуванням віку, освіти, практичного досвіду, сімейного стану, стану здоров'я тощо.

Обґрунтовано необхідність внесення змін до чинних нормативно-правових актів з питань мобілізації, зокрема, бронювання, з метою підвищення мотивації до військової служби, забезпечення соціального захисту мобілізованих громадян, удосконалення роботи територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, захисту прав, свобод та інтересів громадян у процесі мобілізації та бронювання в умовах воєнного стану.

Ключові слова: правовий режим воєнного стану, бронювання, мобілізація, військовозобов'язаний, періодизація.

Bobrova Yuliia, Bobrov Yurii. The legal mechanism for booking conscripts in Ukraine: meeting the challenges in retrospective analysis

The article analyzes the effectiveness of the legal mechanism for booking conscripts in Ukraine during mobilization under the legal regime of martial law, in particular, the problems of the existing booking algorithm for the relevant periods (which the authors aim to isolate), the powers of the relevant state bodies regarding its step-by-step implementation. The possibility of achieving a fair balance between the interests of the state and its defense capabilities in the booking process is analyzed, including ways to eliminate discrimination, positive practical improvements and still existing shortcomings that require refinement or elimination are identified.

It is established that at present the issue of mobilization is a key issue of the military security of the state, and not only the opportunity to resist the aggressive policy of the Russian Federation on the battlefield, but also the issue of the survival of the Ukrainian nation and the existence of our country as an independent, sovereign and united country. Since in the conditions of Russia's war against Ukraine, the need to staff the Defense Forces with high-quality, militarily trained and motivated human resources (especially considering the many times superior mobilization potential of the aggressor state) is a guarantee of gaining tactical, operational and strategic advantage over the enemy. Therefore, special attention is required to the legislative regulation of conscription for military service by mobilizing individuals with a high level of education and experience in high-tech areas (IT technologies, cybersecurity, combat use of unmanned systems, artificial intelligence, etc.).

It has been revealed that today the legal regulation of mobilization in general and reservation, in particular, are discriminatory in nature towards different categories of citizens liable for military service and does not provide an equal approach depending on the needs of staffing the Defense Forces, taking into account age, education, practical experience, family status, health status, etc.

The need to amend the current regulatory legal acts on mobilization, including reservation, is substantiated in order to increase motivation for military service, ensure social protection of mobilized citizens, improve the work of territorial recruitment and social support centers, protect the rights, freedoms and interests of citizens during mobilization and reservation under martial law.

Key words: legal regime of martial law, reservation, mobilization, conscript, periodization.

Постановка проблеми. Збройна агресія РФ зумовила необхідність трансформації наявних механізмів правового регулювання питань мобілізації загалом і бронювання зокрема, а також виникнення нових правових інститутів. Так, нормативне закріплення правовідносини із бронювання військовозобов'язаних міститься в Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [1] і ухвалених на його реалізацію підзаконних нормативно-правових актах Кабінету Міністрів України, тоді як практична їх реалізація відбулася в кілька етапів, визначення яких поставили собі за мету автори.

Нормативне закріплення бронювання військовозобов'язаних перебуває в постійній динаміці, законодавець намагається його адаптувати до стрімких перемін у сучасних воєнних реаліях, намагаючись встановити справедливий

баланс між обороноздатністю та економікою, а також потребами забезпечення життєдіяльності населення в особливий період. Наведене породжує дилеми у визначенні важливості тих чи інших підприємств, установ, організацій для держави; урахуванні чи неврахуванні та яких саме критеріїв їх критичності; виборі першочергово необхідних професій тощо. Для забезпечення правової визначеності з окреслених питань суспільство вимагає чітких однозначних відповідей на них, з урахуванням справедливості та рівного підходу до всіх категорій військовозобов'язаних.

З огляду на викладене необхідним є приведення механізму бронювання військовозобов'язаних в Україні до єдиного уніфікованого правового стандарту, шляхом усунення явно неоднозначних і дискримінаційних його положень заради уникнення маніпуляцій і зловживань

з боку державних органів, належного сприйняття суспільством завдань мобілізації, з урахуванням історичного досвіду, починаючи з моменту отримання Україною незалежності в 1991 р.

Метою дослідження є аналіз правових аспектів механізму бронювання військовозобов'язаних в Україні для визначення їхньої відповідності сучасним викликам мобілізації в Україні з урахуванням потреб національної економіки, Сил безпеки й оборони, можливостей покращання і вдосконалення.

Стан наукової розробки. Аналіз наявних досліджень засвідчив, що питання бронювання військовозобов'язаних, незважаючи на його актуальність, усе ж залишається дискусійним, особливо в контексті його правової визначеності, чіткості, прозорості тощо. Незважаючи на наявність численних публікацій із даної проблематики, більшість з них мають публіцистичний характер, тоді як станом на тепер відсутні ґрунтовні напрацювання з питань ефективності наявного правового механізму бронювання в умовах правового режиму воєнного стану. Отже, дане дослідження є актуальним і своєчасним.

Виклад основного матеріалу. Буквальне тлумачення слова «бронювати» – надавати кому-небудь право розпоряджатися, володіти ким-, чим-небудь; закріпляти за ким-, чим-небудь [4]. Тоді як нормативне його розуміння зводиться до виду строкової відстрочки від призову за мобілізацією, основною метою якого є збереження справедливого та виправданого балансу між збереженням економічного потенціалу країни та забезпеченням її обороноздатності. І хоча даний термін не був визнаний словом року та не належить до неологізмів, однак за частотою вживання і актуальністю пошуку в інтернеті не надто від них відстає, що свідчить про запит суспільства на розуміння даної правової категорії.

В історичній ретроспективі правовий механізм бронювання військовозобов'язаних пройшов такі етапи.

I етап. Мирний час – з моменту проголошення незалежності України й до початку Антитерористичної операції, спричиненої анексією частини території

України (АРК, окремі райони Донецької та Луганської областей).

Так, підпорядковані незалежній державі військові формування перебували на штатах мирного часу. З метою формування мобілізаційного резерву були ухвалені нормативно-правові акти для забезпечення комплектування сил оборони людським ресурсом у разі загрози воєнної агресії іншої держави та переведення їх на штати воєнного часу. Для забезпечення діяльності органів державної влади, функціонування економіки, підприємств, установ і організацій, підтримання життєдіяльності населення під час правового режиму воєнного стану постала необхідність бронювання військовозобов'язаних громадян.

У Збройних силах України й інших, утворених відповідно до закону, військових формуваннях були розроблені плани мобілізаційного розгортання, які періодично уточнювались (погоджувались) з органами влади, підприємствами, установами й організаціями в частині забезпечення мобілізаційним ресурсом. Останні складали та погоджували у встановленому порядку списки заброньованих працівників.

II етап. Особливий період, оголошений з початком Антитерористичної операції і до захоплення РФ трьох українських військових кораблів та їх екіпажів у Керченській протоці 25 листопада 2018 р.

Вказані події зумовили проведення протягом 2015 р. часткової мобілізації в Україні, оголошеної Указом Президента України «Про часткову мобілізацію» від 14 січня 2015 р. № 15/2015 [2], з огляду на що постала гостра необхідність удосконалення нормативно-правових механізмів питань мобілізації загалом і бронювання з метою швидкого реагування на виклики воєнної агресії проти України. Так, був затверджений чіткий Перелік посад і професій військовозобов'язаних, які підлягають бронюванню на період мобілізації та на воєнний час і працюють у місцевих органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування та на підприємствах, в установах і організаціях, що належать до сфери їх управління або залучаються до виконання мобілізаційних завдань (замовлень).

Алгоритм бронювання військово-зобов'язаних протягом особливого періоду полягав у такому. Суб'єкти бронювання (підприємства, яким встановлено мобілізаційні завдання; підприємства, установи й організації, які здійснюють виробництво товарів, необхідних для забезпечення потреб ЗСУ, інших військових формувань; підприємства, установи, організації, які є критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення) подавали списки заброньованих працівників у кількості не більше 50% до відповідного ЦОБВ, Мінстратегпрому чи за підпорядкуванням. Указані списки надалі скеровувалися до Міністерства оборони та погоджувалися з Генеральним штабом (СБУ, Службою зовнішньої розвідки), після перевірки та погодження ними надсилалися до Мінекономіки, яке ухвалювало рішення про бронювання чи відмову у бронюванні військовозобов'язаних. Це рішення було підставою для надання військовозобов'язаному відстрочки. Військовозобов'язані керівники зазначених підприємств та їхні заступники бронювалися незалежно від військового звання, віку та військово-облікової спеціальності. На кінцевому етапі списки заброньованих працівників подавалися до відповідних територіальних військових комісаріатів, які вели облік заброньованих працівників.

III етап. З введенням воєнного стану у 2018 р. (із 26 листопада 2018 р. по 26 грудня 2018 р.) і до початку широкомасштабної збройної агресії РФ проти України 24 лютого 2022 р.

Цей етап характеризувався практичним відпрацюванням чинних положень нормативно-правових актів з питань бронювання, зокрема наявного на той час його алгоритму, що дало змогу дійсним чином перевірити підстави критичності суб'єктів бронювання; обґрунтованості віднесення відповідних посад працівників до числа заброньованих; визначення допустимої кількості заброньованих тощо. Суттєвих змін нормативно-правове регулювання означених питань у цей період не зазнало.

IV етап. З початку широкомасштабної збройної агресії РФ проти України 24 лютого 2022 р. дотепер.

Російсько-українська війна гостро актуалізувала питання нормативно-правового регулювання мобілізації та бронювання, з огляду на що відповідь на більшість її викликів було надано в постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації положень Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час» від 27 січня 2023 р. № 76 [3]. До вказаного акта Урядом внесені станом на тепер понад 25 змін, які суттєво вдосконалили систему й алгоритм бронювання.

Сучасне національне законодавство визначає можливість отримати відстрочки від мобілізації шляхом бронювання лише для вичерпного переліку військовозобов'язаних, які пропонуються до бронювання на період мобілізації та на воєнний час, працюють або проходять службу:

- в органах державної влади, інших державних органах, органах місцевого самоврядування;

- в органах державної влади, інших державних органах, Національній поліції, Національному антикорупційному бюро, Державному бюро розслідувань, органах прокуратури, БЕБ, ДСНС, Державній кримінально-виконавчій службі, Службі судової охорони, у судах, установах системи правосуддя та органах досудового розслідування, а також на штатних посадах патронатних служб державних органів, юрисдикція яких поширюється на всю територію України;

- на підприємствах, в установах і організаціях, які в установленому порядку визначено критично важливими для забезпечення потреб Збройних сил, інших військових формувань в особливий період (критично важливі підприємства);

- на підприємствах, в установах і організаціях, які в установленому порядку визначено критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період (критично важливі установи);

- у спеціалізованих установах ООН, міжнародних судових органах, міжнародних і неурядових організаціях і установах, членом, учасником або спосте-

рігачем у яких є Україна відповідно до укладених міжнародних договорів України;

– в операторах протимінної діяльності, які проводять розмінування (гуманітарне розмінування) відповідно до законодавства (оператори протимінної діяльності) [3].

Нині бронювання військовозобов'язаних здійснюється в електронній формі (засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг «Дія») незалежно від військового звання, віку та військово-облікової спеціальності. Уряд затвердив критерії та порядок, за якими здійснюється визначення підприємств, установ і організацій, які є критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення, потреб Збройних сил, інших військових формувань в особливий період [3].

Варто зазначити, що норма про недискримінацію за ВОС діє лише з 5 червня 2024 р., тоді як до цієї дати існував перелік дефіцитних спеціальностей, визначених у листі Генштабу, приналежність до яких не давала права на бронювання, навіть за наявності всіх інших на те правових підстав.

Означений вище електронний алгоритм бронювання військовозобов'язаних дозволив, на наш погляд, звести до мінімуму: особисту комунікацію керівників критично важливих підприємств/установ із працівниками ТЦК та СП; необґрунтовану відмову чи затягування із бронюванням працівників. Указане максимально знизило корупційні ризики під час вирішення зазначеного питання.

Електронний алгоритм бронювання, установлений актом Уряду, включає такі кроки, як:

1) подачу керівником критичного важливого підприємства/установи електронної заяви на порталі «Дія» зі списком заброньованих військовозобов'язаних;

2) отримання керівником на електронну пошту результатів розгляду заяви про бронювання протягом доби;

3) автоматичне переведення заброньованого військовозобов'язаного на спеціальний військовий облік і відображення цих даних у застосунку «Резерв+» за умови:

– перебування на військовому обліку;
– уточнення персональних даних через центри надання адміністративних послуг або електронний кабінет призовника, військовозобов'язаного, резервіста, або в територіальному центрі комплектування та соціальної підтримки за місцем перебування;

– непереходу в розшуку;

4) завантаження витягу про бронювання на порталі «Дія» та відображення інформації про бронювання у військово-обліковому документі в електронній формі.

З огляду на те, що бронювання має строковий характер, його термін обмежується:

– строком проведення мобілізації;

– строком дії контракту (договору) на поставку товарів, виконання робіт і надання послуг, необхідних для забезпечення потреб Збройних сил, інших військових формувань;

– 12 місяців: для військовозобов'язаних критично важливих установ і операторів протимінної діяльності; строком договору (контракту) або строку, на який їх обрано (призначено); для військовозобов'язаних, у спеціалізованих установах ООН, міжнародних судових органах, міжнародних і неурядових організаціях і установах, членом, учасником або спостерігачем у яких є Україна відповідно до укладених міжнародних договорів України [3].

Законодавцем повноваження з формування та ведення Єдиного переліку органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, які мають право бронювати військовозобов'язаних на різних підставах, окрім релігійних організацій, покладено на Мінекономіки. Включення, внесення змін або ж вилучення з даного переліку здійснюються на підставі поданого уповноваженою особою Мінекономіки або керівником державного органу повідомлення засобами порталу «Дія» з використанням електронного підпису.

Віднесення підприємств, установ і організацій до критично важливих для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в осо-

бливий період (критично важлива установка), а також критично важливих для забезпечення потреб Збройних сил, інших військових формувань в особливий період (критичне підприємство) здійснюється на підставі відповідних критеріїв.

Наприкінці 2024 р. Уряд завершив аудит рішень щодо визначення підприємств, установ і організацій критично важливими, за результатами якого 95% із них зберегли цей статус. Однак під час аудиту були виявлені такі порушення:

1) різке та необґрунтоване зниження зарплати працівникам після отримання підприємством статусу критично важливого;

2) використання різних моделей для понаднормового збільшення чисельності заброньованих;

3) включення до переліку критично важливих підприємств, які по суті не є критичними для економіки [6].

Хоча за наслідками вказаного аудиту було збережено наявний алгоритм визначення критичності для підприємств, установ і організацій, однак передбачено нові додаткові критерії. Так, нововведенням стало обов'язкове щомісячне нарахування заробітної плати протягом строку, на який надано відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації та на воєнний час, не нижче за розмір мінімальної заробітної плати по країні, помноженої на коефіцієнт 2,5 (приблизно 20 тисяч гривень), а для державних органів запроваджено новий обов'язковий критерій – відсутність заборгованості зі сплати усіх видів податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

Надалі алгоритм бронювання військовозобов'язаних було змінено в частині скерування списків до Міністерства оборони України замість Генерального штабу ЗС України [5], що видається цілком логічним з огляду на те, що питання бронювання до основних завдань Генштабу не належать [7]. Натомість саме за Міноборони визначені повноваження подавати в установленому порядку пропозиції щодо бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та воєнний час на підприємствах, в установах і організаціях, що належать до сфери управління Міно-

борони та яким встановлено мобілізаційні завдання (замовлення), а також здійснення контролю за обліком таких військовозобов'язаних [8].

З листопада 2024 р. на посилення мобілізаційних заходів змінено максимально можливу кількість військовозобов'язаних, які можуть бути заброньовані на одному підприємстві, зі 100% на не більше ніж 50% від загальної їх кількості відповідних категорій. Зазначена кількість може бути збільшена за окремим рішенням Міністра оборони України [9]. А вже у грудні 2025 р. ведено норму про те, що кількість військовозобов'язаних, які підлягають бронюванню, може становити понад 50% за рішенням Міноборони, ухваленим на підставі пропозицій (рекомендацій) Міжвідомчої робочої групи [10].

Водночас з метою підтримання позитивного балансу між потребами сил оборони держави та функціонуванням сектору економіки, який є критично важливим для забезпечення потреб Збройних сил України, інших військових формувань, забезпечення життєдіяльності населення в особливий період, у сфері оборонно-промислового комплексу законодавець допустив можливість бронювання строком на 45 календарних днів працівників, у яких є проблеми з військовим обліком [11].

Резюмуючи, відзначимо, що рішеннями Уряду систематично вносяться зміни до постанови № 76 від 23 січня 2023 р., яка натеper залишається базовим документом з питань бронювання, щодо уточнення критеріїв критичності підприємств, установ і організацій; переліку військовозобов'язаних, що підлягають бронюванню, їх категорій тощо.

Висновки. Нормативно-правове закріплення питання бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації під час правового режиму воєнного стану в Україні перебуває в постійній динаміці. Законодавець прагне максимально адаптувати його до стрімких змін у сучасних воєнних реаліях, намагаючись встановити справедливий баланс між обороноздатністю країни та функціонуванням її економіки, а також потребами забезпечення життєдіяльності населення в особливий період.

Водночас варто визнати, що встановлені державою протягом 2022–2025 рр. правила бронювання військовозобов'язаних громадян не мали системного характеру, а більшою мірою були спрямовані суто на вирішення нагальних питань забезпечення людським ресурсом Сил оборони, що у стратегічній перспективі не допомогло комплексно вирішити мобілізаційні проблеми держави, що воює.

Детермінована безпековими викликами, запропонована авторами періодизація розвитку та вдосконалення правового механізму бронювання дає змогу систематизувати та кодифікувати нормативно-правові акти з досліджуваної проблематики, а також визначити шляхи вирішення наявних проблем з урахуванням уже набутого позитивного досвіду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 р. № 3543–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
2. Про часткову мобілізацію : Указ Президента України від 14 січня 2015 р. № 15/2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/152015-18276>
3. Деякі питання реалізації положень Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час : постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2023 р. № 76. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-%D0%BF#Text>
4. Словник української мови : в 11 т. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?sword=%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8>
5. Деякі питання бронювання військовозобов'язаних під час воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 5 червня 2024 р. № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2024-%D0%BF#Text>
6. Усі критично важливі підприємства повинні підтвердити свій статус до 28 лютого 2025 р. Уряд вніс зміни до постанови про бронювання. *Офіційний сайт Мінекономіки*. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail/57ba8c7b-23a5-4d2b-ab78-11918d579fc4?lang=uk-UA&title=ZminiDoPostanoviProBroniuvannia>
7. Про Положення про Генеральний штаб Збройних сил України, затверджене Указом Президента України від 30 січня 2019 р. № 23/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23/2019#Text>
8. Положення про Міністерство оборони України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 21 липня 2025 р. № 905). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text>
9. Деякі питання бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час : постанова Кабінету Міністрів України від 22 листопада 2024 р. № 1332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1332-2024-%D0%BF#Text>
10. Деякі питання бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час : постанова Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2025 р. № 1608. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1608-2025-%D0%BF#Text>
11. Про внесення змін до деяких законів України щодо організації трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 9 жовтня 2025 р. № 4630–IX

Стаття надійшла в редакцію: 09.11.2025

Стаття прийнята: 05.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.8>

СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ ТА ЇХ АДМІНІСТРАТИВНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ

Кальчук Олексій Миколайович,

orcid.org/0009-0002-0582-8168

кандидат юридичних наук, докторант

Київського університету інтелектуальної власності та права

Стаття присвячена визначенню суб'єктів забезпечення реалізації кадрової політики в органах прокуратури, здійсненню їх класифікації та дослідженню адміністративної правосуб'єктності. Виділено таких суб'єктів, як Генеральний прокурор України; Офіс Генерального прокурора, Департамент кадрової роботи та державної служби Офісу Генерального прокурора, Генеральна інспекція Офісу Генерального прокурора; керівники обласних, спеціалізованих на правах обласних прокуратур і окружних прокуратур; Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів; конкурсні комісії; підрозділи управління персоналом і підрозділи внутрішнього контролю Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; кадрові комісії щодо прокурорів; конкурсна комісія державної служби; дисциплінарні комісії з розгляду дисциплінарних справ стосовно державних службовців Офісу Генерального прокурора; органи прокурорського самоврядування (усеукраїнська конференція прокурорів і Рада прокурорів України); Тренінговий центр прокурорів України. Проведений аналіз адміністративної правосуб'єктності суб'єктів забезпечення реалізації кадрової політики в органах прокуратури дозволив здійснити їх систематизацію за критеріями функціонального призначення і порядку формування та виділити чотири групи суб'єктів: 1) керівні; 2) основні адміністративні; 3) самоврядні; 4) колегіальні. Серед останніх виділено такі, як конкурсна комісія для проведення конкурсу на посаду заступника Генерального прокурора – керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, першого заступника та заступника керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; конкурсна комісія для призначення на посади прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; конкурсна комісія із проведення відкритого конкурсу на обіймання адміністративних посад у Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі; кадрові комісії щодо прокурорів; конкурсна комісія державної служби; дисциплінарні комісії з розгляду дисциплінарних справ стосовно державних службовців Офісу Генерального прокурора.

Ключові слова: система органів прокуратури, суб'єкт, кадрова політика, адміністративна правосуб'єктність, Генеральний прокурор, Офіс Генерального прокурора, комісії, управління персоналом, кадрова робота, Генеральна інспекція, обласні прокуратури, окружні прокуратури, Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів, органи прокурорського самоврядування.

Kalchuk Oleksii. Subjects of ensuring the implementation of personnel policy in prosecutor's offices and their administrative legal personality

The article is devoted to the definition of subjects of ensuring the implementation of personnel policy in the prosecutor's office, their classification and study of administrative legal personality. The following subjects are distinguished: the Prosecutor General of Ukraine; the Office of the Prosecutor General, the Department of Personnel and Civil Service of the Prosecutor General's Office, the General Inspectorate of the Prosecutor General's Office; heads of regional, specialized regional prosecutor's offices and district prosecutor's offices; Qualification and Disciplinary Commission of Prosecutors; competition commissions; personnel management units and internal control units of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office; personnel commissions for prosecutors; competition commission of the civil service; disciplinary commissions for considering disciplinary cases against civil servants of the Prosecutor General's Office; bodies of prosecutorial self-government (the All-Ukrainian Conference of Prosecutors and the Council of Prosecutors

of Ukraine); Training Center for Prosecutors of Ukraine. The analysis of the administrative legal personality of the subjects ensuring the implementation of personnel policy in the prosecutor's office bodies allowed them to be systematized according to the criteria of functional purpose and the order of formation and to distinguish four groups of subjects: 1) management; 2) main administrative; 3) self-governing; 4) collegial. Among the latter, the following were highlighted: a competition commission for holding a competition for the position of Deputy Prosecutor General – Head of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, First Deputy and Deputy Head of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office; a competition commission for appointment to the position of prosecutor of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office; a competition commission for holding an open competition for administrative positions in the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office; personnel commissions for prosecutors; a competition commission for civil service; disciplinary commissions for considering disciplinary cases against civil servants of the Prosecutor General's Office.

Key words: system of prosecutorial bodies, subject, personnel policy, administrative legal personality, Prosecutor General, Prosecutor General's Office, commissions, personnel management, personnel work, General Inspectorate, regional prosecutor's offices, district prosecutor's offices, Qualification and Disciplinary Commission of Public Prosecutors, bodies of prosecutorial self-government.

Постановка проблеми. Розбудова системи органів прокуратури на засадах міжнародних стандартів прокурорської діяльності передбачає інституційну складник, який виявляється у визначенні й оптимальній побудові елементів цієї системи, формуванні інституційних механізмів взаємодії між ними, а також суб'єктами поза системою органів прокуратури з відповідною компетенцією.

У Стратегії розвитку прокуратури на 2025–2028 рр. наголошено на процесі «удосконалення діяльності системи органів прокуратури на наступний період через упровадження комплексних змін, спрямованих на підвищення ефективності та раціоналізацію функціонування інституції». Основним пріоритетом прокуратури закріплено «подальше вдосконалення її функціонування та приведення діяльності у відповідність із європейськими стандартами». Серед стратегічних пріоритетів розвитку прокуратури окремим пп. 4.1.1 виділено оптимізацію «організаційно-штатної структури та внутрішнього адміністрування в системі органів прокуратури з метою раціонального використання людського капіталу» [1].

Реалізація завдань, закріплених у Стратегії розвитку прокуратури на 2025–2028 рр., передбачає дослідження суб'єктного складу відносин, пов'язаних із кадровою політикою в органах прокуратури, з метою визначення проблемних питань функціонування суб'єктів, розподілу компетенції для її відповід-

ності стратегічним пріоритетам розвитку прокуратури.

Огляд останніх досліджень і публікацій.

Організаційний аспект кадрового забезпечення органів прокуратури аналізували П.М. Каркач, А.В. Лапкін, Р.В. Мазурик, Л.М. Москвич, А.Г. Рубан, М.М. Стефанчук, М.К. Якимчук та інші. Сучасні умови функціонування системи органів прокуратури, нові виклики й небезпеки для України у зв'язку з воєнною агресією Росії, принципові зміни до законодавства про прокуратуру визначають необхідність подальшого наукового пошуку в напрямі визначення суб'єктів забезпечення реалізації кадрової політики в органах прокуратури та їх адміністративної правосуб'єктності.

Мета статті – визначити суб'єктів забезпечення реалізації кадрової політики в органах прокуратури, здійснити їх класифікацію та дослідити адміністративну правосуб'єктність.

Виклад основного матеріалу.

Кадрова політика в системі органів прокуратури реалізується уповноваженими суб'єктами, які наділені чинним законодавством адміністративною правосуб'єктністю. До суб'єктів реалізації кадрової політики в органах прокуратури, відповідно до їхньої адміністративної правосуб'єктності у внутрішніх адміністративно-правових відносинах щодо реалізації (тобто в межах системи органів прокуратури), доцільно віднести:

- Генерального прокурора України;
- Офіс Генерального прокурора (відповідно до ст. 8 Закону України «Про прокуратуру», наказу Офісу Генерального прокурора від 22 лютого 2022 р. № 35 [2]), Департамент кадрової роботи та державної служби Офісу Генерального прокурора (згідно з наказом Офісу Генерального прокурора від 19 червня 2023 р. № 168, яким затверджено Положення про Департамент кадрової роботи та державної служби Офісу Генерального прокурора [3]), Генеральну інспекцію Офісу Генерального прокурора (згідно із ч. 3 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру», наказом Офісу Генерального прокурора від 19 червня 2025 р. № 142, яким затверджено Положення про Генеральну інспекцію Офісу Генерального прокурора [4]);
- керівників обласних, спеціалізованих на правах обласних прокуратур (далі – обласні прокуратури) і окружних прокуратур (п. 6 розд. II, п. 2 розд. VIII Положення про організацію кадрової роботи в органах прокуратури України, затвердженого наказом Генерального прокурора від 10 лютого 2022 р. № 25 [5]);
- Кваліфікаційно-дисциплінарну комісію прокурорів (ст. ст. 28–35 Закону України «Про прокуратуру»);
- конкурсну комісію для проведення конкурсу на посаду заступника Генерального прокурора – керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, першого заступника та заступника керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (ч. 3 ст. 29–1 Закону України «Про прокуратуру»);
- конкурсну комісію для призначення на посади прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (ч. 1 ст. 29–1 Закону України «Про прокуратуру»);
- конкурсну комісію із проведення відкритого конкурсу на зайняття адміністративних посад у Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (ч. 2 ст. 29–1 Закону України «Про прокуратуру»);
- підрозділи управління персоналом і підрозділи внутрішнього контролю Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (абз. 2 ч. 1, абз. 4 ч. 2 ст. 8–1 Закону України «Про прокуратуру»);
- кадрові комісії щодо прокурорів [6];
- конкурсну комісію державної служби;

дисциплінарні комісії з розгляду дисциплінарних справ стосовно державних службовців Офісу Генерального прокурора (п. 1.3 наказу Офісу Генерального прокурора від 19 червня 2023 р. № 168, яким затверджено Положення про Департамент кадрової роботи та державної служби Офісу Генерального прокурора [3]);

- органи прокурорського самоврядування (усеукраїнську конференцію прокурорів і Раду прокурорів України) (ст. 66 Закону України «Про прокуратуру»);

- Тренінговий центр прокурорів України (ст. 80 Закону України «Про прокуратуру»).

Адміністративна правосуб'єктність кожного суб'єкта забезпечення реалізації кадрової політики в органах прокуратури у внутрішніх адміністративно-правових відносинах щодо реалізації визначається виконуваними ними завданнями й функціями, відповідно до призначення в системі органів прокуратури.

Генеральний прокурор України наділений широким колом повноважень щодо організації діяльності органів прокуратури України, зокрема й кадрової роботи, починаючи з визначення меж повноважень Офісу Генерального прокурора, обласних і окружних прокуратур у частині виконання конституційних функцій; здійснення розподілу обов'язків між першим заступником та заступниками Генерального прокурора; затвердження актів з питань щодо внутрішньої організації діяльності органів прокуратури, включно з електронним документообігом; затвердження стратегії розвитку прокуратури; призначення прокурорів на адміністративні посади та звільнення їх із зазначених посад у випадках і в порядку, встановлених Законом України «Про прокуратуру»; у встановленому порядку на підставі рішення відповідного органу про притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурора ухвалення рішення про застосування до прокурора Офісу Генерального прокурора, прокурора обласної прокуратури дисциплінарного стягнення або про неможливість подальшого перебування такої особи на посаді прокурора; затвердження положення про систему індивідуального оцінювання якості роботи прокурорів та іншого [7, с. 905].

Офіс Генерального прокурора є центральним органом у системі прокуратури [8, с. 175]. Адміністративна правосуб'єктність Офісу Генерального прокурора у відносинах щодо реалізації кадрової політики виявляється насамперед у його функціональному призначенні щодо організації та координації діяльності всіх органів прокуратури (ч. 1 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру»). Таке функціональне призначення означає керівну роль Офісу щодо підпорядкованих структурних підрозділів та забезпечення єдності порядку й процедур реалізації функцій, покладених на прокуратуру.

У характеристиці адміністративної правосуб'єктності Офісу Генерального прокурора у відносинах щодо реалізації кадрової політики в органах прокуратури варто зазначити, що відповідною праводієздатністю наділені структурні підрозділи Офісу. Окремі з них діють на правах самостійних структурних підрозділів – Генеральної інспекції, а також департаментів, управлінь, відділів, що, відповідно до структури Офісу Генерального прокурора, не входять до складу інших підрозділів і підпорядковуються безпосередньо Генеральному прокурору, першому заступнику або заступникам Генерального прокурора (ч. 3 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру»; п. 2.1 наказу Генерального прокурора від 22 лютого 2022 р. № 35 «Про затвердження Регламенту Офісу Генерального прокурора» [9]). Управління і відділи також можуть входити до складу департаменту (управління) (ч. 3 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру»).

Основним структурним підрозділом Офісу Генерального прокурора, до завдань якого належить «сприяння Генеральному прокурору у здійсненні його повноважень з кадрових питань, передбачених Законом України «Про прокуратуру», є Департамент кадрової роботи та державної служби Офісу (далі – Кадровий підрозділ) (п. 3.1 наказу Офісу Генерального прокурора від 19 червня 2023 р. № 168, яким затверджено Положення про Департамент кадрової роботи та державної служби Офісу Генерального прокурора (далі – наказ № 168)). Він має

статус самостійного структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора й підпорядковується Генеральному прокурору (п. 1.1 наказу №168). Адміністративна правосуб'єктність Кадрового підрозділу стосується кадрової роботи щодо прокурорів та державних службовців Офісу Генерального прокурора. До його основних завдань належать: організація роботи щодо прийняття, переведення, переміщення та звільнення працівників з посад, підвищення кваліфікації кадрів в органах прокуратури, оптимізації штатної чисельності та структури органів прокуратури, участі в оцінюванні якості роботи прокурорів і результатів службової діяльності державних службовців Офісу Генерального прокурора, організаційного забезпечення діяльності комісій Офісу Генерального прокурора (Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, Комісії з розгляду звернень щодо неналежного виконання прокурором, який обіймає адміністративну посаду, посадових обов'язків, встановлених для відповідної адміністративної посади, Комісії з добору кандидатів для включення до кадрового резерву й інших), організації дотримання вимог законодавства щодо вступу на державну службу в Офісі Генерального прокурора, її проходження та припинення, підвищення рівня професійної компетентності державних службовців, організації роботи із присвоєння рангів державним службовцям, організації дотримання вимог антикорупційного законодавства тощо (розд. 3 наказу № 168) [3].

Кадровий підрозділ розробляє структуру та штатну чисельність Офісу Генерального прокурора на підставі подань керівників самостійних структурних підрозділів, погоджених із першим заступником або заступниками Генерального прокурора відповідно до розподілу обов'язків, що затверджується наказом Генерального прокурора. Структури та штатна чисельність обласних, спеціалізованих на правах обласних прокуратур (далі – обласні прокуратури) розробляються Кадровим підрозділом на підставі подань керівників цих прокуратур, погоджених із керівниками відповідних самостійних структурних підрозділів Офісу

Генерального прокурора й затверджуються наказами Генерального прокурора. У разі необхідності (доопрацювання проєктів наказів про затвердження структур і штатної чисельності органів прокуратури та внесення змін до них) залучаються підрозділи організаційно-контрольної діяльності, правового й аналітичного забезпечення, а також забезпечення охорони державної таємниці (п. 1.15 наказу Генерального прокурора від 22 лютого 2022 р. № 35 «Про затвердження Регламенту Офісу Генерального прокурора»). Бухгалтерська служба розробляє штатний розпис Офісу Генерального прокурора. Кадровий підрозділ Офісу Генерального прокурора погоджує розроблений бухгалтерською службою на підставі затверженої Генеральним прокурором структури та штатної чисельності штатний розпис Офісу Генерального прокурора, який затверджується Генеральним прокурором (п. 1.16 наказу Генерального прокурора від 22 лютого 2022 р. № 35 «Про затвердження Регламенту Офісу Генерального прокурора») [2].

Адміністративна правосуб'єктність Генеральної інспекції Офісу Генерального прокурора (далі – Генеральна інспекція) у відносинах щодо реалізації кадрової політики стосується питань, пов'язаних зі службовою кар'єрою прокурорів, антикорупційною діяльністю в органах прокуратури [4; 5].

Керівники обласних, спеціалізованих на правах обласних прокуратур (далі – обласні прокуратури) наділені адміністративною правосуб'єктністю у відносинах щодо комплектування посад прокурорів, зокрема й адміністративних, у відповідній прокуратурі та підпорядкованих окружних, спеціалізованих на правах окружних прокуратурах (далі – окружні прокуратури) (п. 6 розд. II Положення про організацію кадрової роботи в органах прокуратури України, затвердженого наказом Генерального прокурора від 10 лютого 2022 р. № 25). Генеральний прокурор, керівники обласних і окружних прокуратур здійснюють повноваження керівника державної служби в органах прокуратури (п. 2 розд. VIII Положення про організацію кадрової роботи в органах прокуратури України, затвердженого наказом

Генерального прокурора від 10 лютого 2022 р. № 25) [5].

Адміністративна правосуб'єктність Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів (далі – КДК прокурорів) визначається її функціональним призначенням органом, який здійснює дисциплінарне провадження (гл. 3 Закону України «Про прокуратуру»). КДК прокурорів є колегіальним органом, який вирішує питання про дисциплінарну відповідальність прокурорів, їх переведення та звільнення з посади, визначення рівня фахової підготовки осіб, які виявили намір обійняти посаду прокурора [8, с. 222].

Суб'єктами реалізації кадрової політики в органах прокуратури доцільно виділити конкурсні комісії, які утворюються для здійснення комплектування вакантних посад в органах прокуратури, зокрема й адміністративних, кадрового забезпечення діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, проведення кадрових ротацій, формування кадрового резерву, здійснення атестації прокурорів [10; 11].

Підрозділи управління персоналом і підрозділи внутрішнього контролю Спеціалізованої антикорупційної прокуратури створюються відповідно до абз. 2 ч. 1, абз. 4 ч. 2 ст. 8–1 Закону України «Про прокуратуру». До підрозділу внутрішнього контролю САП подається дисциплінарна скарга про вчинення прокурором САП дисциплінарного проступку для попереднього розгляду обставин, викладених у дисциплінарній скарзі (абз. 4 ч. 2 ст. 8–1 Закону України «Про прокуратуру»)

Стосовно адміністративної правосуб'єктності кадрових комісій як суб'єктів забезпечення реалізації кадрової політики в органах прокуратури доцільно вказати таке.

Відповідно до пп. 8 п. 22 розд. II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури», ст. 9 Закону України «Про прокуратуру», наказом Генерального прокурора від 17 жовтня 2019 р. № 233 затверджено Порядок роботи кадрових комісій. До функцій комісій належить

забезпечення «проведення атестації прокурорів та слідчих Генеральної прокуратури України (включаючи прокурорів та слідчих Головної військової прокуратури, прокурорів секретаріату Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів), регіональних прокуратур, місцевих прокуратур, військових прокуратур; здійснення добору на посади прокурорів; розгляд дисциплінарних скарг про вчинення прокурором дисциплінарного проступку та здійснення дисциплінарного провадження щодо прокурорів» (абз. 2 п. 2 наказу Генерального прокурора від 17 жовтня 2019 р. № 233) [6]. Ключовими відмінностями кадрових комісій та КДК прокурорів у питаннях притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності є те, що такі комісії є тимчасовими й не уповноважені ухвалювати рішення щодо притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності, відповідно до наказу Генерального прокурора від 17 жовтня 2019 р. № 233. Вони створюються переважно для проведення атестації прокурорів і не функціонують як орган, альтернативний КДК прокурорів, що впливає із приписів вказаного наказу Генерального прокурора від 17 жовтня 2019 р. № 233.

Реалізацію кадрової політики в органах прокуратури забезпечують органи прокурорського самоврядування, організаційними формами якого є всеукраїнська конференція прокурорів та Рада прокурорів України (ст. 66 Закону України «Про прокуратуру»).

Функціонування Тренінгового центру прокурорів України визначають одним з результатів реформи прокуратури, відповідно до Закону України від 19 лютого 2019 р. № 113-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» [8, с. 214; 12]. Тренінговий центр прокурорів України діє як державна установа, а його функціональне призначення закріплене Законом України «Про прокуратуру»: «підвищення кваліфікації прокурорів, державних службовців органів прокуратури та первинна підготовка прокурорів – стажистів окружних прокуратур» (ч. 1 ст. 80 Закону України «Про прокуратуру»). На нього не поширюється законодавство

про вищу освіту. Керівник Тренінгового центру прокурорів України та його заступники призначаються на посаду та звільняються з посади Генеральним прокурором (ч. ч. 1, 2 ст. 80 Закону України «Про прокуратуру»). Відповідно до п. 14 Статуту Тренінгового центру прокурорів України, Тренінговий центр здійснює: 1) підвищення кваліфікації прокурорів; 2) підготовку осіб, які успішно пройшли процедуру добору на посаду прокурора, спеціальну підготовку кандидатів на посаду прокурора, відповідно до Закону; 3) підвищення кваліфікації державних службовців, зокрема й органів прокуратури, з метою розвитку професійної компетентності, а також працівників інших органів правопорядку, державних органів, установ, організацій незалежно від форми власності; 4) добір та навчання тренерів (викладачів); 5) координацію діяльності регіональних відділень; 6) міжнародне співробітництво; 7) участь у підготовці проєктів методичних рекомендацій для прокурорів з питань, що виникають під час здійснення прокурорської діяльності [13].

Варто виділити такі проблемні питання правового забезпечення функціонування Тренінгового центру прокурорів України. Насамперед доцільно вказати на невизначеність порядку призначення та відповідальності керівництва Центру, зважаючи, що Законом України «Про прокуратуру» передбачено правосуб'єктність Генерального прокурора щодо призначення на посаду та звільнення з посади керівника та його заступників, проте відсутнє врегулювання відповідних процедур і підстав їх здійснення.

Окрім того, є питання щодо порядку добору тренерів, зокрема – визначення вимог до них. Так, Статутом Тренінгового центру прокурорів України передбачено здійснення добору тренерів у порядку та на умовах, затверджених директором Тренінгового центру, залучення до тренерської (викладацької) діяльності прокурорів, а також викладачів закладів вищої освіти, науковців, експертів і зовнішніх тренерів на підставі та умовах, визначених законодавством [13]. Проте імперативна норма, яка встановлює виключні повноваження директора Тренінгового

центру щодо добору тренерів, не дозволяє зазначити прозорість відповідних процедур.

Доцільно вказати на необхідність удосконалення регламентації процедур здійснення первинної підготовки прокурорів-стажистів. Якщо відносини у сфері підвищення кваліфікації прокурорів урегульовано наказом Офісу Генерального прокурора (наказ Офісу Генерального прокурора від 15 червня 2021 р. № 200 «Про затвердження Положення про систему підвищення кваліфікації прокурорів» [14]), то Порядок проходження первинної підготовки – наказом директора Тренінгового центру (Порядок проходження первинної підготовки у Тренінговому центрі прокурорів України прокурором – стажистом окружної прокуратури, затверджено наказом директора Тренінгового центру прокурорів України від 23 червня 2023 р. № 134 [15]). Окрім того, виникають питання стосовно необхідності врегулювання єдиного підходу до організації освітнього процесу.

Вирішенню виділених та інших проблем діяльності Тренінгового центру прокурорів України сприятиме внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» у частині, що стосується порядку призначення та звільнення директора Центру та його заступників; розроблення і затвердження наказом Офісу Генерального прокурора порядку первинної підготовки прокурорів-стажистів; формування та нормативне закріплення Концепції освітньої діяльності Центру.

Доцільно вказати на наявні проблемні питання, пов'язані з діяльністю Комісії з добору кандидатів для включення до кадрового резерву, з огляду на те, що правові підстави функціонування зазначеної Комісії скасовані 24 червня 2025 р. Генеральним прокурором Русланом Кравченком шляхом скасування Положення про порядок добору кандидатів для включення до кадрового резерву на заміщення адміністративних посад в органах прокуратури України, затвердженого наказом Офісу Генерального прокурора від 14 жовтня 2024 р. № 236 [16]. Призначення прокурора на адміністративну (керівну) посаду здійснюється Генеральним прокурором, керівником обласної чи

окружної прокуратури залежно від рівня посади. Нині конкурс на такі посади не проводиться [17].

Однак відповідні зміни до Положення про Департамент кадрової роботи та державної служби Офісу Генерального прокурора, затвердженого наказом Офісу Генерального прокурора від 19 червня 2023 р. № 168 [2], не були внесені.

Згідно з п. 2 наказу Офісу Генерального прокурора від 14 жовтня 2024 р. № 236, метою формування кадрового резерву на адміністративну посаду було «забезпечення фахового добору найбільш професійно підготовлених прокурорів органів прокуратури з метою сприяння Генеральному прокурору та Раді прокурорів України в реалізації визначених Законом повноважень щодо якісного й оперативного заміщення адміністративних посад, а також забезпечення реалізації гарантій прокурорів щодо просування по службі» [16].

Передбачений наказом Офісу Генерального прокурора від 14 жовтня 2024 р. № 236 порядок формування кадрового резерву оцінювався як дієвий крок для поступового переходу від чинної моделі до призначення керівників прокуратур на конкурсних засадах. Він стосувався тільки тих посад, на які здійснюється призначення за поданням Ради прокурорів України. Відповідні зміни до Закону України «Про прокуратуру» не були внесені, а врегулювання здійснювалось тільки підзаконним нормативно-правовим актом – вказаним наказом, ризик скасування якого будь-якої миті Генеральним прокурором був, що і сталося [17].

Висновки. Проведений аналіз адміністративної правосуб'єктності суб'єктів забезпечення реалізації кадрової політики в органах прокуратури дозволяє здійснити їх систематизацію за критеріями функціонального призначення і порядку формування, виділити чотири групи суб'єктів:

- керівні – Генеральний прокурор, Офіс Генерального прокурора (щодо забезпечення єдності порядку й процедур реалізації функцій, покладених на прокуратуру);
- основні адміністративні – Департамент кадрової роботи та державної служби

Офісу Генерального прокурора (функціональне призначення – організація та здійснення кадрової роботи), Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів (функціональне призначення – здійснення дисциплінарного провадження), Генеральна інспекція (функціональне призначення – забезпечення законності проходження служби прокурорами, здійснення антикорупційної діяльності в органах прокуратури), Тренінговий центр прокурорів України (функціональне призначення – підвищення кваліфікації та первинна підготовка), управління персоналом і підрозділи внутрішнього контролю Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (функціональне призначення – кадрове забезпечення САП);

– самоврядні – органи прокурорського самоврядування (Рада прокурорів України

та всеукраїнська конференція прокурорів);

– колегіальні – конкурсна комісія для проведення конкурсу на посаду заступника Генерального прокурора – керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, першого заступника та заступника керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; конкурсна комісія для призначення на посади прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; конкурсна комісія із проведення відкритого конкурсу на зайняття адміністративних посад у Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі; кадрові комісії щодо прокурорів; конкурсна комісія державної служби; дисциплінарні комісії з розгляду дисциплінарних справ стосовно державних службовців Офісу Генерального прокурора.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стратегія розвитку прокуратури на 2025–2028 рр. Затверджено наказом Генерального прокурора від 8 жовтня 2025 р. № 322. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/strategiya-rozvitku-prokuraturi-na-2021-2023-roki>

2. Про затвердження Регламенту Офісу Генерального прокурора : наказ Офісу Генерального прокурора від 22 лютого 2022 р. № 35. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/polozhennya-pro-samostijni-strukturni-pidrozdili> (дата звернення: 13.10.2025).

3. Про затвердження Положення про Департамент кадрової роботи та державної служби Офісу Генерального прокурора від 19 червня 2023 р. № 168. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/polozhennya-pro-samostijni-strukturni-pidrozdili> (дата звернення: 13.10.2025).

4. Про затвердження Положення про Генеральну інспекцію Офісу Генерального прокурора : наказ виконувача обов'язків Генерального прокурора від 19 червня 2025 р. № 142. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/polozhennya-pro-samostijni-strukturni-pidrozdili> (дата звернення: 13.10.2025).

5. Про затвердження Положення про організацію кадрової роботи в органах прокуратури України : наказ Офісу Генерального прокурора від 10 лютого 2022 р. № 25. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/nakazi-generalnogo-prokurora-z-osnovnih-napryamiv-prokurorskoji-diyalnosti> (дата звернення: 13.10.2025).

6. Про затвердження Порядку роботи кадрових комісій : наказ Генеральної прокуратури України від 17 жовтня 2019 р. № 233. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0233900-19#Text> (дата звернення: 15.10.2025).

7. Конституція України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. Р.О. Стефанчука, О.В. Петришина ; Нац. акад. прав. наук України ; Конст. Суд України. Харків : Право, 2024. 1176 с.

8. Прокуратура в Україні : навчальний посібник / за заг. ред. М.М. Стефанчук. Київ : Алерта, 2025. 526 с.

9. Про затвердження Регламенту Офісу Генерального прокурора : наказ Генерального прокурора від 22 лютого 2022 р. № 35. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/normativni-dokumenty-prokuraturi> (дата звернення: 12.10.2025).

10. Порядок роботи конкурсної комісії та проведення конкурсу на зайняття адміністративних посад у Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі, затверджений Рішенням конкурсної комісії із проведення конкурсу на зайняття адміністративних посад у Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі від 20 січня 2021 р. № 3. URL:

https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=211180 (дата звернення: 15.10.2025).

11. Положення про Раду прокурорів України, затверджено всеукраїнською конференцією прокурорів 27 квітня 2017 р. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/vseukrayinska-konferenciya-prokuroriv> (дата звернення: 16.10.2025).

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури : Закон України від 19 лютого 2019 р. № 113–IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 42. Ст. 238. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20#Text> (дата звернення: 16.10.2025).

13. Статут Тренінгового центру прокурорів України (нова редакція). Затверджено наказом Генерального прокурора 29 травня 2020 р. № 243. URL: <https://ptcu.gp.gov.ua/wp-content/uploads/2020/08/statut-treningovogo-czentru-prokuroriv-ukrayiny.pdf> (дата звернення: 16.10.2025).

14. Про затвердження Положення про систему підвищення кваліфікації прокурорів : наказ Офісу Генерального прокурора від 15 червня 2021 р. № 200. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0200905-21#Text> (дата звернення: 16.10.2025).

15. Порядок проходження первинної підготовки у Тренінговому центрі прокурорів України прокурором – стажистом окружної прокуратури, затверджено наказом директора Тренінгового центру прокурорів України від 23 червня 2023 р. № 134: URL: <https://ptcu.gp.gov.ua/files/Poryadok-provedennya-pervynnoyi-pidgotovky-u-TCPU.pdf> (дата звернення: 16.10.2025).

16. Про затвердження Положення про порядок добору кандидатів для включення до кадрового резерву на заміщення адміністративних посад в органах прокуратури України : наказ Офісу Генерального прокурора від 14 жовтня 2024 р. № 236. URL: <https://wd.clarity-project.info/resource/f8784132-269b-4e73-b19f-9946fea26f3d> (дата звернення: 16.10.2025).

17. Генеральний прокурор скасував порядок добору кандидатів до кадрового резерву – що це означає? / Лабораторія законодавчих ініціатив. 25.06.2025. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/generalnyj-prokuror-skasuvav-poryadok-doboru-kandydativ-kadrovogo-rezervu/> (дата звернення: 16.10.2025).

Стаття надійшла в редакцію: 06.11.2025

Стаття прийнята: 09.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА СТОСОВНО АБО У ПРИСУТНОСТІ ДИТИНИ: ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ПРАКТИКИ

Ковальова Олена Володимирівна,

orcid.org/0000-0002-6108-4581

кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, професор кафедри адміністративної діяльності поліції Одеського державного університету внутрішніх справ

У статті здійснено аналіз тенденцій правозастосовної практики у сфері притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які вчиняють домашнє насильство стосовно або у присутності дітей. Наголошено, що доповнення статті 173–2 Кодексу України про адміністративні правопорушення частиною 2, з однієї сторони, сприяло вирішенню проблеми недостатньої фіксації у процесуальних документах потерпілих від домашнього насильства дітей, а з іншої – породило нові виклики правозастосовної практики. Виявлено різні стратегії фіксації потерпілих дітей у протоколах: 1) фіксація кожної потерпілої дитини, зокрема й дитини-свідка, в окремому протоколі; 2) фіксація всіх потерпілих дітей в одному протоколі; 3) фіксація потерпілої дитини-свідка в одному протоколі з повнолітньої потерпілою особою. Встановлено, що в разі фіксації поліцейськими повнолітньої потерпілої особи та кожної дитини-свідка домашнього насильства в окремому протоколі судді мають різні стратегії правозастосування: 1) об'єднання справ за частинами 1 та 2 статті 173–2 Кодексу України про адміністративні правопорушення та призначення одного стягнення (найчастіше); 2) розгляд кожного протоколу окремо. Підкреслено, що тлумачення частини 2 статті 173–2 Кодексу України про адміністративні правопорушення розділило думки фахівців на дві категорії: ті, хто вбачає, що дана норма охоплює дітей – свідків домашнього насильства; ті, хто вважають навпаки, закривають провадження у справі на підставі відсутності події і складу адміністративного правопорушення (пункт 1 частини 1 статті 247 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Акцентовано увагу на різних підходах до тлумачення терміна «дитина-свідок (очевидець)» у контексті її присутності безпосередньо під час учинення насильства. Наголошено на важливості посилення роботи щодо збору доказової бази у справах, які стосуються потерпілих від домашнього насильства дітей, зокрема шляхом унормування порядку проведення опитування дітей із використанням дружніх методик за всіма видами проваджень та у зв'язку з будь-якою формою насильства з можливістю залучення психологів із Реєстру психологів, а також зобов'язання поліцейських залучати до таких справ адвокатів через центри безоплатної вторинної правничої допомоги. Визначено шляхи покращення правозастосовної практики у сфері адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства стосовно або у присутності дитини.

Ключові слова: домашнє насильство, адміністративна відповідальність, постраждала дитина, дитина-свідок (очевидець) домашнього насильства, тенденції правозастосовної практики.

Kovalova Olena. Administrative responsibility for committing domestic violence against or in the presence of a child: trends in court practice

The article analyses trends in law enforcement practice in the field of bringing to administrative responsibility persons who commit domestic violence against or in the presence of children. It was emphasised that the addition of part two to Article 173–2 of the Code of Administrative Offences, on the one hand, contributed to solving the problem of insufficient recording in procedural documents of children who are victims of domestic violence, and on the other hand, gave rise to new challenges in law enforcement practice. Various strategies for recording victimised children

in protocols have been identified: 1) recording each victimised child, including child witnesses, in a separate protocol; 2) recording all victimised children in a single protocol; 3) recording the victimised child witness in the same protocol as the adult victim. It was established that in cases where the police record an adult victim and each child witness of domestic violence in a separate protocol, judges have different law enforcement strategies: 1) combining cases under Part 1 and Part 2 of Article 173–2 of the Code of Administrative Offences and imposing a single penalty (most often); 2) consideration of each protocol separately. It is emphasised that the interpretation of Part 2 of Article 173–2 of the Code of Administrative Offences has divided experts into two categories: those who believe that this provision covers children who are witnesses of domestic violence; those who believe the opposite and close the proceedings on the basis of the absence of an event and the elements of an administrative offence (para. 1 of Part 1 of Article 247 of the Code of Administrative Offences). Attention is drawn to different approaches to interpreting the term "child witness (eyewitness)" in the context of their presence directly during the commission of violence. The importance of strengthening efforts to collect evidence in cases involving children who are victims of domestic violence is emphasised, in particular by standardising the procedure for interviewing children using child-friendly techniques in all types of proceedings and in connection with any form of violence, with the possibility of involving psychologists from the Register of Psychologists, as well as the obligation of police officers to involve lawyers in such cases through free secondary legal aid centers. Ways to improve law enforcement practices in the area of administrative liability for domestic violence against or in the presence of a child have been identified.

Key words: domestic violence, administrative liability, child victim, child witness of domestic violence, trends in law enforcement practice.

Вступ. Дитинство – один із найважливіших періодів у житті кожної людини. Саме в цей період особа формується, набуваючи всіх необхідних знань, умінь і навичок. Водночас саме в дитинстві людина є найбільш уразливою щодо багатьох правопорушень, зокрема й щодо домашнього насильства. Важливе завдання кожної держави – забезпечити умови для розвитку дитини, однією з яких є гарантування безпеки дітей, зокрема захист їх від насильства. Особливого значення це завдання набуває коли дитина потребує захисту від осіб, які мали б забезпечувати її благополуччя та захищати від небезпек, зокрема членів родини. Наслідки домашнього насильства, учиненого щодо дитини або у присутності дитини, впливають як на її власний розвиток, так і на суспільство, яке її оточує. Унаслідок насильства в постраждалої особи накопичується агресія, яка має знайти свій вихід. І дитина або спрямовує агресію на себе, через що завдає собі шкоди (селфхарм, суїцид тощо), або виплескує її на слабших за себе в закладі освіти, у дворі, у соціальних мережах, тобто вчиняє булінг, хуліганство, жорстоке поводження із тваринами тощо. Отже, від своєчасності виявлення випадків домашнього насильства щодо дітей або у присутності

дітей і ефективності реагування на них залежить майбутнє не лише конкретної дитини, а й суспільства [1, с. 166].

З усвідомленням того, що руйнівний вплив на становлення особистості дитини здійснює не лише безпосереднє вчинення насильства щодо неї, а й спостереження нею насильства між найближчими для неї людьми – членами родини, законодавець закріпив у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (далі – Закон) положення, що дитина, яка стала свідком (очевидцем) домашнього насильства, є постраждалою від домашнього насильства [2]. Водночас в умовах стрімких змін до законодавства, зокрема зумовлених його гармонізацією з європейськими стандартами й адаптацією до законодавства Європейського Союзу (далі – ЄС), наявна потреба у відстеженні тенденцій судової практики у сфері протидії домашньому насильству загалом і щодо дітей зокрема. Належне розслідування кожного випадку домашнього насильства та притягнення винних осіб до відповідальності є складником комплексного підходу, відображеного як у Стамбульській конвенції, так і в національному законодавстві. Водночас належне правове забезпечення не завжди є гарантом ефективного правозастосування, особливо в умовах масштабних

змін до законодавства. У сучасних умовах розвитку національного законодавства поширеним є питання, чи реалізується окрема правова норма на практиці, чи не залишається вона декларативною, зважаючи на можливі суперечності законодавства та практики його реалізації, а також наявність «типових помилок» під час складення та розгляду матеріалів справ про вчинення домашнього насильства. Тому важливим є постійний процес моніторингу тенденцій правозастосування для виявлення проблемних аспектів і вироблення шляхів їх подолання.

Метою статті є вивчення та аналіз тенденцій правозастосовної практики у сфері притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які вчиняють домашнє насильство стосовно або у присутності дітей, а також визначення шляхів її покращення.

Виклад основного матеріалу. Тривалий час проблемою у правозастосовній практиці вважалось те, що у процесуальних документах не завжди фіксувались діти-свідки (очевидці) домашнього насильства [3, с. 146–147]. З 19 грудня 2024 р. набули чинності зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) та інших законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами [4]. Важливо, що були внесені доповнення у ст. 269 КУпАП, згідно з якою якщо домашнє насильство було вчинено у присутності малолітньої чи неповнолітньої особи, така особа також визнається потерпілим, незалежно від того, чи було їй завдано шкоди таким правопорушенням, і на неї поширюються права потерпілого, окрім права на компенсування майнової шкоди. Це нововведення усунуло дискусії стосовно термінологічних розбіжностей щодо понять «постраждала дитина», закріпленого в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», і «потерпілий», яким оперує КУпАП, у контексті визнання дитини, яка стала свідком (очевидцем) домашнього насильства, потерпілою особою згідно з положеннями КУпАП.

Також одним із суттєвих нововведень є доповнення ст. 173–2 КУпАП ч. 2, яка передбачає настання відповідальності за вчинення діяння, передбаченого ч. 1 цієї статті, скоєне стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи [5]. Це, з одного боку, сприяло вирішенню проблеми неналежної фіксації у процесуальних документах потерпілих від домашнього насильства дітей, а з іншого – породило нові виклики правозастосовної практики.

Нині серед стратегій фіксації поліцейськими потерпілих дітей у протоколах існують два протилежні підходи:

1) фіксація кожної потерпілої дитини, зокрема й дитини-свідка, в окремому протоколі, що не завжди позитивно сприймається суддями. Так, наприклад, у справі № 730/1660/24 суд констатував: «у даній ситуації обставини події не вимагали складання поліцейськими стосовно кривдника шістьох протоколів про адміністративне правопорушення, а такі дії працівників поліції суд розцінює як штучне збільшення показників своєї роботи» [6];

2) фіксація всіх потерпілих дітей в одному протоколі. Непоодинокими є випадки зазначення в одному протоколі декількох потерпілих дітей, переважно двох, трьох, проте трапляються протоколи, в яких зафіксовано п'ятьох дітей (наприклад, справи № № 314/123/25, 513/1619/24, 527/1197/25);

3) фіксація потерпілої дитини-свідка в одному протоколі з повнолітньої потерпілою особою (наприклад, справи № № 730/1652/24, 529/1101/25, 452/4703/25, 947/43504/25, 727/15666/25).

У разі фіксації поліцейськими повнолітньої потерпілої особи та кожної дитини-свідка домашнього насильства в окремому протоколі судді мають різні стратегії правозастосування:

– об'єднання справ за ч. ч. 1 та 2 ст. 173–2 КУпАП та призначення одного стягнення (найчастіше). Здебільшого такий підхід використовується тоді, коли всі протиправні діяння вчинені в один день, проте щодо різних потерпілих осіб, зокрема й у фіксації в окремих протоколах кожної дитини, присутньої під час діяння. Водночас у судовій практиці трапляються випадки об'єднання в одне провадження

справ за діяння, скоєні в різні дати. Так, привертає увагу справа № 205/16980/24, де об'єднані 13 справ щодо подій, які відбувались в різні дати, питання систематичності не вивчалось, а як стягнення призначено штраф у розмірі 340 грн [7];

– розгляд протоколів окремо. Переважно в цих випадках суди окремо розглядали кожен із протоколів, закривали провадження за одним або декількома протоколами, проте притягували до відповідальності за іншими. Наприклад, у справі № 161/6987/25 [8] суд закриття за трьома протоколами, в яких було зафіксовано присутність дітей під час учинення домашнього насильства, проте притягнув кривдника до відповідальності за вчинення домашнього насильства щодо повнолітньої потерпілої. Наявна тенденція закриття на підставі п. 8 ч. 1 ст. 247 КУпАП справ за ч. 2 або ч. 3 ст. 173–2 КУпАП у разі вчинення домашнього насильства у присутності дитини, якщо справа про вчинення домашнього насильства стосовно повнолітньої особи, свідком якого стала дитина, уже була розглянута судом раніше (наприклад, справи № № 148/134/25, 522/4137/25, 626/567/25, 674/1736/24, 746/80/25). Якщо дитина не відображена у справі щодо повнолітньої особи як потерпіла, вона взагалі не визнається такою.

Аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень свідчить, що тлумачення ч. 2 ст. 173–2 КУпАП нині розділило думки фахівців на дві категорії: тих, хто вбачає, що дана норма охоплює дітей – свідків домашнього насильства; тих, хто вважає навпаки, закриває провадження у справі на підставі відсутності події і складу адміністративного правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 247 КУпАП). Більшість таких рішень пов'язана з такою позицією: якщо домашнє насильство вчинено лише у присутності дитини, а не стосовно неї, то дитина визнається потерпілою, поліцейським не потрібно складати окремий протокол за ч. 2, а треба зазначити таку дитину як потерпілу в ч. 1 ст. 173–2 разом із повнолітньою особою. Поширеними в різних регіонах є такі сталі формулювання:

1) якщо правопорушення вчинено не безпосередньо стосовно дитини,

а тільки в її присутності, то ця дитина визнається потерпілою, у працівників поліції не має необхідності складати окремий протокол, оскільки жодних дій щодо дитини вчинено не було. Отже, учинення домашнього психологічного насильства у присутності малолітньої дитини не може свідчити про наявність у діях особи складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 173–2 КУпАП (наприклад, справи № № 127/13365/25, 150/326/25, 212/432/25, 726/1158/25, 583/1575/25);

2) скоєння домашнього психологічного насильства у присутності неповнолітньої дитини не може свідчити про наявність складу ще одного адміністративного правопорушення. В Україні діє принцип "non bis in idem", який закріплено в ч. 1 ст. 61 Конституції України: «Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за те саме правопорушення» (наприклад, справи № № 735/70/25, 735/71/25, 450/751/25, 285/348/25, 953/1927/25);

3) протокол про адміністративне правопорушення не містить в описі суті вчиненого адміністративного правопорушення дій саме стосовно дитини, як це передбачено диспозицією ч. 2 ст. 173–2 КУпАП, тобто які дії стосовно дитини були ним вчинені, унаслідок чого було завдано шкоди фізичному або психічному здоров'ю цієї дитини (наприклад, справи № № 167/439/25, 185/3862/25, 213/17/25, 296/1212/25, 750/3556/25).

У цьому контексті разюче відрізняється думка судів у справах № 161/5949/25 та № 161/5886/25, де бабусю та батька малолітньої дитини було притягнуто до відповідальності, оскільки «малолітній зазнав домашнього насильства у формі психологічного насильства, бо був присутній при сварці своєї бабусі та батька, що завдало останньому травм психологічного характеру» [9; 10]. Провадження ж за діяння, учинені батьком дитини стосовно його тещі й бабусею дитини стосовно її зятя були закриті у зв'язку з відсутністю доказів шкоди. У справі № 294/1905/24 суд урахував, що *правопорушення мало місце у присутності неповнолітніх дітей, що, поза розумним*

сумнівом, могло спричинити шкоду їх психологічному здоров'ю [11].

Безумовно, дитина, яка стала свідком (очевидцем) домашнього насильства, зазнає шкоди психічному здоров'ю. Водночас убачається, що однією із причин такої різниці в підходах правозастосування стало формулювання норми ч. 2 ст. 173–2 КУпАП через призму слова «стосовно». Так, у справі № 456/1367/25 зазначається: «Суд вважає, що поняття «у присутності малолітніх дітей» і «відносно малолітніх дітей» не можна ототожнювати» [12].

Оскільки в національному законодавстві відсутнє визначення поняття «дитина-свідок», правозастосовна практика свідчить про різні підходи до оцінювання того, чи є дитина за визначених умов свідком (очевидцем) домашнього насильства. Так, деякі судді вважають, що якщо дитина знаходилась в іншій кімнаті або спала, вона не є свідком (очевидцем) домашнього насильства (наприклад, справи № № 149/124/25, 296/126/25, 405/1701/25, 506/145/25, 728/254/25). У даному контексті варто звернутись до пояснювальної доповіді до ст. 26 Стамбульської конвенції, де використовується широкий підхід до тлумачення поняття «дитина-свідок». Зокрема наголошено, що воно стосується не лише тих дітей, які були присутні під час насильства та стали активними свідками того, що відбувалося, але й тих, хто чув зойки й інший шум зі своєї схованки, або тих, хто став заручником довгострокових наслідків такого насильства [13, с. 114]. Навіть коли дитина не була безпосередньо присутньою під час домашнього насильства, але чула крики чи інші звуки насильства, це травмує її. Справді, навіть для немовлят цей досвід може бути травматичним, оскільки вони чутливі до напруженої атмосфери й емоційного стану батьків або осіб, що їх замінюють. Навіть без здатності розуміти події немовлята можуть відчувати стрес або тривогу, коли близькі переживають насильство або його наслідки. Погоджуємось, що для уніфікації правозастосовної практики доцільно закріпити визначення поняття «дитина-свідок» на нормативно-правовому рівні, сформулювати його

з використанням широкого підходу [3, с. 147–148].

Законодавець не визначив те, постраждалою від якої саме форми домашнього насильства є дитина, яка стала свідком (очевидцем) домашнього насильства. У протоколі про адміністративне правопорушення обов'язково має бути розкрита суть правопорушення, тобто має бути зазначена, серед іншого, форма домашнього насильства. Вочевидь, така дитина є постраждалою від домашнього насильства психологічної форми. Однак дана форма домашнього насильства потребує доведення наслідків, які настали через скоєння домашнього насильства, до яких належать: побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинення емоційної невпевненості, нездатності захистити себе або завдання шкоди психічному здоров'ю особи. Зрозуміло, що поліцейські не можуть самостійно визначити наявність чи відсутність зазначених наслідків для особи, у таких умовах необхідним є висновок психолога або медичного працівника. Без доведеності настання одного із зазначених наслідків юридичний склад домашнього насильства відсутній. Отже, одним зі шляхів покращення правозастосовної практики у сфері притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які вчиняють домашнє насильство стосовно або у присутності дітей, є посилення роботи щодо збору доказової бази. У цьому контексті важливим є нормативне закріплення поширення використання опитування дітей на базі центрів захисту дитини за моделлю «Барнахус» [14] або з використанням методики «Зелена кімната» [15], залучення психологів із Реєстру психологів [16], який поки що використовується в пілотному проєкті й тільки в рамках кримінальних проваджень, а також розроблення чіткого механізму залучення безоплатного адвоката для захисту прав дитини, яка постраждала від домашнього насильства, що передбачено на рівні законодавчих актів [17; 18], проте не часто використовується на практиці. Залучення психолога й адвоката до проваджень за участі дитини, яка постраж-

дала від домашнього насильства, сприятиме, серед іншого, допомозі поліцейським щодо збору доказів. Водночас результати досліджень свідчать, що 55,9% поліцейських не залучають адвоката тоді, коли дитина є постраждалою від домашнього насильства [19, с. 162–163]. У даному контексті важливо забезпечити обов'язкове звернення поліцейських із запитом до центрів безоплатної вторинної правничої допомоги для призначення адвоката дитині, яка зазнала або стала свідком (очевидцем) домашнього насильства.

Одним із нововведень законодавства є також включення ст. 173–2 КУпАП до переліку статей, за якими особу неможливо звільнити від адміністративної відповідальності у зв'язку з малозначністю (ч. 2 ст. 22 КУпАП). Водночас правозастосовна практика демонструє, що окремі суди продовжують звільняти від відповідальності осіб, які вчинили домашнє насильство стосовно або у присутності дитини (наприклад, справи № № 524/268/25, 170/110/25, 132/607/25). Виходить так, що батьки помирились, або, можливо, один із них змусив іншого в суді зазначити, що претензій не має, а думку дітей, на очах яких одна найрідніша людина скоїла насильство щодо іншої близької особи, ніхто не спитав. Отже, важливо вжити заходів для підвищення рівня обізнаності суддів щодо змін до законодавства та важливості врахування думки дитини під час ухвалення рішення у справі.

Висновки. Вивчення і проведений аналіз правозастосовної практики у сфері притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які вчиняють домашнє насильство стосовно або у присутності дітей, дозволяє виокремити такі тенденції: 1) спостерігається значна кількість об'єднання справ в одне провадження з подальшим призначенням одного стягнення; 2) позиції суддів щодо охоплення ч. 2 ст. 173–2 КУпАП випадків скоєння домашнього насильства у присутності дитини кардинально різняться: значна кількість суддів дотримуються позиції, що ч. 2 ст. 173–2 КУпАП не охоплює випадки, коли домашнє насильство

вчинено не стосовно дитини, а тільки в її присутності; 3) більшість поліцейських і судів практикують підхід окремої справи щодо кожної дитини, тоді як трапляються випадки, коли декілька потерпілих дітей вписано в один протокол; 4) спостерігаються різні підходи до тлумачення терміна «дитина-свідок (очевидець)» у контексті її присутності безпосередньо під час учинення насильства.

Серед шляхів покращення правозастосовної практики можна виокремити такі: 1) закріпити визначення поняття «дитина-свідок» на нормативно-правовому рівні, сформулювати його з використанням широкого підходу, який включає як дітей, які безпосередньо бачили або чули акт насильства, так і дітей, які могли бачити / чути його, а також дітей, які стали свідками наслідків насильства, які можуть негативно вплинути на їхній психічний стан; 2) розробити та затвердити нормативно-правовий акт, яким закріпити порядок проведення опитування дітей із використанням дружніх методик за всіма видами проваджень та у зв'язку з будь-якою формою насильства, з можливістю залучення психологів із Реєстру психологів; 3) передбачити обов'язкове звернення поліцейських із запитом до центрів безоплатної вторинної правничої допомоги для призначення адвоката дитині, яка зазнала або стала свідком (очевидцем) домашнього насильства; 4) ужити заходів для підвищення рівня обізнаності суддів щодо змін до законодавства, зокрема заборони звільнення осіб, щодо яких складено протоколи за ст. 173–2 КУпАП, від відповідальності у зв'язку з малозначністю; 5) ужити заходів для уніфікації підходів до правозастосування ст. 173–2 КУпАП у випадках, коли дитина стала свідком (очевидцем) домашнього насильства; 6) посилити підготовку поліцейських з питань особливостей кваліфікації домашнього насильства стосовно й у присутності дітей, а також складення протоколів за ст. 173–2 КУпАП, збору доказової бази у справах за ст. 173–2 КУпАП, важливості відібрання пояснень у потерпілої дитини, зокрема і якщо правопорушення вчинене в її присутності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Роль і завдання поліції в місцевій системі запобігання та протидії домашньому насильству : посібник / С.В. Альошкін та ін. ; за заг. ред. А.Б. Благої. Київ, 2023. 221 с. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/rol_i_zavdannya_policiyi_2.pdf
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
3. Напрями та шляхи вдосконалення діяльності органів і підрозділів Національної поліції України щодо протидії домашньому насильству та взаємодії із цього питання з органами державної влади та громадськими організаціями : науково-методичні рекомендації / заг. ред. В.Г. Дрозд, В.Б. Коба, О.В. Ковальової. Одеса : Юридика. 2024. 270 с.
4. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 22 травня 2024 р. № № 3733–IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3733-20#Text>
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Української РСР від 7 грудня 1984 р. № 8073–X. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
6. Постанова Борзнянського районного суду Чернігівської області від 10 січня 2025 р. у справі № 730/1660/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124330359>
7. Постанова Ленінського районного суду м. Дніпропетровська від 20 грудня 2024 р. у справі № 205/16980/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123966269>
8. Постанова Луцького міськрайонного суду Волинської області від 13 травня 2025 р. у справі № 161/6987/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127361249>
9. Постанова Луцького міськрайонного суду Волинської області від 8 травня 2025 р. у справі № 161/5949/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127319579>
10. Постанова Луцького міськрайонного суду Волинської області від 24 квітня 2025 р. у справі № 161/5886/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126870419>
11. Постанова Чуднівського районного суду Житомирської області від 28 лютого 2025 року у справі № 294/1905/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125500297>
12. Постанова Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 19 березня 2025 р. у справі № 456/1367/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125955409>
13. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами та пояснювальна доповідь. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>
14. Модель «Барнахус»: загальна характеристика і впровадження в Україні. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/21316/file/BARNAHUS_web_2.pdf
15. Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. 48 с. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/16976/file/Green%20Room%20Methodology%20for%20Police%20Officers.pdf>
16. Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги : наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора України від 7 лютого 2023 р. № 493/5/67/32. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-23#Text>
17. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402–III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
18. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

19. Семікоп Н.В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності Національної поліції України щодо захисту дітей від домашнього насильства : дис докт. філос. : 081. Одеса, 2024. 248 с. URL: https://oduvvs.edu.ua/uploads/Disertacziya_Semikop_N_V_028a9c1ea9.pdf

Стаття надійшла в редакцію: 04.11.2025

Стаття прийнята: 09.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА МИРНІ ЗІБРАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Нітченко Алла Григорівна,

orcid.org/0000-0002-2141-8137

кандидатка історичних наук, доцентка,
доцентка кафедри правоохоронної діяльності та загальноправових
дисциплін Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій
Національного університету «Чернігівська політехніка»

Крес Наталія Олегівна,

orcid.org/0009-0004-2768-6644

здобувачка вищої освіти
Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій
Національного університету «Чернігівська політехніка»

Стаття присвячена комплексному аналізу конституційно-правових засад реалізації права на мирні зібрання в Україні в умовах воєнного стану та пошуку балансу між вимогами національної безпеки та збереженням фундаментальних свобод у демократичному суспільстві. У роботі окреслено ключові ризики, що супроводжують здійснення свободи мирних зібрань у період підвищених загроз, зокрема тенденцію до фактичного зміщення від проведення мирних зібрань на підставі повідомлення до розширення дискреції органів влади щодо заборони масових заходів і посилення правової невизначеності для організаторів і учасників. На підставі аналізу конституційних положень, спеціального законодавства про правовий режим воєнного стану та практики застосування обмежувальних рішень військових адміністрацій встановлено фрагментарність національного регулювання свободи мирних зібрань і відсутність спеціального закону, який би комплексно визначав процедури, критерії та наслідки обмеження цього права, включно з механізмами судового контролю.

Обґрунтовано доцільність законодавчого закріплення презумпції мирного характеру зібрання та впровадження чітких алгоритмів оцінювання допустимості обмежень за критеріями законності, легітимної мети, необхідності й пропорційності. Водночас наголошено, що ефективна модель реагування має передбачати не лише заборони, а й управління ризиками: пріоритетом повинні стати альтернативні рішення (визначення безпечних локацій, встановлення умов проведення), здатні забезпечити реалізацію свободи зібрань без створення не виправданих загроз.

Особливу увагу приділено узгодженню національних підходів із міжнародними стандартами та практикою Європейського суду з прав людини щодо позитивних зобов'язань держави у сфері свободи зібрань навіть у кризових ситуаціях. У підсумку обґрунтовано першочергову потребу нормативного уточнення дефініцій, процедур і стандартів обмеження права на мирні зібрання під час воєнного стану, а також гармонізації українського регулювання з європейськими підходами для усунення прогалів і колізій у правовому регулюванні.

Ключові слова: право на мирні зібрання, воєнний стан, обмеження конституційних прав, пропорційність обмежень, національна безпека, фундаментальні права людини.

Nitchenko Alla, Kres Nataliia. Constitutional foundations for the exercise of the right to peaceful assembly under martial law

The article is devoted to a comprehensive analysis of the constitutional and legal foundations for the exercise of the right to peaceful assembly in Ukraine under conditions of martial law, as well

as to the search for a balance between the requirements of national security and the preservation of fundamental freedoms in a democratic society. The study identifies key risks accompanying the exercise of freedom of assembly during periods of heightened threats, in particular the tendency towards a *de facto* shift away from the notification-based model of holding peaceful assemblies, the expansion of public authorities' discretion to prohibit mass events, and increasing legal uncertainty for organisers and participants. On the basis of an analysis of the constitutional provisions, special legislation on the legal regime of martial law and the practice of restrictive decisions adopted by military administrations, the article establishes the fragmentary nature of national regulation of freedom of peaceful assembly and the absence of a special law that would comprehensively define the procedures, criteria and consequences of restricting this right, including mechanisms of judicial review.

The expediency of legislatively enshrining the presumption of the peaceful character of an assembly and introducing clear algorithms for assessing the admissibility of restrictions according to the criteria of legality, legitimate aim, necessity and proportionality is substantiated. At the same time, it is emphasised that an effective response model should provide not only for prohibitions but also for risk management: priority should be given to alternative solutions (such as the designation of safe locations and the establishment of conditions for holding assemblies) capable of ensuring the exercise of freedom of assembly without creating unjustified threats.

Special attention is paid to the alignment of national approaches with international standards and the case law of the European Court of Human Rights regarding the state's positive obligations in the field of freedom of assembly, even in crisis situations. In conclusion, the article substantiates the urgent need for regulatory clarification of definitions, procedures and standards for restricting the right to peaceful assembly during martial law, as well as for the harmonisation of Ukrainian regulation with European approaches in order to eliminate gaps and conflicts in legal regulation and ensure coherence of the legal framework.

Key words: right to peaceful assembly, martial law, restrictions on constitutional rights, proportionality of restrictions, national security, fundamental human rights.

Постановка проблеми. Право на мирні зібрання є одним із фундаментальних прав людини, що забезпечує можливість громадян висловлювати свої погляди, впливати на суспільно-політичне життя країни та захищати власні інтереси. У демократичному суспільстві це право відіграє важливу роль як засіб громадського контролю над владою та платформа для суспільного діалогу. Конституція України гарантує це право та визначає його ключовим елементом демократичного устрою держави. Водночас у надзвичайних обставинах, як-от воєнний стан, реалізація цього права може бути обмеженою, що потребує особливої уваги з боку законодавства та правозастосовної практики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання реалізації права на мирні зібрання та механізми його обмеження перебувають у центрі уваги багатьох вітчизняних правознавців. Теоретичний фундамент дослідження свободи зібрань закладено у працях таких науковців, як Р. Мельник, який детально проаналізував адміністративно-правову природу цього права, та М. Середа, чий

дослідження присвячені співвідношенню права на зібрання із суміжними правами людини. Проблематику конституційних прав в умовах надзвичайних і воєнних станів досліджували Ю. Барабаш, О. Білаш (зокрема, у розрізі філософсько-правових категорій загального і одиничного), а також А. Загороднюк, який фокусував увагу на системному місці права на зібрання в ієрархії конституційних свобод.

Попри значну кількість напрацювань, більшість із них стосувалася мирного часу або періоду до повномасштабної війни 2022 р. Окремі аспекти правозастосування в умовах сучасного воєнного стану висвітлювалися в публікаціях Української гельсінської спілки з прав людини та звітах моніторингових місій ОБСЄ. Проте питання трансформації мирних зібрань у цифрову площину («віртуальні зібрання»), упровадження презумпції мирності на законодавчому рівні та застосування конкретних алгоритмів для оцінювання пропорційності обмежень саме військовими адміністраціями залишаються не досить розробленими, що й зумовило вибір теми даної статті.

Мета статті полягає в комплексному аналізі конституційно-правових засад реалізації права на мирні зібрання в умовах воєнного стану, виявленні суперечностей між національним законодавством і міжнародними стандартами, а також у розробці теоретичних і практичних рекомендацій щодо забезпечення балансу між національною безпекою та фундаментальними свободами людини.

Виклад основного матеріалу. Мирне зібрання, як основне право вільного вираження думок та громадської активності, є важливим елементом демократії.

Як зазначає О. Білаш, поняття «мирне зібрання» можна визначити через категорії загального і одиничного, оскільки це дозволяє глибше розкрити сутність цього явища, зважаючи на його універсальні характеристики та конкретні форми. Загальне в контексті мирного зібрання відображає основні характеристики, що визначають це правове явище, а одиничне – те, що специфічне для окремих форм зібрань. Отже, категорія «мирне зібрання» є загальним поняттям, що включає в себе різноманітні форми вираження публічної думки, обговорення питань, підтримки ініціатив або протесту, кожна з яких має унікальні риси [1, с. 217]. Це поняття охоплює різноманітні форми колективної діяльності, що здійснюється без насильства, з метою публічного вираження поглядів, обговорення питань або підтримки визначених ініціатив і реалізується у формі проведення мирних зібрань (зборів, мітингів, демонстрацій тощо). Зокрема, у Цивільному кодексі України передбачені й інші форми, як-от конференції, фестивалі, засідання, що також можна трактувати як мирні зібрання. Важливо зазначити, що свобода мирних зібрань охоплює навіть такі специфічні форми, як пікети, наметові містечка, проби́ги, різноманітні масові культурні заходи. Поряд із класичними мітингами та маршами, у сучасному правовому полі особливої актуальності набувають новітні форми взаємодії у громадському просторі, зокрема смартмоби. Вони дозволяють ефективно привертати увагу соціуму до суспільно значущих проблем, нерідко переходячи у площину цифрового/віртуального простору. Узагальнюючи викла-

дене, можна констатувати, що інститут мирних зібрань на сучасному етапі трансформується та виходить за межі суто традиційних фізичних форм.

З огляду на таку багатогранність доцільно розширити теоретичне розуміння «мирного зібрання» через законодавче закріплення презумпції мирного характеру заходу. Загальні ознаки мирного зібрання полягають у тому, що це діяльність групи осіб, спрямована на публічне вираження думок або спільних поглядів, що проходить мирним шляхом. Ці ознаки не змінюються від форми до форми, однак кожна з таких форм має свої специфічні характеристики, які відрізняють одну форму від іншої. Наприклад, збори громадян за місцем проживання можуть мати територіальну обмеженість, богослужіння чи релігійні обряди визначаються контекстом віри та можуть мати духовний зміст, а процесії зазвичай включають рух людей в якомусь напрямку, часто з релігійним чи культурним підтекстом. Усі ці форми мають спільні риси мирного зібрання, але водночас виокремлюються своїми особливостями, властивими конкретному виду чи типу зібрання.

Варто зазначити, що поняття «мирне зібрання» часто не обмежується класичними формами протесту чи політичних акцій, а включає більш різноманітні й інклюзивні варіанти. Учені, зокрема Р. Мельник, зазначають, що це можуть бути навіть музичні паради, вуличні святкування, флешмоби чи блокування. Таке широке трактування показує, що форма мирного зібрання є динамічною і залежить від конкретних соціальних, політичних і культурних умов [2, с. 39].

Водночас, поза межами класифікації форм, критично важливим є врахування юридичних ознак мирних зібрань. Зокрема, науковець М. Середа, наголошує, що мирне зібрання включає усвідомлену зустріч групи осіб із чітко визначеною метою публічного вираження поглядів у конкретному місці та з дотриманням принципів мирного проведення. Це дозволяє розглядати мирні зібрання як важливий інструмент для демократичного обговорення суспільних питань та підтримки прав людини [3, с. 52].

Цікавою є також перспектива дослідження взаємозв'язку між правом на мирне зібрання та іншими правами, як-от право на свободу віросповідання та право на страйк. Право на мирні зібрання не існує у вакуумі й тісно переплітається з іншими основними правами, що стосуються свободи вираження та громадянських свобод. Тому важливо розглядати це право в контексті ширшої системи прав людини, зокрема, з урахуванням балансу інтересів громадськості, держави й індивідуумів.

Воєнний стан, запроваджений в Україні через повномасштабну збройну агресію Російської Федерації, кардинально змінив правове середовище, у якому відбувається реалізація права на мирні зібрання. В умовах постійних загроз національній безпеці та громадському порядку держава змушена обмежувати окремі конституційні права, зокрема й право на мирні зібрання. Це ставить перед українським суспільством і урядом складне завдання: усвідомити та забезпечити баланс між захистом національної безпеки та дотриманням демократичних принципів і прав людини.

Однак ці обмеження мають відповідати як національному законодавству, так і міжнародним стандартам, що встановлюють межі допустимих обмежень у надзвичайних ситуаціях. Ст. 39 Конституції України встановлює фундаментальне право громадян на мирні зібрання, яке є невід'ємною частиною демократичного суспільства. Це положення передбачає можливість громадян збиратися для висловлення своєї думки, обговорення соціальних, економічних, політичних питань, а також для мирного протесту чи підтримки тих чи інших ініціатив. Умовою реалізації цього права є завчасне повідомлення органів виконавчої влади або місцевого самоврядування, що створює баланс між свободою громадян і необхідністю забезпечення громадського порядку [4].

Право на мирні зібрання в Україні має особливу цінність, оскільки воно є ефективним інструментом громадського контролю за владою та способом прямої участі громадян у політичному житті країни. Історія України підтверджує значення

цього права, адже саме завдяки масовим мирним зібранням, як-от Революція гідності, громадяни змогли вплинути на державний устрій, домогтися політичних змін і захисту своїх свобод [5, с. 335].

Однак Конституція України передбачає можливість тимчасового обмеження цього права у випадках, коли його реалізація може загрожувати національній безпеці, громадському порядку або правам інших осіб. Таке обмеження обумовлене ст. 64 Основного закону, яка дозволяє встановлювати винятки для деяких конституційних прав в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема під час воєнного стану. Такі обмеження повинні бути обґрунтованими, відповідати загрозам, що виникли, і не виходити за межі необхідності.

Цей підхід дозволяє державі захищати громадський порядок і безпеку, водночас залишати простір для реалізації прав громадян там, де це можливо без шкоди для суспільства. Проте такі обмеження потребують ретельного регулювання, щоби уникнути зловживань і забезпечити збереження демократичних принципів навіть у кризових умовах.

Воєнний стан, запроваджений в Україні Указом Президента № 64/2022, є правовим механізмом, який дозволяє державі оперативно реагувати на загрози, пов'язані з агресією проти її суверенітету. У цих умовах гарантування національної безпеки, забезпечення громадського порядку та життєдіяльності держави потребує тимчасового обмеження окремих конституційних прав, зокрема права на мирні зібрання. Такі заходи не є винятковими, адже відповідно до міжнародного права, зокрема й Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, держава має право встановлювати деякі обмеження прав громадян у разі надзвичайних ситуацій [6].

Хоча Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (№ 389-VIII) визначає загальні повноваження військових адміністрацій щодо обмеження конституційних свобод, він не забезпечує детального процедурного регулювання порядку реалізації права на мирні зібрання [7].

Україна, будучи учасником численних міжнародних договорів у сфері захисту

прав людини, зобов'язана забезпечувати їх дотримання навіть у складних умовах, як-от воєнний або надзвичайний стан. П. 1 ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права встановлює ключовий принцип: у ситуаціях надзвичайного характеру держава може тимчасово відступати від своїх зобов'язань лише в тому обсязі, який зумовлений гостротою ситуації. Водночас такі заходи не можуть мати дискримінаційного характеру за ознаками раси, статі, мови, релігії чи соціального походження [8].

Це положення накладає подвійне зобов'язання на державу. По-перше, обмеження прав мають бути пропорційними реальній загрозі та спрямованими виключно на подолання кризи. По-друге, такі обмеження повинні бути чітко регламентовані, щоб уникнути ризику зловживання або надмірного втручання у права громадян. Умови кризи не можуть слугувати виправданням для свавільного обмеження прав або переслідування окремих груп населення. Наприклад, право на мирні зібрання може бути обмежене, але ці обмеження повинні бути чітко обґрунтованими й відповідати як національним, так і міжнародним стандартам. У разі порушення цих норм держава ризикує втратити довіру як власного населення, так і міжнародної спільноти [9, с. 98].

Для мінімізації ризиків правової невизначеності пропонується впровадити «трискладовий тест», адаптований до умов воєнного стану, для ухвалення рішень про заборону зібрання. Військова адміністрація повинна довести не просто наявність загрози, а 1) законність обмеження (наявність прямої норми); 2) легітимну мету (наприклад, захист від обстрілу); 3) необхідність та пропорційність (неможливість гарантувати безпеку іншим шляхом, наприклад через зміну місця зібрання на укриття). Окрім того, необхідно нормативно закріпити обов'язок органів надавати альтернативні локації для проведення заходів (безпечні майданчики), замість повної заборони зібрання, що забезпечить реальний баланс між безпекою та демократичними свободами.

Національне законодавство України, зокрема Закон України «Про правовий

режим воєнного стану», загалом відповідає міжнародним стандартам у сфері захисту прав людини. Закон передбачає можливість тимчасового обмеження конституційних прав, зокрема й права на мирні зібрання, в інтересах національної безпеки та громадського порядку. Проте наявні положення мають загальний характер і не містять досить чітких критеріїв для встановлення меж таких обмежень. Це створює ризики правової невизначеності, які можуть призводити до надмірного втручання або навіть зловживань з боку державних органів.

Відсутність спеціального закону про свободу мирних зібрань є однією із ключових проблем правового регулювання. Нині в Україні немає нормативного акта, який би комплексно та детально визначав процедуру організації, проведення і допустимого обмеження мирних зібрань, зокрема в умовах воєнного стану. Як наслідок, чинне законодавче поле створює передумови для впровадження непропорційних обмежень фундаментальних прав і свобод, що корелюється з науковою позицією О. Коренцова щодо ризиків надмірного державного втручання в умовах воєнного стану [10]. Регулювання цього права часто залежить від локальних рішень військових адміністрацій, які іноді виходять за межі їхніх повноважень [11, с. 13].

Така ситуація створює простір для суб'єктивності та різночитань, які можуть обмежувати свободи громадян більше, ніж це необхідно. У демократичному суспільстві кожне обмеження прав має бути пропорційним, обґрунтованим та чітко зафіксованим у законодавстві. Відсутність таких правил не тільки ставить під загрозу права громадян, але й знижує довіру до органів влади.

Удосконалення законодавства в цьому напрямі є нагальною потребою. Ухвалення спеціального закону, який би регулював порядок проведення мирних зібрань в умовах воєнного стану, дозволило б уникнути правових колізій, забезпечити прозорість і створити чіткі межі для дій органів влади. Такий крок зміцнив би правову основу захисту громадянських свобод навіть у надзвичайних умовах.

Обмеження, запроваджені під час воєнного стану, з одного боку, є правовим способом захисту суспільства, але з іншого – вони повинні бути чітко регламентовані для уникнення порушення основоположних прав громадян. Надання військовим адміністраціям та командуванню таких широких повноважень накладає на них відповідальність за пропорційність і обґрунтованість ухвалених рішень. Також це підкреслює важливість чіткого нормативного врегулювання для забезпечення балансу між необхідністю обмежень і дотриманням принципів верховенства права [12, с. 126].

Право на мирні зібрання в умовах воєнного стану може бути обмежене лише за умов, що відповідають принципам демократичного суспільства. Це передбачено як національним законодавством, так і міжнародними нормами, зокрема й Міжнародним пактом про громадянські й політичні права та Європейською конвенцією із прав людини. Згідно зі ст. 21 Пакту, обмеження допускаються лише в інтересах державної чи громадської безпеки, охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Рішення про обмеження мирних зібрань можуть ухвалюватися судом (ст. 39 Конституції України) або уповноваженими органами в рамках правового режиму воєнного стану. Важливо зазначити, що такі заходи мають бути пропорційними та відповідати обставинам, що склалися [1].

Наказ Черкаської обласної військової адміністрації № 3/150 від 19 квітня 2022 р., який встановлює порядок проведення мирних зібрань виключно за погодженням із військовою адміністрацією, ілюструє реальний приклад того, як в умовах воєнного стану держава прагне забезпечити баланс між громадянськими правами та безпековими вимогами. Встановлення такого порядку дозволяє оперативно реагувати на ризики, що можуть виникати під час масових заходів, особливо в регіонах, де загрози національній безпеці чи громадському порядку залишаються значними. Зокрема, адміністрація має змогу локально враховувати актуальну ситуацію в регіоні, забезпечувати охорону громадського порядку й мінімізувати ймовірність дестабілізації [13].

Однак, попри очевидні переваги, такий підхід породжує низку юридичних і концептуальних питань. Делегування військовим адміністраціям права визначати можливість проведення мирних зібрань фактично прирівнює їх до судових органів, що може суперечити принципу розподілу влади. Конституційний Суд України у своєму рішенні від 19 квітня 2001 р. підкреслив, що завчасне повідомлення органів влади про проведення мирних зібрань має на меті гарантувати їх проведення, а не створювати перешкоди. Отже, погоджувальний порядок, за яким адміністративні органи отримують право відмовляти у проведенні заходів, може порушувати конституційні засади цього права.

Додатковою проблемою є відсутність чітко визначених критеріїв і процедур для ухвалення рішень військовими адміністраціями. Це може призводити до суб'єктивності, зловживань і навіть до дискримінаційного підходу щодо деяких груп громадян чи тем зібрань. За таких умов реалізація права на мирні зібрання може стати залежною від політичної чи адміністративної доцільності, що прямо суперечить духу Конституції України [14, с. 184].

Отже, хоча наказ Черкаської обласної військової адміністрації є прагматичним інструментом гарантування громадської безпеки під час воєнного стану, його впровадження підкреслює необхідність удосконалення законодавства. Законодавче врегулювання порядку проведення мирних зібрань із чіткими нормами, які враховують як інтереси безпеки, так і права громадян, є критично важливим для уникнення правових колізій і зловживань.

Аналіз конституційних засад реалізації права на мирні зібрання в умовах воєнного стану свідчить про складність і багатогранність цього питання. З одного боку, держава зобов'язана гарантувати безпеку громадян та національну безпеку в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз. З іншого боку, обмеження цього права мають бути обґрунтованими, пропорційними та відповідати як міжнародним стандартам, так і національній правовій системі.

Важливим аспектом є дотримання Україною міжнародних стандартів у сфері прав людини навіть у надзвичайних умовах. Це передбачає чітке визначення меж обмежень прав і механізмів їх оскарження. Лише через послідовне вдосконалення законодавства та правозастосовної практики держава зможе досягти належного балансу між захистом національної безпеки та дотриманням прав людини.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, можна стверджувати, що сучасні безпекові та технологічні виклики вимагають суттєвого теоретичного оновлення цього поняття. В умовах цифровізації та постійних воєнних загроз право на мирні зібрання трансформується та виходить за межі класичних фізичних форм. Водночас аналіз чинного законодавства та практики військових адміністрацій виявив критичну невизначеність процедур обмеження прав. Фактичний перехід від проведення мирних зібрань на підставі повідомлення до дозвільного порядку проведення мирних зібрань свідчить про необхідність упровадження чітких юридичних заборонників. Зокрема, доцільно застосовувати адаптований «трискладовий тест» для перевірки законності, легітимності та пропорційності кожного окремого обмеження. Такий інструментарій дозволить уникнути суб'єктивного трактування правових норм представниками влади та забезпечить дотримання міжнарод-

них стандартів навіть у надзвичайних умовах.

Особливої уваги потребує усунення законодавчих колізій, оскільки відсутність спеціального закону про мирні зібрання призводить до хаотичного встановлення локальних правил, що подекуди прямо суперечать Конституції України. Режим воєнного стану повинен виступати підставою виключно для необхідного й обґрунтованого обмеження прав, а не бути юридичним виправданням для їх свавільного скасування. Лише через гармонізацію національного законодавства та розроблення механізмів створення безпечних умов для проведення заходів можна забезпечити дієвий баланс між національною безпекою та конституційними свободами людини. У зв'язку із цим подальші перспективи дослідження в даному напрямі вбачаються в розробленні конкретної дорожньої карти щодо гармонізації українського законодавства із практикою Європейського суду з прав людини в частині «позитивних зобов'язань» держави. Актуальним залишається пошук механізмів, які б дозволили органам влади не просто забороняти заходи, а створювати умови для їх безпечного проведення, зокрема шляхом визначення переліку захищених локацій. Окрім того, наукового інтересу потребує аналіз трансформації права на зібрання в поствоєнний період як ключового інструменту громадського контролю за процесами відбудови держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білаш О. Питання законодавчого врегулювання мирних зібрань в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2022. Вип. 71. С. 216–221. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.36>
2. Мельник Р. Право на свободу мирних зібрань: теорія і практика. Київ, 2015. 168 с.
3. Серета М. Право на мирні зібрання: теоретичні, практичні та порівняльно-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 204 с.
4. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 09.12.2025).
5. Ярмол Л. Право на мирні зібрання: до уточнення загальнотеоретичної характеристики. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2016. № 850. С. 331–337.
6. Про введення воєнного стану : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

8. Свобода мирних зібрань. Українська гелсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/advices/svoboda-myrynyh-zibran/>

9. Серета М. Співвідношення права на свободу мирних зібрань із суміжними правами. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 4 (83). С. 97–107.

10. Коренцов О. Актуальні питання застосування норм Закону України «Про правовий режим воєнного стану» і їх вплив на адміністративно-правовий статус громадян під час дії воєнного стану. *Проблеми законності*. 2024. № 167. С. 98–129. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.167.317976>

11. Загороднюк А. Право на мирні зібрання в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина. *Правничий часопис Донецького університету*. 2018. № № 1–2. С. 11–16.

12. Конституційне право України : підручник. 11-е вид., переробл. та доп. Ужгород : РІК-У, 2023. 536 с.

13. Про проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів на території Черкаської області : наказ Черкаської обласної військової адміністрації від 19.04.2022 р. № 3/150. URL: <https://similarada.gov.ua/sites/default/files/3-150.pdf>

14. Терлецький Д., Афанасьєва М., Батан Ю. Конституційне право : навчальний посібник / за заг. ред. Д. Терлецького ; НУ «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 584 с.

Стаття надійшла в редакцію: 02.11.2025

Стаття прийнята: 08.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

УДК 342.71(477)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.11>

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ МНОЖИННОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН 2025 РОКУ

Пархоменко Марина Миколаївна,

orcid.org/0000-0001-6993-6534

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та права
Державного вищого навчального закладу
«Донецький національний технічний університет»

Литвяк Вікторія Анатоліївна,

orcid.org/0009-0001-1982-104X

здобувачка вищої освіти
Державного вищого навчального закладу
«Донецький національний технічний університет»

Стаття присвячена аналізу правової природи та сучасних тенденцій розвитку інституту множинного громадянства в Україні в умовах глобалізаційних процесів і трансформації конституційно-правових підходів до визначення статусу особи. З огляду на суттєві міграційні зміни, спричинені повномасштабною збройною агресією РФ, а також ухвалення у 2025 році нового законодавства у сфері громадянства проблема набуває особливої актуальності. У статті розглядаються ключові чинники, що зумовили перегляд традиційної концепції «єдиного громадянства», аналізуються правові наслідки запровадження контрольованої моделі множинної належності до громадянства, а також оцінюються її потенційні переваги, ризики та вплив на систему національної безпеки, публічної влади та правового статусу громадянина.

У роботі досліджується правове регулювання множинного громадянства як комплексного конституційно-правового інституту, що охоплює порядок його набуття, збереження та припинення, а також аналізуються нормативні зміни, зумовлені потребою адаптації українського законодавства до сучасних міграційних процесів, викликів національної безпеки та міжнародно-правових тенденцій. У межах дослідження розкриваються теоретичні підходи до розуміння феномену множинного громадянства, порівнюються моделі регулювання, застосовувані в різних державах, оцінюється їхній вплив на формування політико-правового статусу особи в Україні.

Стаття є спробою комплексного аналізу сучасних підходів до правового врегулювання множинного громадянства в Україні в умовах глибоких суспільно-політичних трансформацій і глобальних міграційних процесів. У фокусі уваги перебувають як теоретичні засади цього інституту, так і практичні наслідки ухвалення нового законодавства, зокрема його вплив на конституційні принципи, систему державного управління, національну безпеку та правовий статус громадян. Стаття спрямована на виявлення ключових проблем, що виникають у процесі впровадження моделі множинного громадянства, і обґрунтування можливих напрямів удосконалення правового регулювання в цій сфері.

Ключові слова: множинне громадянство, подвійне громадянство, громадянство України, правовий статус громадянина, законодавство України 2025, національна безпека, воєнний стан, діаспора України, міграційні процеси, спрощений порядок набуття громадянства, контрольована модель громадянства, державна лояльність, правові ризики та наслідки, конституційно-правове регулювання, міжнародно-правові підходи, імплементація законодавства.

Parkhomenko Maryna, Lytviak Viktoriia. Legalization of multiple citizenship in Ukraine: analysis of the 2025 legislative amendments

The article is devoted to the analysis of the legal nature and current trends in the development of the institution of multiple citizenship in Ukraine in the context of globalization processes and the transformation of constitutional and legal approaches to defining the legal status of an individual. Given significant migration changes caused by the full-scale armed aggression of the Russian Federation, as well as the adoption of new citizenship legislation in 2025, this issue has become particularly relevant. The article examines the key factors that prompted the revision of the traditional concept of "single citizenship", analyses the legal consequences of the introduction of a controlled model of multiple citizenship, and assesses its potential advantages, risks, as well as its impact on national security, public administration, and the legal status of a citizen.

The study focuses on the legal regulation of multiple citizenship as a complex constitutional and legal institution that covers the procedure for acquiring, retaining, and terminating citizenship. The article also analyzes the regulatory changes caused by the need to adapt Ukrainian legislation to modern migration processes, national security challenges, and international legal trends. Theoretical approaches to understanding the phenomenon of multiple citizenship are revealed, models of its regulation applied in different countries are compared, and their influence on shaping the political and legal status of an individual in Ukraine is evaluated.

This article represents an attempt to conduct a comprehensive analysis of contemporary approaches to the legal regulation of multiple citizenship in Ukraine amid profound socio-political transformations and global migration dynamics. The focus is placed on both theoretical foundations of this institution and the practical implications of the newly adopted legislation, including its influence on constitutional principles, public governance, national security, and the legal status of citizens. The study aims to identify key issues that arise in the process of implementing the multiple citizenship model and to substantiate possible directions for improving legal regulation in this area.

Key words: *multiple citizenship, dual citizenship, citizenship of Ukraine, legal status of citizen, Ukraine's 2025 legislation, national security, martial law, Ukrainian diaspora, migration processes, simplified citizenship procedure, controlled citizenship model, state loyalty, legal risks and consequences, constitutional and legal regulation, international legal approaches, legislative implementation.*

Постановка проблеми. Проблема множинного громадянства має складне та багатовимірне походження, яке формується під впливом політичних, соціальних, економічних і правових чинників. У сучасному світі громадянство перестає бути статичним юридичним статусом, обмеженим рамками національних кордонів. Глобалізація, інтенсифікація міжнародної мобільності, трудова міграція, розвиток цифрових технологій і транснаціональних зв'язків створюють умови, за яких дедалі більше осіб набувають громадянства двох і більше держав. Зростає кількість людей, для яких мультипаспортність є не винятком, а природним елементом сучасної ідентичності.

Для України ця проблема набуває особливої гостроти в умовах повномасштабної агресії Російської Федерації (далі – рф). Мільйони громадян були змушені виїхати за кордон, інтегруватися в інших державах, отримувати тимчасо-

вий або постійний захист, а в окремих випадках – громадянство країни перебування. Така ситуація спричинила одночасно два взаємопов'язані виклики: збереження правового й соціального зв'язку між державою та її громадянами за кордоном, а також потребу гарантувати національну безпеку та недопущення подвійної лояльності.

Додаткової складності додає тривала дія в Україні принципу «єдиного громадянства», закріпленого в Конституції України, який традиційно тлумачився як заборона множинного громадянства. Це спричиняло юридичні колізії: з одного боку, громадяни фактично могли мати кілька громадянств, а з іншого – правові наслідки цього статусу законодавством не визначалися. Виникали суперечності в питаннях доступу до державної служби, військового обов'язку, виборчих прав, консульського захисту, податкових зобов'язань. Після 2022 р. до них

додалась проблема громадян, що опинилися на тимчасово окупованих територіях і були змушені приймати громадянство держави-агресорки, часто – під тиском або з метою виживання.

Ухвалення у 2025 р. закону про легалізацію множинного громадянства стало відповіддю держави на нові соціальні реалії, однак це рішення актуалізувало потребу комплексного наукового переосмислення місця множинного громадянства в системі національного права. Серед ключових питань залишаються: межі поєднання громадянств, співвідношення інституту множинного громадянства з концепцією державного суверенітету, проблеми лояльності громадянина, гарантування національної безпеки, ризику зовнішнього впливу, а також практичні наслідки для виборчої системи, оборонної політики, податкового регулювання і міграційних процесів.

Стан дослідження. Проблематика множинного та подвійного громадянства знайшла відображення у працях як українських, так і зарубіжних науковців. На міжнародному рівні питання взаємодії декількох громадянств, колізій юрисдикцій і трансформації суверенітету досліджували П. Вейл, Р. Брубейкер, П. Спіро, які аналізували вплив глобалізації на зміну традиційних уявлень про громадянство. В українській правовій науці інститут громадянства розглядався у працях В. Шаповала, П. Рабіновича, О. Скрипнюка, А. Крусян, які зосереджували увагу на тлумаченні принципу єдиного громадянства, його конституційній природі та наслідках для правового статусу особи. Водночас комплексних досліджень множинного громадянства в умовах воєнного стану, масової міграції та збройної агресії РФ поки що бракує, а новітні законодавчі зміни 2025 р. актуалізують потребу в подальшому науковому осмисленні цього інституту.

Метою статті є комплексний аналіз правової природи множинного громадянства, дослідження особливостей його нормативного регулювання в Україні, а також з'ясування сучасних викликів і перспектив, пов'язаних з упровадженням нової моделі громадянства. У межах дослідження увага зосереджується на

оцінюванні впливу множинного громадянства на конституційно-правовий статус особи, національну безпеку, виборчі та мобілізаційні процедури, а також на визначенні правових колізій і напрямів подальшого вдосконалення законодавства з урахуванням воєнного стану та глобальних міграційних процесів.

Виклад матеріалу дослідження. Громадянство є фундаментальною категорією конституційного та міжнародного права, що визначає сталий правовий зв'язок між особою та державою, який виражається у взаємних правах, обов'язках і відповідальності. Громадянство не зводиться лише до формального володіння паспортом – воно є політико-правовою належністю до певної держави, що має постійний характер і ґрунтується на сукупності юридичних, історичних та соціальних чинників. Класичне розуміння громадянства передбачає, що громадянин перебуває під суверенітетом своєї держави, отримує її захист та водночас зобов'язаний дотримуватися її законів, виконувати публічні обов'язки, зокрема й військові, податкові, інші.

В Україні протягом тривалого часу домінувала доктрина жорсткого «єдиного громадянства», закріплена у ст. 4 Конституції України. Тлумачення цієї норми протягом десятиліть спричиняло дискусії серед конституціоналістів. З одного боку, принцип єдиного громадянства трактувався як неможливість існування громадянств адміністративно-територіальних одиниць (на противагу федераціям). З іншого боку, Закон України «Про громадянство України» містив норму про невизнання правових наслідків набуття громадянином України іншого громадянства, що де-факто створювало ситуацію «сліпоти» держави до другого паспорта, але не забороняло його прямо під загрозою кримінальної відповідальності.

Множинне громадянство є складним правовим інститутутом, який в умовах сучасного глобалізованого світу породжує як значні переваги, так і суттєві ризики, що залежать від особливостей національного законодавства, геополітичного контексту та конкретних обставин життя його носія.

До позитивних наслідків множинного громадянства, безумовно, належить суттєве розширення можливостей реалізації та захисту прав і свобод особи. Вона зазвичай користується повним обсягом громадянських, політичних, економічних і соціальних прав у державі постійного проживання, водночас зберігає глибокі культурні, мовні, сімейні й історичні зв'язки з державою свого етнічного чи родинного походження. Така ситуація сприяє формуванню транскордонної ідентичності, збагачує національну культуру, підтримує постійну міжособистісну й інституційну комунікацію між суспільствами різних країн. Із практичного погляду державам, що приймають, значно легше інтегрувати осіб, які вже мають правовий статус громадянина іншої країни, ніж апатридів або іноземців зі складною міграційною історією. Для держави множинне громадянство відкриває широкі можливості підтримання економічних, соціальних і культурних зв'язків із діаспорою, залучення прямих інвестицій, репатріацію капіталу, передачу сучасних технологій, обмін знаннями та досвідом, а також розширення міждержавного співробітництва на всіх рівнях [6, с. 28].

Водночас множинне громадянство породжує низку серйозних ризиків і потенційно негативних наслідків, які в умовах війни набувають особливої гостроти. Найбільш відчутною проблемою залишається можливий конфлікт юридичних обов'язків перед двома або кількома державами. Найяскравіше це проявляється у сфері військової служби: особа теоретично може підлягати призову до збройних сил кількох країн одночасно, що створює не лише правову, а й глибоку моральну й екзистенційну дилему. Не менш актуальною є проблема подвійного оподаткування, коли дві юрисдикції претендують на оподаткування того самого доходу чи майна, що суттєво ускладнює фінансове планування та може призводити до значних матеріальних втрат. Окремим критичним аспектом виступає питання дипломатичного й консульського захисту: якщо права особи порушуються на території однієї з держав її громадянства, інша держава часто позбавлена юридичних підстав для ефективного

втручання, що суттєво послаблює механізми захисту. У політичному та безпековому вимірі множинне громадянство нерідко викликає обґрунтовані сумніви щодо рівня лояльності особи до конкретної держави, що може обмежувати доступ біпатридів до державної служби, стратегічних посад, роботи з державною таємницею або участі в політичному житті країни. В умовах війни ці ризики трансформуються у прямі загрози національній безпеці, коли особа із громадянством держави-агресорки або її сателітів може бути використана як канал впливу, шпигунства чи диверсійної діяльності [6, с. 28].

Повномасштабна агресія РФ та масова міграція українців змінили суспільний договір. Мільйони українців опинилися за кордоном, інтегруючись у правові системи країн ЄС, США, Канади. Постала реальна загроза асиміляції та втрати правового зв'язку з Батьківщиною. У цьому контексті законодавчі ініціативи 2024–2025 рр. щодо легалізації множинного громадянства стали не просто політичним кроком, а стратегією виживання нації. Перехід до моделі контрольованого множинного громадянства дозволяє зберегти українську ідентичність у глобалізованому світі, водночас встановлює чіткі межі лояльності.

Верховна Рада України 18 червня 2025 р. ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України», який був підписаний Президентом України 15 липня того ж року. Закон набуде чинності через пів року після підписання – 16 січня 2026 р. [7].

Закон відкриває можливість сформувати «живий ланцюг» між Україною та світовою діаспорою, що налічує приблизно 25 мільйонів українців у понад 80 країнах світу. Поза межами України проживає майже така сама кількість українців, як і всередині держави, тому запровадження множинного громадянства є не лише юридичним механізмом, але й інструментом збереження національної ідентичності, оскільки українцям за кордоном більше не потрібно відмовлятися від громадянства України [7].

Ухвалення закону про легалізацію множинного громадянства створило правові передумови для початку практичної реалізації нової моделі громадянської належності. Найближчим часом уряд має затвердити необхідні підзаконні нормативні акти, які визначатимуть процедуру підтвердження іноземного громадянства, порядок подання декларацій, ведення реєстрів і механізми обміну інформацією з іноземними державами. Саме ці рішення визначають фактичну ефективність реформи, оскільки закон окреслює загальні рамки, а його імплементація потребує детальної регламентації. Відсутність чітких технічних процедур могла б створити правову невизначеність, тому підготовка таких актів є ключовим елементом на шляху до повноцінного запуску нової моделі.

Одними з перших держав, щодо яких Україна застосовуватиме механізми множинного громадянства, стануть Німеччина, Польща, Чехія, США та Канада [8]. Це не випадковий вибір, а політико-правова стратегія, заснована на поєднанні критеріїв безпеки, інтеграції та геополітичної підтримки. Ці держави належать до групи найближчих партнерів України – членів ЄС, НАТО або ключових трансатлантичних союзників, що надають масштабну військову, фінансову та гуманітарну допомогу. Їхні правові системи мають усталені механізми роботи з інститутом подвійного чи множинного громадянства, що полегшить встановлення процедурного співробітництва.

Окремого аналізу потребує питання обмеження політичних прав осіб із множинним громадянством. В умовах війни держава повинна мати абсолютну впевненість у лояльності осіб, які ухвалюють державні рішення. Тому законодавством встановлено імперативну заборону для біпатридів обіймати виборні посади, працювати в органах державної влади, місцевого самоврядування, судах, прокуратурі й інших правоохоронних органах. Це обмеження базується на концепції «конфлікту лояльностей». Особа, яка присягнула на вірність іншій державі, не може об'єктивно обстоювати інтереси України, особливо коли ці інтереси можуть суперечити інтересам другої країни грома-

дянства [9]. Наприклад, наявність громадянства навіть дружньої країни може створювати конфлікт інтересів в укладанні міжнародних угод, вирішенні торговельних спорів або питаннях екстрадиції. Тому вимога виходу з іноземного громадянства для державних службовців залишається непорушною. Упровадження обов'язкового декларування наявності іноземного громадянства для кандидатів на публічні посади є необхідним механізмом верифікації, який має забезпечуватися силами спеціальних служб.

Важливим аспектом є спрощений порядок набуття громадянства України, що застосовується до громадян держав, включених Кабінетом Міністрів до спеціального переліку країн-партнерів. У межах цієї процедури іноземець замість зобов'язання припинити іноземне громадянство подає декларацію про визнання себе громадянином України, що засвідчує його лояльність до держави. Водночас він має виконати загальні вимоги: проживати в Україні безперервно протягом п'яти років, мати дозвіл на імміграцію, підтвердити законні джерела існування та скласти іспити з мови, Конституції та історії України до моменту набуття громадянства [5].

Для окремих категорій заявників – осіб з визначними заслугами, осіб, прийняття яких становить державний інтерес, та іноземців, які беруть участь у захисті України – закон передбачає додаткові спрощення. Вони можуть скласти необхідні іспити вже після отримання громадянства, звільнюються від обов'язку п'ятирічного проживання в Україні та не потребують дозволу на імміграцію. Для військовослужбовців також не вимагається підтвердження законних джерел існування [5]. Це є виявом вдячності держави тим, хто ризикує життям заради її свободи, та надає їм та їхнім родинам належний соціальний і правовий захист. Такий підхід також вирішує питання легалізації їхнього перебування в Україні після завершення контракту та захищає від можливої екстрадиції до країн, дружніх до РФ.

Проте в умовах воєнного стану встановлено жорсткі запобіжники. Категорично заборонено множинне грома-

дянство з державою-агресоркою або державою-окупанткою. Будь-які зв'язки із країною, що загрожує територіальній цілісності України, розглядаються як загроза національній безпеці.

Надзвичайно важливим у контексті дослідження є питання так званої «примусової паспортизації», яку РФ здійснює на тимчасово окупованих територіях України. Окупаційна адміністрація створює умови, за яких виживання людини без отримання російського паспорта стає неможливим: блокується доступ до медичної допомоги, соціальних виплат, гуманітарної допомоги, виникають загрози депортації та вилучення майна. У цьому аспекті українське законодавство демонструє гуманістичний підхід, розмежовує добровільне набуття громадянства та вимушене отримання документів окупанта. Згідно із чинними нормами, примусове набуття громадянства РФ на тимчасово окупованих територіях не визнається Україною та не створює жодних правових наслідків. Такі документи вважаються нікчемними. Це означає, що громадяни, які стали жертвами примусової паспортизації, не вважаються біпатридами в юридичному сенсі цього слова й не підлягають відповідальності за сам факт наявності російського «паспорта», якщо вони не вчиняли дій, що кваліфікуються як колабораційна діяльність. Така позиція є критично важливою для реінтеграції окупованих територій, оскільки вона запобігає стигматизації населення, яке опинилося в заручниках окупаційного режиму [5].

Одним із найбільш чутливих питань, порушених у суспільній дискусії щодо нового закону, є становище українців, які опинилися на тимчасово окупованих територіях і були змушені прийняти громадянство РФ. Побоювання стосуються того, що факт набуття російського громадянства може бути розцінений як добровільний і стати підставою для втрати громадянства України. Однак норма закону безпосередньо усуває цю загрозу: набуття громадянства держави-агресорки на тимчасово окупованій території не вважається добровільним, навіть якщо особа подавала заяву про його отримання. Аналогічний підхід поширюється

на осіб, яких було незаконно депортовано з окупованих територій і які отримали російське громадянство за межами України [5].

Отже, закон не покладає на громадян відповідальність за вибір, здійснений під тиском окупаційної влади, для виживання або збереження базових прав у зоні, де Україна тимчасово не здійснює контролю. Це є важливим правовим сигналом: держава не вважає таких осіб нелояльними й не розриває з ними правового зв'язку. Винятки стосуються лише тих випадків, коли дії особи спрямовані на підтримку збройної агресії, пропаганду війни чи створення загроз національній безпеці України.

Легалізація множинного громадянства відкриває низку стратегічних можливостей. По-перше, повернення людського капіталу: висококваліфіковані спеціалісти (ІТ, медицина, інженерія, наука) зможуть легально працювати в Україні, інвестувати, купувати нерухомість, голосувати, не втрачаючи соціальних гарантій країни постійного проживання. По-друге, посилення обороноздатності: іноземні ветерани та діючі контрактники отримують реальну перспективу громадянства, що підвищує мотивацію до продовження служби. По-третє, зміцнення міжнародної підтримки: країни з великою українською діаспорою отримують додатковий стимул надавати військову, фінансову та гуманітарну допомогу. По-четверте, демографічний ефект: навіть часткове повернення діаспори здатне уповільнити катастрофічну депопуляцію України.

Водночас нові норми несуть серйозні ризики. Найгострішим є ризик щодо національної безпеки: відсутність чіткого механізму перевірки «етнічного походження» може бути використана для проникнення агентів впливу. Проблема лояльності виникає у випадках, коли особа з кількома паспортами може бути призвана до армії іншої держави (актуально для Ізраїлю, Туреччини, Грузії). Найскладніше питання – статус громадян України на тимчасово окупованих територіях, які отримали паспорт РФ під примусом. Якщо чинна редакція ст. 19 Закону України «Про громадянство України» залишиться без змін, мільйони

людей можуть бути автоматично позбавлені українського громадянства. Адміністративні ризики пов'язані з відсутністю єдиного реєстру осіб із множинним громадянством і механізму обміну інформацією з іншими державами.

Висновки. Множинне громадянство в Україні перетворюється з дискусійної теоретичної конструкції на реальний правовий інститут, що матиме далекосяжні наслідки для держави, суспільства та кожного громадянина. Ухвалене законодавство 2025 р. стало поворотним моментом, адже воно закладає основу для поєднання збереження національної безпеки та захисту прав мільйонів українців у світі. Нові норми створюють можливості для розбудови зв'язків із потужною українською діаспорою, посилюють міжнародну підтримку, сприяють поверненню людського капіталу й інтеграції іноземних громадян, які захищали Україну. Водночас правове регулювання множинного громадянства несе низку викликів – від ризиків безпеки до необхідності вдосконалити систему перевірки лояльності, стандартизувати обмін інформацією з іноземними державами, гармонізувати норми податкового, виборчого, військового й адміністративного законодавства.

Особливо важливим є гуманістичний підхід держави до громадян, які опини-

лися на тимчасово окупованих територіях і змушені були прийняти російське громадянство. Закон чітко розмежовує добровільні та примусові дії, захищає цих людей від втрати правового зв'язку з Україною. Це формує підґрунтя для майбутньої реінтеграції та запобігає суспільній поляризації.

Успішна імплементація законодавства вимагатиме злагодженої роботи уряду, МЗС, ДМС та спеціальних служб, оскільки саме підзаконні акти визначатимуть практичну ефективність реформи. Ухвалення переліку держав-партнерів, серед яких першими стануть Німеччина, Польща, Чехія, США та Канада, відкриває шлях до формування прозорих і безпечних механізмів множинного громадянства.

Отже, легалізація множинного громадянства – це стратегічне рішення, що має потенціал зміцнити Україну як демографічно, так і економічно та геополітично. Проте воно потребує відповідального нормативного супроводу, системної роботи інституцій і постійного моніторингу ризиків. Реформа стане успішною лише тоді, коли поєднає інтереси держави та мільйонів українців, які, незалежно від місця проживання чи наявності другого паспорта, зберігають зв'язок з Україною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами станом на 03.09.2019 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.10.2025).

2. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235–III (зі змінами станом на 08.01.2025 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення: 30.10.2025).

3. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України : Закон України від 18 червня 2025 р. № 4502–IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4502-20#Text> (дата звернення: 30.10.2025).

4. Про затвердження Порядку визначення держав, громадяни (піддані) яких набувають громадянство України у спрощеному порядку : постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2025 р. № 1272. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1272-2025-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.10.2025).

5. Множинне громадянство: нові можливості та приховані ризики. ЮРЛІГА. URL: https://jurliga.ligazakon.net/aktualno/15107_mnozhinne-gromadyanstvo-nov-mozhливost-ta-prikhovan-riziki- (дата звернення: 30.10.2025).

6. Новик Б. Множинне громадянство. *Pros and cons* : юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 7. С. 27–30.

7. Президент Світового конгресу українців (СКУ) Павло Ґрод на брифінгу в Києві заявив, що нещодавно ухвалений закон про множинне громадянство дозволить об'єднати закордонну діаспору з Україною навколо відновлення держави. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/4029688-mnozinne-gromadanstvo-dozvolit-obednati-ukrainciv-svitu-navkolo-vidnovlenna-derzavi-prezident-sku.html> (дата звернення: 30.10.2025).

8. Президент України Володимир Зеленський провів зустріч із представниками Світового конгресу українців, де обговорили закон про множинне громадянство та підтримку фронту. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/4029824-zelenskij-nazvav-kraini-de-zastosuut-normi-zakonu-pro-mnozinne-gromadanstvo.html> (дата звернення: 30.10.2025).

9. Уряд ухвалив розроблений МЗС перелік критеріїв для держав, з якими буде запроваджуватися множинне громадянство. *Міністерство закордонних справ України*. URL: <https://mfa.gov.ua/news/uryad-uhvaliv-rozroblenij-mzs-perelik-kriteriyiv-dlya-derzhav-z-yakimi-bude-zaprovadzhuvatisya-mnozhinne-gromadyanstvo> (дата звернення: 30.10.2025).

10. Ukraine's parliament passes bill allowing dual citizenship to motivate people to come back home. *Euronews*. URL: https://www.euronews.com/my-europe/2025/06/19/ukraines-parliament-passes-bill-allowing-dual-citizenship-to-motivate-people-to-come-back-?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 30.11.2025).

Стаття надійшла в редакцію: 12.11.2025

Стаття прийнята: 11.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Пузырний В'ячеслав Феодосійович,

orcid.org/0000-0002-5692-2990

доктор юридичних наук, професор,
проректор Пенітенціарної академії України

Стаття присвячена правовому аналізу особливостей функціонування та регулювання діяльності органів державної виконавчої влади в умовах воєнного стану. Актуальність теми зумовлена сучасними геополітичними викликами, зокрема тривалим воєнним станом в Україні, що спричинив значні трансформації інституційної структури публічної влади. Констатується фрагментарність наявних досліджень, де домінує секторальний або практично орієнтований підхід, і обґрунтовано необхідність системного доктринального осмислення еволюції правового статусу та компетенцій органів виконавчої влади в екстремальних режимах.

Наголошено на фундаментальному принципі поділу влади та його трансформації під час воєнного стану, коли відбувається тимчасова централізація повноважень на користь виконавчої гілки з обов'язковим збереженням парламентського та судового контролю. Обґрунтовано, що навіть в умовах воєнного стану верховенство права та поділ влади залишаються основами конституційного ладу, а обмеження прав можливі лише в межах пропорційності та необхідності.

Аналізуються особливості функціонування органів виконавчої влади, зокрема розширення повноважень Президента, Кабінету Міністрів та військових адміністрацій. Проведено порівняльно-правовий огляд міжнародного досвіду: Сполучених Штатів Америки (*Insurrection Act, War Powers Resolution, справа "Ex parte Milligan"*), Франції (*régime d'état d'urgence, висновки Державної ради щодо шкідливості пролонгації надзвичайних режимів*), Ізраїлю (тривалий надзвичайний стан з 1948 року та судовий контроль за пропорційністю), Великобританії (*Civil Contingencies Act та відмова від абсолютної виконавчої дискреції*).

Особлива увага приділена доктринальним аспектам, зокрема доктрині необхідності, розмежуванню *rule by law* та *rule of law*, а також парадоксу воєнного стану, який не повинен створювати «правові чорні діри».

Резюмується, що ефективність виконавчої влади у кризових умовах можлива лише за збереження фундаментальних елементів поділу влади й орієнтації на швидке відновлення конституційного порядку.

Ключові слова: верховенство права, виконавча влада, воєнний стан, надзвичайні повноваження, орган державної виконавчої влади, повноваження, поділ влади, права людини, правове регулювання.

Puzyrnyi Viacheslav. Features of the functioning and legal regulation of the state executive bodies' activities under martial law

The article is devoted to the legal analysis of the features of the functioning and regulation of the activities of state executive bodies under martial law. The relevance of the topic is stipulated by modern geopolitical challenges, in particular the long-term martial law in Ukraine, which caused significant transformations of the institutional structure of public power. The fragmentation of existing research, dominated by a sectoral or practically oriented approach, is noted, and the urgency for a systematic doctrinal understanding of the evolution of the legal status and competencies of executive bodies in extreme regimes is substantiated.

The fundamental principle of the separation of powers and its transformation during martial law, when there is a temporary centralization of powers in favor of the executive branch

with the obligatory preservation of parliamentary and judicial control, is emphasized. It is substantiated that even under martial law, the rule of law and the separation of powers remain the foundations of the constitutional order, and restrictions on rights are possible only within the limits of proportionality and necessity.

The peculiarities of the executive authorities' functioning are analyzed, in particular the expansion of the powers of the President, the Cabinet of Ministers and military administrations. A comparative legal review of international experience of the United States of America (Insurrection Act, War Powers Resolution, Ex parte Milligan case), France (régime d'état d'urgence, conclusions of the State Council on the harmfulness of prolonging emergency regimes), Israel (prolonged state of emergency since 1948 and judicial control over proportionality), and Great Britain (Civil Contingencies Act and rejection of absolute executive discretion), is done

Special attention is paid to doctrinal aspects, in particular the doctrine of necessity, the distinction between the rule by law and the rule of law, as well as the paradox of martial law, which should not make "legal black holes".

It is summarized that the effectiveness of the executive branch in crisis conditions is possible only if the fundamental elements of the separation of powers and the direction towards the rapid restoration of constitutional order are preserved.

Key words: *rule of law, executive power, martial law, emergency powers, state executive body, powers, separation of powers, human rights, legal regulation.*

В умовах нинішнього геополітичного напруження, коли військові конфлікти стають реальністю для багатьох держав, вивчення особливостей функціонування органів державної виконавчої влади під час воєнного стану набуває особливої значущості, що зумовлено необхідністю забезпечення безперервності державного управління, а також оперативного реагування на загрози національній безпеці й адаптації адміністративних механізмів до застосування за екстремальних обставин.

Дослідження цієї теми надалі виступить фактором розроблення рекомендацій щодо вдосконалення законодавства, дозволить підвищити ефективність виконавчої влади у кризових ситуаціях, мінімізувати ризики для суспільства та забезпечити швидке відновлення нормального функціонування держави після припинення воєнних дій.

Отже, актуальність проблеми полягає в її безпосередньому впливі на стабільність державного апарату, захист прав людини та формування політики національної безпеки в умовах глобальних викликів.

Питання трансформації інститутів публічної влади під впливом режиму воєнного стану посідає чільне місце в сучасних дослідженнях вітчизняних науковців, проте системне осмислення еволюції правового статусу й компетенцій відповідних органів досі характеризу-

ється значною фрагментарністю. Домінує в літературі секторальний чи практично орієнтований підхід, тоді як ґрунтовна доктринальна рефлексія щодо модифікацій інституційної структури публічної влади в екстремальних режимах лише перебуває на стадії становлення.

У межах конституційно-правової доктрини значний акцент робиться на аналізі правового режиму воєнного стану, зокрема його підстав, обмежень та процедур уведення [1, с. 180–188]. Українські дослідники розглядають взаємозв'язок цього правового режиму з фундаментальними принципами поділу влади [2, с. 140–146], народного суверенітету й верховенства права [3, с. 69–73], а також питання правомірності тимчасових обмежень прав і свобод людини [4, с. 42–54]. Проте в зазначених роботах правовий статус органів публічної влади переважно висвітлюється опосередковано – через аналіз обмежень прав громадян чи специфіки екстраординарного режиму, а не як незалежний об'єкт конституційно-правових модифікацій.

Окрема група наукових студій фокусується на функціонуванні органів виконавчої влади [5] та військового управління в період воєнного стану [6, с. 64–70]. У цих працях підкреслюється розширення дискреційних компетенцій, трансформація адміністративних процедур, а також зміна балансу між централізацією та децентралізацією управлінських процесів.

Водночас такі дослідження переважно належать до адміністративно-правової сфери й не повною мірою інтегрують правовий вимір трансформацій статусу відповідних інститутів.

Варто також відзначити науковий доробок А.М. Кучука та В.М. Пекарчука, у якому автори розкривають проблематику статусу органів публічної влади за надзвичайних умов [7–8].

Підсумовуючи огляд сучасної літератури, варто констатувати наявність системи досліджень, присвячених окремим вимірам правового режиму воєнного стану, однак виявляється недостатня висвітленість системного вивчення еволюції правового статусу й компетенцій інститутів публічної влади як цілісного феномену. Саме ця прогалина обґрунтовує необхідність поглибленого доктринального дослідження, орієнтованого на окреслення фундаментальних меж подібних модифікацій, оцінювання їхньої відповідності принципам верховенства права та розроблення об'єктивних критеріїв відновлення стандартного конституційного порядку після завершення дії екстраординарного режиму.

Метою статті є комплексне дослідження особливостей функціонування та правового регулювання діяльності органів державної виконавчої влади в умовах воєнного стану з урахуванням українського досвіду та порівняльного аналізу міжнародної практики.

Перед початком викладення результатів дослідження зауважимо, що в демократичному суспільстві вже усталеним є принцип поділу влади, сформульований ще Шарлем Луї Монтеск'є у праці «Про дух законів» як фундаментальна гарантія політичної свободи та запобіжник проти тиранії. Вказаний принцип, закріплений у більшості сучасних конституцій, зокрема й у Конституції України (ст. 6), передбачає розмежування законодавчої, виконавчої та судової гілок влади із системою стримувань і противаг, щоби жодна з них не могла узурпувати повноту влади. Поділ влади забезпечує баланс, де законодавча гілка створює норми, виконавча – реалізує їх, а судова – контролює дотримання права, сприяє стабільності демократичного ладу та захисту прав людини [9].

Водночас в умовах воєнного стану цей принцип зазнає трансформацій, оскільки необхідність швидкого реагування на зовнішні загрози призводить до тимчасової централізації повноважень на користь виконавчої гілки влади. Демократичні конституції зазвичай передбачають механізми дерогації (тимчасового обмеження) деяких прав і перерозподілу компетенцій, але з обов'язковим збереженням основоположних елементів поділу влади – парламентського та судового контролю. Наприклад, в Україні, відповідно до рішень Конституційного Суду, навіть під час воєнного стану верховенство права та поділ влади залишаються основами конституційного ладу, а обмеження прав можливі лише в межах пропорційності та необхідності [10].

Аналогічно, міжнародний досвід (США, Франція, Ізраїль) демонструє, що надзвичайні повноваження виконавчої влади не скасовують поділ влади повністю, а лише модифікують його для збереження держави, з подальшим відновленням балансу після кризи. Таким чином, воєнний стан є свого роду лакмусовим папірцем стійкості принципу поділу влади, підкреслює потребу в ефективних механізмах контролю для уникнення переходу до авторитаризму.

Органи державної виконавчої влади в умовах воєнного стану набувають розширених повноважень, спрямованих на гарантування національної безпеки, підтримання громадського порядку й оперативне реагування на загрози. Функціонування цих органів характеризується централізацією влади, перерозподілом компетенцій на користь виконавчої гілки та тимчасовим обмеженням конституційних прав і свобод громадян. Зокрема, виконавча влада може впроваджувати заходи, як-от комендантська година, обмеження свободи пересування та зібрань, цензура засобів масової інформації та створення військових судів, що є спільними для багатьох правових систем.

Означені особливості зумовлені необхідністю швидкого ухвалення рішень в умовах кризи, коли звичайні бюрократичні процедури стають неефективними. Водночас правове регулювання

діяльності виконавчих органів передбачає баланс між надзвичайними повноваженнями та збереженням верховенства права, щоби уникнути зловживань владою.

В Україні правове регулювання діяльності органів виконавчої влади під час воєнного стану ґрунтується на Конституції України (ст. ст. 92, 102, 106) [11], Законі України «Про правовий режим воєнного стану» [12] та указах Президента як Верховного Головнокомандувача Збройних сил.

З моменту введення воєнного стану 24 лютого 2022 р. виконавча влада, зокрема Кабінет Міністрів і обласні державні адміністрації, отримала розширені повноваження щодо мобілізації ресурсів, регулювання економіки й обмеження прав (наприклад, заборона масових заходів, контроль над засобами масової інформації). Президент може видавати укази із силовим ефектом, які затверджуються Верховною Радою протягом 48 годин, що забезпечує парламентський контроль. Однак конституційні обмеження прав людини під час воєнного стану регулюються з урахуванням міжнародних стандартів, як-от Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ст. 4), де дерогація прав можлива лише за умови пропорційності та необхідності. Досвід України демонструє, як виконавча влада адаптується до тривалої агресії, з акцентом на децентралізацію в регіонах, але з ризиками централізації.

Порівняльний аналіз міжнародного досвіду розкриває варіативність підходів до регулювання виконавчої влади в умовах воєнного чи надзвичайного стану. У Сполучених Штатах Америки воєнний стан регулюється Insurrection Act 1807 р. [13] та War Powers Resolution 1973 р. [14], які дозволяють Президенту розгортати війська для придушення повстань чи забезпечення дотримання законів, але з обов'язковим звітуванням перед Конгресом протягом 48 годин. Історичні приклади, як під час Громадянської війни (1861–1865 рр.) чи Другої світової війни, показують, як виконавча влада (Президент) набуває майже необмежених повноважень, але судовий контроль (наприклад, рішення Верховного Суду

у справі "Ex parte Milligan" 1866 р. [15]) обмежує застосування військових трибуналів для цивільних осіб.

У Франції режим *état d'urgence* (надзвичайний стан), подібний до воєнного, регулюється Законом 1955 р. та дозволяє виконавчій владі (уряду) упроваджувати обмеження, як-от домашні арешти чи розпуски асоціацій, із судовим наглядом з боку Державної ради Франції (*Conseil d'État*). Досвід 2015–2017 рр. після терактів у Парижі ілюструє, як виконавча влада балансує між безпекою та правами, з акцентом на пропорційність заходів. У 2021 р., узагальнивши досвід застосування надзвичайних станів, Державна рада Франції зазначила, що «питання його тривалого використання також спричиняє багато проблем. У довгостроковій перспективі його використання є шкідливим: воно дестабілізує звичайне функціонування інституцій, порушує роль Парламенту та територіальних установ, применшує ризики, надмірно обмежує свободи та, у довгостроковій перспективі, підриває соціальну згуртованість» [16].

В Ізраїлі, де надзвичайний стан триває з 1948 р., виконавча влада (уряд і військова адміністрація) має широкі повноваження, зокрема щодо цензури й адміністративних затримань. Верховний Суд Ізраїлю активно застосовує доктрину пропорційності для перевірки дій виконавчої влади, як у справах щодо бар'єру безпеки, забезпечує судовий контроль навіть під час конфліктів.

У Великобританії, відповідно до вчення А. Дайсі про верховенство права, воєнний стан не визнається як прерогатива виконавчої влади; натомість надзвичайні повноваження регулюються актами Парламенту, як-от *Civil Contingencies Act 2004* р. [17], з обов'язковим судовим наглядом. Історичний досвід, як під час повстання на Ямайці 1865 р., підкреслює відмову від абсолютної дискреції виконавчої влади на користь законодавчого контролю.

Значну роль у регулюванні діяльності виконавчих органів відіграють доктрини надзвичайних повноважень. Доктрина необхідності (*doctrine of necessity*), поширена в системах загального права, дозволяє виконавчій владі діяти поза звичай-

ними нормами для збереження держави, але з обов'язковим подальшим законодавчим схваленням.

У контексті воєнного стану, на нашу думку, доцільно розрізняти *rule by law* (панування через закон, де виконавчі акти мають формальну правову основу, але можуть бути свавільними; система, де влада використовує закон як інструмент для управління, але правителі або владні структури можуть стояти над законом) та *rule of law* (верховенство права, що вимагає субстантивних обмежень, як-от пропорційність та судовий контроль). Згадана вище доктрина підкреслює парадокс: воєнний стан може тимчасово призупиняти верховенство права, але повинен зберігати юридичну основу для уникнення «правових чорних дір».

Загалом досвід різних країн свідчить про універсальні виклики: ризик зловживання виконавчою владою вимагає посиленого парламентського та судового контролю, а також дотримання міжнародного гуманітарного права (Женевські конвенції). В умовах глобалізації корисним є обмін практиками, наприклад, через моніторинг Організації Об'єднаних Націй чи Організації з безпеки і співробітництва в Європі, для вдосконалення національних механізмів. Таким чином, функціонування органів виконавчої влади під час воєнного стану має бути орієнтоване на відновлення конституційного порядку з мінімальними порушеннями прав.

Отже, воєнний стан, як екстраординарний правовий режим, неминує призводить до тимчасової трансформації інституційної структури публічної влади, насамперед через розширення компетенцій виконавчої гілки, централізацію управлінських процесів і дерогацію окремих конституційних прав і свобод. Такі зміни зумовлені об'єктивною потребою оперативного реагування на загрози національній безпеці, проте вони завжди мають зберігати юридичну основу, відповідати принципам необхідності, пропорційності та тимчасовості, щоби не пере-

йти межу між надзвичайним управлінням і авторитаризмом.

Порівняльно-правовий огляд досвіду Сполучених Штатів Америки, Франції, Ізраїлю та Великобританії підтверджує універсальність цих викликів і водночас розкриває різноманітність моделей балансу: від жорсткого законодавчого контролю (Великобританія) до активного судового нагляду за пропорційністю заходів (Ізраїль, Франція). Особливо пізнавальним є попередження Державної ради Франції щодо шкідливості пролонгації надзвичайних режимів, що дестабілізує демократичні інституції та применшує фундаментальні свободи.

Доктринальний аналіз підкреслює важливість розмежування «панування через закон» (*rule by law*) та верховенства права (*rule of law*), а також необхідність чітких конституційних меж для застосування доктрини необхідності. Воєнний стан не може створювати «правові чорні діри» – навіть у кризових умовах виконавча влада залишається обмеженою субстантивними принципами конституціоналізму.

Отже, ключовим висновком є те, що ефективне функціонування органів виконавчої влади в умовах воєнного стану можливе лише за умови збереження фундаментальних елементів поділу влади, посиленого парламентського та судового контролю, а також орієнтації всіх надзвичайних заходів на швидке відновлення звичайного конституційного порядку. Подальші дослідження доцільно спрямувати на розроблення об'єктивних критеріїв оцінювання пропорційності обмежень, механізмів автоматичного перегляду надзвичайних повноважень та рекомендацій щодо посткризового переходу до нормального режиму державного управління, що сприятиме не лише підвищенню стійкості демократичних інституцій України, а й формуванню кращих практик для інших держав, які стикаються з подібними викликами в умовах сучасних геополітичних криз.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ковалів М.В., Рутар А.І., Павлишин Ю.В. Порядок і підстави введення правового режиму надзвичайного стану. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 6. С. 180–188.

2. Совгиря О.В. Верховенство права в умовах війни: виклики для конституційного судочинства України. *Візія майбутнього: конституційний вимір повоєнного відновлення України та європейської інтеграції* : збірник матеріалів і тез II Маріупольського конституційного форуму, м. Київ, 6 жовтня 2023 р. Київ : Ваіте, 2023. С. 140–146. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/library/sovgyrya_o._verhovenstvo_prava_v_umovah_viyuny_vyklyku_dlya_konstytuciynogo_sudochynstva_ukrayiny_2023.pdf
3. Стаднік І.В., Буравська А.А. Верховенство права в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 69–73. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/15>
4. Ірха Ю.Б. Дотримання верховенства права та прав і свобод людини в умовах війни в Україні: проблеми теорії та практики. *Інформація і право*. 2023. № 3 (46). С. 42–54. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3\(46\).287088](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3(46).287088)
5. Корнієнко М.В. Забезпечення прав людини органами правопорядку в екстраординарних умовах: доктринальний аспект : монографія. Одеса : Юридика, 2023. 170 с.
6. Yara O. Activities of military administrations under martial law in Ukraine. *Law. Human. Environment*. 2022. № 3 (4). P. 64–70.
7. Кучук А.М. Адміністративні органи в умовах воєнного стану: управлінський та правовий аспекти. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія «Право, публічне управління та адміністрування». 2024. № 14. <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-14-01-09>
8. Кучук А.М., Пекарчук В.М. Статус органів публічної влади в екстраординарних умовах: теоретико-правовий вимір. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. № 5. С. 17–21. <https://doi.org/10.32782/ryuv.v5.2024.3>
9. Монтеск'є Ш.Л. Про дух законів. Вибрані твори. Київ, 1996. 212 с.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою, від 18 липня 2024 р. № 8-р(II)/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text>
11. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
12. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
13. Lasky J. Insurrection Act of 1807. URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/law/insurrection-act-1807>
14. H.J.Res.542 – War Powers Resolution. URL: <https://www.congress.gov/bill/93rd-congress/house-joint-resolution/542>
15. Ex parte Milligan, 71 U. S. 2 (1866). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/71/2/>
16. Conseil d'État. Les états d'urgence: la démocratie sous contraintes. URL: <https://www.conseil-etat.fr/publications-colloques/etudes/etudes-annuelles/les-etats-d-urgence-la-democratie-sous-contraintes>
17. Civil Contingencies Act 2004. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/36/contents>

Стаття надійшла в редакцію: 12.11.2025

Стаття прийнята: 08.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

УДК 343.424:2-53/56

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.13>

ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЗДІЙСНЕННЮ РЕЛІГІЙНОГО ОБРЯДУ В РІШЕННЯХ ЄСПЛ

orcid.org/0000-0003-4003-5198

доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінального права і процесу
Державного університету «Київський авіаційний інститут»,
керівний партнер АО «ДЕФЕНСОРЕС»

Федоренко Ігор Люсикович,

orcid.org/0000-0002-1512-7835

кандидат юридичних наук
Державного університету «Київський авіаційний інститут»,
старший партнер АО «ДЕФЕНСОРЕС»

Свобода віросповідання, яка передбачає свободу вибору, зміну або відмову від релігії, переконань, право публічного висловлювання своїх релігійних поглядів, гарантована Конституцією, законами України та низкою міжнародних угод, зокрема Європейською конвенцією із прав людини та Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, якими визначено свободу релігії як одне з основних прав людини, що не підлягає обмеженню.

Існування різних релігій, церков, світоглядів, взаємодія релігійних організацій, вірян з державою та суспільством створюють передумови для конфліктів, наслідком яких є перешкоджання здійсненню релігійних обрядів чи релігійної діяльності.

Питання світогляду, свободи думки, совісті, релігійних переконань є надзвичайно важливими для держави як в аспекті забезпечення прав і свобод конкретної людини, так і щодо консолідації суспільства.

Захист свободи віросповідання, коли людина вільна від впливу держави, охорона релігійних обрядів є основними елементами для побудови демократичного суспільства та безперешкодного забезпечення прав і свобод людини.

Дослідження практики Європейського суду із прав людини у справах, рішень, пов'язаних з неналежним захистом і реагуванням держави на порушення релігійних прав громадян, важливе з погляду визначення основних проблемних аспектів у цій сфері та ключових засад урегулювання спірних питань.

Маємо на меті змінити підхід і, з урахуванням практики Європейського суду із прав людини, застосовувати термін «втручання, спрямоване на перешкоджання здійсненню релігійного обряду, релігійної діяльності», що буде охоплювати й будь-які втручання в діяльність священнослужителя чи релігійних організацій. Розглянути практику Європейського суду із прав людини, справи, що були прикладом втручання у свободу віросповідання та релігійні обряди, стали предметом судового розгляду.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, релігійний обряд, свобода віросповідання, кримінальне правопорушення, рішення ЄСПЛ.

Babikov Oleksandr, Fedorenko Igor. Obstruction of religious rules in the decisions of the ECHR

Freedom of religion, which includes the freedom to choose, change or abandon religion, beliefs, and the right to publicly express one's religious views, is guaranteed by the Constitution, laws of Ukraine, and a number of international agreements, in particular the European Convention on Human Rights and the International Covenant on Civil (ECHR) and Political Rights, which define freedom of religion as one of the fundamental human rights that cannot be restricted.

Along with this, the existence of different religions, churches, worldviews, the interaction of religious organizations, believers with the state and society creates the prerequisites for the emergence of conflicts, the consequence of which is the obstruction of religious rites or religious activity.

Issues of worldview, freedom of thought, conscience, and religious beliefs are extremely important for the state both in terms of ensuring the rights and freedoms of a particular person and the consolidation of society.

Protection of freedom of religion, where a person is free from state influence, protection of religious rites are the main elements for building a democratic society and ensuring human rights and freedoms without hindrance.

Researching the practice of the ECHR in cases related to inadequate protection and response of the state to violations of the religious rights of citizens is important from the point of view of identifying the most important problematic aspects in this area and key principles for resolving controversial issues.

Change the approach and, taking into account the practice of the ECHR, apply the term interference aimed at preventing the implementation of a religious rite, religious activity, which in turn will cover any interference with the activities of a clergyman or religious organizations.

Consider the practice of the ECHR, which were an example of interference with freedom of religion and religious rites, and became the subject of judicial review.

Key words: *criminal liability, religious rite, freedom of religion, criminal offense, decision of ECHR.*

Постановка проблеми. В Україні свобода віросповідання є гарантованим правом, встановленим у ст. 35 Конституції України, що визначає: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання» [1]. У ст. 9 Європейської конвенції (далі – Конвенція) передбачено як право на свободу думки, совісті й релігії (ч. 1: «Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики й ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно»), так і підстави для їх обмеження (ч. 2: «Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб») [2].

Забезпечення права особи бути вільною від впливу держави, самостійно вирі-

шувати більшість питань, за наявності в держави позитивного зобов'язання допомогти, підтримати та захистити, покладає на державу головний обов'язок – забезпечити справедливий баланс між інтересами, що конкурують.

Одними з найвідоміших у цій сфері є рішення Європейського суду із прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Мігоряну та релігійна громада свідків Єгови міста Ізмаїл проти України», «Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova Bayatyan v. Armenia», у яких розглянуто різні аспекти взаємодії церкви та держави, пов'язані з можливістю відправлення релігійних обрядів і реалізації права на свободу віросповідання та релігійних переконань [3–5].

Роль держави як нейтрального та неупередженого організатора сповідання різних релігій, вірувань та переконань, що сприятиме підтриманню громадського порядку, релігійної гармонії та толерантності в демократичному суспільстві, необхідності забезпечувати взаємну терпимість між супротивними групами, ЄСПЛ акцентував у рішеннях у справах

«Лейла Шахін проти Туреччини» (заява № 44774/98, п. 107, ЄСПЛ 2005–XI), «Бегелурі й інші проти Грузії» ("Begheluri and Others v. Georgia") та багатьох інших.

Аналіз практики ЄСПЛ, з'ясування сенсу рішень, інтерпретація, використання у практичній діяльності та нормотворенні сприятимуть забезпеченню справедливого балансу між інтересами вірян, релігійних громад, державою та суспільством.

Метою дослідження є з'ясування підходів, критеріїв оцінювання під час визначення кваліфікації діянь, пов'язаних з перешкоджанням здійсненню релігійного обряду, у рішеннях ЄСПЛ.

Стан опрацювання проблематики.

Питанням, пов'язаним з дослідженням генезису, практики застосування, проблем кваліфікації та вдосконалення законодавства у сфері охорони свободи віросповідання, присвятили свої праці О.І. Дімітрова, О.В. Кришевич, С.Я. Лихова, В.І. Маркін, М.В. Палій, І.О. Рощина, М.І. Хавронюк та інші.

Виклад основного матеріалу. Охорона свободи віросповідання є важливим елементом правопорядку для кожного демократичного суспільства. Водночас охорона релігійних обрядів, захист релігійних громадян і організацій не може розглядатися як абсолютна. У разі зловживань, під виглядом обрядів може здійснюватися посягання на інші права й свободи громадян, у випадках, коли вони використовуються як засіб для заволодіння майном, примушування до праці, інших протиправних дій. Діяльність релігійних організацій може суперечити ідеології держави, суперечити законодавству. Також мають місце конфлікти між різними конфесіями, церквами, їх «конкуренція» серед вірян.

У Кримінальному кодексі України (далі – КК) відповідальність за перешкоджання здійсненню релігійного обряду передбачено у ст. 180, де криміналізовано такі дії: у ч. 1 – незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд, ч. 2 – примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду [6].

Зважаючи на те, що «перешкоджання» здійсненню релігійного обряду може бути виправданим і відповідати інтересам демократичного суспільства, до таких дій застосовується поняття «обмеження», а для об'єднання правомірних і неправомірних дій – «втручання».

Дослідники практики ЄСПЛ наводять низку прикладів втручання, що були предметом судового розгляду: покарання осіб, які сповідують релігійні переконання, не визнані державою; притягнення до адміністративної відповідальності за біблійні богослужіння вдома, у житловому приміщенні одного з учасників заходу, без повідомлення влади про створення релігійної групи; відмова визнати релігійне об'єднання, його розпуск; примушування до зміни переконань; втручання у внутрішню організацію громади, зокрема визначення державою конфесійної приналежності громади; використання зневажливих термінів щодо релігійного руху, характеристика релігійної групи як «секти», «молодіжної секти», «молодіжної релігії», «психосекти», «деструктивної», «псевдорелігії»; переривання богослужбових ритуалів; рішення про знесення релігійних будівель; економічні, фінансові або податкові заходи, якщо такі заходи справляють дійсний серйозний вплив на можливість релігійної громади здійснювати релігійну діяльність; встановлення особливого режиму отримання пожертв або перешкоджання цьому; відмова надати засудженому побачення зі священником або можливість взяти участь у богослужінні; дії держави на користь лідера розділеної релігійної громади або спрямовані на примус громади, усупереч його чи її власному бажанню, до єдиного правління; висилка із країни або заборона на в'їзд до країни; звільнення у зв'язку із членством у релігійній організації; відмова допустити до заняття окремої посади/виконання якоїсь роботи через релігійні переконання; поводження з тілом померлого у спосіб, що унеможлиблює поховання відповідно до релігійних переконань; харчові заборони та приписи, що втручаються в питання релігійних практик (як це має місце, наприклад, щодо іудаїзму); тиск і залякування у зв'язку з належ-

ністю до релігійної організації; втручання в організаційну автономію релігійної організації і спроба примусового об'єднання релігійної громади тощо [7].

У суспільстві, де співіснують різні конфесії, встановлення обмежень на свободу особи сповідувати свою релігію чи переконання може запроваджуватися суто з метою примирити інтереси різних груп і забезпечити повагу до переконань кожного, що впливає як із п. 2 ст. 9 Конвенції, так і з позитивних зобов'язань держави за ст. 1 Конвенції гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права та свободи, визначені в Конвенції.

Для визначення правомірності втручання застосовується триступеневий тест з відповідями на питання: 1) чи було втручання передбачене законом; 2) чи передбачало воно легітимну мету; чи було воно необхідним у демократичному суспільстві (пропорційним щодо визначеної мети)?

Розглянемо декілька конфліктних ситуацій у сфері реалізації права на свободу світогляду й віросповідання та його захист у справах, вирішених ЄСПЛ.

У справі «Мігоряну та релігійна громада свідків Єгови міста Ізмаїл проти України» ЄСПЛ розглянув питання повноти вжитих державою заходів, спрямованих на забезпечення охорони від нападів, особливо осіб, вмотивованих релігійним упередженням, а також щодо незаконного втручання у здійснення релігійних обрядів. Щодо особи, яка організувала вхід до релігійної споруди, припинення богослужіння та вчинення насильства, було застосовано адміністративне стягнення за дрібне хуліганство, а також зазначені події були предметом розслідування у кримінальному провадженні.

Під час розгляду зазначеної справи на предмет своєчасності та повноти вжитих державою заходів ЄСПЛ дійшов таких основних висновків: 1) державою вжито заходів, спрямованих на забезпечення терпимості між супротивними релігійними групами, впроваджено адміністративну та кримінальну відповідальність (п. 62); 2) нормативне забезпечення права є недостатнім за

відсутності дієвого механізму його реалізації; 3) вжиття заходів адміністративного характеру з урахуванням ступеня суспільної небезпечності може вважатися адекватним і пропорційним (п. п. 65, 66, 71); 4) непослідовність органів державної влади щодо здійснення за тим самим фактом одночасно адміністративного та кримінального проваджень (п. 68); 5) суперечливість щодо визначення мотиву вчинення правопорушення, неналежне обґрунтування причин кваліфікації дій як таких, що вчинені з «хуліганського мотиву», а не у зв'язку з релігійними мотивами (п. п. 72–76); 6) кримінальне провадження було закрито без зазначення чітких підстав для ухвалення такого рішення (п. 76).

З вищевказаних міркувань Суд дійшов висновку про порушення ст. 6 Конвенції та зазначив, що органи державної влади не дотримали свого позитивного зобов'язання забезпечити взаємну терпимість між супротивними релігійними групами.

У справі «Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova» розглядалось питання відмови держави в реєстрації релігійної організації. За відсутності такої реєстрації церкві заборонялось здійснювати релігійну діяльність на території держави.

Позиція уряду полягала в тому, що релігійна організація є розкольницькою, її реєстрація не може бути проведена до того, як відповідні питання не будуть вирішені між патріархами. Уряд також наголошував, що реєстрація може призвести до розколу суспільства, розпорошення вірян між різними церквами та поставило б під загрозу соціальну стабільність і навіть територіальну цілісність країни.

Суд, не погодившись з позицією уряду, звернув увагу на таке: 1) оцінка офіційною владою країни канонічних питань діяльності релігійної групи в аспекті розкольництва не відповідає принципу нейтральності щодо церкви; 2) держава зобов'язана забезпечити толерантність релігійних груп, зокрема й приналежних до однієї конфесії, і не може ставити офіційне визнання в залежність від волі церковної влади; 3) статут церкви не перед-

бачав жодної протиправної діяльності, не було надано доказів того, що вона була причетна до протиправної діяльності; 4) відсутність фактичних перешкод для діяльності церкви, відсутність офіційного визнання за нею статусу позбавляло її багатьох можливостей володіння активами. З огляду на зазначені обставини судом констатовано порушення ст. 9 Конвенції.

У справі "Bayatyan v. Armenia" спір полягав у тому, що заявника, який належав до релігійної організації, а його переконання перешкоджали несенню військової служби, було притягнуто до кримінальної відповідальності за ухилення від військової служби. На той час законодавство країни не передбачало можливості проходження альтернативної (невійськової) служби.

Суд установив факт порушення ст. 9 Конвенції, незважаючи на посилення уряду на необхідність захисту громадського порядку, звернув увагу на таке: 1) законодавче запровадження альтернативної служби є ефективним засобом подолання можливих конфліктів і зводить до мінімуму втручання держави; 2) фактичний вибір для громадянина між кримінальним покаранням і діями всупереч власним переконанням є безальтернативним і вказує на непропорційне втручання у права заявника.

З наведених прикладів рішень ЄСПЛ можна визначити такі загальні засади у сфері забезпечення свободи світогляду й віросповідання: 1) держава зобов'язана забезпечити правове регулювання, що забезпечує баланс інтересів держави, людини та суспільства; 2) правове регулювання не може стосуватися канонічних питань, що перебувають у віданні церкви; 3) засади реєстрації релігійних організацій та інша взаємодія держави й церкви не мають передбачати дискримінаційні механізми залежно від конфесійної приналежності, церковних зав'язків, панівної релігійної спільноти; 4) кримінально-правовий захист від посягань на

свободу світогляду та віросповідань має бути ефективним і адекватним ступеню суспільної небезпечності; 5) наявність суспільної мети та національних інтересів повинна передбачати можливість вибору для особи, яка через власні переконання не може вчиняти ті чи інші дії.

Висновки. Питання світогляду, свободи думки, совісті, релігійні переконання є надзвичайно важливими для держави як в аспекті забезпечення прав і свобод конкретної людини, так і щодо консолідації суспільства.

Формулювання у кримінальному законодавстві України протиправних дій у цій сфері, що обмежується незаконним перешкоджанням здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд, і примушуванням священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду, натепер не відповідає вимогам сьогодення та засадам, передбаченим Європейською конвенцією.

Зокрема, підлягає вдосконаленню формулювання об'єктивної сторони зазначеного кримінального правопорушення, оскільки «перешкоджання здійсненню релігійного обряду» не повною мірою охоплює можливі діяння, спрямовані на порушення світоглядних і релігійних прав. Варто змінити підхід та, з урахуванням практики ЄСПЛ, застосовувати термін «втручання, спрямоване на перешкоджання здійсненню релігійного обряду, релігійної діяльності», яке буде охоплювати також будь-які втручання в діяльність священнослужителя чи релігійних організацій. Кваліфікуючими ознаками такого діяння необхідно передбачити вчинення дій службовою особою з використанням влади або службового становища, з корисливих мотивів, з метою надання переваг іншій релігійній організації, конфесії, релігійній громаді, повторно, а також дії, що призвели до захоплення споруд, майна релігійних організацій, поєднані з насильством.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

2. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

3. Рішення ЄСПЛ у справі «Мігоряну та релігійна громадян свідків Єгови міста Ізмаїл проти України» (заява № 36046/15) від 12 листопада 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f96#Text

4. Рішення ЄСПЛ у справі "Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova" (заява № 45701/99) від 13 грудня 2001 р., п. п. 111–113. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22002-5486%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-5486%22]})

5. Рішення ЄСПЛ у справі "Bayatyan v. Armenia" [GC] (заява № 23459/03) від 7 липня 2011 р. <https://lnk.ua/pVJdk2v4P>

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

7. Заєць С. Свобода думки, совісті і релігії у практиці Європейського суду з прав людини : посібник. *Українська гельсінська спілка з прав людини*. Київ, 2024. URL: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2025/03/Stattia-9-UHSPL-fin.pdf>

Стаття надійшла в редакцію: 01.11.2025

Стаття прийнята: 19.11.2025

Опубліковано: 22.12.2025

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Глобенко Геннадій Іванович,

orcid.org/0000-0002-1533-9213

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
та організації досудового слідства

Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті звертається увага на те, що виконання завдань кримінального провадження, визначених у статті 2 Кримінального процесуального кодексу України, значною мірою залежить від належної регламентації і застосування норм, що передбачають процесуальний статус того чи іншого суб'єкта кримінального провадження. На виконання цих завдань безпосередньо спрямована процесуальна діяльність уповноважених на те правозастосовних органів, яка здійснюється шляхом проведення відповідних процесуальних дій. Проте інколи їх проведення пов'язано із суттєвим обмеженням прав і свобод, законних інтересів учасників кримінального провадження. З огляду на це як у теорії кримінального процесу, так і у практичній площині без розуміння критеріїв таких обмежень провадження процесуальних дій не може бути ефективним.

Здійснено детальний аналіз окремих змін до положень кримінального процесуального законодавства, що безпосередньо стосуються теми дослідження, внесених у зв'язку з повномасштабним вторгненням на територію України держави-агресорки й запровадження правового режиму воєнного стану, а також поглядів правників із цих питань. Звертається особлива увага на теоретичні і практичні аспекти положень, передбачених статтею 616 Кримінального процесуального кодексу України. Наголошується на неналежній правовій урегульованості питання щодо можливості підозрюваним, обвинуваченим, яким скасовується запобіжний захід, проходження служби за контрактом, а також процедури отримання висновку військово-лікарської комісії про придатність особи до несення військової служби тощо.

Сформульовано й обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення процесуальних норм, які стосуються дослідження. Зроблено висновок, що унормування вищевказаних питань надасть змогу підвищити рівень правових гарантій учасників кримінального провадження, отже, уникнути порушень їхніх прав і законних інтересів.

Ключові слова: кримінальний процес, досудове розслідування, учасники кримінального провадження, процесуальний статус, права, свободи та законні інтереси, воєнний стан.

Hlobenko Hennadii. Theoretical and legal aspects of ensuring the rights of parties to criminal proceedings under martial law

The article draws attention to the fact that the performance of criminal proceedings tasks provided for in Article 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine largely depends on the proper regulation and application of the rules governing the procedural status of a particular subject of criminal proceedings. The procedural activities of investigators, interrogators, and prosecutors, which are carried out through the performance of relevant procedural actions, are directly aimed at fulfilling these tasks. However, in criminal proceedings, their implementation is sometimes associated with significant restrictions on the rights, freedoms, and legitimate interests of its participants. In view of this, both in criminal procedure theory and in practice, without understanding the criteria for such restrictions, procedural actions cannot be effective.

A detailed analysis was conducted of specific amendments to the provisions of criminal procedural law directly related to the subject of the study, introduced in connection with the full-scale invasion of Ukraine by the aggressor state and the introduction of martial law, as well as the views of lawyers on these issues. In particular, separate attention is paid to both the theoretical and practical aspects of the provisions of Article 616 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Thus, emphasis is placed on the insufficient legal regulation of the issue of the possibility for suspects and defendants, whose preventive measure of contract service is being revoked, to obtain a conclusion from a military medical commission on their fitness for military service, etc.

Proposals for improving the procedural rules relating to the subject of the study are formulated and substantiated. It is concluded that the regulation of the above issues will make it possible to increase the level of legal guarantees for participants in criminal proceedings and thus avoid violations of their rights and legitimate interests.

Key words: *criminal proceedings, pre-trial investigation, participants in criminal proceedings, procedural status, rights, freedoms, and legitimate interests, martial law.*

Постановка проблеми. Усі без будь-якого винятку сфери життєдіяльності людини регулюються нормативно-правовими актами, що встановлюють відповідний порядок правовідносин між ними. Нині в усіх сферах суспільних відносин національне законодавство поступово узгоджується з міжнародними стандартами, серед яких суттєве значення мають ті, які забезпечують права учасників процесу у кримінальному провадженні.

Одним із найважливіших напрямів реформування національного кримінального процесуального законодавства є як належне врегулювання, так і фактичне усталення під час кримінального провадження засади змагальності сторін. Вказане зумовлюється тим, що ця засада має системоутворювальний характер, отже, забезпечує досягнення завдань кримінального провадження і гарантує належну реалізацію прав і законних інтересів усіх його учасників. На слушне переконання О.П. Кучинської, юридичними умовами щодо забезпечення процесуальних прав усіх учасників кримінального провадження є закріплення в чинному законодавстві структурних елементів процесуального статусу кожного з них, а саме: права, свободи, законні інтереси, гарантії, юридична відповідальність тощо. Проте для належної реалізації кожним учасником провадження свого процесуального статусу самих правових норм замало. Для цього має бути одночасна дієвість процедури його реалізації, захисту, а також охорони від порушень [1, с. 157].

Окрім того, порівняно із Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України 1960 р., законодавець у КПК України 2012 р. запровадив поняття «учасники кримінального провадження», під яке, за винятком суду та слідчого судді, підпадають майже

всі суб'єкти кримінального процесу. Також з'явилися нові його учасники, зокрема заявник (ст. 60 КПК України), представник персоналу органу пробації (ст. 72–1 КПК України), судовий розпорядник (ст. 74 КПК України). Суттєві корективи до питань теми дослідження внесені у зв'язку із запровадженням в Україні правового режиму воєнного стану, за якого можуть виникати ситуації, коли держава не може повною мірою виконувати зобов'язання щодо дотримання нею міжнародних стандартів у сфері прав людини, але які узгоджуються з положеннями, передбаченими ст. 15 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, згідно з якою «під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [2].

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблемні питання щодо правової природи та процесуального статусу учасників кримінального провадження постійно перебувають в полі зору науковців і досліджувалися в роботах Ю.І. Азарова, Ю.П. Аленіна, В.В. Вапнярчука, І.В. Гловюк, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, А.М. Кислого, С.А. Кириченка, Є.Г. Коваленка, О.П. Кучинської, А.М. Лазебного, Л.М. Лобойка, В.В. Луцика, В.Т. Маляренка, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, В.О.Попелюшка, В.М.Тертишника, А.Р.Туманянц, В.М. Хотенця, В.М. Шибіка, О.Г. Шило, М.Є. Шумила й інших. Але в доробках вищевказаних праників окремі аспекти ефективності забезпечення і належної реалізації прав, свобод і законних інтере-

сів учасників кримінального провадження під час досудового розслідування в умовах правового режиму воєнного стану не вивчались взагалі або розглядалися лише фрагментарно, що потребує подальших досліджень з погляду вдосконалення практичної їх реалізації.

Мета статті полягає в дослідженні сутності прав, свобод і законних інтересів окремих учасників кримінального провадження, а також виокремленні особливостей чинного кримінального процесуального законодавства України щодо їх забезпечення в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу.

Напрями забезпечення неухильного дотримання прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, відповідно до вимог Конституції України та міжнародних договорів, конкретизуються у ст. 2 КПК України. Проте законодавча регламентація проведення окремих кримінальних процесуальних дій залишається неналежною, що надає можливість сторонам кримінального провадження на власний розсуд тлумачити окремі положення закону, а також створює умови для необґрунтованого порушення або обмеження прав, свобод і законних інтересів учасників, залучених до їх проведення. С.М. Тарасюк досліджує питання забезпечення прав людини у кримінальному провадженні й цілком обґрунтовано зазначає, що гарантування прав і свобод людини передбачає створення правових умов, які забезпечать захист прав людини від можливих порушень, передусім це запровадження законодавчих гарантій, що чітко визначають права та засоби їх захисту, а також упровадження ефективних механізмів для забезпечення дотримання цих прав. Ключову роль у реалізації зазначених гарантій відіграють правозастосовні та судові органи, оскільки вони здійснюють контроль за дотриманням законності під час реалізації прав і свобод людини, а також запобігають їх порушенню завдяки правозахисній практиці [3, с. 108–109].

Особливої актуальності окреслені питання набули після повномасштабного вторгнення країни-агресорки. У зв'язку із запровадженням 24 лютого 2022 р. в Україні воєнного стану кримінальний

процес зіткнувся з багатьма викликами, які потребували нормативного врегулювання. Незважаючи на набуття чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану» [4], яким суттєво доповнені приписи КПК України, окремі питання щодо правозастосовної діяльності його суб'єктів і досі залишаються невирішеними. З огляду на вказане в умовах воєнного стану виконання окремих завдань кримінального провадження ускладнюється, а в деяких випадках взагалі унеможлиблюється.

Передусім привертають увагу питання початку досудового розслідування, визначені п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, щодо складання дізнавачем, слідчим, прокурором відповідної постанови, у разі відсутності технічної можливості доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), який в умовах воєнного стану взагалі може не функціонувати. Окреслений підхід законодавця збігається з інформаційним листом Верховного Суду від 3 березня 2022 р., де вказано, що така постанова може визнаватися належним підтвердженням початку розслідування за умови обґрунтованої неможливості внесення даних до ЄРДР [5]. Варто зазначити, що початок кримінального провадження має обов'язково окреслюватись відповідним відправним пунктом, від якого безпосередньо й розпочинається кримінальна процесуальна діяльність, яка надає можливість не лише виконувати вищевказані дії, а й оскаржувати учасниками кримінального провадження рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора. Але залишається незрозумілим, що саме за таких випадків замість витягу з ЄРДР про розпочате розслідування надавати заявнику. Уважаємо, що в положеннях, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, має бути відображено, що це копія постанови про початок досудового розслідування.

Незважаючи на досить жорсткі вимоги до процедури як отримання дозволу, так і на безпосереднє проведення обшуку, серед інших слідчих (розшукових) дій,

викликає найбільшу кількість скарг на дії представників правозастосовних органів з питань дотримання процесуальних прав учасників його проведення. В умовах воєнного стану законодавець пішов шляхом незалучення понятих під час його проведення, якщо їх залучення є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для життя, здоров'я, за умови, що перебіг і результати обов'язково будуть зафіксовані доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису (п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України). На думку багатьох правників, зокрема О.О. Демченко, вказаний підхід дозволяє створити низку негативних прецедентів, оскільки ця норма уможлиблює незалучення понятих до проведення обшуку в межах всієї території України. Інакше кажучи, суб'єкти проведення обшуку фактично здатні зловживати такою можливістю та не залучати понятих навіть тоді, коли об'єктивно загрози як такої немає. Тобто слідчий чи прокурор потенційно може не залучати понятих у разі повітряної тривоги (чи навіть за її відсутності), формально посилаючись на п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, хоча фактичні передумови для цього будуть відсутні [6, с. 31]. На нашу думку, загалом підхід законодавця із цього питання заслуговує на підтримку й має залишитись у повоєнний час. Так, залучення понятих у законодавстві багатьох країн світової спільноти не вважається досить дієвим засобом забезпечення законності під час проведення процесуальних дій, оскільки має місце так звана презумпція довіри до представників правозастосовних органів, отже, інститут понятих узагалі відсутній або їх участь у кримінальному процесі є радше винятком із загального правила.

Особливої уваги потребують питання, що стосуються процедури фіксування обшуку. На жаль, законодавець не передбачає обов'язку надання копії відеозапису проведеного обшуку особі, у якої його проведено. Уважаємо, що окреслений чинник з боку слідчого, прокурора був би додатковою гарантією захисту прав таких осіб і належним проявом законності його проведення. Окрім цього, в умовах воєнного стану процесу-

альне оформлення проведення обшуку за визначених умов допускається не під час його проведення або негайно після його завершення, а протягом сімдесяти двох годин з моменту закінчення (п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України). У контексті розгляду цього питання заслуговують на підтримку погляди окремих правників, зокрема Ю.В. Терещенко, І.С. Огерука, щодо підстав і порядку виклику осіб, які були присутні під час проведення обшуку, для підписання протоколу через сімдесят дві години після його завершення. Оскільки згідно із ч. 1 ст. 133 КПК України слідчий, прокурор під час досудового розслідування має право викликати підозрюваного, свідка, потерпілого або іншого учасника кримінального провадження у встановлених КПК України випадках для допиту чи участі в іншій процесуальній дії, а підписання протоколу обшуку не є процесуальною дією [7, с. 348; 8, с. 67].

Загалом, в умовах воєнного стану після початку проведення обшуку може розпочатися обстріл відповідної території, оголошення повітряної тривоги й інші види небезпек, зумовлені воєнним станом. Це змусить усіх учасників слідчої дії пройти до укриття або взагалі покинути місце проведення обшуку. У цьому сенсі варто звернути увагу на практику взаємодії слідчих підрозділів із військовим командуванням, яка в деяких випадках передбачає попереднє узгодження доступу до відповідної небезпечної території.

У контексті розгляду вказаного аспекту обґрунтованою виглядає позиція Г.К. Тетерятник, яка пропонує внести зміни до ч. 3 ст. 223 КПК України, пов'язані з необхідністю покладення на особу, яка проводить невідкладну слідчу (розшукову) дію, відповідальності за незаконне обмеження або порушення прав і законних інтересів осіб, які беруть участь та щодо яких проводиться слідча (розшукова) дія [9, с. 198]. Зазначені пропозиції вбачаються прогресивними, оскільки важливі для забезпечення балансу між ефективністю досудового розслідування та правом на життя і безпеку учасників процесу в умовах воєнного стану.

Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу

України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав» [10] доповнив КПК України новою ст. 616, детальний аналіз якої вказує на низку недоліків, пов'язаних з можливістю належної реалізації процесуальних прав підозрюваним, обвинуваченим. Так, у п. 1 ч. 1 ст. 616 КПК передбачено, що, поміж інших вимог, клопотання прокурора до слідчого судді або суду про скасування запобіжного заходу у формі тримання під вартою має містити висновок про придатність особи в умовах воєнного стану до несення військової служби. Проте підозрюваний, обвинувачений, який безпосередньо здійснює ініціювання скасування вищевказаного запобіжного заходу, з метою подальшого проходження військової служби, перебуває у слідчому ізоляторі, отже, постають питання щодо процедури проходження ним медичного огляду й отримання висновку про придатність. Насамперед зазначене зумовлюється тим, що такий висновок надається військово-лікарською комісією (далі – ВЛК), отже, у межах правової процедури його отримання підозрюваний, обвинувачений має на деякий період часу легально покинути режимне приміщення слідчого ізолятора (далі – СІЗО).

Водночас кримінальний процесуальний закон не визначає суб'єкта, який безпосередньо уповноважений ухвалити рішення про надання такого дозволу, а також деякі інші процедурні аспекти, зокрема щодо строків розгляду такого клопотання та його змісту. Вказані чинники ускладнюють можливість реалізації принципу правової визначеності як важливої складової засади верховенства права, що призводить до різних підходів на практиці та дещо стримує потенціал поповнення лав Збройних сил України вищевказаною категорією мобілізованих.

У практичній площині здебільшого це питання вирішується так, що прокурори не виходять із клопотанням до суду, бо не мають такого висновку, або шляхом перекладання проблеми отримання цього висновку на плечі захисника, що в умовах слідчого ізолятора зробити практично

неможливо. Тож ця формальна перепона іноді стає на заваді в реалізації підозрюваним, обвинуваченим свого права на звільнення з-під варти. Проте у провадженнях, де всі сторони процесу разом із судом прагнуть спільного результату (зміцнення обороноздатності країни), ця процедура реалізовується, так би мовити, від зворотного: якщо немає відомостей про непридатність особи, вона вважається придатною [11]. На нашу думку, окреслений аспект також може позитивно вирішуватися за випадків, коли особа колись проходила військову службу, отже, перебуває на військовому обліку й має військовий квиток.

Орім цього, посилаючись на положення ч. 6 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [12], Є.О. Панайотов звертає увагу на те, що, окрім військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, яка безальтернативно пропонується приписами ст. 616 КПК України, є й військова служба за контрактом, проходження якої має низку суттєвих переваг, що пов'язані з підвищеним рівнем соціального забезпечення та гарантій [13, с. 246]. З огляду на вказане питання щодо права підозрюваного, обвинуваченого на військову службу за контрактом також потребує унормування.

Висновки. Резюмуючи викладене, зазначимо, що сутність як самої природи, так і особливостей проведення процесуальних дій в умовах воєнного стану зазнала суттєвих трансформацій, передусім орієнтованих на можливість їх проведення в умовах сьогодення. Особливий режим кримінального провадження допускає деякі відхилення від загальних вимог, зокрема щодо початку досудового розслідування, участі понятих, процесуального порядку оформлення протоколу тощо. У статті обґрунтовується, що такі відступи від загальних вимог за умови дотримання процесуальних гарантій учасників кримінального провадження шляхом забезпечення відповідного процесуального контролю є цілком виправданими. Проте окремі питання, що стосуються дотримання прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, як-от порядок

скасування запобіжного заходу у формі КПК України, а також інші вищевказані тримання під вартою, визначений ст. 616 потребують унормування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія. Київ : Юрінком-Інтер, 2013. 288 с.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Закон України від 17 липня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Тарасюк С.М. Забезпечення прав людини у кримінальному провадженні: класифікаційні підходи та сучасні виклики. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 5. С. 107–115. <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-5-16>
4. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану : Закон України від 27 липня 2022 р. № 2462–ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20/sp:max50:nav7:font2#n2>
5. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : лист Верховного Суду від 3 березня 2022 р. № 1/0/2–22. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf
6. Демченко О. Обшук в умовах воєнного стану в Україні. *Право на захист в умовах воєнного стану* : матеріали Першої науково-практичної конференції, м. Львів, 30 березня 2024 р. Львів, 2024. 88 с. С. 30–35.
7. Кулик М.Й., Терещенко Ю.В., Симчук А.С. Процесуальний аналіз особливостей проведення обшуку в умовах воєнного стану. *Актуальні питання в сучасній науці*. 2023. № 10 (16). С. 341–351. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10\(16\)-341-351](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10(16)-341-351)
8. Огерук І.С. Особливості обшуку в умовах воєнного стану. *Правова політика України: історія та сучасність* : матеріали III Всеукраїнського науково-практичного семінару, м. Житомир, 7 жовтня 2022 р. Житомир : Житомирська політехніка, 2022. 265 с. С. 65–68.
9. Тетерятник Г.К. Інститут понять при проведенні слідчих (розшукових) дій в умовах надзвичайних правових режимів. *Держава та регіони*. Серія «Право». 2020. № 4 (70). С. 195–199. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2020/34.pdf
10. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав : Закон України від 15 березня 2022 р. № 2125–ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#n2>
11. Кудрявцев О.В. Кримінальне судочинство: трансформації воєнного часу. *Юридична газета*. № 9–10 (767–768). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/kriminalne-sudochinstvo-transformaciyi-voennogo-chasu.html>
12. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232–ХІІ / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
13. Панайотов Є.О. Деякі особливості здійснення кримінального провадження у зв'язку зі вступом підозрюваного, обвинуваченого на військову службу. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 2 травня 2024 р. / редкол. : В.В. Черней та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 245–248.

Стаття надійшла в редакцію: 13.11.2025

Стаття прийнята: 10.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

Квашук Олександр Дмитрович,

orcid.org/0009-0008-5969-4576

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики

Національної поліції України

Донецького державного університету внутрішніх справ

У статті здійснено комплексний аналіз нормативного регулювання кримінального провадження щодо застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб в Україні, з урахуванням міжнародних зобов'язань держави у сфері боротьби з корупцією, організованою злочинністю та з відмиванням коштів, одержаних злочинним шляхом. Автор розглядає генезу впровадження інституту відповідальності юридичних осіб, починаючи від проєктів Кримінального кодексу 1993–1997 років, через Концепцію реформування кримінальної юстиції 2008 року, Закону України № 1507–VI від 2009 року (який втратив чинність у 2011 році) та Закону № 314–VII 2013 року, яким було запроваджено заходи кримінально-правового характеру (ЗКПХ) за деякі злочини, учинені уповноваженими особами від імені та в інтересах юридичної особи. У контексті мети дослідження обговорюються окремі новації, внесені Законом України № 4111–IX від 4 грудня 2024 року про застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб окремо від кримінального переслідування фізичних осіб за кримінальні правопорушення, передбачені частиною 2 статті 96–3 Кримінального кодексу України (КК).

Увага приділяється європейському досвіду правового регулювання порядку притягнення юридичних осіб до відповідальності: моделям кримінальної відповідальності юридичної особи в Литві, Естонії, Грузії; субсидіарній відповідальності у Швейцарії; адміністративній відповідальності в Польщі (за Законом ALCE 2003 року) та Італії (Декрет № 231/2001). Порівняльний аналіз підкреслює адаптацію процедур до національних систем, з акцентом на процесуальні гарантії, представництво та заходи забезпечення кримінального провадження.

У контексті українського законодавства аналізуються проблеми невизначеності процесуального статусу юридичної особи та її представника, законодавча неузгодженість у регламентації пов'язаних правових інститутів кримінального та кримінального процесуального законодавства, заборона на укладення угод, недоліки в регулюванні форми та змісту процесуальних рішень тощо. Автор аргументує необхідність розвитку процесуальної форми; закріплення статусу юридичної особи та визначення особливостей провадження в окремій главі Кримінального процесуального кодексу; віднесення представника до сторони захисту із правами, подібними до підозрюваного/обвинуваченого; поширення статусу захисника на адвокатів у всіх провадженнях щодо юридичних осіб.

Пропонуються науково обґрунтовані зміни до Кримінального процесуального кодексу (КПК): усунення неузгодженості переліків кримінальних правопорушень; унормування оскарження статусу юридичної особи; виключення можливості початку провадження на стадії судового розгляду без досудового розслідування; доповнення резолютивної частини обвинувального вироку можливістю закриття провадження щодо юридичної особи в разі відсутності підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру; часткове скасування заборони на укладення угод з урахуванням прав потерпілих. Наголошується на перспективних напрямках досліджень, як-от: дії системи загальних засад кримінального провадження щодо юридичних осіб, розширення їхнього змісту (забезпечення права на захист, свободи від самовикриття), моніторинг правопорушень для розширення переліку кримінальних правопорушень у статті 96–3 Кримінального кодексу.

Стаття базується на аналізі нормативно-правових актів, даних судової практики (вироків у справах № 766/5921/24 та № 461/2964/24), наукових працях у галузі кримінального

та кримінального процесуального права. Висновки спрямовані на підвищення ефективності проваджень щодо юридичних осіб з одночасним забезпечення процесуальних гарантій прав і законних інтересів учасників, залучених до кримінального процесу.

Ключові слова: кримінальне провадження, провадження щодо юридичної особи, досудове розслідування, судовий розгляд, процесуальна форма, особливий порядок провадження, засади кримінального провадження.

Kvashuk Oleksandr. Problematic issues of criminal proceedings against legal entities

The article provides a comprehensive analysis of the normative regulation of criminal proceedings concerning the application of measures of a criminal-law nature to legal entities in Ukraine, taking into account the state's international obligations in the field of combating corruption, organized crime, and the laundering of proceeds obtained through criminal means. The author examines the genesis of the implementation of the institution of liability for legal entities, starting from the drafts of the Criminal Code of 1993–1997, through the Concept of Reforming Criminal Justice of 2008, the Law of Ukraine № 1507–VI of 2009 (which lost its validity in 2011), and the Law № 314–VII of 2013, which introduced measures of a criminal-law nature (MCLN) for certain crimes committed by authorized persons on behalf and in the interests of the legal entity. In the context of the research objective, specific innovations introduced by the Law of Ukraine № 4111–IX of December 4, 2024, on the application of MCLN to legal entities separately from the criminal prosecution of natural persons for criminal offenses provided for in Part 2 of Article 96–3 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – CC) are discussed.

Attention is paid to the European experience of legal regulation of the procedure for holding legal entities liable: models of criminal liability of legal entities in Lithuania, Estonia, and Georgia; subsidiary liability in Switzerland; administrative liability in Poland (under the ALCE Law of 2003) and Italy (Decree № 231/2001). The comparative analysis emphasizes the adaptation of procedures to national systems, with a focus on procedural guarantees, representation, and measures to secure criminal proceedings.

In the context of Ukrainian legislation, the problems of uncertainty in the procedural status of the legal entity and its representative are analyzed, along with legislative inconsistencies in the regulation of related legal institutions in criminal and criminal procedural law, the prohibition on concluding plea agreements, deficiencies in the regulation of the form and content of procedural decisions, and others. The author argues for the need to develop a procedural form; to enshrine the status of the legal entity and define the specifics of proceedings in a separate chapter of the Criminal Procedure Code (CPC); to assign the representative to the defense side with rights similar to those of a suspect/accused; and to extend the status of defense counsel to attorneys in all proceedings involving legal entities.

Scientifically substantiated amendments to the Criminal Procedure Code (hereinafter – CPC) are proposed: elimination of inconsistencies in the lists of criminal offenses; normalization of the appeal against the status of the legal entity; exclusion of the possibility of initiating proceedings at the stage of trial without pre-trial investigation; supplementation of the operative part of the guilty verdict with the possibility of terminating proceedings against the legal entity in the absence of grounds for applying MCLN; partial lifting of the prohibition on concluding plea agreements, taking into account the rights of victims. Emphasis is placed on promising research directions: the operation of the system of general principles of criminal proceedings with respect to legal entities, expansion of their content (ensuring the right to defense, freedom from self-incrimination), monitoring of offenses to expand the list of criminal offenses in Article 96–3 of the CC.

The article is based on the analysis of normative legal acts, judicial practice data (verdicts in cases № 766/5921/24 and № 461/2964/24), and scholarly works in the field of criminal and criminal procedural law. The conclusions are aimed at enhancing the effectiveness of proceedings involving legal entities while simultaneously ensuring procedural guarantees for the rights and legitimate interests of participants involved in the criminal process.

Key words: criminal proceedings, proceedings regarding legal entity, pre-trial investigation, trial, procedural form, special procedure of proceedings, principles of criminal proceedings.

Постановка проблеми. Важливим фактором успішного євроінтеграційного шляху України є виконання Украї-

ною взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань у галузі боротьби з організованою злочинністю та корупцією, відми-

ванням коштів, правового й організаційного забезпечення діяльності інститутів кримінальної юстиції, захисту прав і свобод особи.

Одним із зобов'язань держави є імплементація ратифікованих міжнародно-правових актів у частині запровадження в національну правову систему механізму притягнення до відповідальності юридичних осіб.

У рамках виконання Стамбульського плану дій з боротьби проти корупції ОЕСР Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів від злочинної діяльності та фінансування тероризму (2005 р.), Конвенцію Ради Європи про кіберзлочинність (2001 р.), Конвенцію ООН про боротьбу із транснаціональною організованою злочинністю (2000 р.), Конвенцію ООН проти корупції (2003 р.), Кримінальну конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією (1999 р.) та інші міжнародні договори, що передбачають відповідні зобов'язання держави.

У березні 2024 р. ОЕСР опублікувала Звіт про антикорупційні реформи в Україні за результатами п'ятого раунду моніторингу Стамбульського плану дій з боротьби проти корупції, у якому відмітила неефективність упровадженого у 2014 р. законодавства й основаної на ньому правозастосовної практики стосовно корпоративної відповідальності (OECD (2024 р.)) [1].

За понад десятирічний строк чинності правового регулювання практика проваджень щодо застосування заходів кримінально-правового характеру не сформована, а ухвалення судових рішень має епізодичний характер.

Вищезазначене актуалізує наукові дослідження, спрямовані на підвищення ефективності кримінального провадження щодо юридичних осіб з одночасним упровадженням механізмів запобігання непропорційному втручання у права, свободи та законні інтереси осіб, які беруть у ньому участь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провадження щодо юридичних осіб під різним кутом зору досліджувалось у наукових роботах: С. Абламського [23], І. Гловюк [19; 26], З. Загинеї-Заболо-

тенко [20], О. Кучинської [24], С. Пожара [22], С. Толокольнікова [24], О. Юхна [23] й інших учених-процесуалістів. Проблематиці кримінального провадження щодо юридичної особи присвячена дисертаційна робота О. Панченко 2018 р. [7].

Ґрунтовні роботи вказаних учених створили основу для продовження досліджень проблемних аспектів забезпечення ефективності провадження про застосування заходів кримінально-правового характеру (далі – ЗКПХ) щодо юридичних осіб та взяті за основу даної статті.

На думку автора, деякі проблемні питання є не досить дослідженими та потребують подальшого опрацювання в умовах неефективності практичного застосування законодавства в реальних кримінальних провадженнях. Окрім того, останні зміни кримінального процесуального законодавства та впровадження застосування ЗКПХ у спеціальному порядку змушують звертатися до проблеми реалізації процесуального статусу юридичної особи і в контексті законодавчих новацій.

Метою статті є комплексний аналіз норм кримінального процесуального права, якими регулюється порядок провадження щодо юридичних осіб, яке здійснюється водночас із кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру, огляд проблемних питань, пов'язаних із процесуальним статусом юридичної особи та її представника, недоліків нормативної регламентації окремих процедур, надання науково обґрунтованих пропозицій щодо вирішення наявних проблем шляхом внесення змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України; визначення напрямів подальших наукових розвідок.

Гене́за кримінального процесуального регулювання застосування ЗКПХ. Ідея запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб була запропонована ще в 1993–1997 рр. в одному із двох проєктів Кримінального кодексу України (далі – КК), які розглядалися Верховною Радою України I та II скликань, та не була підтримана [2].

Перспектива впровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб була

передбачена Концепцією реформування кримінальної юстиції України, затвердженою Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 [3].

Спроба запровадження правового механізму притягнення юридичних осіб до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень була здійснена ще у 2009 р. шляхом ухвалення Закону України (далі – ЗУ) № 1507-VI від 11 червня 2009 р., дія якого мала поширюватися на юридичних осіб приватного права за вчинення від їхнього імені та в їхніх інтересах керівником, засновником, учасником чи іншою уповноваженою особою самостійно або у співучасті будь-якого зі злочинів, передбачених ст. 209, ч. 1 або ч. 2 ст. ст. 235-4, 235-5, ст. ст. 258-5, 364, 365, 368, 369 і 376 КК. Упродовж шести місяців після набрання обвинувальним вироком суду законної сили, закриття справи (відмови в порушенні) за нереабілітуючими підставами прокурор мав складати протокол щодо юридичної особи та надсилати його до суду та юридичній особі. За результатом розгляду справи за участю прокурора та представника юридичної особи суд ухвалює постанову про накладення стягнення або про закриття справи з можливістю перегляду постанови в апеляційному порядку або за нововиявленими обставинами. Участь представника у справі, що припускала можливу ліквідацію юридичної особи, є обов'язковою [4]¹.

1 вересня 2014 р. набрав чинності ухвалений 23 травня 2013 р. ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)», яким запроваджено застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру (ЗКПХ) у зв'язку з учиненням уповноваженою особою злочинів, перелік яких надалі неодноразово змінювався та доповнювався [6].

Запровадження у правову систему України інституту відповідальності юридичних осіб за вчинене кримінальне правопорушення зумовило необхідність

створення на нормативному рівні процесуального механізму його реалізації. Відповідні зміни та доповнення були внесені до окремих статей КПК з метою унормування порядку застосування ЗКПХ в межах стадії притягнення до кримінальної відповідальності відповідної уповноваженої фізичної особи у зв'язку з учиненням кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 96-3 КК [8].

4 грудня 2024 р. Верховна Рада ухвалила у другому читанні та загалом ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав» № 4111-IX. Цим ЗУ, що набрав чинності 26 грудня 2024 р., розд. VI «Особливі порядки кримінального провадження» доповнено новою гл. 37-1, якою встановлено процедуру кримінального провадження щодо застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб у спеціальному порядку, окремо від кримінального переслідування фізичних осіб, що вчинили кримінальні правопорушення (суспільно небезпечні діяння), передбачені ч. 2 ст. 96-3 КК. Порядок провадження щодо юридичних осіб у зв'язку з учиненням кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 96-3 КК (далі – провадження в загальному порядку), залишився незмінним [9].

Європейський досвід застосування відповідальності юридичних осіб.

У європейських державах використовуються моделі, адаптовані до національних правових систем: 1) юридична особа поряд із фізичною особою визнається самостійним суб'єктом злочину та в окремих випадках підлягає кримінальній відповідальності; 2) юридична особа зазнає кримінальної відповідальності в разі вчинення фізичною особою злочину в її інтересах; 3) юридична особа зазнає специфічної адміністративної відповідальності за причетність до злочину, що вчинила фізична особа [10, с. 146].

У Литві, Естонії, Грузії юридична особа визнається суб'єктом злочину та притягується до кримінальної відповідальності

¹ Цей Закон був уведений у дію 1 січня 2011 р., але вже за три дні втратив чинність [5].

в порядку, визначеному кримінально-процесуальними кодексами. Так, вид і міра покарання юридичної особи визначаються статтями Особливої частини КК (примітками до них), а особливості провадження визначені гл. XXIX КПК Грузії. З метою притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб кримінальний процес ведеться в загальному порядку відповідно до норм КПК з урахуванням їхнього змісту. Не допускається провадження ліквідаційних процедур і реорганізація з моменту початку кримінального процесу та до набрання вироком законної сили або припинення кримінального переслідування. Прокурор повідомляє про ухвалене рішення щодо спрямування справи до суду адвокату юридичної особи та роз'ясняє йому право на ознайомлення з матеріалами справи (ст. 325–327 КПК Грузії) [11].

Порядок ведення процесу щодо юридичних осіб у Литві встановлюється загальними правилами КПК, з винятками, передбаченими розд. XXVIII. Провадження щодо юридичної особи та фізичної особи може бути об'єднане або проводитися окремо. Якщо юридична особа не призначить представника, тоді виконавець досудового слідства має право призначити своєю постановою представника юридичній особі. Представник юридичної особи у процесі користується всіма правами, передбаченими для підозрюваного чи обвинуваченого. До юридичних осіб можуть бути застосовані такі процесуально-примусові заходи: тимчасове припинення діяльності юридичної особи або тимчасове обмеження діяльності юридичної особи. Рішення в судовій справі щодо юридичної особи ухвалюється у формі вироку [12]. У кримінальному процесі Естонії юридична особа визнається підозрюваним або обвинуваченим, який має всі права й обов'язки підозрюваного або обвинуваченого, зокрема й право давати показання від імені юридичної особи (ст. 36 КПК Естонії) [13].

У Швейцарії кримінальна відповідальність юридичних осіб, запроваджена із 2003 р. (ст. 102 Швейцарського кримінального кодексу), має субсидіарний характер – якщо не встановлено винну фізичну особу, компанія відпові-

дає за відсутність організаційних заходів (compliance). Винятками із цього правила є факт учинення семи спеціальних (так званих білокомірцевих) злочинів, які мають наслідком кумулятивну відповідальність юридичної особи. За результатами прокурорського розслідування компанія визнається обвинуваченою, а провадження здійснюється на загальних підставах, з особливостями, визначеними Кримінальним процесуальним кодексом. Процедури розслідування та розгляду справ для юридичних осіб переважно завершуються стислими наказами прокуратури про покарання (SPO) для швидкого та менш публічного вирішення, з рідкісними повними судовими процесами [14; 15].

У Польщі комерційні компанії несуть адміністративну відповідальність на підставі Закону про відповідальність колективних суб'єктів за акти, заборонені під загрозою покарання (ALCE), 2003 р. Провадження може бути ініційовано прокурором, потерпілими чи контролюючими органами, розглядається в суді за правилами, встановленими Кримінально-процесуальним кодексом Польщі (ст. ст. 21, 21a ALCE). Умовою для ініціювання провадження проти компанії є встановлення вини фізичної особи вироком суду, що діє від імені цієї компанії (за винятком скоєння екологічних правопорушень). Під час провадження до юридичних осіб можуть бути застосовані затверджені судом заборони на злиття, державні тендери чи розпорядження активами, плюс заморожування чи арешти майна. Юридичні особи призначають представників, користуються правами захисту, подібними до захисту фізичних осіб у кримінальних справах [16].

У правовій системі Італії питання притягнення юридичних осіб до відповідальності за злочини, учинені в їхніх інтересах, регламентуються спеціальним нормативно-правовим актом – Декретом Президента Італії № 231/2001 від 8 травня 2001 р., яким запроваджено систему субсидіарної адміністративної (квазікримінальної) відповідальності для юридичних осіб.

Справи про корпоративну кримінальну відповідальність розглядаються судом,

уповноваженим на розгляд кримінальних справ. Відповідно до ст. 36 Декрету у провадженнях, пов'язаних з незаконними адміністративними діями, які є наслідком кримінального правопорушення, застосовуються положення, що містяться в самому Декреті № 231/2001, а також, настільки, наскільки вони сумісні, Кримінально-процесуального кодексу та правил його застосування. Ст. 35 Декрету поширює на юридичну особу застосування всіх норм до обвинуваченого, «тією мірою, в якій вони є сумісними». II гл. Указу № 231 містить дев'ять розділів, присвячених процедурі: загальні положення (ст. ст. 34–35); суб'єкти, юрисдикція та компетенція (ст. ст. 36–43); докази (ст. 44); запобіжні заходи (ст. ст. 45–54); попереднє розслідування та попереднє слухання (ст. ст. 55–61); спеціальні процесуальні форми (ст. ст. 62–64); судовий розгляд (ст. ст. 65–70); апеляції (ст. ст. 71–73); виконання рішень (ст. ст. 74–82).

Декрет фактично прирівнює юридичну особу до фізичної особи, обвинуваченої у кримінальному процесі, щоб вона могла користуватися всіма гарантіями, передбаченими для фізичних осіб [17, с. 174–175].

У Німеччині відсутня пряма кримінальна відповідальність юридичних осіб, оскільки Кримінальний кодекс (Strafgesetzbuch) застосовується лише до фізичних осіб. Провадження здійснюється в порядку, визначеному Законом про адміністративні правопорушення (OWiG) [18].

Нормативне регулювання провадження щодо юридичних осіб в Україні. Провадження щодо юридичної особи (у загальному порядку) регламентується КПК та здійснюється в межах стадії притягнення до кримінальної відповідальності уповноваженої фізичної особи, водночас із провадженням щодо неї під час досудового розслідування та/або судового провадження. Відповідно до ст. 91 КПК встановлення підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру є елементом загального предмета доказування у кримінальному провадженні.

За рішенням сторони обвинувачення провадження щодо юридичних осіб може

бути розпочато під час досудового розслідування або судового розгляду.

На досудовому розслідуванні – після вручення повідомлення про підозру уповноваженій особі, з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), про що слідчий або прокурор не пізніше наступного робочого дня має письмово повідомити юридичну особу (ч. 8 ст. 214 КПК). У разі встановлення наявності підстав для застосування ЗКПХ під час судового розгляду прокурор звертається до суду із вмотивованим клопотанням про початок провадження щодо юридичної особи; у такому разі провадження вважається розпочатим з моменту задоволення такого клопотання судом (ст. 339 КПК).

Від імені юридичної особи діє представник, що віднесений до учасників кримінального провадження (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК).

Формами закінчення провадження щодо юридичної особи під час досудового розслідування є закриття провадження прокурором з підстав, визначених ч. 3 ст. 284 КПК, або надсилання обвинувального акта до суду. В обвинувальному акті зазначаються відомості про юридичну особу, щодо якої здійснюється провадження, та підстави для застосування ЗКПХ, які прокурор вважає встановленими. До обвинувального акта додається довідка про юридичну особу, у якій зазначаються: найменування юридичної особи, її юридична адреса тощо (ч. 4 ст. 291 КПК).

Провадження щодо юридичної особи підлягає закриттю в разі встановлення відсутності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, закриття кримінального провадження чи ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи.

Про закриття провадження щодо юридичної особи прокурор ухвалює постанову, а суд зазначає це у виправдувальному вироку або постановляє ухвалу. Рішення про закриття провадження щодо юридичної особи може бути оскаржено в порядку, установленому цим Кодексом.

Укладення угод у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юри-

дичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, не допускається (ч. ч. 3, 4 ст. 469 КПК).

Проблемні питання провадження щодо юридичних осіб. Запровадження ЗКПХ спричинило дискусію у кримінально-правовій науці стосовно їхньої правової природи, дотепер законодавча новація 2013 р. не отримала однозначного розуміння серед науковців [10, с. 147]. Водночас, як зазначає І. Гловюк, кримінально-правовий характер цих санкцій є беззаперечним, що дозволяє ставити питання про правову природу кримінального провадження, що здійснюється щодо юридичної особи [19, с. 88]. Потребує визначення також місце кримінального провадження щодо юридичної особи в системі кримінального процесу України [7, с. 37].

Провадження щодо юридичних осіб в Україні є правовою процедурою застосування ЗКПХ, передбачених ч. 1 ст. 96–3 КК, яка характеризується такими рисами:

- регламентується КПК та здійснюється у кримінальній процесуальній формі;
- проводиться в межах стадії притягнення до кримінальної відповідальності у зв'язку з підозрою (обвинуваченням) уповноваженої фізичної особи в учиненні кримінального правопорушення від імені та/або в інтересах юридичної особи;
- неавтономність та субсидіарність провадження, що проводиться водночас із досудовим розслідуванням та/або судовим провадженням щодо фізичної особи;
- особливості суб'єктного складу (додаткові учасники, щодо яких здійснюється провадження);
- рішення про застосування ЗКПХ ухвалюється в обвинувальному вирокі суду щодо фізичної особи.

3. Загинець-Заболотенко розглядає застосування заходів кримінально-правового характеру як комплексний нормативно-правовий інститут і зазначає, що норми матеріального та процесуального субінститутів повинні бути несуперечливими, лише в такому разі може бути забезпечене виконання основних завдань, які стоять перед криміналь-

ним правом, і здійсненням кримінального провадження в Україні. На відміну від підходів законодавця до регулювання кримінально-правового підінституту, кримінальні процесуальні норми другого субінституту застосування ЗКПХ законодавцем цілісно не згруповано. Вони «розкидані» по всьому тексту Кримінального процесуального кодексу України. За дослідженням авторки, відсутність цілісної структурної частини КПК, яка б об'єднувала норми кримінального процесуального субінституту нормативно-правового інституту застосування ЗКПХ, призводить до ухвалення незаконних процесуальних рішень і відсутності цілісного бачення слідчими, прокурорами, суддями, а також адвокатами того, як «працює» механізм (кримінально-правовий і кримінальний процесуальний) застосування ЗКПХ в Україні [20, с. 50–51].

Субсидіарний характер провадження, особливості суб'єкта, щодо якого вирішується питання про застосування ЗКПХ, є ознаками диференціації (ускладнення) процесуальної форми основного провадження щодо фізичної особи, з яким водночас здійснюється провадження щодо юридичної особи.

О. Панченко аналізує критерії, за якими провадження може бути віднесене до особливого та дійшла правильного висновку про те, що особливості суб'єкта, щодо якого здійснюється кримінальне провадження, специфіка реалізації під час кримінального провадження окремих засад кримінального та кримінального процесуального права дають підстави віднести кримінальне провадження щодо юридичної особи до особливого порядку кримінального провадження, а специфіка його процедури має бути закріплена в розд. VI КПК України [7, с. 2, 52].

Робоча група з питань розвитку кримінального права, що опікується розробкою проекту нового КК, пропонує запровадити застосування щодо юридичних осіб кримінально-правових засобів незалежно від притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи [21]. Отже, проблема забезпечення цілісного регулювання застосування ЗКПХ щодо юридичних осіб як особливого

провадження в перспективі не зникне з порядку денного.

Упровадження цілісної регламентації провадження щодо юридичних осіб дозволить системно врегулювати особливості процедур застосування ЗКПХ, початку та закінчення провадження, застосування обмежень щодо юридичної особи, оптимізувати форму та зміст ухвалюваних процесуальних рішень, визначити процесуальні статуси залучених учасників тощо.

Продовжимо розгляд проблемних аспектів досліджуваного феномену та відмітимо, що введенням у царину кримінального процесу провадження щодо юридичної особи законодавець не виправдано уникає визначення процесуального статусу його центрального учасника, стосовно якого можуть бути застосовані примусові заходи, аж до ліквідації, на що звертається увага в науковій літературі [22, с. 311; 23, с. 81; 24, с. 55].

Юридична особа в національній правовій системі визнається окремим суб'єктом матеріальних і процесуальних правовідносин, має відповідні право-, діє- та деліктоздатність. У кримінальному провадженні вона є потерпілим, цивільним позивачем або відповідачем, третьою особою тощо, а питання представництва такої особи є похідним від закріплення її процесуального статусу.

Юридична особа, щодо якої здійснюється провадження, де-факто і де-юре є учасником кримінальних процесуальних відносин, повідомляється про початок провадження та про ухвалені рішення щодо неї, її права можуть бути обмежені під час досудового розслідування (накладання арешту на майно тощо).

У галузі кримінального права юридична особа не визнається суб'єктом злочину, проте розглядається як особливий суб'єкт кримінально-правових відносин [25, с. 160]. Як учасник охоронних кримінально-правових відносин вона реалізує власний матеріально-правовий інтерес в аспекті несприятливих майнових і організаційних наслідків учинення суспільно небезпечного діяння уповноваженою особою, а також зумовлений ним процесуальний інтерес – як суб'єкт, залучений до кримінального провадження.

Отже, статус юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, має бути закріплений у КПК, шляхом унесення відповідних змін і доповнень у ст. 64–1, а в перспективі – в окремій главі КПК.

Відомості про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, вносяться слідчим або прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань на стадії притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення злочину від імені та в інтересах юридичної особи, встановлення підстав для застосування ЗКПХ є елементом загального предмета доказування у кримінальному провадженні, а рішення про застосування ЗКПХ ухвалюється обвинувальним вироком суду.

Загальна спрямованість провадження щодо юридичних осіб на встановлення підстав і застосування заходів кримінально-правового характеру вказує на те, що діяльність сторони обвинувачення стосовно такої юридичної особи має викривальний характер.

Як резонно зазначає І. Гловюк, напрям діяльності представника юридичної особи має бути пов'язаний із запереченням законності й обґрунтованості застосування цих заходів, що дозволяє кваліфікувати його діяльність як прояв функції захисту в контексті заперечення законності й обґрунтованості кримінального переслідування, зокрема заперечення наявності підстав застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, виявлення обставин для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру [26, с. 130–131].

Отже, представник юридичної особи має бути віднесений до учасників кримінального провадження зі сторони захисту [26, с. 131] та користуватися правами, передбаченими для підозрюваного, обвинуваченого, у частині, яка стосується захисту прав та інтересів юридичної особи.

КПК передбачає право підозрюваного, його захисника та законного представника оскаржити повідомлення про підозру після спливу одного місяця із дня повідомлення особі про підозру в учиненні кримінального проступку або двох

місяців із дня повідомлення особі про підозру в учиненні злочину, але не пізніше закриття прокурором кримінального провадження або звернення до суду з обвинувальним актом – підозрюваним, його захисником чи законним представником (п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК).

Оскарження статусу юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, закон не передбачає (власне кажучи, закон не передбачає і самого статусу). Проте провадження щодо юридичної особи фактично не може здійснюватися без повідомлення про підозру уповноваженої особи. Отже, у разі скасування повідомлення про підозру уповноваженій особі компанії статус юридичної особи у кримінальному провадженні має припинятися. КПК України не передбачено право представника юридичної особи на оскарження підозри уповноваженої особи, хоча його наявність впливає із загальних засад кримінального провадження [27].

Відповідно до ч. 1 ст. 7 КПК зміст і форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження.

Засади кримінального провадження у провадженнях щодо юридичної особи мають застосовуватися з урахуванням їхнього змісту. Як зазначає О. Панченко, поява у кримінальному судочинстві нових суб'єктів – юридичних осіб потребує нового погляду на дефініцію поняття «засади кримінального провадження», їхній зміст і перелік. Засади кримінального провадження є способами захисту прав і обстоювання законних інтересів не тільки людини та громадянина (фізичної особи), але і юридичних осіб [7, с. 127].

Питання дії системи загальних засад кримінального провадження у провадженні щодо юридичної особи, а також розширення змісту окремих засад, зокрема забезпечення права на захист, свободи від самовикриття (у частині можливості працівників юридичної особи й уповноважених нею осіб, які не притягуються до кримінальної відповідальності, не свідчити проти своєї компанії), вважаємо одним із перспективних напрямів наукових розвідок.

Ухваленням ЗУ № 4111-IX від 4 грудня 2024 р. законодавець змінив підхід до традиційного розуміння захисника у кримінальному провадженні, надавши статус захисника також адвокату, який здійснює представництво юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження про застосування ЗКПХ у спеціальному порядку. Цим же ЗУ було визначено обов'язкову участь представника в такому провадженні та визначено, що представники юридичної особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження, користуються правами й обов'язками, передбаченими ст. 46 цього Кодексу, яка визначає загальні правила участі захисника у кримінальному провадженні (ст. 483-2 КПК) [9]. Такі положення доцільно поширити й на провадження щодо юридичних осіб, які здійснюються водночас із кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру.

Одним з елементів верховенства права є принцип правової визначеності, який вимагає чіткості, зрозумілості й однозначності правових норм, зокрема їхньої передбачуваності (прогнозованості) та стабільності [28]. Відсутність продуманого системного викладу нормативного матеріалу та визначеності перешкоджає його правильному розумінню, дотриманню системи засад кримінального провадження, належної правової процедури.

Відповідно до ч. 8 ст. 214 КПК відомості про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, вносяться слідчим або прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань негайно після вручення особі повідомлення про підозру. У цій же нормі викладено перелік статей КК, після повідомлення про підозру в учиненні злочинів за якими, від імені та в інтересах такої юридичної особи, може бути розпочато провадження щодо юридичної особи.

Порівняльний аналіз переліків статей, визначених у ч. 8 ст. 214 КПК та ч. 1 ст. 96-3 КК, вказує на їхню істотну невідповідність, зокрема, у КПК відсутні статті: 111-1, 114-2, ч. ч. 2-4 ст. 159-1, 255, 343, 345, 347, 348, 349, 376-379, 386 КК. Має місце й дзеркальна тенден-

ція: у КК немає посилання на ст. 151–2, яка передбачена ч. 8 ст. 214 КПК.

Вироком від 30 квітня 2024 р. Херсонським міським судом Херсонської області у справі № 766/5921/24 було засуджено директора двох ТОВ за ведення господарської діяльності у взаємодії з незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, зокрема й окупаційною адміністрацією держави-агресорки, тобто за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111–1 КК України. Згідно з вироком суду провадження здійснювалося щодо вказаних товариств, стосовно них було застосовано ЗКПХ у формі штрафу [29].

Норма ч. 8 ст. 214 КПК не передбачає можливості початку провадження щодо юридичної особи у зв'язку з учиненням кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111–1 КК, що ставить під сумнів правомірність ухвалених органом досудового розслідування, прокурором і судом процесуальних рішень.

Варто також звернути увагу на те, що зіставлення мети запровадження відповідальності юридичних осіб, щодо яких здійснюється кримінальне провадження, визначеної в міжнародних і внутрішніх нормативно-правових документах, з кількісним і якісним складом правопорушень, закріплених у ст. 96–3 КК та ст. 214 КПК, дає підстави констатувати їх істотну невідповідність. Наприклад, кримінальні правопорушення, які визначені як корупційні, згідно із приміткою до ст. 45 КК України, до ст. ст. 96–3 та 214 включені лише частково (ч. ч. 1, 2 ст. 368–3, ч. ч. 1, 2 ст. 368–4, ст. ст. 369 та 369–2). Отже, для усунення таких розбіжностей доцільно: а) здійснити моніторинг і науковий аналіз тих кримінальних правопорушень, які потенційно можуть бути вчинені уповноваженими особами в інтересах юридичної особи, від її імені з метою отримання останньою матеріальних благ, пільг, переваг тощо; б) зіставити мету застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, визначених у відповідних міжнародно-правових актах і національній нормативно-правовій базі, з переліком правопорушень, закріплених у ст. 96–3 КК України,

ст. 214 КПК України, на підставі чого зробити редагування зазначених статей [7, с. 98].

Проблемним уявляється також питання щодо форми та змісту окремих процесуальних рішень, які ухвалюються під час провадження щодо юридичної особи.

КПК не передбачає складання окремого документа, який би містив формулювання твердження сторони обвинувачення про наявність підстав до застосування заходів кримінально-правового характеру. До обвинувального акта, який скеровується до суду, додається довідка з відомостями про юридичну особу, а в акті зазначаються підстави для застосування ЗКПХ, які прокурор вважає встановленими (п. 7–1 ч. 1 ст. 291 КПК). Порядок провадження щодо застосування ЗКПХ у спеціальному порядку, згідно із гл. 37–1 КПК, передбачає звернення прокурора до суду з актом про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру (ст. 483–10 КПК), що уявляється таким, що за своєю формою відповідає сутності й меті провадження, забезпечує права залучених учасників.

Під час судового розгляду прокурор має право звернутися до суду із вмотивованим клопотанням про початок провадження щодо юридичної особи (ч. 1 ст. 339 КПК). На наш погляд, перенесення початку провадження щодо юридичної особи на стадію судового розгляду без проведення досудового розслідування порушує право особи на справедливий судовий розгляд і вимоги ч. 1 ст. 7 КПК, тому наведена норма ч. 1 ст. 339 має бути вилучена.

Розпочате під час досудового розслідування провадження щодо юридичної особи може бути закрито прокурором з підстав, визначених ч. 3 ст. 284 КПК, а судом – у разі постановлення виправданого вироку або ухвали про закриття кримінального провадження.

Закриттям кримінального провадження або ухваленням вироку суд вирішує питання про закриття провадження стосовно юридичної особи або про застосування заходів кримінально-правового характеру.

Відповідно до п. 7–1 ч. 1 ст. 368 КПК, коли ухвалює вирок, суд встановлює,

зокрема, чи є підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

Резолютивна частина виправдувального вироку має містити рішення про закриття провадження щодо юридичної особи (абз. 2 п. 1 ч. 4 ст. 374 КПК), а обвинувального – рішення про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру (абз. 6 п. 2 ч. 4 ст. 374 КПК).

КПК не передбачає можливості закриття судом провадження щодо юридичної особи за постановлення обвинувального вироку, якщо підстави для застосування ЗКПХ не були встановлені. За аналогією закону суд у нарадчій кімнаті має постановляти в таких випадках, окрім вироку, ще й ухвалу про закриття провадження щодо юридичної особи. Тому для усунення цієї прогалини необхідно змінити абз. 6 п. 2 ч. 4 ст. 374, виклавши в такій редакції: «рішення про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру або про закриття провадження щодо юридичної особи».

Потребує переосмислення загальна заборона на укладання угод у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи (ч. ч. 3, 4 ст. 469 КПК). Як видно із прикладу, який наводиться нижче, на практиці суди ухвалюють рішення про затвердження угод у таких провадженнях. Так, вироком Галицького районного суду м. Львова від 22 квітня 2024 р. у справі № 461/2964/24 було затверджено угоду про визнання винуватості, укладену між прокурором і обвинуваченими за ч. 2 ст. 28, ч. 4 ст. 111–1 КК, один із яких є уповноваженою особою товариства, щодо якого здійснювалося провадження. Істотною умовою угоди сторонами було визначено застосування щодо товариства ЗКПХ у виді штрафу в розмірі 20 000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян [30].

На наш погляд, повна заборона на укладання угод є одним із факторів уникнення стороною обвинувачення початку провадження щодо юридичних осіб у передбачених законом випадках. У перспективі доцільно унормувати особливості укладання угод, визначивши їх істотні умови із забезпеченням прав потерпілих, а також визначити перелік конкретних кримінальних правопорушень, у провадженнях за якими укладання угод не допускається.

Висновки. Поточний стан нормативного регулювання провадження щодо юридичних осіб, яке здійснюється одночасно із кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру, характеризується наявністю комплексу проблемних питань, які потребують уваги законодавця: відсутність системного унормування особливостей правової процедури застосування ЗКПХ, невизначеність процесуального статусу юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, недостатня узгодженість норм відповідних правових інститутів. В аспекті застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, потребують подальшого опрацювання питання віднесення представника юридичної особи до учасників зі сторони захисту із правами підозрюваного/обвинуваченого в частині інтересів юридичної особи; встановлення обов'язкової участі представника із залученням, у разі необхідності, адвоката за призначенням; можливості укладання угод у таких провадженнях, початку провадження без проведення досудового розслідування; застосування заходів забезпечення кримінального провадження (обмежень) щодо юридичної особи. Вищенаведене визначає напрями подальших наукових розвідок, що мають бути спрямовані на підвищення ефективності правозастосування, забезпечення процесуальних гарантій учасників кримінального провадження та відповідності його міжнародним стандартам боротьби з корупцією та організованою злочинністю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Review of Anti-Corruption Reforms in Ukraine under the Fifth Round of Monitoring: The Istanbul Anti-Corruption Action Plan. *Organisation for Economic Co-operation and Development*. DOI: 10.1787/9e03ebb6-en
2. Висновок Головного науково-експертного управління на проєкт закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)». *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46901
3. Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text>
4. Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень : Закон України № 1507-VI від 11.06.2009 р. (втратив чинність). *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1507-17>
5. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції : Закон України від 21.12.2010 р. № 2808-VI. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2808-17#Text>
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб) : Закон України від 23.05.2013 р. № 314-VII. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18#Text>
7. Панченко О. Кримінальне провадження щодо юридичної особи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 146 с. URL: <file:///C:/Users/krlaw/Downloads/dis.doc.pdf>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
9. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав : Закон України від 04.12.2024 р. № 4111-IX. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4111-20#Text>
10. Нікіфорова Т. Теорія і практика застосування заходів кримінально-правового характеру : навчальний посібник. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. 175 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7867/1/Posibnik_TPZZKPKh.pdf
11. Criminal Procedure Code of Georgia : Law of Georgia, adopted by the Parliament of Georgia on October 9, 2009, № 1772. *Official portal Legislative Herald of Georgia*. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/90034?publication=171>
12. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas : Lietuvos Respublikos įstatymas, priimtas Seimo 2002 m. kovo 14 d. № IX-785. *Oficialus Teisės aktų registro portalas*. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EC588C321777>
13. Criminal Procedure Code of Estonia : Law of Estonia, adopted by the Riigikogu on February 12, 2003, № RT I 2003, 27, 166. *Official portal Riigi Teataja*. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/529122025005/consolide>
14. Criminal Procedure Code of Switzerland : Law of Switzerland, adopted by the Federal Assembly on October 5, 2007, SR 312.0. *Official portal Fedlex*. URL: <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2010/267/en>

15. Taormina A., Wantz N., Balac K. Switzerland: strategy and defence in corporate criminal liability. *Global Investigations Review*. URL: <https://globalinvestigationsreview.com/review/the-european-middle-eastern-and-african-investigations-review/2025/article/switzerland-strategy-and-defence-in-corporate-criminal-liability>

16. Zaborowski M. Corporate Criminal Liability in Poland The ALCE Act Explained for foreign businesses. *Criminal Law in Poland*. URL: <https://criminallawpoland.com/advice/corporate-criminal-liability-in-poland-the-alce-act-explained-for-foreign-businesses/> (дата звернення: 19.12.2025).

17. Militello E. Criminal investigations on corporate liability: A comparative account on Italy and the United States. Pisa : Pacini Giuridica, 2020. 240 p.

18. Habbe J.S., Zapf D., Kuhn J., Henneberg J. Germany: combating white-collar crime and sanctions violations. *Global Investigations Review*. URL: <https://globalinvestigationsreview.com/guide/the-practitioners-guide-global-investigations/2026/article/germany-combating-white-collar-crime-and-sanctions-violations>

19. Гловюк І. Проблеми визначення функціональної спрямованості діяльності представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. *Правова політика в Україні: питання теорії та практики* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 24 жовтня 2014 р. Київ, 2014. Т. 2. С. 88–91.

20. Загиней-Заболотенко З. Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як нормативно-правовий інститут. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». Вип. 83. Ч. 3. 445 с. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.83.3.7

21. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України / Draft of the new Criminal Code of Ukraine (станом на 15.10.2025 р.). *Новий Кримінальний кодекс*. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>

22. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 р.: ідеологія та практика правозастосування : колективна монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 1148 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3225/1/%D0%93%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%8E%D0%BA%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf>

23. Абламський С., Юхно О. Окремі питання участі у кримінальному провадженні представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. *Право і безпека*. 2016. № 1 (60). С. 80–84. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f9467638-90e7-4705-b0bf-45bc3c079d47/content>

24. Кучинська О., Толокольников С. Особливості процесуального статусу юридичних осіб у кримінальному процесі України: теорія і практика : монографія. Київ : Алерта, 2017. 168 с.

25. Павлова Т. До питання про кримінально-правовий статус юридичної особи. *Правова держава*. 2015. № 20. С. 157–161.

26. Гловюк І. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис. ... докт. юрид. наук. Одеса, 2016. 602 с.

27. Максименко О. Практика застосування до компанії заходів кримінально-правового характеру набирає обертів. *Liga Zakon*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/206631_praktika-zastosuvannya-do-kompany-zakhodv-krimnalno-pravovogo-kharakteru-nabira-obertv

28. Рішення КСУ від 20.12.2017 р. № 2-р/2017 у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) п. 7 ч. 2 ст. 42 Закону України «Про вищу освіту». *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-17#Text>

29. Вирок Херсонського міськрайонного суду від 30.04.2024 р. у справі № 766/5921/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118880738>

30. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 22.04.2024 у справі № 461/2964/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118549073>

Стаття надійшла в редакцію: 09.11.2025

Стаття прийнята: 15.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТРИМУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

Тарасюк Сергій Миколайович,

orcid.org/0000-0003-1165-5398

доктор філософії в галузі права,

керівний партнер АО «Тарасюк і Партнери»

Стаття присвячена комплексному науковому аналізу гарантій прав і свобод людини у кримінальному провадженні крізь призму застосування заходів процесуального примусу. Виходячи з того, що кримінальне провадження є однією з найбільш інтенсивних форм втручання держави у сферу особистої свободи, приватного життя та майнових прав особи, у роботі обґрунтовується теза про визначальну роль процесуальних гарантій як інструменту стримування державного примусу та забезпечення легітимності кримінальної юстиції.

У статті доводиться, що гарантії прав і свобод людини у кримінальному процесі не зводяться до декларативних положень або формального переліку процесуальних прав, а становлять багаторівневий механізм правового захисту, який має нормативний, інституційний і функціональний вимір. Обґрунтовано, що саме через систему процесуальних гарантій забезпечується перетворення примусових заходів із потенційно репресивних інструментів на правові засоби забезпечення завдань кримінального провадження. Наголошується, що відсутність або формальний характер реалізації таких гарантій призводить до «формальної законності», за якої зовнішнє дотримання процесуальної форми не супроводжується реальним захистом прав особи.

У роботі проаналізовано положення Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, практику Конституційного Суду України, Верховного Суду та Європейського суду з прав людини. Особливу увагу приділено стандартам Європейського суду з прав людини щодо пропорційності втручання, ефективного судового контролю та недопустимості перетворення тимчасових процесуальних обмежень на приховані форми покарання до ухвалення обвинувального вироку.

Обґрунтовується висновок, що гарантії прав і свобод людини у кримінальному провадженні виконують функцію системного обмежувача публічної влади, визначають межі допустимого державного втручання та формують критерії правомірності застосування заходів процесуального примусу. У підсумку доводиться, що ефективність кримінального провадження має оцінюватися не лише з позицій результативності розслідування, а передусім через рівень дотримання прав людини, який є ключовим індикатором демократичності та справедливості кримінальної юстиції.

Ключові слова: кримінальне провадження, заходи процесуального примусу, гарантії прав і свобод людини, судовий контроль, пропорційність, Європейський суд з прав людини.

Tarasiuk Sergii. Guarantees of human rights and freedoms in criminal proceedings as a tool for restraining procedural coercion

The article is devoted to a comprehensive scientific analysis of guarantees of human rights and freedoms in criminal proceedings through the prism of the application of procedural coercive measures. Based on the fact that criminal proceedings are one of the most intensive forms of state interference in the sphere of personal freedom, private life and property rights of individuals, the paper substantiates the thesis about the decisive role of procedural guarantees as an instrument of restraining state coercion and ensuring the legitimacy of criminal justice.

The article demonstrates that the protection of human rights and freedoms in criminal proceedings is not limited to declarative provisions or a formal list of procedural rights, but constitutes a multi-

level mechanism of legal protection with normative, institutional, and functional dimensions. It is argued that it is precisely through the system of procedural guarantees that coercive measures are transformed from potentially repressive instruments into legal means of ensuring the objectives of criminal proceedings. It is emphasised that the absence or formal nature of the implementation of such guarantees leads to "formal legality", in which external compliance with procedural form is not accompanied by real protection of individual rights.

The paper analyses the provisions of the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, and the practice of the Constitutional Court of Ukraine, the Supreme Court, and the European Court of Human Rights. Particular attention is paid to the standards of the European Court of Human Rights regarding the proportionality of interference, effective judicial control, and the inadmissibility of transforming temporary procedural restrictions into hidden forms of punishment prior to the adoption of a guilty verdict.

The conclusion is justified that guarantees of human rights and freedoms in criminal proceedings serve as a systemic limiter of public authority, define the limits of permissible state intervention, and form the criteria for the legitimacy of procedural coercion measures. In conclusion, it is argued that the effectiveness of criminal proceedings should be assessed not only in terms of the effectiveness of the investigation, but above all in terms of the level of respect for human rights, which is a key indicator of the democratic nature and fairness of criminal justice.

Key words: criminal proceedings, procedural coercion measures, guarantees of human rights and freedoms, judicial control, proportionality, European Court of Human Rights.

Вступ. У межах кримінального провадження питання забезпечення та гарантування прав і свобод людини під час застосування заходів процесуального примусу завжди є актуальним та юридично значущим. Це пов'язано з тим, що в сучасній слідчій та судовій практиці межа між правомірним обмеженням прав і незаконним втручанням у свободи особи часто є вкрай хиткою, а в умовах застосування примусових заходів – ще й надто вразливою. Випадки незаконних затримань, безпідставного тримання під вартою, непропорційного втручання у приватне життя чи порушення права на захист демонструють, що реальне гарантування прав, а не лише їх формальне проголошення чи декларативне забезпечення, визначає допустимі правові й моральні межі державного впливу на сферу особистих прав і свобод.

Стан опрацювання. Проблема гарантій прав і свобод людини у кримінальному провадженні є предметом сталого наукового інтересу вітчизняних учених, зокрема П.О. Давиденка, М.Д. Лазаревої, О.Ю. Маринич, Ю.С. Разметаєвої, Л.Т. Рябовол, Б.І. Стахури, І.І. Цилюрника, О.В. Щиголя, Є.В. Якових та інших. Значний внесок у розвиток цієї проблеми зроблено також практикою Конституційного Суду України, Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, у якій сформульовано стандарти

пропорційності, ефективного судового контролю та недопустимості свавільного втручання держави у сферу прав людини. Водночас аналіз наукових джерел свідчить, що гарантії прав і свобод людини здебільшого розглядаються фрагментарно в межах окремих інститутів кримінального процесу або окремих правових засад, без їх комплексного осмислення саме як системного інструменту правового захисту особи в умовах застосування заходів процесуального примусу. Не досить опрацьованим залишається питання функціональної ролі процесуальних гарантій у стримуванні державного примусу, запобіганні його трансформації у приховані форми покарання та забезпеченні легітимності кримінального провадження загалом. Це зумовлює необхідність подальшого наукового осмислення зазначеної проблематики.

Метою статті є комплексний науковий аналіз гарантій прав і свобод людини у кримінальному провадженні як інструменту правового захисту особи в умовах застосування заходів процесуального примусу, а також обґрунтування їхньої ролі як системного обмежувача державного втручання.

Виклад основного матеріалу. Варто наголосити, що забезпечення прав людини формує передумови для їх фактичної реалізації, але гарантування наділяє ці права юридичною силою, стабільністю і дієвістю.

Саме тому в системі кримінального процесуального механізму гарантії виступають ключовим структурним елементом, який перетворює потенційно репресивний характер процесуального примусу на правовий, пропорційний і контрольований інструмент державного впливу. Завдяки цьому кримінальне провадження зберігає свій гуманістичний зміст, ціннісну орієнтацію та правову легітимність, а особа в його межах постає не пасивним об'єктом процесуальної дії, а повноцінним суб'єктом з гарантованими правами та реальними процесуальними можливостями.

На думку О.Ю. Маринича, існування гарантій, закріплених у законі та реалізованих у практичній площині, є обов'язковим складником забезпечення прав і законних інтересів людини у кримінальному провадженні [1, с. 174]. Аналогічну думку висловлює Є.В. Якових, вважає, що гарантії відіграють ключову роль у забезпеченні прав і свобод учасників кримінального процесу, зважаючи на їхній правозахисний характер [2, с. 17].

Отже, гарантування прав і свобод людини у кримінальному провадженні не лише є складником юридичної техніки чи процедурної регламентації, а й виступає вищою формою правового забезпечення, визначає водночас межі, форму та допустимість реалізації процесуального примусу. У цьому сенсі гарантії сприймаються як етико-правовий фільтр і критерій легітимності дій органів досудового розслідування, прокуратури й суду. Саме завдяки існуванню системи гарантій кримінальне провадження постає як інструмент правового захисту, а не примусу, що дозволяє зберегти й зміцнити довіру суспільства до правосуддя.

Як зазначають І.І. Циліурік, О.В. Щиголь, Є.В. Якових, гарантії являють собою фундаментальний, невід'ємний та іманентний складник кримінального провадження. Вони забезпечують узгоджену дію засад кримінального провадження, а також усіх інститутів, норм і процедур кримінального процесу, формують передумови для ефективної реалізації прав і законних інтересів його учасників [2, с. 18; 3, с. 54; 4, с. 32].

Цілком обґрунтованою є позиція Б.І. Стахури, яка вважає, що держава,

визначаючи зміст і обсяг прав і свобод людини, водночас покладає на себе обов'язок гарантувати їх реальну дієвість. Навіть більше, оскільки реалізація прав і свобод громадян у кримінальному процесі пов'язана із застосуванням заходів процесуального примусу, держава повинна створити ефективний механізм для стримування свавільних домагань органів влади безконтрольно втручатися у сферу прав людини, запобігання узурпації владних повноважень [5, с. 90, 91].

Уважаємо, що між правами людини та гарантіями їх реалізації існує органічний і системний зв'язок, який має не лише правове, а й філософське підґрунтя. П.О. Давиденко, Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, О.М. Лисенко, А.А. Мелешевич вважають права благом, а гарантії – механізмом їх практичного забезпечення. На їхню думку, права людини, не підкріплені дієвими гарантіями реалізації та захисту, втрачають свій юридичний зміст і перетворюються на декларативні постулати [6, с. 74; 7, с. 184].

Отже, права людини та їх гарантії утворюють єдину правову конструкцію, у межах якої права визначають зміст, межі й напрями можливої поведінки особи, а гарантії забезпечують їхню реальність, стабільність та можливість відновлення в разі порушення. Гарантії фактично являють собою юридичне продовження прав, перетворюють їх з абстрактних положень на механізм захисту, що практично діє. Як підкреслює К.Т. Ламах, сутність гарантій має полягати у визнанні прав людини непорушною сферою приватної автономії, що мають убезпечуватися від свавільного та невинновданого втручання з боку не лише держави, а й органів чи посадових осіб [8, с. 87]. Ю.С. Разметаєва також зазначає, що повної та дієвої реалізації прав людини можна досягти лише за наявності існування належних гарантій, які забезпечують не лише обсяг правомочностей, а й механізм їх реалізації, поновлення і захисту [9, с. 51]. І.М. Жаровська й А.А. Коваленко вважають, що права та свободи не можуть мати належного практичного втілення, якщо їх нормативне закріплення не супроводжується комп-

лексним механізмом гарантування, який забезпечує їхню результативність у правозастосовній діяльності [10, с. 19].

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що права та гарантії є взаємозалежними елементами цілісного правового механізму, який підтримує рівновагу між свободою особи та державною владою. Права відображають ціннісну сутність людської свободи, а гарантії надають їй реального юридичного наповнення, забезпечують можливість практичної реалізації, захисту та відновлення в разі порушення прав. У цьому полягає їхня глибинна єдність і взаємне функціональне доповнення, завдяки чому кримінальне провадження стає не інструментом владного примусу, а інституційно впорядкованою системою забезпечення прав людини, що втілює ідеї справедливості, гуманізму та верховенства права.

Варто зазначити, що в Конституції України послідовно підкреслюється взаємозалежність між правами людини та їх гарантіями: «<...> права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави <...>», «<...> держава відповідає перед людиною за свою діяльність <...>», а також «<...> утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави <...>» (ч. 2 ст. 3). Ці положення мають імперативний характер і створюють нормативний фундамент для кримінального провадження. Вони задають морально-правову модель взаємин між особою і державою, згідно з якою держава повинна не лише визнавати права людини, а й брати на себе обов'язок їх гарантувати, забезпечувати їх ефективну реалізацію і належний захист у всіх сферах, де її владні повноваження стикаються зі сферою особистої свободи людини.

Конституційний Суд України неодноразово наголошував щодо необхідності створення дієвих механізмів гарантування прав і свобод людини, розглядав їх як ключову ознаку правової держави та практичного втілення засади верховенства права. Суд у своїх рішеннях послідовно підкреслює, що справжнє гарантування має на меті не формальне проголошення, а наявність реальних юридичних процедур і засобів

їх захисту. Так, у рішенні Конституційного Суду України від 10 вересня 2025 р. зазначається, що формула «гарантується право» не зводиться до декларативної вказівки на певне право, інтерес чи очікування, а передбачає конституційне визнання права із прямою дією і безпосереднім застосуванням. Дане право має охоплювати як матеріальні, так і процедурні аспекти правового статусу особи [11]. Цей підхід має особливе значення для сфери кримінального провадження, у межах якого права тісно переплітаються із процесуальною формулою їх реалізації.

Вагоме значення в розкритті гарантійного потенціалу кримінального провадження має Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України, який не лише визначає різноманітність заходів процесуального примусу, а й безпосередньо формує характер, зміст та інтенсивність гарантій прав, свобод і законних інтересів осіб, стосовно яких такі заходи вживаються. Зазначимо, що вже на рівні нормативного окреслення завдань кримінального провадження (захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження), передбачених ст. 2 КПК України, простежується гарантійна спрямованість процесуальної діяльності.

На нашу думку, саме в нормах КПК України найбільш повно відображується функціональна взаємозалежність між примусовими заходами та гарантійним механізмом, який забезпечує правомірність і пропорційність кожного випадку втручання держави у сферу приватної автономії особи. Залежно від ступеня обмеження свободи, приватності чи майнових прав особи, гарантії набувають різного змісту, сили та процесуальної форми, що відповідає принципу співмірності процесуального примусу з легітимною метою кримінального провадження. Окрім того, кримінальний процесуальний закон формує інституційні передумови реалізації гарантій, наділяє суд, прокурора, слідчого чи захисника чітко визначеними процесуальними повноваженнями та механізмами контролю. Завдяки такій нормативній конструкції КПК України

виступає своєрідним фундаментом гарантійної системи, у межах якої забезпечуються підконтрольність, пропорційність та правова визначеність процесуального примусу.

Зміст механізму гарантій чітко простежується в міжнародних стандартах прав людини. Зокрема, Європейська конвенція з прав людини (далі – ЄКПЛ) покладає на державу-учасницю зобов'язання забезпечувати: мінімальні гарантії в разі втручання у сферу свободи людини та її особистої недоторканності (ст. 5), право на справедливий судовий розгляд (ст. 6), а також повагу до приватного й сімейного життя (ст. 8).

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїй практиці неодноразово наголошував, що гарантії не можуть бути суто формальними, а повинні забезпечувати реальний, ефективний і пропорційний захист особи від свавілля держави. Зокрема, у справі "Kudla v. Poland" від 26 жовтня 2000 р. Суд визнав, що держави обов'язково мають гарантувати дієвість прав, закріплених у ст. ст. 3, 5 і 6 ЄКПЛ, незалежно від умов чи території їх реалізації. Гарантії не повинні обмежуватися формальним закріпленням у законі, а мають на практиці забезпечувати реальний захист від свавільного втручання [12]. На нашу думку, дана позиція цілком відповідає концепції «живого права», відповідно до якої гарантії мають діяти на практиці, а не залишатися декларативним наміром законодавця.

У національній правозастосовній практиці важливим стало рішення ЄСПЛ у справі "Reznik v. Ukraine" від 23 січня 2025 р. (заява № 31175/14) [13], оскільки в ньому конкретизуються міжнародні стандарти гарантування прав людини та наголошується на необхідності їх реального функціонування у процесуальній діяльності. ЄСПЛ зазначив, що держава обов'язково має дотримуватися справедливого балансу між публічним інтересом у розслідуванні кримінальних правопорушень та приватними правами особи, зокрема правом на недоторканність житла та професійну таємницю. Для українського кримінального процесу дане рішення становить системоутворювальне

значення, адже воно посилює обов'язок держави дотримуватися принципу пропорційності в разі застосування процесуальних заходів примусу та гарантувати ефективний судовий контроль за втручанням у сферу приватного життя.

Зазначене вище доводить, що положення Конституції, КПК, інших законів України, практика Конституційного Суду України, міжнародні нормативно-правові акти, а також стандарти ЄСПЛ у своїй сукупності формують багаторівневу систему гарантій прав і свобод людини, у якій національний і міжнародний виміри взаємодоповнюють один одного. Даний нормативний підхід перетворює гарантії з декларативних норм на реальні механізми практичного забезпечення прав людини в умовах застосування процесуального примусу.

На протипагу загальним процесуальним гарантіям, дія яких поширюється на всі стадії кримінального провадження, гарантії прав і свобод людини в разі застосування заходів примусу мають спеціалізований, цільовий і корегувальний характер. Їхнє завдання полягає не лише в регламентації порядку застосування примусових заходів, а й у правовому стримуванні державного втручання шляхом його чіткого обмеження на рівні закону. У цьому контексті зазначені гарантії перетворюють владно-примусовий вплив органів, наділених процесуальними повноваженнями, з інструменту адміністративного тиску на правову форму втручання, що застосовується суто в межах закону та за наявності правових підстав і контролю з боку суду.

Гарантії прав і свобод під час застосування примусових заходів є активним регулятором процесуальних відносин, що супроводжує державне втручання на всіх етапах його реалізації – від підготовчих дій до наслідків застосування примусу. Гарантії до моменту застосування примусу виявляються через вимоги обґрунтованості, належного мотивування, наявності правових підстав і отримання судового дозволу. Саме на цьому етапі формується превентивний механізм, який стримує свавільні або непропорційні рішення, а також трансформує процесуальний примус з потенційно репре-

сивного на правовий і контрольований інструмент.

Під час безпосереднього виконання примусу гарантії забезпечують його правомірність, пропорційність і документованість, чим обмежують дискрецію органів досудового розслідування, прокуратури та суду. На даному етапі гарантії реалізуються завдяки судовому та прокурорському контролю, участі захисника, праву на правову допомогу, гласності процесуальних дій і можливості оскарження неправомірних рішень.

Після застосування заходів примусу гарантії спрямовуються на усунення наслідків незаконного або непропорційного втручання у сферу прав людини. Вони реалізуються за допомогою інститутів оскарження, перегляду судових рішень, реабілітації та компенсування шкоди (ст. 130 КПК України), що забезпечує завершеність гарантійного циклу.

У своїй сукупності зазначені вище етапи утворюють повний цикл гарантійного механізму, який передбачає не лише юридичне забезпечення прав, а й морально-правову легітимацію державного примусу.

В.В. Зуєв, який досліджував дане питання, слушно зауважив, що гарантії покликані забезпечувати функції законності, правильного застосування правових норм, реалізації суб'єктивних прав і охорони законних інтересів особи у кримінальному судочинстві. Вони формують умови для об'єктивного, неупередженого розслідування, сприяють установленню істини та запобігають свавільному втручання у сферу прав людини [14, с. 31, 32]. Погоджуємось з таким підходом і вважаємо, що гарантії в разі застосування заходів примусу відіграють ключову роль у забезпеченні співмірності державного втручання з легітимною метою кримінального провадження, дозволяють підтримувати баланс між правами особи та публічними інтересами суспільства й держави. У цьому розумінні гарантії прав і свобод людини і разі застосування заходів примусу треба сприймати як комплексний правовий інструмент, що поєднує в собі охоронну, регулятивну, запобіжну, відновлювальну й орієнтувальну функції.

Охоронна функція виявляється в недопущенні порушень чи зловживань представників владних органів своїми повноваженнями під час застосування заходів примусу. Ця функція забезпечує захист основоположних прав і свобод особи у процесі досудового розслідування і судового розгляду, визначає правові межі для діяльності державних органів і встановлює бар'єри проти свавілля.

Регулятивна функція окреслює процедурні межі та порядок державного втручання у сферу приватного життя, власності й особистої свободи, забезпечує передбачуваність і правову визначеність діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду.

Запобіжна функція має превентивний характер і спрямована на недопущення можливих порушень ще до їх виникнення шляхом встановлення обов'язкових процесуальних запобіжників, як-от судовий дозвіл, вимоги мотивованості, фіксації дій та можливості їх оперативного оскарження.

Відновлювальна функція покликана забезпечити реальне поновлення порушених прав особи завдяки судовому перегляду, апеляції, відшкодуванню збитків тощо.

Орієнтувальна функція має методологічне й культурно-правове значення, що спрямовує діяльність органів досудового розслідування, прокуратури й суду в русло законності, обґрунтованості та справедливості. Функція впливає на правосвідомість щодо відповідального застосування примусу та зміцнення довіри до правосуддя.

Отже, загальна реалізація зазначених вище функцій відображає системний характер гарантій прав і свобод людини під час застосування заходів процесуального примусу, забезпечує не лише юридичну захищеність особи, а й законність, моральну виправданість і суспільну легітимність дій держави у сфері кримінального процесу.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що гарантії прав і свобод людини у кримінальному провадженні мають не допоміжний, а системоутворювальний характер і виступають ключовим інструментом правового

захисту особи в умовах застосування заходів процесуального примусу. Їхнє значення полягає не лише у формальному закріпленні прав учасників провадження, а насамперед у створенні ефективного механізму стримування державного втручання та запобігання трансформації кримінального процесу у форму прихованого або дострокового покарання.

З урахуванням того, що застосування заходів процесуального примусу завжди пов'язане з підвищеним ризиком обме-

ження фундаментальних прав людини, зокрема свободи, особистої недоторканності, приватності, права власності, за таких умов саме процесуальні гарантії забезпечують баланс між публічним інтересом держави у кримінальному переслідуванні та необхідністю поваги до людської гідності й автономії особи. Вони визначають межі допустимого втручання, встановлюють критерії його законності, необхідності та пропорційності, а також формують стандарти належної правової процедури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Маринич О.Ю. Поняття забезпечення прав і законних інтересів людини в досудовому кримінальному провадженні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2024. Т. 35 (74). № 1. С. 171–176. <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/29>
2. Якових Є.В. Конвенційні гарантії захисту права власності у кримінальному провадженні України : дис. ... докт. філософ. Одеса, 2025. 281 с.
3. Цилюрик І.І. Гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2020. 256 с.
4. Щиголь О.В. Гарантії прав потерпілого на досудовому розслідуванні : дис. ... докт. філософ. Київ, 2024. 358 с.
5. Стахура Б.І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 180 с.
6. Давиденко П.О. Механізм забезпечення конституційних прав людини в умовах воєнного стану : дис. ... докт. філософ. Харків, 2023. 233 с.
7. Конституційне право : підручник / Ю.Г. Барабаш та ін. ; за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2021. 528 с.
8. Ламах К.Т. До питання про сутність та правомірність обмеження прав особи під час проведення негласних процесуальних дій. *Юридичний вісник*. 2024. № 2. С. 84–91. <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.11>
9. Разметаєва Ю.С. Доктрина та практика захисту прав людини : навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 364 с.
10. Жаровська І.М., Коваленко А.А. Конституційні права людини: субсидіарність гарантування. *Наше право*. 2021. № 1. С. 19–23. <https://doi.org/10.32782/NP.2021.1.3>
11. Рішення Конституційного Суду України від 10 вересня 2025 р. № 4-р(II)/2025 у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 3 ст. 57 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (щодо оприлюднення актів органів адвокатського самоврядування). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_r_2_2025.pdf
12. Case of Kudla v. Poland (Application № 30210/96) / Judgment European Court of Human Rights, 26 October 2000. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{%22ite mid%22:\[%22001-99268%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{%22ite mid%22:[%22001-99268%22]})
13. Case of Reznik v. Ukraine (Application № 31175/14) / Judgment European Court of Human Rights, 23 January 2025. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{%22ite mid%22:\[%22001-240192%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{%22ite mid%22:[%22001-240192%22]})

14. Зуєв В.В. Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження : монографія. Харків : ТОВ «Оберіг», 2017. 204 с.

Стаття надійшла в редакцію: 02.11.2025

Стаття прийнята: 12.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

УДК 343.98:343.541

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.17>

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ТА СУТНОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

Філашкін Вадим Сергійович,

orcid.org/0009-0006-3920-9268

кандидат юридичних наук

У статті досліджено доктринальні підходи до поняття та сутності криміналістичної характеристики як ключового елемента криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. Обґрунтовано, що якісні зміни криміногенної ситуації та зростання рівня насильницької і організованої злочинності актуалізують потребу в удосконаленні науково-методичних засад досудового розслідування зазначеної категорії правопорушень. Проаналізовано наукові підходи вітчизняних учених-криміналістів до визначення місця, значення та структури криміналістичної характеристики, розкрито її інформаційно-пізнавальну природу та функціональне призначення в механізмі протидії кримінальній протиправності. Доведено, що криміналістична характеристика виконує роль системоутворювального елемента методики, забезпечує інтеграцію теоретичних положень криміналістики із практичними потребами слідчої діяльності, орієнтує процес висунення і перевірки слідчих версій, планування та реалізації процесуальних і тактичних рішень. Особливу увагу приділено проблемі недостатньої узгодженості між елементами традиційних методик розслідування та відсутності належної інтеграції даних криміналістичної характеристики у практичних рекомендаціях. Обґрунтовано доцільність розгляду криміналістичної характеристики злочинів проти волі, честі та гідності особи як багаторівневої інформаційної моделі, що відображає як типові закономірності злочинної діяльності, так і особливості їх прояву в конкретному кримінальному провадженні. Зроблено висновок, що подальший розвиток доктрини криміналістичної характеристики має бути спрямований на підвищення ефективності методик розслідування та забезпечення практичної результативності діяльності органів досудового розслідування.

Ключові слова: криміналістична характеристика, криміналістична методика, досудове розслідування, інформаційно-пізнавальна модель, злочини проти волі, честі та гідності особи, насильницька злочинність, слідчі версії, методика розслідування, криміналістична доктрина.

Filashkin Vadym. Doctrinal approaches to the concept and essence of the forensic characterization of criminal offenses against personal liberty, honor, and dignity

The article examines doctrinal approaches to the concept and essence of forensic characterization as a key element of forensic methodology for the investigation of criminal offenses against personal liberty, honor, and dignity. It is substantiated that qualitative changes in the criminogenic situation and the growth of violent and organized crime necessitate the improvement of scientific and methodological foundations of pre-trial investigation of this category of criminal offenses. The study analyzes scholarly approaches of Ukrainian forensic scientists to determining the place, significance, and structure of forensic characterization, reveals its information-cognitive nature

and functional purpose within the mechanism of counteracting criminal unlawfulness. It is proved that forensic characterization performs a system-forming role within the methodology, ensuring the integration of theoretical provisions of forensic science with the practical needs of investigative activity, guiding the process of formulating and verifying investigative hypotheses, as well as planning and implementing procedural and tactical decisions. Particular attention is paid to the problem of insufficient coherence between the elements of traditional investigation methodologies and the lack of proper integration of forensic characterization data into practical recommendations. The expediency of considering the forensic characterization of crimes against personal liberty, honor, and dignity as a multilevel information model is substantiated; such a model reflects both the typical patterns of criminal activity and the specific features of their manifestation in a particular criminal proceeding. It is concluded that further development of the doctrine of forensic characterization should be aimed at enhancing the effectiveness of investigation methodologies and ensuring the practical efficiency of pre-trial investigation bodies.

Key words: forensic characterization, forensic methodology, pre-trial investigation, information-cognitive model, crimes against personal liberty, honor, and dignity, violent crime, investigative hypotheses, investigation methodology, forensic doctrine.

Постановка проблеми. Стан і умови протидії насильницькій, організованій злочинності пов'язані з якісними змінами криміногенної ситуації у країні, що визначили для криміналістики низку нових завдань. Знання ознак кримінального правопорушення дозволяє обирати оптимальні методи його розслідування. Для цього й слугує криміналістична характеристика, яка посідає центральне місце в інформаційно-пізнавальній моделі криміналістичної методики, виступає її ключовим структурним елементом і концептуальним осердям. Саме вона формує системоутворювальну основу ретроспективного рівня пізнання, забезпечує узагальнення відомостей про типові ознаки, закономірності та зв'язки, притаманні окремому виду кримінальних правопорушень. Завдяки цьому криміналістична характеристика слугує інтелектуальним інструментом реконструкції події кримінального правопорушення, орієнтиром для висунення версій і вибору ефективних засобів і прийомів розслідування, у поєднанні теоретичних положень криміналістики із практичними потребами правозастосовної діяльності.

Саме цей елемент криміналістичної теорії найбільшою мірою зумовлений потребами судово-слідчої практики, адже забезпечує безпосередній зв'язок між теоретичними положеннями та прикладними рекомендаціями щодо розкриття і розслідування кримінальних правопорушень. Криміналістична характеристика виконує роль «містка» між доктриною та практикою, визначає ефективність

реалізації завдань кримінального провадження, сприяє вдосконаленню слідчої тактики й організації розслідування, зокрема у провадженнях про злочини проти волі, честі та гідності особи, що вирізняються підвищеною латентністю, складністю слідових картин і значною залежністю від психологічних, соціальних і службово-корупційних чинників.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед українських учених-криміналістів значний внесок у розвиток вказаної проблематики зробили А.О. Антощук, А. Ф. Волобуєв, О.М. Бандурка, В.А. Журавель, І.І. Когутич, В.Є. Коновалов, В.П. Корж, Є.В. Пряхін, О.В. Пчеліна, М.В. Салтевський, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітько, які розвивали положення про криміналістичну характеристику в контексті сучасних криміналістичних методик розслідування. У їхніх працях розкрито зміст, структуру та прикладне значення криміналістичної характеристики для різних груп кримінальних правопорушень.

Проте наукові напрацювання зазначених учених-криміналістів сформували теоретичну основу розуміння криміналістичної характеристики як ключового елемента криміналістичної методики та створили передумови для її подальшої адаптації до розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи.

Виклад основного матеріалу. Задоволення практичних потреб правоохоронної діяльності традиційно виступає

основною метою криміналістики, що, у свою чергу, зумовлює тенденції її внутрішнього розвитку, уточнює предметну сферу та місце окремих теорій у системі науки. У цьому контексті вагомим значення набувають теорія криміналістичної класифікації, доктрина криміналістичного прогнозування та власне концепція криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, які виступають взаємопов'язаними складниками єдиного методологічного комплексу.

Водночас сучасний стан розвитку доктрини вказує на те, що науково-методичні рекомендації нерідко «відстають» від реальних потреб практики. Це зумовлено як інерційністю теоретичних напрацювань, так і відсутністю належних ґрунтовних досліджень у сфері криміналістичної методики, що спрямовані на вироблення універсальних, інтегративних моделей розслідування. Часто криміналістичний аналіз кримінальних правопорушень, який раніше виконував прикладну функцію, зводиться до безсистемного узагальнення кримінально-правових, кримінологічних і процесуальних ознак окремих діянь без належної синтетичної інтеграції у формі цілісної криміналістичної характеристики.

З огляду на це доктринальні підходи до поняття та сутності криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи мають бути спрямовані на її осмислення як системного наукового інструменту, здатного відобразити не лише статику кримінально-правових ознак злочину, а й динаміку його відображення в доказовій інформації, типових слідчих ситуаціях і тактичних рішеннях, що забезпечить підвищення ефективності розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Незважаючи на те, що традиційна структура криміналістичної методики має значну апробацію в науковій і слідчій практиці, вона не завжди відповідає сучасним вимогам ефективності, оскільки між її структурними елементами часто відсутній необхідний методологічний і функціональний зв'язок. Зокрема, інформація, що міститься у криміналістичній характеристиці конкретного виду правопорушення, здебільшого не інтегрується системно в розділи, присвячені організації

розслідування: типові версії, розроблені у практичних рекомендаціях, часто не підкріплюються конкретними даними зі слідчої картини, обстановки чи способів учинення, або ж навпаки – елементи характеристики наводяться без вказівки на їх тактичне застосування під час планування слідчих (розшукових) дій.

Така дисгармонія знижує прагматичну цінність методики й ускладнює її впровадження в реальну слідчу діяльність.

Отже, удосконалення криміналістичної методики як системи знань і як окремого розділу науки має здійснюватися через систематичне узагальнення емпіричного матеріалу та філософське осмислення виявлених закономірностей – як злочинної діяльності, так і механізмів протидії їй. Це передбачає: (1) розроблення та оновлення видових методик на підставі інтегрованих теоретичних концепцій (передусім концепції криміналістичної характеристики); (2) уніфікацію підходів до структурування методики та чіткого визначення змісту її елементів; (3) формування методико-криміналістичних положень у прикладній, практично орієнтованій формі, доступній для слідчих і оперативних працівників. Особливу практичну вагу мають систематизовані знання про способи підготовки, учинення та приховування злочинів; про умови й обстановку їх скоєння; про психологічні та поведінкові характеристики суб'єктів; а також про взаємозв'язок конкретного правопорушення з іншими кримінальними та криміногенними проявами (зокрема, такими, що не завжди караються кримінальною відповідальністю). Тільки за умови такої інтеграції методика набуде реальної дієвості й забезпечить послідовне, науково обґрунтоване планування та виконання слідчих і негласних оперативних заходів [1, с. 112].

Погляди на сутність, місце та значення криміналістичної характеристики у криміналістичній літературі висловлювались прямо протилежні: від відведення їй ролі загальної криміналістичної теорії, криміналістичного вчення і на цій підставі віднесення її до методологічних основ криміналістики до повного заперечення необхідності й доцільності розгляду цієї категорії як «криміналістичного пере-

житку» [2, с. 126]. Як зазначає А.Ф. Волобуєв, тому криміналістичну характеристику почали використовувати як перший елемент кожної окремої методики розслідування, як її інформаційну основу. До того часу – приблизно до 70-х рр. ХХ ст. – цю функцію виконував перелік обставин, що підлягали доказуванню у справах про злочини визначеного виду [3, с. 46].

Дискусії щодо поняття, змісту та місця криміналістичної характеристики в системі криміналістики залишаються одними з найбільш актуальних і нині, що свідчить про складність та багатовимірність цієї категорії. У науковій літературі відсутня єдність у її тлумаченні. Так, В.А. Журавель розглядає її як модель типових ознак окремого виду (групи) злочинів, систему узагальнених відомостей про криміналістично значущі елементи злочинної діяльності [4, с. 74]; А.Ф. Волобуєв – як систему наукових положень окремої методики, що відображають елементи механізму злочину й описують типові властивості злочинної події [3, с. 53]; В.Ю. Шепітько – як вихідний елемент у структурі окремих методик, ідеальну модель криміналістично значущих елементів і закономірностей учинення злочину, яка слугує для побудови та перевірки версій у процесі розслідування [2, с. 182]; М.І. Скригонюк – як комплекс наукових положень, методів і прийомів, спрямованих на ефективне розкриття та розслідування злочинів, з урахуванням їхніх кримінально-правових ознак, процесуальних, організаційно-управлінських і психологічних особливостей [5, с. 52].

У контексті предмета нашого дослідження важливим є підхід В.В. Лисенка, який акцентує, що криміналістична характеристика має прогностичне значення, оскільки визначає найбільш ефективні засоби виявлення та розслідування злочинів, виступає центральним структурним елементом криміналістичної методики, довкола якого інтегруються інші елементи [6, с. 321].

Тут варто згадати позицію А.О. Антощука, який зазначає, що структура криміналістичної методики розслідування складається з таких взаємопов'язаних частин, як: криміналістична характеристика; типовий перелік обставин, що підлягає

встановленню під час розслідування; типовий алгоритм слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), процесуальних дій та інших заходів на кожному етапі розслідування з урахуванням типових слідчих ситуацій; особливості використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях; профілактична діяльність слідчого; взаємодія слідчого у кримінальних провадженнях даної категорії [7, с. 11].

Таке положення підкреслює її функціональну природу як інформаційно-пізнавальної моделі, що формується шляхом узагальнення типових даних про злочини, водночас має прикладне спрямування – орієнтує практику на побудову оптимальних алгоритмів діяльності у слідчих ситуаціях. Отже, криміналістична характеристика виступає своєрідним «містком» між теоретичним узагальненням і практичними завданнями розслідування, а її значення для методики розслідування злочинів проти волі, честі та гідності особи виявляється в можливості системного врахування закономірностей механізму злочинної діяльності, способів її реалізації та типових слідчих картин під час організації досудового розслідування.

М.В. Салтевський у своїх працях є прихильником інформаційного підходу в конструюванні визначення криміналістичної характеристики. На його думку, криміналістична характеристика – це інформаційна модель, що являє собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів, а також видова модель, яка дозволяє прогнозувати, будувати найбільш обґрунтовані версії щодо обставин конкретної події (особи, способу вчинення злочину, засобів злочину й іншого) [8, с. 148–151]. В.Д. Берназ визначає дану категорію як основу на державних статистичних даних науково обґрунтовану систему узагальненої інформації та їх джерел про обставини, які були доказані, та інші, які мали значення для відвернення, виявлення, розкриття, розслідування та судового розгляду [9, с. 17]. А от В.С. Кузьмічов стверджує, що криміналістична характеристика – це своєрідна інформаційна модель, що являє

собою якісно-кількісний опис типових ознак конкретного виду (групи) кримінальних правопорушень. Науковець наголошував, що особливе значення криміналістична характеристика кримінальних правопорушень набуває на початковому етапі досудового розслідування для визначення основних його напрямів і висунення обґрунтованих слідчих версій. На окремих етапах розслідування виявляються лише окремі елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, а повна їх сукупність встановлюється під кінець розслідування [10, с. 252].

Незважаючи на відсутність єдності в наукових поглядах щодо поняття, значення і місця криміналістичної характеристики в системі криміналістики, простежується спільна мета вчених – сформулювати об'єктивне уявлення про кримінальне правопорушення та виокремити його типові риси, що мають принципове значення для побудови методики розслідування. Більшість авторів сходяться на тому, що криміналістична характеристика охоплює: а) сукупність даних і відомостей про кримінальні правопорушення та пов'язані з ними явища; б) систему ознак, властивостей, слідів і закономірних взаємозв'язків; в) інформацію, що має криміналістичне значення; г) водночас характеристику конкретного, реального кримінального правопорушення та наукову абстракцію двох рівнів, яка відображає типові ознаки окремих категорій (видів, груп) і злочинів загалом; ґ) важливий структурний елемент окремої криміналістичної методики.

Практика досудового розслідування підтверджує, що слідчий, дізнавач або детектив постійно звертається до окремих елементів криміналістичної характеристики як до орієнтира: під час формування та перевірки слідчих версій, планування тактичних комбінацій, визначення запитань експертів чи взаємодії з фахівцями в суміжних галузях знань. У кожному випадку значення мають як кількісні, так і якісні характеристики цих елементів.

Отже, криміналістична характеристика виконує роль своєрідного «трафарету» для органів досудового розслідування. Накладаючись на вихідні дані про подію,

вона дозволяє: а) встановити наявність ознак кримінального правопорушення; б) прогнозувати його сутність та супровідні обставини; в) припускати зміст і форми прояву слідів, що мають залишитися внаслідок злочину; г) оцінювати повноту та достовірність доказової інформації; ґ) планувати й здійснювати пошукові та процесуальні заходи, спрямовані на виявлення, фіксацію і закріплення доказів.

Отже, криміналістична характеристика злочинів проти волі, честі та гідності особи є не лише інструментом опису типових закономірностей злочинної діяльності, а й універсальним засобом організації слідчої діяльності, що забезпечує її системність, обґрунтованість і ефективність.

На сучасному етапі розвитку криміналістичної науки сформувалася позиція про багаторівневу природу криміналістичної характеристики, що дозволяє розглядати її у трьох вимірах: 1) як загальну криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень; 2) як характеристику окремого виду чи групи кримінальних правопорушень; 3) як індивідуальну криміналістичну характеристику конкретного кримінального правопорушення.

Загальна криміналістична характеристика є найвищим рівнем абстракції, який виконує методологічну функцію. Вона не лише відображає найбільш узагальнені ознаки кримінальних правопорушень як соціально-правового явища, а й виступає підґрунтям для розроблення окремих методик, спрямованих на практичні завдання досудового розслідування. На цьому рівні формується концептуальна основа для використання емпіричного матеріалу, даних кримінальної статистики, результатів експертних досліджень і судової практики.

Криміналістична характеристика окремих видів чи груп кримінальних правопорушень (зокрема, злочинів проти волі, честі та гідності особи) становить проміжний рівень, що має менший ступінь абстракції і орієнтується на практичні потреби органів досудового розслідування. Тут у центрі уваги – закономірності способів учинення, типові

механізми підготовки, реалізації та приховування кримінальних правопорушень, обстановка їх скоєння, коло потенційних суб'єктів, а також типові слідові картини. Цей рівень дає змогу створювати інформаційно-пізнавальні моделі, які є базовим орієнтиром у слідчій діяльності.

Криміналістична характеристика конкретного кримінального правопорушення формується безпосередньо у процесі досудового розслідування. Вона завжди має унікальний характер, проте водночас співвідноситься з видовою характеристикою, що забезпечує можливість прогнозування подальшого розвитку події та визначення найбільш ефективних шляхів доказування.

Висновки. Узагальнення наведених підходів дозволяє зробити висновок, що криміналістична характеристика – це інформаційно-пізнавальна модель, яка поєднує дані про спосіб, обстановку, предмет посягання, особи злочинця і потерпілого, особливості слідової картини та взаємозв'язок цих елементів. Її

призначення полягає в тому, щоб слугувати своєрідним алгоритмом для побудови й перевірки слідчих версій, планування досудового розслідування та організації процесуальних і тактичних дій.

У контексті кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи криміналістична характеристика має особливе значення. Її системне дослідження з урахуванням актуальної практики дозволяє: визначити типові закономірності злочинних посягань (наприклад, викрадення людини в поєднанні з під робкою документів чи насильницькі зникнення, що супроводжуються корупційними проявами); виявити особливості обстановки, способів і наслідків таких кримінальних правопорушень; виокремити криміналістичні характеристики особи злочинця та потерпілого; забезпечити формування комплексної методики їх розслідування, що інтегрує елементи криміналістичної техніки, тактики й організаційно-управлінських заходів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Трач С.С. Основи формування методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Юридична наука*. 2019. Т. 2. № 8. С. 111–115.
2. Настільна книга слідчого : науково-практичне видання для слідчих і дізнавачів / М.І. Панов та ін. Київ : Ін Юре, 2003. 728 с.
3. Волобуєв А.Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Р.А. Козлов, 2019. 122 с.
4. Журавель В.А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.
5. Скригонюк М.І. Криміналістика : підручник. Київ : Атіка, 2005. с. 252.
6. Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції: теорія та практика : монографія. Київ : Логос, 2004. 324 с.
7. Антощук А.О. Структура криміналістичної методики розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2025. Т. 4. № 87. С. 11–16. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.1>
8. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2008. 588 с.
9. Берназ В.Д. Криміналістична характеристика як наукова категорія. *Південно-український правничий часопис*. 2006. № 1. С. 16–18.
10. Кузьмічов В.С., Прокопенко Г.І. Криміналістика : навчальний посібник. Київ : Юрінком-Інтер, 2001. 368 с.

Стаття надійшла в редакцію: 09.11.2025

Стаття прийнята: 11.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СТАДІЇ ЕКСПЕРТНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ПІД ЧАС ПОРТРЕТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Чашницька Тетяна Григорівна,

orcid.org/ 0000-0001-9092-508X

доктор філософії у галузі право,

головний спеціаліст ВКР,

Департаменту з питань громадянства, паспортизації та реєстрації

Державної міграційної служби України

Мета статті полягає в дослідженні проблематики ідентифікації особи за ознаками зовнішності, зокрема використання методу експертного експерименту під час дослідження. Актуальність теми зумовлена тим, що проблема дослідження зображень особи за ознаками зовнішності є однією з найбільш складних, що зумовлено впливом деяких негативних факторів на зовнішність особи та на якість зображення особи, зокрема у відеозаписі.

Для досягнення поставленої мети використано загальнонаукові та спеціальні методи, які є засобами наукового пошуку. Зокрема, метод системного аналізу, а також системно-структурний, формально-логічний і статистичний надали можливість окреслити напрями становлення та розвитку ідентифікації особи, зокрема за матеріалами відеозапису, розкрити сутність її завдань та особливості проведення експертного експерименту.

Розроблено алгоритм експертного експерименту під час проведення ідентифікації особи, який сприяє результативності проведеного дослідження. Висвітлено основні переваги методу експертного експерименту під час проведення портретних експертиз, який дає змогу здійснювати більш ретельний аналіз результатів дослідження для формулювання достовірного висновку.

Аргументовано вибір методів, опрацьовано алгоритми їх використання під час проведення експертного експерименту, визначено етапи та завдання кожного етапу експерименту під час виконання портретних досліджень. Надано пропозиції щодо особливостей проведення експертного експерименту під час ідентифікації особи за ознаками зовнішності. Нині назріла нагальна потреба в оновленні методичних підходів до проведення експертного дослідження з метою підвищення надійності результатів досліджень. Щодо цього одразу варто наголосити на важливості розроблення сучасного методичного забезпечення.

Ключові слова: *судова експертиза, ідентифікація особи, матеріали відеозапису, експертний експеримент, моделювання, спостереження.*

Chashnytska Tetiana. General theoretical problems and practical aspects of the expert experiment stage during personal identification by characteristics of external identity

The purpose of the article is to study the problems of identifying a person based on appearance, in particular, the use of the expert experiment method during the research. The topicality of the topic is due to the fact that the problem of researching images of a person based on appearance is one of the most difficult, which is due to the influence of certain negative factors on the appearance of a person and on the quality of the image of a person, in particular, in a video recording.

To achieve the goal, general scientific and special methods, which are means of scientific research, were used. In particular, the method of system analysis, as well as system-structural, formal-logical, and statistical, provided an opportunity to outline the directions of the formation and development of the identification of a person, in particular, recorded in the materials of the video recording, to reveal the essence of its tasks and the peculiarities of conducting an expert experiment.

An expert experiment algorithm was developed during the identification of a person, which contributes to the effectiveness of the conducted research. The main advantages of the expert

experiment method during portrait examinations are highlighted, which enables a more thorough analysis of research results to formulate a reliable conclusion.

The choice of methods is argued, the algorithms of their use during the expert experiment are worked out, the stages and tasks of each stage of the experiment during portrait research are defined. Suggestions are provided regarding the specifics of conducting an expert experiment during the identification of a person based on appearance. Today, there is an urgent need to update methodological approaches to conducting expert research in order to increase the reliability of research results. In this regard, it is necessary to immediately emphasize the importance of developing modern methodological support.

Key words: *forensic examination, identification of person, video recording materials, expert experiment, modeling, observation.*

Встановлення особи правопорушника є одним із найважливіших завдань у процесі розслідування кримінальних правопорушень. Аналіз практики виконання портретних експертиз свідчить, що зображень особи, зафіксованих у матеріалах відеозапису, останнім часом дедалі більше, відеозаписи надходять з різних джерел (камери відеоспостереження, відеореєстратори, відеокамери банкоматів, відеозаписи з інтернету, відеозаписи, отримані в результаті оперативно-розшукових заходів тощо).

Судова портретна експертиза вирішує питання ідентифікації (ототожнення) особи за матеріальними зображеннями – фотокартками та матеріалами відеозапису. Натепер зображення особи в матеріалах відеозапису є одними з найбільш розповсюджуваних об'єктів портретної експертизи.

Також варто зазначити, у результаті інформатизації суспільства спостерігається активне використання цифрової техніки й інформації в цифровому вигляді, унаслідок чого коло питань і завдань, що вирішуються експертами, постійно розширюється. Ефективність розкриття та розслідування злочинів багато в чому залежить від використання у кримінальному судочинстві спеціальних знань.

Слушно зазначає А.В. Коршун, що «оновлення форм та методів протиправної діяльності певних осіб вимагають від правоохоронних органів постійного вдосконалення знань щодо виявлення порушень та аналізу інформації, а також визначення можливостей її дослідження за допомогою спеціальних знань» [1, с. 162].

Напрямок встановлення та ототожнення особи засобами криміналістики

започаткували Альфонс Бертільйон, Ганс Гросс, Чезаре Ломброзо. Також окремі питання досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці: Р.С. Белкін, М.Я. Сегай, М.В. Терзієв, В.К. Лисиченко, Н.І. Клименко, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, К.В. Калюга, І.В. Пиріг, В.Г. Гончаренко, В.А. Журавель, М.В. Салтевський, Т.В. Волощук, А.М. Зінін, Є.Д. Лук'янчиков, В.П. Бахін, В.Г. Булгаков, А.Ф. Волобуєв, І.В. Гора, А.В. Іщенко, І.І. Когутич, В.Ю. Шепітько й інші.

У своїх працях вчені розглядали такі питання, як теорія і практика встановлення та ототожнення особи злочинця засобами криміналістики (Калиша, 2017), експертизи в судовій практиці (Honcharenko, 2010), криміналістична фотографія, відеозапис у правоохоронній діяльності (Saltevskyi, 2005), теоретичні основи експертної діяльності (Pyrih, 2011), портретна криміналістична експертиза за фотокартками (Snetkov, 1993) тощо. Проте варто констатувати, що ґрунтовних теоретичних і практичних досліджень, пов'язаних із проведенням експертного експерименту під час виконання портретної експертизи, зокрема за зображеннями особи, зафіксованої в матеріалах відеозапису, нині бракує.

У результаті експерименту отримують сукупність результатів, які допускають їх сумісну обробку та зіставлення. Експеримент відрізняється від спостереження активною взаємодією з досліджуваним об'єктом. Зазвичай експеримент проводиться в рамках наукового дослідження і слугує для перевірки гіпотези, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між явищами, впливу умов відеознімання на зображення особи. Експеримент – це науковий метод дослідження, який повто-

рюється в чітко визначених умовах необмежену кількість разів. Експеримент (англ. *experiment*) – сукупність дослідів, об'єднаних однією системою їх постановки, взаємозв'язком результатів і способом їх обробки. Унаслідок експерименту отримують сукупність результатів, які допускають їх сумісну обробку й зіставлення [2].

Мета дослідження полягає в окресленні діяльності судового експерта, з огляду на практику розслідування кримінальних правопорушень в Україні та деяких країнах світу, теоретичних і практичних проблемних питань, пов'язаних із дослідженням зображення особи, зафіксованої в матеріалах відеозапису, зокрема необхідності проведення стадії експертного експерименту та визначення алгоритму проведення експертного експерименту під час портретних досліджень.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

– виокремити основні завдання стадії експертного експерименту під час ідентифікаційного дослідження особи за відеоматеріалами;

– класифікувати негативні чинники, що можуть впливати на якість відеозапису та достовірність результатів порівняльного дослідження;

– з огляду на зарубіжний досвід і зважаючи на потреби практики, надати пропозиції щодо алгоритму проведення стадії експертного експерименту (зокрема, за матеріалами відеозапис) з використанням комплексу ознак зовнішності особи.

У «Тлумачному словнику» зазначено, що «експеримент» – один з основних методів наукового дослідження, в якому вивчення явищ відбувається за допомогою доцільно вибраних або штучно створених умов [3, с. 257], відтворює явище для вивчення його ознак за певних умов.

Експеримент відрізняється від спостереження взаємодією з досліджуваним об'єктом. Зазвичай експеримент проводиться в рамках наукового дослідження і слугує для перевірки гіпотези, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між явищами.

Т.В. Волощук [4, с. 34] слушно зазначає, що моделювання полягає в заміні реального об'єкта пізнання моделлю,

яку досліджують, а одержані результати інтерпретують (переносять) на реальний об'єкт вивчення.

Окрім того, під час експертного експерименту у процесі портретної експертизи потрібно дотримуватися меж компетенції судового експерта. Згідно із ч. 4 ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), експерт не має права із власної ініціативи збирати матеріали для проведення експертизи.

Варто зазначити наявність факторів, які погіршують якість відеозаписів (малий масштаб зображення, брак освітлення, наявність перспективних викривлень, зумовлених положенням відеокамери тощо), що можуть ускладнювати дослідження, впливати на достовірність результатів проведення порівняльного дослідження.

Отже, необхідність у проведенні експертного експерименту насамперед зумовлена необхідністю підготовки порівняльних зразків, які відповідають умовам фіксування зображення особи у відеозаписах або на фотокартках, що надійшли для дослідження.

Залучення методу моделювання також буде доцільно під час здійснення експертного експерименту (наприклад: відеозапису особи, що підозрюється, з дотриманням аналогічних умов – саме тією відеокамерою, за аналогічних умов освітлення).

В основі експерименту завжди лежить мета, яка формується з поставлених перед експертом завдань, і версії, що висувається експертом, перевірці якої, зрештою, і підпорядкований експеримент. Окрім цієї загальної мети, є низка цілей:

1) встановлення конкретного факту та причинного зв'язку між фактами, явищами, що могли впливати на зображення особи;

2) з'ясування механізму утворення та встановлення механізму події;

3) отримання зразків для порівняльного дослідження, з дотриманням умов події (з використанням методу експертного експерименту);

4) вивчення властивостей самого об'єкта (ознак зовнішності особи);

5) встановлення особливих ознак (властивостей), притаманних досліджу-

ваному об'єкту, що підлягають вивченню під час експертизи;

б) встановлення можливості (або неможливості) відображення ознак зовнішності в конкретних умовах, зокрема й технічного характеру (наприклад: з дотриманням умов освітлення, запис особи на зазначену відеокамеру за аналогічних умов).

Вказаний алгоритм дій пропонується для виконання портретної експертизи зображень осіб, зафіксованих у матеріалах відеозапису.

Експертна практика свідчить про те, що регламентування проведення експерименту, як і експертного дослідження загалом, найчастіше зводиться до ситуаційних умов (залежно від умов, за яких об'єкт був зафіксований на відеозаписі).

Зазвичай виділяють три основні етапи експерименту: підготовчий, етап виконання (безпосередньо експеримент) і етап оцінювання результатів експерименту.

Виділяють такі етапи (стадії) експерименту:

- підготовчу стадію, що забезпечує організаційні аспекти дій;

- стадію чіткого визначення умов дослідження;

- стадію детального дослідження, збирання інформації для побудови інформаційної моделі об'єкта дослідження (вивчення загальних і окремих ознак об'єкта);

- заключну стадію, що забезпечує ухвалення підсумкового рішення, досягнення кінцевих цілей діяльності.

На практиці ж забезпечити організаційно-управлінські аспекти, що включають: здатність дослідника до аналізу, синтезу, правильного вибору та використання методів дослідження, до планування та проведення необхідних експериментів з метою отримання результатів і вміння інтерпретувати їх, можна лише після отримання відповідної інформації, побудови на її основі експертної версії та планування проведення експертного експерименту, що передбачає планування організаційно-технічних заходів.

З урахуванням викладеного, на початковому, підготовчому етапі, як і в будь-яких видах експертного експерименту

й у вирішенні завдань усіх рівнів і видів експертиз, вважаємо за необхідне здійснити аналіз наявної в розпорядженні експерта вихідної інформації про об'єкти дослідження (ознаки зовнішності, можливий вплив зовнішніх факторів тощо), визначити й чітко сформулювати цілі та завдання, що є основою будь-якого експерименту, експертного також, оскільки вони впливають на вибір напряму, засобів і методів для досягнення кінцевого результату дослідження та вирішення поставлених завдань; побудувати експертні версії (гіпотези) про можливі шляхи вирішення завдань експертного експерименту згідно з його метою, та визначити їхні наслідки. На основі висунутих версій експерт також може визначити необхідні для встановлення передбачуваних наслідків методи та засоби дослідження, визначити фактори (основні та другорядні характеристики), які впливають на точність і послідовність одержаних результатів експерименту, усунути випадкові фактори, що можуть впливати на формулювання висновку.

На основі висунутих версій спланувати програму проведення експериментальних дій з обов'язковим урахуванням умов їх проведення та вибором оптимальної послідовності дій експериментатора (експерта). Варто враховувати, що умови, порядок, способи та технічні засоби забезпечення проведення експерименту, фіксації його процесу та результатів, а також умови, що гарантують безпеку експерта й оточення у процесі постановки дослідів, визначаються залежно від поставлених перед експертом завдань, «чим більше факторів буде включено в апріорний розгляд, тим менша ймовірність необґрунтованої дискримінації будь-якої значущої змінної».

Отже, необхідно враховувати основні умови проведення експертного експерименту: відповідність умовам відтворюваного факту; неодноразовість проведення експериментальних дій; «безпосереднє спостереження за варіаціями відтворення, облік змінності характеру експериментальних зображень під впливом тих чи інших факторів».

На наш погляд, цей список можна доповнити такою умовою, як вибір спо-

собів контролю за проведенням експерименту загалом і за незалежними змінними зокрема.

Наступний етап (стадія) – безпосереднє проведення експерименту – передбачає, згідно з раніше розробленим експертом планом, послідовне експериментування за різних умов, зі створенням (за необхідності) моделі, з якою проводяться всі експериментальні дії. На цьому етапі здійснюються вибір і обґрунтування методів наукового дослідження та контролю якості виконання дослідження, обробки й аналізу отриманих експериментальних даних, фіксація отриманих результатів. З метою підтвердження чи спростування отриманих результатів усі дослідні дії можуть бути повторені експертом у змінених умовах.

Третій, заключний етап – оцінювання результатів проведеного експерименту та формулювання висновків. На цьому етапі експерт, на основі законів і категорій логіки береться до узагальнення, кількісного та якісного аналізу й обробки отриманих в експерименті даних, виявлення закономірностей формування проміжних і остаточних результатів, а також визначення достовірності виявлених причинно-наслідкових зв'язків, що отримані під час експерименту.

Аналіз і оцінювання отриманих результатів дозволяють зробити висновки про те, чи досягнута мета дослідження, чи підтвердилася експертна гіпотеза. Це один з найважливіших і найскладніших етапів експертного експерименту, оскільки за допомогою оцінювання та зіставлення отриманих результатів експерименту з висунутою ним версією (версіями) експерт виявляє можливі помилки й ухвалює рішення про їх усунення, або про проведення додаткових експериментів. На наш погляд, загальний алгоритм проведення експертного експерименту має складатися із зазначених етапів.

Науковці зазначають, що постійно здійснюються дослідження щодо підви-

щення надійності результатів ідентифікації зовнішності осіб [8–10]. Поширення останніми роками систем автоматичного розпізнавання облич людей сприяє підвищенню надійності результатів портретних експертиз [5].

Наукова новизна цієї статті полягає в аналізі теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із формуванням алгоритму проведення експертного експерименту під час ідентифікації особи, зокрема за відеозаписом.

Було виокремлено основні завдання етапу експертного експерименту під час приведення портретного дослідження. Окреслено етапи проведення експертного експерименту, визначені завдання кожного етапу. Узагальнено зарубіжний досвід щодо підвищення результатів надійності портретних експертиз. Надано пропозиції щодо алгоритму проведення експертного експерименту під час портретних експертизи за матеріалами відеозапису.

Розглянуто теоретичні і практичні проблемні питання, пов'язані з ідентифікацією особи за матеріалами відеозапису, зокрема використання методу експертного експерименту. Окреслено положення, відповідно до яких необхідно застосовувати метод експертного експерименту під час портретної експертизи зображення особи, зафіксованої в матеріалах відеозапису, що пов'язано з формуванням нового інструментарію у протидії злочинності.

Виокремлено основні завдання кожного етапу експертного експерименту під час проведення портретної експертизи. Зважаючи на потреби практики, надано пропозиції щодо розроблення алгоритму дій на стадії експертного експерименту під час виконання портретної експертизи. Застосування викладених положень під час портретного експертного дослідження має сприяти належному рівню судово-експертного забезпечення кримінальних проваджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коршун А.В. Використання спеціальних знань під час ідентифікації особи за ознаками зовнішності в період воєнного стану. *Нове українське право*. 2024. Вип. 4. С. 161–166. <https://doi.org/10.51989/nul.2024.4.21>

2. Експеримент. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia-on-ipfs.org/wiki/Експеримент> (дата звернення: 10.11.2025)
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. Т.В. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
4. Волощук Т.В. Поняття та класифікація методів у криміналістиці та портретній експертизі. *Адвокат*. 2009. № 11. С. 33–36.
5. White D., Phillips P.J., Hahn C.A., Hill M., O'Toole A.J. Perceptual expertise in forensic facial image comparison. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*. 2015. <https://doi.org/10.1098/rspb.2015.1292>
6. Пиріг І.В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монографія. Дніпро : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2011. 312 с.
7. Поліщук В.А. Особливості експертного експерименту під час проведення судових комп'ютерно-технічних експертиз. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2 (30). С. 116–123. <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-116>
8. Jain A.K., Klare B., Park U. Face matching and retrieval in forensics applications. *IEEE MultiMedia*. 2012. Vol. 19. P. 20–28. <https://doi.org/10.1109/MMUL.2012.4>
9. Dessimoz D., Champod C. Linkages between biometrics and forensic science. *Handbook of Biometrics* / eds. A.K. Jain, P. Flynn, A.A. Ross. New York : Springer, 2008. P. 425–459.
10. Davis J.P., Valentine T. Matching video images with the defendant in the dock. *Applied Cognitive Psychology*. 2008. <https://doi.org/10.1002/acp.1490>
11. Phillips P. J., O'Toole A. J. Comparison of human and computer performance across face recognition experiments. *Image and Vision Computing*. 2014. Vol. 32. P. 74–85. <https://doi.org/10.1016/j.imavis.2013.12.002>

Стаття надійшла в редакцію: 11.11.2025

Стаття прийнята: 05.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

Трибуна Молодого Вченого

УДК [347:366-058]:004

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.19>

Цивільно-правовий статус споживача цифрових послуг

Валько Леся Андріївна,

orcid.org/0009-0002-0027-2869

аспірантка кафедри цивільного права та процесу

Львівського національного університету імені Івана Франка

Стрімка цифровізація суспільних відносин зумовила появу нових моделей економічної взаємодії, у межах яких усе більша частина цивільного обороту є пов'язаною з постачанням цифрового контенту та цифрових послуг.

У національній правовій доктрині питання визначення цивільно-правового статусу споживача цифрових послуг досі не було дослідженим. Це зумовлює необхідність системного вивчення категоріального апарату, структури й елементів такого статусу, а також визначення його місця в системі цивільного права України з урахуванням європейських стандартів. Це дозволяє заповнити наявну наукову прогалину й адаптувати підходи цивільного права до реалій цифрової економіки.

Проаналізовано доктринальні підходи до поняття «цивільно-правовий статус споживача». Запропоновано розгляд правового статусу споживача цифрових послуг як спеціального комплексного цивільно-правового статусу, що формується на основі загальної правосуб'єктності фізичної особи та конкретизується спеціальними нормами законодавства. Обґрунтовано, що ухвалення спеціального законодавства у сфері цифрового контенту забезпечило системну деталізацію прав і обов'язків споживача та запровадило нові механізми захисту його прав у цифровому середовищі.

Зазначено ухвалення оновленого Закону України «Про захист прав споживачів» № 3153-ІХ від 10 червня 2023 року, який розширює дефініцію споживача (зокрема, осіб, чиє споживання не пов'язане також з незалежною професійною діяльністю чи виконанням службових обов'язків), актуалізує права споживачів. Окремо акцентовано увагу на ухваленні спеціального Закону України «Про цифровий контент та цифрові послуги» № 3321-ІХ від 10 серпня 2023 року (набрав чинності в березні 2024 року), що імплементує положення Директиви (ЄС) 2019/770. У статті приділено увагу й відповідності національних підходів до визначення поняття «споживач» європейським стандартам.

Ключові слова: цивільно-правовий статус, правовий статус споживача, споживач цифрових послуг, цифровий контент, цифрові послуги, захист прав споживачі, гармонізація законодавства України та ЄС, Директива (ЄС) 2019/770, практика Суду ЄС.

Valko Lesia. The civil-law status of the consumer of digital services

The rapid digitalization of social relations has led to the emergence of new models of economic interaction, within which an increasingly significant share of private-law transactions is associated with the supply of digital content and digital services.

In national legal doctrine, the issue of defining the civil-law status of the consumer of digital services has not yet been the subject of comprehensive scholarly analysis. This gives rise to the need for a systematic examination of the conceptual framework, structure, and elements of such status, as well as for determining its place within the system of civil law of Ukraine, considering European standards. This approach makes it possible to fill the existing scholarly gap and to adapt civil-law approaches to the realities of the digital economy.

The article analyses doctrinal approaches to the concept of the "civil-law status of the consumer". It proposes to regard the legal status of the consumer of digital services as a special comprehensive civil-law status formed on the basis of the general legal capacity of a natural person and specified by special legislative provisions. It is substantiated that the adoption of specialised legislation in the field of digital content has ensured a systematic detailing of consumers' rights and obligations and has introduced new mechanisms for the protection of consumer rights in the digital environment.

Attention is drawn to the adoption of the updated Law of Ukraine "On Consumer Protection" № 3153-IX of 10 June 2023, which expands the definition of a consumer (including persons whose consumption is not related to independent professional activity or the performance of official duties) and updates the catalogue of consumer rights. Particular emphasis is placed on the adoption of the special Law of Ukraine "On Digital Content and Digital Services" № 3321-IX of 10 August 2023 (entering into force in March 2024), which implements the provisions of Directive (EU) 2019/770. The article also addresses the conformity of national approaches to defining the concept of "consumer" with European standards.

Key words: *civil-law status, legal status of consumer, consumer of digital services, digital content, digital services, consumer protection, harmonisation of Ukrainian and EU legislation, Directive (EU) 2019/770, case law of Court of Justice of European Union.*

Стан опрацювання проблематики.

У контексті комплексного наукового опрацювання проблематики правового статусу споживачів варто виокремити праці таких українських учених: І. Банасевич, Ю. Білоусова, О. Старицької, О. Черняк, Г. Яновицької.

Окремі питання щодо дослідження прав споживачів у цифровому середовищі й імплементації законодавства у сфері цифрових послуг висвітлено у працях О. Головки-Гавришевої, М. Гудими-Підвербецької, Г. Капліної, О. Мезеря, Р. Пожоджука, Г. Яновицької.

Виклад основного матеріалу.

Існують різні доктринальні підходи до визначення змісту поняття «цивільно-правовий статус». Згідно з одним із підходів це поняття фактично ототожнюється із цивільною правосуб'єктністю фізичної особи – її здатністю бути суб'єктом цивільних правовідносин. Так, у цивілістичній науці зазначається, що цивільно-правовий статус (цивільна правосуб'єктність) фізичної особи визначається її здатністю мати цивільні права й обов'язки (правоздатністю) і своїми діями набувати та здійснювати їх (дієздатністю) [1, ст. 54].

Цивільно-правовий статус є галузевою категорією та вказує положення суб'єктів цивільного обороту, тобто майнових і пов'язаних з ними немайнових відносин. Він характеризує суб'єкта загалом і вказує на його місце в цивільному обороті [2, с. 281].

У теорії права термін «правовий статус» є широким, охоплює комплекс прав, обов'язків і свобод особи, установлених законодавством. На рівні ж галузі цивільного права він застосовується для визначення спеціального набору правомочностей і юридичних характеристик, притаманних саме суб'єкту приватно-правових відносин. Насамперед потрібно зазначити, що термін правового статусу застосовується досить широко, не має однозначного застосування в юридичній літературі, законотворчій і правозастосовчій практиці, тому трактується по-різному [3, с. 20].

В «Англо-українському словнику юридичних термінів» дане поняття тлумачиться так: англ. "status" – статус, цивільний стан [4, с. 209].

Згідно із тлумаченням у «Великій українській юридичній енциклопедії», під правовим статусом треба розуміти сукупність суб'єктивних прав, юридичних обов'язків і законних інтересів суб'єктів права [5, с. 535].

Положення споживача як основного учасника правовідносин, що складаються на ринку товарів і послуг, зазвичай у наукових дослідженнях характеризується через поняття «правовий статус», що вказує на місце, значення суб'єкта в суспільстві, його можливості, принципи взаємин з іншими суб'єктами та державою. Дуже часто поняття «правовий статус» розглядають через загальний правовий статус, спеціальний пра-

вовий статус та індивідуальний правовий статус, а також конституційний і галузеві статуси [6, ст. 135].

На думку Г. Яновицької, під правовим статусом споживача треба розуміти систему правомочностей, що надана споживачеві правом. Правовий статус споживача є комплексним інститутом, який охоплює норми, що врегульовують відносини у сфері здійснення і захисту прав споживачів [6, ст. 3].

Загальний правовий статус залишається основою, необхідною передумовою спеціального правового статусу, що конкретизує положення окремої групи суб'єктів, тим самим коректує загальний правовий статус. Що більша міра конкретизації, то вища ефективність правового регулювання [7, с. 459–460].

Сутність спеціального правового статусу споживача полягає саме в доповненні чи конкретизації прав і обов'язків, що зумовлено наявністю в особи специфічних рис її становища в суспільстві [8, с. 44].

Ю. Білоусов і О. Черняк приходять до визначення поняття спеціального цивільно-правового статусу споживача, де такий розглядається як встановлена нормами цивільного права система визнаних і гарантованих державою прав і обов'язків відособленої за ознаками мети придбання продукції соціальної групи, що характеризує особливий статус особи-споживача [9, с. 25].

М. Гудима-Підвербецька слушно наголошує, що захист прав споживачів усе ж більшою мірою перебуває саме у площині цивільного права, основним законодавчим актом якого є Цивільний кодекс України, оскільки в його механізмі наявні такі засоби та прийоми впливу на суспільні відносини, які, з одного боку, дозволяють забезпечити взаємний інтерес сторін, що вступають у ці відносини, а з іншого – ефективно захистити їхні права завдяки компенсаційно-відновлювальному характеру мір цивільно-правової відповідальності. Зокрема, на думку вченої, нині нормативно-правова база консюмеризму в Україні налічує понад 100 законів і підзаконних нормативних актів, однак основним серед них залишається Закон «Про захист прав споживачів»

№ 1023–XII, ухвалений Верховною Радою Української РСР 12 травня 1991 р. [10, с. 89].

У ЄС основоположною директивою в системі захисту прав споживачів цифрових послуг є Директива 2019/770/ЄС «Про певні аспекти контрактів на постачання цифрового контенту та цифрових послуг» (далі – Директива 2019/770/ЄС) [11, с. 46]. Під час укладення договорів у цій сфері також застосовуються положення Директиви 2011/83/ЄС «Про права споживачів» (Consumer Rights Directive, CRD) та Директиви 2019/2161/ЄС «Щодо кращого виконання та модернізації захисту прав споживачів у ЄС».

З метою гармонізації національного законодавства у сфері захисту прав споживачів із законодавчою базою Європейського Союзу, узгодження системи захисту прав споживачів в Україні із провідними міжнародними принципами, підходами та практиками Верховна Рада України ухвалила оновлену редакцію Закону України «Про захист прав споживачів» 10 червня 2023 р. Вказаний Закон був підписаний Президентом України 5 липня 2023 р. й офіційно оприлюднений у виданні «Голос України» 7 липня 2023 р. [12].

В Україні правовою основою для відносин у сфері надання цифрових послуг є Закон України «Про цифровий контент та цифрові послуги» № 3321–IX від 10 серпня 2023 р. (набрав чинності 2 березня 2024 р.), що визначає поняття цифрової послуги та цифрового контенту, встановлює правила, яких мають дотримуватися сторони таких правовідносин [13]. Даним Законом покликано імплементувати положення Директиви 2019/770/ЄС [14].

Визначення терміна «споживач» у Законі України «Про цифровий контент та цифрові послуги» не надано, проте ч. 2 ст. 2 є відсильною нормою на п. 22 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» № 1023–XII від 24 грудня 2024 р. [13].

Споживачем, згідно із ч. 22 ст. 1 чинного Закону України «Про захист прав споживачів» № 1023–XII, визнається фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір при-

дбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника [15].

Тобто не будь-яка фізична особа визнається споживачем, а тільки та, що, по-перше, має намір замовити або придбати товари (роботи, послуги); по-друге, замовляє, придбаває товари (роботи, послуги); по-третє, використовує товари (роботи, послуги). Отже, навіть за відсутності факту укладення цивільно-правового договору фізична особа буде наділена правовим статусом споживача. Під «споживачем» розуміється не тільки та особа, яка безпосередньо придбала товар або замовила роботу (послугу), а й фізична особа, що користується ними [6, с. 129].

Згідно із ч. 29 ст. 1 нового Закону України «Про права споживачів» № 3153-IX (набере чинності відповідно до ч. 1 розд. IX через рік від дня його опублікування, але не раніше дня припинення чи скасування воєнного стану), законодавцем дещо розширено дефініцію «споживач», згідно з якою споживач – фізична особа, яка замовляє, придбаває, отримує, використовує, уживає або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю, незалежною професійною діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника [12].

Відповідними положеннями для коректної імплементації поняття «споживач» у розумінні законодавства ЄС є ч. 1 ст. 2 Директиви 2011/83/ЄС, у якій «споживач» означає будь-яку фізичну особу, яка, за договорами, які охоплює ця Директива, діє для цілей, що виходять за межі її господарської, підприємницької, ремісничої або професійної діяльності [16, с. 36].

Згідно з п. 17 Директиви 2019/770/ЄС, визначення споживача в цих правовідносинах має включати фізичних осіб, які діють з метою, що не пов'язана з їхньою торгівлею, бізнесом, ремеслом чи професійною діяльністю. Однак у разі договорів подвійного використання, коли договір укладається з метою,

що частково належить до торгівлі особою, а частково – до інших цілей, і коли торговельна мета настільки обмежена, що не переважає в загальному контексті договору, держави-члени також повинні мати право вирішувати, чи варто таку особу також уважати споживачем і за яких умов [17, с. 490].

Л. Загоруй та І. Загоруй слушно зауважують, що в новій редакції Закону України від 10 червня 2023 р. № 3153-IX визначення терміна «споживач» є дещо розширеним, зокрема споживання має бути для особистих потреб, які не лише безпосередньо не пов'язані з підприємницькою діяльністю, але й з незалежною професійною діяльністю чи виконанням обов'язків найманого працівника [18, с. 101].

У ст. 22.1 Цивільного кодексу Польщі зазначено, що споживачем є фізична особа, яка вступає у правові відносини з підприємцем, що не пов'язані безпосередньо з її господарською або професійною діяльністю [6, ст. 133].

Цивільний кодекс Німеччини (§ 13 Bürgerliches Gesetzbuch (BGB)) містить таку норму: споживачем є будь-яка фізична особа, яка укладає правочин з метою, що переважно не пов'язана ні з її комерційною, ні з її незалежною професійною діяльністю [19].

Закони про захист прав споживачів України, Литви, Естонії та Молдови на законодавчому рівні прямо констатують, що суб'єкти підприємницької діяльності (юридичні особи, індивідуальні підприємці) не можуть використовувати для захисту прав додаткові гарантії, надані споживачам. Італія та Франція ухвалили Споживчий кодекс, де також не підтримують ідею його поширення на юридичних осіб [6, ст. 132].

У правозастосовній практиці України питання визначення кола осіб, на яких поширюється законодавство про захист прав споживачів, тривалий час залишалося стабільним і послідовним. Ще на ранньому етапі формування судової доктрини пленум Верховного Суду України в п. 1 постанови № 5 від 12 квітня 1996 р. «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів» чітко окреслив, що спожив-

вачем у розумінні відповідного законодавства є виключно громадянин (фізична особа), який придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити товари (роботи, послуги) для власних побутових потреб. Пленум прямо виключив можливість поширення спеціального споживчого правового режиму на випадки придбання товарів, користування послугами громадянином лише для підприємницької діяльності або підприємствами, установами, організаціями [20].

Порівняно із чинною редакцією Закону України «Про захист прав споживачів», новий Закон України «Про захист прав споживачів» № 3153-Х1 від 10 червня 2023 р. передбачає істотне розширення переліку прав споживачів, що відповідають потребам і викликам сучасного соціально-економічного й цифрового середовища.

Так, новий Закон регламентує право споживача на споживчу освіту та/або просвіту (ст. 12); зазначає права споживача під час торговельного й інших видів обслуговування (ст. 14); визначає права споживача на інформацію в разі укладання договору поза торговельними чи офісними приміщеннями або дистанційного договору (ст. 16); акцентує права споживача під час придбання продукції шляхом електронної торгівлі (ст. 17); вказує на право споживача на доставку товару, придбаного за договором поза торговельними чи офісними приміщеннями або дистанційним договором (ст. 19) [12].

Новелою цього Закону є визначення права споживачів проводити фото- і відеофіксацію порушення визначених норм; право на безпечність і належну якість продукції. Деталізація характеристик, що визначають належну якість, деякою мірою є суб'єктивною, оскільки характеризуються індивідуальними оціночними твердженнями [10, с. 92].

Права й обов'язки споживача цифрової послуги набули чіткого нормативного окреслення з моменту набрання чинності Законом України «Про цифровий контент та цифрові послуги» від 2 березня 2024 р. Запроваджені ним положення забезпечили системну деталізацію правового статусу споживача у сфері циф-

рових відносин, що було неможливо досягти лише шляхом застосування положень Закону України «Про захист прав споживачів». Останній, з огляду на свою загальну спрямованість та відсутність спеціальних механізмів регулювання, не міг повною мірою врахувати особливості надання цифрового контенту та/або цифрових послуг, що зумовило потребу в ухваленні спеціального законодавчого акта.

Серед іншого, новелою в законодавстві України стало положення ч. 2. ст. 19 згаданого Закону «про право споживача у здійсненні захисту своїх прав, що виникають у зв'язку з отриманням цифрового контенту та/або цифрових послуг <...> шляхом подання скарги до виконавця через портал «е-Покупець»» [22, с. 42].

У разі порушення виконавцем вимог, установлених Законом України «Про цифровий контент та цифрові послуги» № 3321-ІХ щодо відповідності цифрового контенту та/або цифрової послуги суб'єктивним і об'єктивним критеріям, визначеним Законом, споживач наділяється комплексом спеціальних засобів правового захисту. Зокрема, передбачено право вимагати узгодження цифрового контенту та/або цифрової послуги зі встановленими вимогами, право на пропорційне зменшення ціни, а також право відмовитися від договору [13].

Отже, еволюція правового регулювання у сфері захисту прав споживачів в Україні відбувалася не шляхом зміни кола суб'єктів, на яких поширюється спеціальний правовий захист, а через поглиблення змісту прав і гарантій фізичної особи як економічно слабшої сторони у приватноправових відносинах. Такий підхід відповідає загальним засадам цивільного права й узгоджується з європейською концепцією споживчого захисту, орієнтованою на забезпечення балансу інтересів сторін у договірних відносинах.

Стосовно обов'язків споживачів цифрового контенту та/або цифрової послуги, Законом України «Про цифровий контент та цифрові послуги» № 3321-ІХ встановлено, зокрема, обов'язок надати або зобов'язання надати свої персональні дані, за винятком випадків, коли

таке надання є необхідним суто для одержання цифрового контенту та/або цифрової послуги та не передбачає їх подальшого використання для досягнення будь-яких інших цілей. Окрім того, споживач зобов'язаний співпрацювати з виконавцем тією мірою, у якій це є можливим і необхідним для з'ясування причин невідповідності цифрового контенту та/або цифрової послуги на момент їх надання. У разі відмови від договору на споживача покладається обов'язок утримуватися від використання цифрового контенту та/або цифрової послуги, наданих виконавцем, а також від їх передання третім особам [13].

Висновки. Отже, правовий статус споживача цифрових послуг можна характеризувати як спеціальний комплексний статус фізичної особи, що виникає у зв'язку з отриманням нею цифрового контенту та/або цифрових послуг для власних побутових потреб. Цей статус визначає обсяг спеціальної правосуб'єктності споживача (його здат-

ність набувати цифровий контент та/або цифрові послуги й бути носієм особливих прав у цих відносинах) та включає систему визначених законом прав і обов'язків, підкріплених державними гарантіями. Особливості статусу проявляються в розширених правах на якість, інформацію та безпеку цифрового продукту (цифровий контент та/або цифрова послуга), імперативному характері їх забезпечення, а також у наявності спеціальних механізмів захисту прав споживача в умовах цифрової економіки. Зокрема, передбачено право вимагати приведення цифрового контенту та/або цифрової послуги у відповідність, пропорційного зменшення ціни або розірвання договору в разі невідповідності, а також можливість подати скаргу через портал «е-Покупець». Правовий статус споживача цифрових послуг є ключовою правовою конструкцією, що забезпечує баланс інтересів у сфері електронної комерції та реалізацію сучасних прав споживачів у цифровому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Калініченко З. Цивільне та торговельне право зарубіжних країн : навчальні матеріали. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 31 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/20170203/11.1.pdf> (дата звернення: 09.11.2025).
2. Кацюба К. Цивільно-правовий статус непідприємницьких товариств. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали Науково-практичної конференції, присвяченої 94-й річниці із дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР В.П. Маслова, м. Харків, 19 лютого 2016 р. Харків : Право, 2016. С. 280.
3. Макарчук В. Поняття «правовий статус особи» у теоретично-правовій літературі. *Право.ua*. 2015. № 3. С. 18–23.
4. Бондарчук І., Бороліс М., Вишневська Н. Англо-український словник юридичних термінів : навчальний посібник. Київ : КНУТД, 2021. 256 с.
5. Трихліб К. Правовий статус: *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 3. Харків : Право, 2017. 952 с.
6. Яновицька Г. Цивільно-правові засоби захисту прав споживачів в Україні : дис. ... докт. юрид. наук. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/DYSERTATSIYA-.pdf> (дата звернення: 17.10.2025).
7. Черняк О. Класифікація прав споживача за законодавством України та Європейського Союзу. *Форум права*. 2008. № 2. С. 458–464. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08soytes.pdf> (дата звернення: 20.10.2025).
8. Банасевич І. Елементи цивільно-правового статусу споживача. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 5. Т. 1. С. 42–47. URL: <https://lib-repo.pnu.edu.ua/handle/123456789/14210> (дата звернення: 08.11.2025).
9. Білоусов Ю., Черняк О. Цивільно-правовий статус споживача: у контексті адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу : монографія. Київ :

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. 239 с.

10. Гудима-Підвербецька М. Захист прав споживачів у цифровому середовищі: виклики та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2024. Т. 2. № 86. С. 87–94. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.86.2.147

11. Валько Л. Гармонізація законодавства України та ЄС у сфері захисту прав споживачів цифрових послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2024. Ч. 2. № 86. С. 44–50. DOI 10.24144/2307-3322.2024.86.2.7

12. Про захист прав споживачів : Закон України від 10 червня 2023 р. № 3153–ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text> (дата звернення: 16.11.2025).

13. Про цифровий контент та цифрові послуги : Закон України від 10 серпня 2023 р. № 3321–ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3321-20> (дата звернення: 10.05.2025).

14. On certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services : Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019. *Official Journal of the European Union*. 2019. L 136. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/770/oj/eng> (дата звернення: 01.11.2025).

15. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023–ХІІ (у редакції від 24 грудня 2024 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 30. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 20.09.2025).

16. Висновок щодо відповідності проекту закону України «Про захист прав споживачів» (реєстр. № 6134) відповідним положенням права Європейського Союзу (acquis ЄС) та міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції (підготовленого до другого читання). Додаток. 456 с.

17. Яновицька Г. Цифрові послуги в Україні: нові правові гарантії для споживача. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2025. Вип. 91. Ч. 1. С. 486–491. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.71>

18. Загоруй Л., Загоруй І. Захист прав споживачів в мережі «Інтернет»: перспективи розвитку. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2024. № 2 (48). С. 99–111.

19. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). § 13 Verbraucher. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_13.html (дата звернення: 09.11.2025).

20. Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-96#Text> (дата звернення: 28.10.2025).

Стаття надійшла в редакцію: 18.11.2025

Стаття прийнята: 15.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.20>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ НА МАЙНО ТА ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ПРО ДОЛЮ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Воронкін Анатолій Олександрович,

orcid.org/0000-0002-3669-3211

аспірант кафедри кримінального та кримінального процесуального права
Національного університету «Києво-Могилянська академія»

У статті автором досліджено особливості забезпечення засади недоторканності права власності під час застосування заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді накладення арешту на майно крізь призму актуальних підходів Верховного Суду. Автором проаналізовано застосування судової практики до національних стандартів обмеження права власності під час накладення арешту на майно, його скасування, передачі майна в управління Національного агентства з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, а також реалізації речових доказів у кримінальному провадженні під час досудового розслідування в порядку частини 6 статті 100 Кримінального процесуального кодексу України.

Продемонстровано наявність нормативних прогалин кримінального процесуального законодавства, що зумовлює непропорційне обмеження недоторканності права власності законних суб'єктів, що порушує встановлену Кримінальним процесуальним кодексом України засаду верховенства права. Досліджено практику Європейського суду з прав людини щодо можливості ефективного оскарження заходів, які перешкоджають особі мирно володіти своїм майном, відповідно до положень статті 1 Протоколу 1 до ЄКПЛ.

Проаналізовано законодавство зарубіжних країн (Кримінальний процесуальний кодекс Франції, профільне законодавство Республіки Сербії) в аспекті можливості процесуального оскарження судових рішень щодо передачі арештованого майна. Окрім цього, досліджено положення кримінального процесуального законодавства Польщі й Естонії в аспекті можливості реалізації речових доказів на підставі судового рішення під час досудового розслідування.

Обґрунтовано необхідність внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України в частині забезпечення додаткових процесуальних гарантій власників і володільців майна під час оскарження накладення арешту на майно, а також реалізації речових доказів у кримінальному провадженні під час досудового розслідування.

Ключові слова: арешт майна, речові докази, недоторканість права власності, верховенство права, досудове розслідування, Верховний Суд, АРМА, гарантії, засади, апеляційне оскарження.

Voronkin Anatolii. Safeguarding the inviolability of the property right when ordering seizure of property and determining the fate of physical evidence at the pre-trial investigation stage

This article examines the specific features of safeguarding the principle of inviolability of the property right when applying a criminal-proceeding securing measure in the form of seizure (attachment) of property, through the lens of the current approaches of the Supreme Court. The author analyses the application of case law to national standards for restricting property rights in the context of ordering seizure of property, lifting such seizure, transferring property for management to the National Agency of Ukraine for Finding, Tracing and Management of Assets Derived from Corruption and Other Crimes, as well as the sale (disposal) of physical evidence

in criminal proceedings during the pre-trial investigation pursuant to Part 6 of Article 100 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

The study demonstrates the existence of regulatory gaps in criminal procedural legislation, which results in a disproportionate restriction of the inviolability of property rights of lawful owners and possessors and undermines the principle of the rule of law enshrined in the Criminal Procedure Code of Ukraine. The paper also considers the case law of the European Court of Human Rights concerning the possibility of effective remedies against measures that prevent an individual from peacefully enjoying their possessions in accordance with Article 1 of Protocol № 1 to the ECHR.

Furthermore, the legislation of foreign jurisdictions (the French Code of Criminal Procedure and sector-specific legislation of the Republic of Serbia) is analyzed in terms of procedural avenues for challenging judicial decisions on transferring seized property. The provisions of Polish and Estonian criminal procedural law are also examined in terms of the possibility of selling (disposing of) physical evidence on the basis of a court decision during the pre-trial investigation.

The article substantiates the need to amend the Criminal Procedure Code of Ukraine in order to provide additional procedural safeguards for owners and possessors of property when challenging the imposition of seizure, as well as when disposing of physical evidence in criminal proceedings at the pre-trial investigation stage.

Key words: *seizure of property, physical evidence, inviolability of property rights, rule of law, pre-trial investigation, Supreme Court, ARMA, safeguards, principles, appellate review.*

Постановка проблеми. Обмеження права власності під час досудового розслідування у кримінальному провадженні залишається одним із найбільш актуальних викликів правозастосування, особливо в аспекті накладення арешту на майно, власником або володільцем якого є особа, яка не має статусу підозрюваного.

Актуальності обраної теми додає наявність нещодавніх правових позицій Верховного Суду в частині виявлення невідповідності окремих норм кримінального процесуального законодавства конституційно-правовим нормам, які спрямовані на забезпечення недоторканності права приватної власності, як одного із центральних елементів правової держави, в основі якої лежить забезпечення належної процедури обмеження майнових особи.

У цьому контексті особливої ваги набуває проблема захисту прав добросовісних власників і володільців майна, власність яких може бути об'єктом кримінального процесуального примусу через обставини, що не залежать від їхньої поведінки чи волі. Така ситуація потребує вдосконалення правового регулювання, спрямованого на формування додаткових процесуальних гарантій, які б запобігали фактичному нівелюванню конституційного права власності під прикриттям процесуальної необхідності.

Отже, сучасний стан судової практики та нормативного регулювання потребує комплексного переосмислення. Необхідно вдосконалити механізми обмеження права власності у кримінальному провадженні щодо окремих категорій осіб. Мета – створити ефективну та збалансовану модель. Ця модель має поєднувати інтереси кримінального правосуддя з обов'язком держави захищати приватну власність. Захист права власності є фундаментальним елементом конституційного ладу правової держави.

Метою дослідження є формування збалансованого підходу до обмеження права власності осіб, які не мають статусу підозрюваного, під час накладення арешту на майно, оскарження такого рішення, а також реалізації речових доказів у кримінальному провадженні під час досудового розслідування.

Стан розроблення проблеми та методи дослідження. З аналізу української кримінальної процесуальної доктрини вбачається, що проблематика обмеження права власності, зокрема шляхом накладення арешту на майно під час досудового розслідування, була предметом наукового дослідження низки видатних українських науковців у сфері кримінального процесуального права.

Комплексно дослідили проблематику недоторканності права власності як засаду кримінального провадження під

час досудового розслідування В.І. Галаган і Н.С. Моргун, проаналізували генезу та зміст недоторканності права власності під час досудового розслідування [1].

У своєму дисертаційному дослідженні «Обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування» Т.Є. Зелькіна розглянула актуальні підходи обмеження майнових прав під час досудового розслідування кримінального провадження, визначила арешт майна як один із найбільш поширених заходів забезпечення кримінального провадження, спрямований на обмеження права власності учасників кримінального провадження [2, с. 6].

Розглянула актуальні проблеми правозастосування щодо обмеження права власності у кримінальному провадженні В.М. Маркелова, акцентувала увагу на правовій визначеності права власності, а також формуванні сучасних підходів до структури права власності, прав власників майна, а також видів майна [3].

Комплексно розкрила зміст «обмеження права власності» крізь призму кримінального процесуального підходу Н.В. Кіцен, визначила правові та доктринальні підстави обмеження права власності під час кримінального провадження [4, с. 109].

Детально проаналізував поняття обмеження права власності у кримінальному процесі С.В. Слінько, запропонував трискладовий підхід до визначення кримінально-процесуальних обмежень та заборон, які безпосередньо стосуються процедури звуження обсягу приватної власності під час кримінального провадження [5, с. 106].

Варто відмітити фундаментальне рамкове дослідження А.Р. Туманянц та І.О. Крицької щодо визначення долі речових доказів у кримінальному провадженні у взаємозв'язку з обмеженням права власності, де авторами окреслено актуальну проблематику практичного застосування ч. 6 ст. 100 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, а також запропоновано внесення змін до положень кримінального процесуального законодавства в частині забезпечення принципу правової визначеності

правових норм, які регулюють досліджуване питання [6].

Проте систематичне виникнення проблем у правозастосовній практиці потребує негайної уваги. Зокрема це стосується застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Ідеться про обмеження права власності осіб, які не мають статусу підозрюваного. Ця ситуація потребує формування сучасних підходів і усунення неоднозначних тенденцій. Невирішеність цих питань негативно впливає на ефективність і виконання завдань кримінального провадження. Отже, як національна правозастосовна практика, так і потреби розвитку науково-доктринальних підходів актуалізують дослідження обраної тематики.

Методологічну основу дослідження становить поєднання загальнонаукових і спеціально-юридичних методів дослідження. Діалектичний метод наукового пізнання використовується автором для розкриття наявних суперечностей між гарантіями недоторканності права власності та потребами кримінального провадження, системно-структурний метод застосовано автором для аналізу системної взаємодії інституту власності з елементами кримінального процесуального механізму, включено арешт майна, його конфіскацію, зберігання та реалізацію речових доказів, формально-юридичний метод – для аналізу змісту кримінального процесуального законодавства, зокрема ч. 6 ст. 100 КПК України, положень щодо арешту майна.

Виклад основного матеріалу.

В українській правовій доктрині значення недоторканності права власності, як засади кримінального провадження, визначається в її здатності визначати зміст, процесуальну форму діяльності учасників кримінального провадження, а також її спрямованість на захист від необґрунтованого й незаконного позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження [1, с. 12].

Уважаємо зазначену позицію обґрунтованою, адже засада недоторканності права власності у кримінальному провадженні виконує не лише декларативну, а й функціональну роль, задаючи межі допус-

тимого державного втручання у сферу приватних майнових відносин. Такий функціональний підхід до обмеження державного втручання під час процесуальних дій (зокрема, обшуку) підтримується в науковій доктрині [7; 8].

Його нормативне закріплення спрямоване на те, щоб будь-які процесуальні та слідчі (розшукові) дії, пов'язані з тимчасовим обмеженням чи позбавленням права власності, здійснювалися суто за умов дотримання конституційних гарантій, вимог законності, пропорційності та належного обґрунтування.

Таке твердження також впливає з положень Конституції України, які спрямовані на забезпечення недоторканості права власності. У контексті кримінального провадження вимога дотримання засади недоторканості права власності має тлумачитися в нерозривному зв'язку з конституційними гарантіями, закріпленими у ст. 41 Конституції України, яка встановлює непорушність права приватної власності та визначає, що примусове позбавлення або обмеження цього права можливе виключно на підставі закону та за рішенням суду. Це положення кореспондує із загальними засадами верховенства права, закріпленими у ст. 8 Конституції України, а також із гарантіями судового захисту, передбаченими ст. ст. 55, 129 Основного закону [9].

Водночас, у контексті обмеження права як такого, вважаємо оптимальною позицію видатного українського науковця М.І. Козюбри щодо того, що абсолютних, необмежуваних прав людини в реальному житті практично не існує. Виняток становлять лише кілька фундаментальних прав, зокрема право на людську гідність, яке завжди має пріоритетний характер і не допускає звуження навіть за надзвичайних умов. Натомість більшість прав, передусім громадянські та політичні, мають відносний характер, що зумовлює можливість їх правового обмеження за наявності легітимних підстав [10, с. 59].

У контексті права власності вищезазначена позиція підтверджується Конституційним Судом України в рішенні за конституційною скаргою ТОВ «МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРІ Україна» щодо відпо-

відності Конституції України положень Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення деяких положень та усунення суперечностей», що виникли внаслідок ухвалення Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» від 23 березня 2017 р. № 1989-VIII від 5 червня 2019 р. Де визначено, що право власності не є абсолютним, тобто може бути обмежене, однак втручання в це право може здійснюватися лише на підставі закону, з дотриманням принципу юридичної визначеності та принципу пропорційності, який вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства. Під час обмеження права власності в інтересах суспільства пропорційними можуть вважатися такі заходи, які є менш обтяжливими для прав і свобод приватних осіб з-поміж усіх доступних для застосування заходів [11].

Отже, конституційний зміст принципу недоторканості права власності є основою. Він вимагає обов'язкового забезпечення визначеності та пропорційності будь-якого обмеження. Ці вимоги, разом з обов'язком забезпечення реального судового контролю, формують комплексну систему гарантій. Така система встановлює межі допустимого втручання держави у сферу приватної власності під час кримінального провадження.

Саме з урахуванням цих елементів має оцінюватися будь-яке процесуальне обмеження майнових прав, незалежно від того, чи має власник майна статус підозрюваного, чи є третьою особою, щодо майна якої вирішується питання про арешт, адже як досліджено – право власності не є абсолютним та може бути обмежено через застосування кумулятивних критеріїв, які визначають правомірність такого обмеження.

Водночас накладення арешту на майно є одним із найбільш поширених заходів забезпечення кримінального провадження, який створює передумови для відновлення порушених майнових відносин, гарантує дотримання законних інтересів потерпілих, цивільних позивачів, сприяє забезпеченню виконання судо-

вого рішення в частині можливої конфіскації, спецконфіскації майна, стягнення отриманої неправомірної вигоди [2, с. 6; 2, с. 195].

У ст. 170 КПК України визначено правові підстави для накладення арешту, серед яких: 1) збереження речових доказів; 2) застосування спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) компенсування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди [12]. Відмітимо, що законодавець у КПК України передбачив можливість накладення арешту на майно третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, визначивши таку третю особу, як будь-яку фізичну або юридичну особу (ст. ст. 64², 170 КПК України). У ст. 3 КПК України віднесено третю особу, щодо майна якої вирішується питання про арешт, до учасників кримінального провадження, а ст. 174 КПК України передбачено право власника або володільця майна, які не були присутні під час розгляду питання про арешт майна, бути суб'єктом подання клопотання про скасування арешту майна.

Водночас п. 2 ч. 6 ст. 100 КПК України встановлено, що речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливе без зайвих труднощів або витрати для забезпечення спеціальних умов зберігання яких співмірні з їхньою вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню, можуть бути передані за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження. Перелік ухвал, що підлягають оскарженню в апеляційному порядку, визначений ст. 309 КПК України, не передбачає можливості окремого апеляційного оскарження ухвали, яка постановлена в порядку п. 2 ч. 6 ст. 100 КПК України.

Для ілюстрації проблеми забезпечення права власності під час процесуальних обмежень доцільно проаналізувати рішення Верховного Суду (колегія суддів Третьої судової палати ККС) у справі № 157/1664/22 (кримінальне провадження № 22016030000000146) [13]. У цій справі Суд розглянув проблематику неможливості окремого апеляційного оскарження ухвали, постановленої на підставі п. 2 ч. 6 ст. 100 КПК України (передача речових доказів для реалізації).

Рішення слідчого судді: 29 грудня 2022 р. було задоволено клопотання слідчого: скасовано арешт майна (речових доказів) з одночасним дозволом на його реалізацію.

Позиція апеляційного суду: 7 січня 2025 р. апеляційний суд відмовив у відкритті провадження за скаргою власника, посилаючись на те, що ст. 309 КПК України не передбачає апеляційного оскарження таких ухвал на стадії досудового розслідування.

Верховний Суд, на скасування ухвали апеляційного суду, наголосив на неприпустимості такої ситуації, оскільки вона створює загрозу конституційним гарантіям: «У питаннях такої ваги, як припинення права власності на підставі ухвали слідчого судді <...>, необхідним є додатковий завчасний контроль, аніж контроль *ex-poste*». Суд підкреслив, що відстрочка оскарження до закінчення судового розгляду справи по суті призводить до невідворотних наслідків, оскільки «<...> повернення майна вже є неможливим, а його наслідком може бути лише відшкодування». Як наслідок, неможливість апеляційного оскарження створює умови, за яких помилкове рішення слідчого судді може призвести до тяжких невідворотних наслідків для особи у вигляді безпідставного припинення її конституційного права власності [13].

Погоджуючись із позицією Верховного Суду, відмітимо, що можливість реалізації речових доказів, які є власністю особи, до ухвалення остаточного судового рішення фактично створює ризик остаточного позбавлення власника майна його права власності (аналог конфіскації майна). На відміну від арешту, який

хоча й звужує можливість користування та розпорядження, але зберігає об'єкт у натурі, реалізація речового доказу веде до незворотних правових наслідків, які в разі помилковості або надмірності втручання неможливо компенсувати без порушення сутності конституційних гарантій недоторканності приватної власності.

Звертаємо увагу на те, що сама собою конфіскація майна особи, яка не має статусу підозрюваною чи засудженого у кримінальному провадженні, була предметом дослідження Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який за умов наявності обґрунтованого зв'язку майна із правопорушенням визнає можливість такої конфіскації.

У справі «Агосі проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ розглядав законність конфіскації дорогоцінних монет, придбаних німецьким Акціонерним товариством «Агосі» в осіб, засуджених за шахрайське ухилення від заборони на імпортування золотих монет, правова відповідальність за яке передбачена розд. 304 (b) Закону про митницю та акцизи 1952 р. Акціонерне товариство «Агосі» придбало зазначені монети, проте не було обізнано щодо факту їх контрабандного транспортування до Німеччини з метою передачі їх у власність компанії-заявнику. Надалі монети були конфісковані компетентним органом Сполученого Королівства. Акціонерне товариство «Агосі» оскаржувало такі дії уряду з огляду на те, що вони не мали стосунку до вчинення кримінального правопорушення та були добросовісним набувачем конфіскованого майна. Проте ЄСПЛ визнав відсутність порушення ст. 6 ЄКПЛ, ст. 1 Першого протоколу ЄКПЛ з огляду на те, що конфіскація контрабандних монет є законною з погляду національного законодавства, а Акціонерне товариство «Агосі» мало право на оскарження такої конфіскації [14].

Отже, ЄСПЛ визнає законність конфіскації майна в добросовісних набувачів з огляду на наявність правових підстав такої конфіскації, що є автономним правом держави, а також надання третій особі ефективних процесуальних гарантій оскарження дій державних органів.

Окрім цього, кримінальне процесуальне законодавство держав Європей-

ського Союзу передбачає можливість реалізації речових доказів до винесення вироку у кримінальному провадженні. Ст. 232 КПК Польщі передбачено, що матеріальні об'єкти, що швидко псуються або зберігання яких спричинило б невинувдані витрати чи надмірні труднощі, або значно знизило б вартість об'єкта, можуть бути реалізовані через відповідний торговий майданчик, а кошти від такого продажу депонуються на спеціальний рахунок суду [15]. КПК Естонії встановлює, що речовий доказ, який не може бути повернутий законному власнику та витрати на зберігання якого є істотними, за клопотанням прокуратури та на підставі ухвали слідчого судді може бути відчужений. Сума, отримана від відчуження, заарештовується (ст. 126 КПК Естонії) [16].

Питання сучасних правових інструментів, що застосовуються у сфері арешту та конфіскації активів у державах Європейського Союзу, також було предметом наукового дослідження італійського науковця Nicola Selvaggi, який розглянув традиційну, засновану на обвинувальному вироку, конфіскацію (conviction-based confiscation) та нові, більш гнучкі моделі конфіскації, які застосовуються незалежно від наявності вироку у кримінальній справі (non-conviction based confiscation (далі – NCBC)) [17].

У дослідженні зазначено, що NCBC є значним викликом для конституційних гарантій недоторканності приватної власності та загальних принципів кримінального права. Оскільки конфіскація здійснюється без вироку, вона потенційно може порушувати презумпцію невинуватості та право на справедливий суд. Тому, за твердженням N. Selvaggi, такі механізми потребують особливо високого рівня процесуальних гарантій: доступності судового контролю, можливості власника спростувати припущення про незаконне походження майна, чітких правил доказування та прозорості процедури перегляду [17, с. 6].

У науковій роботі також акцентується увага на проблематиці захисту прав третіх осіб (third party confiscation), які формально не мають процесуального статусу підозрюваних чи обвинувачених, але на

майно яких накладаються процесуальні обмеження. Автор наголошує, що без належної оцінки добросовісності таких власників конфіскація може стати фактичним покаранням осіб, які не вчинили жодного кримінального правопорушення. Тому наявність ефективних процедурних гарантій, можливість оскарження та чітке законодавче регулювання є критично важливими [17, с. 6].

Додатковою ілюстрацією неналежного забезпечення засади недоторканності права власності у кримінальному провадженні вважаємо також неможливість апеляційного оскарження ухвали слідчого судді про передачу речових доказів до АРМА для здійснення заходів з управління ними з метою забезпечення збереження їхньої економічної вартості (абз. 7 ч. 6 ст. 100 КПК України).

Про наявність правової проблеми свідчать, зокрема, ухвала судді апеляційної палати ВАКС від 10 листопада 2025 р. у справі № 991/9855/25, якою відмовлено у відкритті апеляційного провадження за апеляційною скаргою адвоката на ухвалу суду про передачу речових доказів в управління АРМА [18]; ухвала судді Київського апеляційного суду від 30 вересня 2025 р. у справі № 757/22686/25, якою відмовлено у відкритті апеляційного провадження за апеляційними скаргами представників власників майна на ухвалу Печерського районного суду про передачу об'єктів нерухомого майна в управління АРМА [19]; ухвала колегії суддів Київського апеляційного суду від 15 липня 2025 р. у справі № 757/21551/25, якою відмовлено у відкритті апеляційного провадження за апеляційною скаргою адвоката на ухвалу суду про передачу криптовалютних активів в управління АРМА [20].

Аналізом зазначених судових рішень встановлено, що вони об'єднані єдиною логікою, сформованою з урахуванням постанови Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27 січня 2020 р. у справі № 758/16546/18. У згадуваній постанові суд касаційної інстанції констатував неможливість оскарження ухвали слідчого судді про передачу майна в управління АРМА з огляду на:

– відсутність у ст. 309 КПК України правової підстави для апеляційного оскарження ухвали про передачу речових доказів в управління АРМА;

– різну правову природу ухвали слідчого судді про визначення порядку зберігання речових доказів у кримінальному провадженні шляхом передачі в управління АРМА та ухвали слідчого судді про накладення арешту на майно, постановлену в порядку ст. ст. 170–173 КПК України;

– наявність права підозрюваного або власника майна звернутися із клопотанням про скасування арешту майна або про зміну порядку зберігання речових доказів у кримінальному провадженні [21].

Уважаємо таку позицію Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду помилковою та такою, що порушує конституційні засади недоторканності права власності, а також засади судочинства у вигляді забезпечення права на апеляційний перегляд справи. Водночас вважаємо оптимальною позицію, висловлену в окремій думці судді Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 757/21551/25, який надав критичну оцінку доводам, викладеним у постанові, з огляду на:

– зміст ч. 7 ч. ст. 100 КПК України, відповідно до якого, серед іншого, клопотання слідчого або прокурора про передачу речових доказів в управління АРМА здійснюється в порядку ст. ст. 170–173 КПК України (правове регулювання накладення арешту на майно);

– правову природу ухвали слідчого судді про передачу речових доказів в управління АРМА, яка здійснюється в порядку ст. ст. 170–173 КПК України та *de facto* передбачає одночасне обмеження прав на розпорядження та користування майном, що є найбільш обтяжливою складовою частиною вирішення питання про арешт майна у кримінальному провадженні [22].

Отже, наявна практика, яка унеможливує апеляційний перегляд ухвал про передачу речових доказів в управління АРМА, а також реалізації речових доказів на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку п. 2 ч. 6 ст. 100 КПК України, порушує фундаментальні кон-

ституційні гарантії недоторканості права власності. Вирішення цієї проблеми, на нашу думку, полягає в розширенні переліку ухвал слідчих суддів, що підлягають апеляційному оскарженню (ст. 309 КПК України). Такий підхід забезпечить баланс між інтересами кримінальної юстиції та правами власників майна, а також усуне наявну нормативну невизначеність, яка нині створює порушення засади недоторканості права власності.

Водночас аналізом кримінального процесуального законодавства європейських країн встановлено, що передача майна до агентств з управління арештованим і конфіскованим майном підлягає оскарженню власником майна або третіми особами, які мають стосунок до такого майна.

КПК Франції надає процесуальні гарантії власникам майна, яке передано в управління Агентству з управління та повернення вилучених та конфіскованих активів. У ст. 99–2 КПК Франції передбачено право власника майна та третіх осіб, які мають інші права на майно, оскаржити передачу арештованого майна в управління Агентству з управління та повернення вилучених та конфіскованих активів в судовому порядку [23].

Ст. 35 Закону Сербії «Про арешт та конфіскацію доходів, отриманих злочинним шляхом» передбачено право на апеляційне оскарження рішення суду про передачу арештованого майна в управління Директорату з управління арештованими та конфіскованими активами [24].

Європейський суд з прав людини неодноразово зазначав, що, хоча ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод не містить чітких процедурних вимог, судові провадження щодо права на мирне користування власним майном також має надавати особі розумну можливість звернутися до компетентних органів з метою ефективного оскарження заходів, що перешкоджають правам, гарантованим цим положенням. Отже, втручання у права, передбачені ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, не може мати жодної легітимності за відсутності змагальних процедур, які відповідають принципу процесуальної рівності сторін, що дозволяє обговорювати особливості розгляду

справи. Щоб забезпечити задоволення цієї умови, застосовувані процедури слід розглядати загалом (§ 78 рішення у справі "Credit Europe Leasing IFN S.A. v. Romania") [25, с. 43].

З огляду на вищезазначене пропонуємо скорегувати положення ч. 1 ст. 309 КПК України шляхом доповнення п. 14 у такій редакції: «про визначення порядку зберігання речових доказів у кримінальному провадженні на підставі ч. 6 ст. 100 КПК України».

Висновки. Проведений аналіз національного кримінального процесуального законодавства, практики Верховного Суду та підходів зарубіжних юрисдикцій дає підстави стверджувати, що інститут обмеження права власності під час досудового розслідування перебуває у стані активного розвитку та потребує суттєвого нормативного уточнення.

На особливу увагу заслуговує механізм реалізації речових доказів за рішенням слідчого судді, передбачений п. 2 ч. 6 ст. 100 КПК України. На відміну від арешту, реалізація майна є незворотним втручанням, яке фактично припиняє право власності, наслідком може бути лише відшкодування через тривалий проміжок часу. Наявний процесуальний механізм реалізації речових доказів за відсутності окремої процедури апеляційного контролю створює небезпечну ситуацію, коли остаточне позбавлення власності на окремий об'єкт може відбутися без повноцінних гарантій судового перегляду. Це безпосередньо ставить під сумнів відповідність таких рішень ст. 41 Конституції України та засаді недоторканості права власності.

Застосована судами логіка, сформована відповідно до правової позиції Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 758/16546/18, зводиться до того, що передача речових доказів в управління АРМА розглядається як процесуальне рішення щодо порядку їх зберігання. Такий підхід штучно відмежовує таке рішення від процедур арешту майна, хоча фактично його наслідки тотожні найбільш обтяжливій складовій частині арешту майна – позбавленню власника можливості користуватися та розпоряджатися майном.

Більш обґрунтованою видається позиція, викладена в окремій думці судді у справі № 757/21551/25, який слушно наголошує, що передача майна в управлінні АРМА здійснюється за процедурою, передбаченою ст. ст. 170–173 КПК України, тобто в рамках правового режиму арешту майна. Це означає, що таке рішення не є нейтральним щодо прав власника, а навпаки – передбачає істотне обмеження його правомочностей, що, з огляду на конституційні засади права власності, має бути предметом судового (апеляційного) контролю. Водночас дослідження положень

кримінального процесуального законодавства європейських країн свідчить про наявність відповідних прав власників майна щодо можливості апеляційного оскарження передачі арештованого майна до спеціалізованих установ з управлінням арештованим і конфіскованим майном.

Запропоноване доповнення ст. 309 КПК України окремим пунктом, який би передбачав можливість оскарження таких ухвал, є логічним і необхідним кроком для узгодження кримінального процесуального законодавства з конституційними гарантіями захисту права власності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Галаган В.І., Моргун Н.С. Недоторканність права власності як засада кримінального провадження на досудовому розслідуванні : монографія. Київ, 2017. 185 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/97def19b-738b-4ee6-bb87-df7ea4969468/content>
2. Зелькіна Т.Є. Обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування : дис. Київ, 2021. 291 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/86e119dd-896f-4704-89d0-7346a78d0230/content>
3. Маркелова В.М. Обмеження права власності під час кримінального провадження: теорія та сучасна практика : дис. Ірпінь, 2024. 237 с. URL: https://dpu.edu.ua/images/Documents/NAUKA/Zdobuvaci%20stupena%20doktora%20filosofii/2024_Zdobuvaci%20stupena%20doktora%20filosofii/Markelova%20Viktoria%20Mikolaivna/Disertacia%20Markelova%20V.M.pdf
4. Кіцен Н.В. Обмеження права власності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Наше право*. 2021. № 1. С. 108–113. URL: https://nashepravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/03/108-_Kitsen.pdf
5. Слінько С.В. Обмеження прав власності у кримінальному процесі. *Європейські перспективи*. 2019. № 1. С. 104–109. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d5c51a3a-ed7a-4dc3-846e-be821f17a5a2/content>
6. Туманянц А.Р., Крицька І.О. Вирішення питання про речові докази в кримінальному провадженні: окремі проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 183–186. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2017/49.pdf
7. Удовенко Ж.В., Галаган В.І. Забезпечення засади невтручання у приватне життя при проведенні обшуку житла чи іншого володіння особи. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Серія «Юридичні науки». 2014. Т. 155. С. 114–117. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/40b1f027-c399-4ecc-ba6c-3382f0d3d2b0/content>
8. Удовенко Ж.В. Невтручання у приватне життя при провадженні деяких слідчих (розшукових) дій. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 3. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2013_2_31
9. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
10. Козюбра М.І. Загальна теорія права : навчальний посібник ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ : Ваїте, 2015. 340 с. URL: https://document.kdu.edu.ua/info_zab/081_1740.pdf
11. Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат) від 5 червня 2019 р. № 3-р(І)/2019. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19#Text>

12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

13. Постанова Верховного Суду у справі № 157/1664/22 від 27 березня 2025 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126153460>

14. Agosi v. the United Kingdom: Judgment of 24 October 1986, Application № 9118/80. European Court of Human Rights. HUDOC. URL: https://www.unodc.org/cld/uploads/res/case-law-doc/othercrimetype/_irb/agosi_vs__united_kingdom_html/AGOSI_v._THE_UNITED_KINGDOM.pdf

15. Polish Code of Criminal Procedure (Kodeks postępowania karnego) : Act of 6 June 1997. Journal of Laws 1997 № 89. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/f6/Polish%20CPC%201997_am%202003_en.pdf

16. Estonia Code of Criminal Procedure (Kriminaalmenetluse seadustik) : Consolidated text of 1 February 2017. Riigi Teataja / Elektrooniline Riigi Teataja. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/512122024002/consolide>

17. Selvaggi Nicolla. On instruments adopted in the area of freezing and confiscation. 2015. Diritto Penale Contemporaneo. URL: <https://archiviodpc.dirittopenaleuomo.org/upload/1438338680SELVAGGI%202015.pdf>

18. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду у справі № 991/9855/25 від 10 листопада 2025 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131671236>

19. Ухвала Київського апеляційного суду у справі № 757/22686/25 від 30 вересня 2025 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130604692>

20. Ухвала Київського апеляційного суду у справі № 757/21551/25 від 15 липня 2025 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129012832>

21. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 758/16546/18 від 27 січня 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87298220>

22. Окрема думка до постанови Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 758/16546/18 від 27 січня 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87298243>

23. Code de procédure pénale. Légifrance (le service public de la diffusion du droit). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000051740498

24. Law on Seizure and Confiscation of the proceeds from crime. *Official Gazette of the Republic of Serbia*. Belgrade, 2008. № 97/08. 18 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Mercenaries/WG/Law/Serbia/LawOnSeizure.pdf>

25. Верховний Суд. Огляд рішень Європейського суду з прав людини (липень 2020 р.). 54 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogljad_ESPL_07_2020.pdf

Стаття надійшла в редакцію: 09.11.2025

Стаття прийнята: 12.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

УДК 347.457

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.21>

КРЕДИТНИЙ ДОГОВІР ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ КРЕДИТНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Йосипенко Максим Сергійович,

orcid.org/0009-0002-8769-3833

аспірант

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У статті здійснено ґрунтовний і комплексний аналіз правової природи кредитного договору як однієї із ключових підстав виникнення кредитних правовідносин у системі цивільного законодавства України. Особливу увагу приділено з'ясуванню місця кредитного договору в системі цивільно-правових договорів та його ролі в сучасному цивільному обороті. Досліджено нормативно-правову базу, що регулює порядок укладення та виконання кредитного договору, зокрема положення Цивільного кодексу України, законів України «Про споживче кредитування», «Про банки і банківську діяльність», а також підзаконних нормативно-правових актів, які визначають специфіку банківського кредитування.

У роботі проведено аналіз порівняння кредитного договору з договором позики, як родовою цивільно-правовою конструкцією, визначено їхні тотожності та відмінності. Досліджено загальні правила розуміння правової позиції серед науковців кредитного договору, зокрема щодо його консенсуального характеру, двосторонності, оплатності й особливого суб'єктного складу. Значну увагу приділено дослідженню істотних умов кредитного договору, до яких належать предмет договору, строк повернення кредиту, розмір відсотків за використання таких коштів, порядок їх нарахування та сплати.

Окремо розглянуто вимоги до форми кредитного договору, зокрема обов'язковість письмової форми, а також правові наслідки її недотримання. Проаналізовано особливості укладення кредитного договору як договору приєднання, із застосуванням загальних (стандартних) умов, а також можливості укладення кредитних договорів в електронній формі з використанням електронних засобів ідентифікації. Досліджено порядок укладення кредитного договору, який включає переддоговірну стадію, обов'язок надання споживачеві повної та достовірної інформації, а також стадію досягнення згоди щодо всіх істотних умов.

Особливу увагу приділено аналізу актуальної судової практики у справах, пов'язаних з укладенням, виконанням і визнанням недійсними кредитних договорів. Обґрунтовано теоретичне і практичне значення належного правового регулювання форми й порядку укладення кредитного договору для забезпечення балансу інтересів сторін, захисту прав позичальників і стабільності цивільного обороту в Україні.

Ключові слова: кредитний договір, кредитні правовідносини, підстава виникнення зобов'язання, юридичний факт, форма договору, порядок укладення, істотні умови, письмова форма, договір приєднання, кредитодавець, позичальник, банк, фінансова установа.

Yosypenko Maksym. A credit agreement as the basis for the establishment of credit legal relationships

The research examines the credit agreement as an independent civil law instrument that gives rise to credit relations within the legal system of Ukraine. The author approaches the credit agreement not merely as a formal contractual construction, but as a dynamic legal mechanism that ensures the circulation of financial resources and directly influences the stability of civil turnover. In this context, the role of the credit agreement within the system of civil law contracts is reconsidered, taking into account modern economic conditions and the development of banking services.

The paper provides a comparative legal analysis of the credit agreement and the loan agreement, viewing the latter as a broader civil law category. It is argued that, despite their common economic nature, these agreements differ in their legal regulation, subject composition, and the grounds for the emergence of rights and obligations. Such distinctions allow the credit agreement to be characterized as a special contractual form that operates under stricter legal requirements and involves a professional creditor.

Considerable attention is devoted to the disclosure of the legal characteristics of a credit agreement. In particular, the author substantiates its consensual nature, reciprocal obligations of the parties, paid character, and the presence of a special subject composition, where one party must necessarily be a banking or other authorized financial institution. These features distinguish the credit agreement from other civil law contracts involving the transfer of funds.

In conclusion, the article substantiates that proper legal regulation of the procedure and form of concluding a credit agreement plays a decisive role in ensuring a balance of interests between creditors and borrowers. Effective contractual regulation contributes to the protection of borrowers' rights, strengthens trust in financial institutions, and promotes the stability and predictability of civil law relations in Ukraine.

Key words: *basis for obligation, legal fact, form of contract, procedure for conclusion, essential terms, written form, adhesion contract, creditor, borrower, bank, financial institution.*

Актуальність дослідження. В умовах активної трансформації фінансової системи України та розвитку цифрових технологій у банківській сфері питання правового регулювання кредитних відносин набуває особливої гостроти. Кредитний договір як основна юридична форма оформлення відносин між кредитором і позичальником потребує детального наукового осмислення з огляду на динамічні зміни законодавства, впровадження електронного документообігу та необхідність захисту прав споживачів фінансових послуг. Недосконалість правового регулювання кредитних відносин призводить до численних судових спорів, порушення балансу інтересів сторін та зниження довіри до фінансових установ. Особливо актуальності набувають питання визначення істотних умов кредитного договору, дотримання вимог до його форми та порядку укладення в контексті забезпечення стабільності цивільного обороту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні аспекти кредитного договору досліджувались у працях провідних вітчизняних цивілістів. Фундаментальні дослідження кредитних відносин у цивільному праві України представлені в монографії А.Ю. Бабаскіна, де комплексно розглянуто правову природу кредитного договору й особливості його виконання. Проблематику форми та порядку укладення кредитних договорів аналізували О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, І.А. Безклубий у кон-

тексті загальних положень договірного права. Фундаментальні положення щодо правової природи договірних зобов'язань та принципів їх виконання викладено в підручнику за редакцією О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової та В.В. Луця, який став базовим для вітчизняної цивілістики [7]. І.А. Безклубий у монографії детально проаналізував особливості банківських правочинів та їхнє місце в системі цивільних правовідносин [8]. Питання захисту прав споживачів у кредитуванні досліджували В.В. Луць, Р.А. Майданик, О.П. Подцерковний. Особливості електронної форми договорів у фінансовій сфері розглядав С.О. Сліпченко. У роботах В.В. Луця висвітлюються загальнотеоретичні питання строків і термінів у цивільному праві, що має велике значення для кредитних відносин [7]. Р.А. Майданик досліджував проблеми довірчих відносин, які є важливими для розуміння природи фідучіарних елементів кредитного договору [9]. О.П. Подцерковний у монографії комплексно дослідив грошові зобов'язання, зокрема й кредитні відносини [10]. С.О. Сліпченко досліджував особливості цифрової трансформації цивільних правовідносин і електронної форми правочинів [11]. О.С. Кізлова у своїх працях аналізувала проблеми забезпечення виконання кредитних зобов'язань, зокрема інститут застави [12]. Водночас, незважаючи на значну кількість наукових праць, не досить дослідженими залишаються питання спів-

відношення кредитного договору з договором приєднання, особливості укладення кредитних договорів в електронній формі, а також проблеми визначення моменту виникнення кредитних правовідносин у сучасних умовах.

Мета публікації полягає в комплексному дослідженні кредитного договору як юридичної підстави виникнення кредитних правовідносин, визначенні його місця в системі цивільно-правових договорів, аналізі вимог до форми та порядку укладення кредитного договору в контексті забезпечення балансу інтересів учасників кредитних відносин і формулюванні пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Розвиток ринкових відносин в Україні та трансформація фінансового сектору об'єктивно зумовлюють зростання ролі кредитування як одного із ключових інструментів забезпечення економічної активності суб'єктів цивільного обороту. Кредитні правовідносини охоплюють широкий спектр суспільних зв'язків, пов'язаних із наданням грошових коштів у борг, і є невід'ємним складником сучасної економіки. Саме кредитний договір виступає основною правовою формою реалізації таких відносин, через яку відбувається узгодження інтересів кредитодавця та позичальника, а також формування взаємних прав і обов'язків сторін.

Актуальність дослідження кредитного договору як підстави виникнення кредитних правовідносин зумовлена не лише його поширеністю в цивільному обороті, а й складністю правового регулювання цієї договірної конструкції. Кредитні відносини характеризуються підвищеним рівнем ризику, значною економічною вартістю предмета зобов'язання, а також інформаційною асиметрією між сторонами договору. За таких умов належне правове регулювання форми та порядку укладення кредитного договору набуває особливого значення, оскільки саме на стадії його укладення закладаються передумови належного виконання зобов'язання або, навпаки, виникнення конфліктних ситуацій між учасниками кредитних правовідносин.

Кредитний договір виступає юридичним фактом, з яким закон безпосередньо пов'язує виникнення кредитних правовідносин. Саме факт укладення кредитного договору є тією обставиною, що трансформує волевиявлення сторін у юридично значущі наслідки, створює зобов'язальне правовідношення між кредитодавцем і позичальником.

Відповідно до положень цивільного законодавства України, кредитний договір встановлює зобов'язальні правовідносини, у межах яких банк або інша фінансова установа бере на себе обов'язок передати позичальнику грошові кошти у визначеному обсязі та на погоджених сторонами умовах. Натомість позичальник зобов'язується повернути отримані кошти в установленій строк і здійснити оплату за користування ними у формі процентів [1]. З наведеного визначення випливає, що кредитний договір є підставою виникнення двостороннього зобов'язального правовідношення, у межах якого кожна зі сторін наділена взаємно кореспондуючими правами й обов'язками. Особливістю кредитного договору є те, що його укладення породжує обов'язок кредитодавця надати кредит, незалежно від моменту фактичного передання грошових коштів.

У науковій цивілістичній доктрині кредитний договір традиційно розглядається у співвідношенні з договором позики, що зумовлено історичними передумовами розвитку відповідних правових конструкцій. Чинне цивільне законодавство України чітко відмежовує кредитний договір від договору позики, надаючи першому статус самостійного виду договору. Відсилання у гл. 71 Цивільного кодексу України до положень про позику не свідчить про тотожність правової природи цих договорів, а має на меті забезпечення єдності правового регулювання схожих за економічною сутністю правовідносин.

Важливою правовою характеристикою кредитного договору є те, що він належить до консенсуальних договорів. Його укладення пов'язується не з фактом фактичного передання грошових коштів, а з моментом досягнення сторонами взаємної згоди щодо всіх істотних умов і належного оформлення домовленостей

у письмовій формі. Саме із цього моменту між сторонами виникають відповідні зобов'язання: для кредитора – обов'язок надати обумовлену суму коштів, для позичальника – забезпечене договором право вимагати виконання такого обов'язку. Така особливість принципово відрізняє кредитний договір від договору позики, який у класичному розумінні набуває чинності лише після фактичної передачі майна [1].

Кредитний договір за своєю правовою природою передбачає участь двох сторін, між якими виникають взаємопов'язані права й обов'язки. Надання кредитодавцем грошових коштів породжує для позичальника обов'язок їх своєчасного повернення та внесення плати за користування кредитом. Водночас можливість кредитодавця вимагати виконання цих дій зумовлена необхідністю належного виконання позичальником прийнятих на себе зобов'язань. Така взаємна зумовленість прав і обов'язків сторін свідчить про синалагматичну природу кредитного договору, що визначає порядок виконання договірних зобов'язань і має значення для вирішення питань відповідальності в разі їх порушення.

Оплатність кредитного договору є його сутнісною ознакою, що впливає з економічної природи кредитування. Користування грошовими коштами кредитодавця передбачає сплату процентів, які виступають платою за наданий фінансовий ресурс. На відміну від договору позики, який іноді може бути безоплатним, кредитний договір за своєю правовою природою завжди є оплатним, що прямо закріплено в положеннях цивільного законодавства [1].

Ще однією характерною ознакою кредитного договору є спеціальний суб'єктний склад на стороні кредитодавця. Відповідно до законодавства України право на здійснення кредитних операцій мають банки й інші фінансові установи за умови отримання відповідної ліцензії [2].

Визначення істотних умов кредитного договору має вирішальне значення для встановлення факту його укладення та дійсності. Для кредитного договору такими умовами є предмет договору,

строк повернення кредиту, а також розмір і порядок сплати процентів. Саме узгодження цих умов свідчить про наявність волі сторін на встановлення відповідних правовідносин.

Предметом кредитного договору є грошові кошти, що надаються позичальникові в тимчасове користування. На відміну від договору позики, предметом якого можуть бути також речі, визначені родовими ознаками, кредитний договір має суто грошовий характер. Розмір кредиту визначається сторонами з урахуванням платоспроможності позичальника, мети кредитування, строку користування коштами й інших факторів, що впливають на оцінку кредитного ризику.

Строк повернення кредиту є істотною умовою, яка визначає часові межі виконання зобов'язання та має принципове значення для обох сторін договору. Для кредитодавця строк повернення кредиту є інструментом управління фінансовими ризиками, тоді як для позичальника – показником обсягу та тривалості фінансового навантаження. Зазвичай строк повернення кредиту конкретизується у графіку платежів, який є невід'ємною частиною кредитного договору.

Розмір і порядок сплати процентів за користування кредитними коштами також належать до істотних умов кредитного договору. Відповідно до положень цивільного законодавства процентна ставка може бути фіксованою або змінюваною, однак вона не може бути змінена кредитодавцем в односторонньому порядку [1]. Така законодавча заборона спрямована на забезпечення стабільності договірних умов і захист прав позичальника від можливих зловживань з боку кредитодавця.

Особливе значення в механізмі правового регулювання кредитних правовідносин має форма кредитного договору. Відповідно до ст. 1055 Цивільного кодексу України кредитний договір укладається виключно в письмовій формі, а недодержання цієї вимоги призводить до його нікчемності [1]. Письмова форма кредитного договору виступає не лише формальною вимогою, а й важливою гарантією захисту прав сторін, забезпечує фіксацію істотних умов договору та ство-

рює належну доказову базу в разі виникнення спору.

Дотримання письмової форми кредитного договору не обмежується виключно оформленням єдиного паперового документа з підписами сторін. Така форма може забезпечуватися і шляхом взаємного обміну документами, зокрема з використанням електронних каналів комунікації.

У межах цивільно-правового регулювання правочин визнається укладеним у письмовій формі за умови, що волевиявлення сторін зафіксоване в одному або декількох матеріальних чи електронних носіях інформації, якими сторони обмінялися одна з одною [1]. Це положення має принципове значення для розуміння допустимості сучасних способів укладення кредитних договорів у цифровому середовищі.

Сучасний розвиток фінансових технологій зумовив активне впровадження дистанційних форм кредитування, що актуалізує питання укладення кредитних договорів в електронній формі [4].

Електронна форма кредитного договору потребує підвищеної уваги до питань захисту прав позичальника, оскільки дистанційний характер укладення договору може ускладнювати усвідомлення всіх його умов. Особливо це стосується випадків масового кредитування фізичних осіб, де існує ризик формального приєднання до умов договору без належного аналізу його змісту. У цьому контексті великого значення набуває поєднання положень цивільного законодавства з нормами спеціального законодавства про фінансові послуги.

Порядок укладення кредитного договору зазвичай включає кілька взаємопов'язаних етапів, серед яких важливе місце посідає переддоговірна стадія. На цій стадії кредитор дає здійснює оцінювання кредитоспроможності потенційного позичальника, аналізує його фінансовий стан, рівень доходів, кредитну історію, а також наявність забезпечення виконання зобов'язання. Оцінювання кредитоспроможності має не лише економічне, а й правове значення, оскільки дозволяє мінімізувати ризики неповернення кредиту та визначити індивідуальні умови кредитування.

Укладення кредитного договору завершується досягненням згоди сторін щодо всіх істотних умов у письмовій або електронній формі. Оскільки кредитний договір є консенсуальним, момент його укладення не залежить від факту фактичного надання грошових коштів, а визначається моментом належного оформлення волевиявлення сторін.

Такий підхід знайшов своє відображення в судовій практиці, яка послідовно виходить із того, що відсутність письмового кредитного договору виключає можливість визнання відповідних правовідносин такими, що виникли із кредитного договору [5].

Судова практика також звертає увагу на правові наслідки недодержання вимог щодо форми кредитного договору. Зокрема, недодержання письмової форми кредитного договору призводить до його нікчемності незалежно від факту отримання позичальником грошових коштів. У такому разі правовідносини сторін можуть бути перекваліфіковані у відносини з повернення безпідставно набутого майна, що істотно змінює правовий режим відповідних зобов'язань [5].

Особливого аналізу потребує питання застосування стандартних умов кредитування та типових форм кредитних договорів. На практиці банки й інші фінансові установи широко використовують стандартизовані договори, що зумовлено масовим характером кредитних операцій. Водночас наявність стандартних умов не виключає необхідності індивідуального погодження істотних умов кредитного договору, як-от розмір кредиту, строк його повернення та процентна ставка. Саме ці умови визначають економічну сутність кредитного зобов'язання та не можуть бути нав'язані позичальникові без його згоди.

У контексті співвідношення кредитного договору та договору приєднання варто зазначити, хоча окремі елементи кредитних правовідносин можуть відповідати ознакам договору приєднання, кредитний договір загалом не може бути повністю зведений до цієї моделі. Це зумовлено необхідністю індивідуального оцінювання кредитоспроможності позичальника та погодження істотних

умов договору, що виключає універсальність умов для всіх учасників кредитних правовідносин.

Значення кредитного договору як підстави виникнення кредитних правовідносин проявляється також у його ролі як інструменту балансування інтересів сторін. З одного боку, кредитодавець зацікавлений у мінімізації фінансових ризиків і забезпеченні повернення наданих коштів, з іншого – позичальник потребує чітких, зрозумілих і справедливих умов кредитування. Саме належне правове регулювання форми та порядку укладення кредитного договору дозволяє досягти такого балансу та знизити рівень конфліктності у сфері фінансових послуг.

У сучасній цивілістичній доктрині кредитні правовідносини розглядаються як різновид договірних зобов'язань у сфері фінансових послуг, для яких характерними є підвищені вимоги до добросовісності сторін, прозорості договірних умов і належного інформування позичальника, тому є необхідність встановлення загальних правил для кредитного договору. Істотними умовами кредитного договору є предмет договору (зокрема, вид кредиту за способом його надання, розмір кредиту, валюта кредиту); умови щодо розміру процентів, типу процентної ставки, порядку сплати процентів, у разі застосування змінюваної процентної ставки умови щодо порядку її обчислення та максимальний розмір процентної ставки, що може бути застосований; строк, на який надається кредит, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди. Інше може бути встановлено законом [6, с. 136].

Посилення захисту прав позичальників, особливо у сфері споживчого кредитування. Запровадження обов'язку попереднього інформування, встановлення обмежень щодо односторонньої зміни умов договору та визнання нікчемними кредитних договорів, укладених з порушенням вимог до форми, сприяє підви-

щенню рівня правової визначеності та стабільності цивільного обороту [3; 5].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що кредитний договір є ключовою цивільно-правовою підставою виникнення кредитних правовідносин і самостійною договірною конструкцією, яка має комплексний характер і поєднує в собі елементи приватноправового та публічно-правового регулювання. Його укладення породжує зобов'язальні правовідносини між кредитодавцем і позичальником, у межах яких реалізуються взаємні суб'єктивні права й обов'язки сторін.

Момент укладення кредитного договору пов'язується з досягненням згоди щодо істотних умов у письмовій або електронній формі, що має принципове значення для визначення моменту виникнення кредитних правовідносин і обсягу відповідальності сторін.

Обґрунтовано, що до істотних умов кредитного договору належать предмет договору, строк повернення кредиту, а також розмір і порядок сплати процентів. Належне погодження цих умов є необхідною передумовою виникнення зобов'язання, тоді як їх відсутність або неналежне визначення спричиняє істотні правові наслідки, зокрема пов'язані з нікчемністю договору або ускладненням його виконання.

Особливу увагу приділено формі кредитного договору як важливій гарантії захисту прав учасників кредитних правовідносин. Недодержання вимог щодо письмової форми кредитного договору призводить до його нікчемності незалежно від факту отримання позичальником грошових коштів, тоді як можливість укладення договору в електронній формі відповідає сучасним тенденціям розвитку фінансових послуг за умови дотримання вимог законодавства.

Удосконалення правового регулювання укладення кредитних договорів у цифровому середовищі, а також розвиток механізмів захисту прав позичальників у відносинах з банками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
3. Про споживче кредитування : Закон України від 15 листопада 2016 р. № 1734-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>
4. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>
5. Постанова Верховного Суду від 3 липня 2019 р. у справі № 342/180/17. Правові позиції Верховного Суду у справах щодо кредитних правовідносин. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/82998244>
6. Бабаскін А.Ю. Кредитні відносини у цивільному праві України : монографія. Київ : ТАЛКОМ, 2018. 570 с.
7. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / О.В. Дзера та ін. ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. 5-те вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком-Інтер, 2021. 976 с.
8. Безклубий І.А. Банківські правочини. Цивільно-правові проблеми : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. 378 с.
9. Майданик Р.А. Проблеми довірчих відносин у цивільному праві : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. 502 с.
10. Подцерковний О.П. Грошові зобов'язання господарського характеру. Проблеми теорії і практики : монографія. Київ : Юстиніан, 2006. 424 с.
11. Сліпченко С.О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія. Харків : Право, 2013. 552 с.
12. Кізлова О.С. Стан дослідження категорії застави в цивілістиці. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 12. С. 227–233.

Стаття надійшла в редакцію: 12.11.2025

Стаття прийнята: 09.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЮРИДИЧНІ СКЛАДИ ЯКИХ ПЕРЕДБАЧЕНІ В ДИСПОЗИЦІЯХ СТАТТІ 180 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ, З ІНШИМИ КРИМІНАЛЬНИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ

Ковтун Олексій Ілліч,

orcid.org/0000-0003-0812-6460

аспірант

Державного університету «Київський авіаційний інститут»

Метою наукової статті є дослідження питання, яке стосується кваліфікації злочинів, відповідальність за які передбачена у статті 180 Кримінального кодексу України «Перешкодження здійсненню релігійного обряду». Автор розглядає дану кримінально-правову норму як таку, що складається із двох юридичних складів злочинів, передбачених у різних частинах однієї статті. Ця позиція обґрунтована в інших дослідженнях автора. Саме тому в цій науковій статті спочатку розглядаються питання кваліфікації за сукупністю та за правилами конкуренції злочину, склад якого передбачений у диспозиції частини 1 статті 180 Кримінального кодексу України. Це стосується кваліфікації за статтями 161, 296, 356 Кримінального кодексу України. Автор висловлює свою позицію щодо кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених у диспозиціях цих статей, і злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції частини 1 статті 180 Кримінального кодексу України. Вказуються ознаки, за якими проводиться розмежування юридичних складів кримінальних правопорушень, передбачених у диспозиціях вказаних статей.

Що стосується кваліфікації злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції частини 2 статті 180 Кримінального кодексу України, то враховуються такі ознаки, як спеціальний суб'єкт злочину, яким може виступати працівник правоохоронного органу (стаття 365 Кримінального кодексу України), а також такий спеціальний суб'єкт, як військова службова особа (стаття 426–1 Кримінального кодексу України). Тобто в даному випадку основною розмежувальною ознакою вважається суб'єкт кримінального правопорушення і обґрунтовується думка щодо кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень. Ще одним питанням, яке розглядається у статті, є питання кваліфікації злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції частини 2 статті 180 Кримінального кодексу України, з іншими насильницькими кримінальними правопорушеннями. Автор доходить висновку щодо необхідності внесення змін до статті 180 Кримінального кодексу України як шляхом поділу її на дві окремі статті, так і шляхом внесення до кожної з них кваліфікуючих ознак.

Ключові слова: кваліфікація кримінальних правопорушень, розмежування кримінальних правопорушень, релігійний обряд, свобода віросповідання, примушування, перешкодження, потерпілий, священнослужитель.

Kovtun Oleksii. Selected issues of qualification and delineation of crimes, the legal elements of which are prescribed in the dispositions of Article 180 of the Criminal Code of Ukraine with other criminal offenses

The purpose of this scientific article is to examine the issue concerning the qualification of crimes, liability for which is provided for in Art. 180 of the Criminal Code of Ukraine "Obstruction of the performance of a religious rite". The author analyzes this criminal law provision as one consisting of two separate legal compositions of crimes, stipulated in different parts of the same article. This position has been substantiated in the author's previous studies. Therefore, the article primarily addresses issues of qualification based on the aggregate of crimes and the rules of competition regarding the crime, the elements of which are prescribed in the disposition

of Part 1 of Art. 180 of the Criminal Code of Ukraine. This concerns qualifications by Arts. 161, 296, and 356 of the Criminal Code of Ukraine. The author expresses their position regarding the legal characterization of criminal offenses provided for in the dispositions of these articles and the crime defined in Part 1 of Art. 180 of the Criminal Code of Ukraine. The criteria for the delimitation of the legal compositions of criminal offenses stipulated in the dispositions of the aforementioned articles are highlighted.

Regarding the qualification of the crime defined in the disposition of Part 2 of Art. 180 of the Criminal Code of Ukraine, signs of a special subject of the crime are taken into account, which may include a law enforcement officer (Art. 365 of the Criminal Code of Ukraine), as well as such a special subject as a military official (Art. 426-1 of the Criminal Code of Ukraine). Thus, in this case, the subject of the criminal offense is considered the main distinguishing feature, and the opinion regarding qualification based on the aggregate of criminal offenses is substantiated. Another issue examined in this article is the qualification of the crime defined in Part 2 of Art. 180 of the Criminal Code of Ukraine in relation to other violent criminal offenses. The author concludes that it is necessary to amend Art. 180 of the Criminal Code of Ukraine, either by dividing it into two separate articles or by introducing qualifying features to each of them.

Key words: qualification of criminal offenses, delimitation of criminal offenses, religious rite, freedom of religion, coercion, obstruction, victim, member of clergy.

Бланкетність норм, які містяться у ст. 180 Кримінального кодексу (далі – КК) України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» [1], спричиняє проблеми з розмежуванням з нормами, передбаченими іншими статтями Особливої частини КК України, як наслідок – проблеми для правозастосовувачів під час кваліфікації діяння за цією статтею.

У ч. 1 ст. 180 КК України передбачений юридичний склад злочину «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд». На нашу думку, критерієм розмежування злочину, склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 цієї статті, від інших кримінальних правопорушень є основний безпосередній об'єкт злочину – право на безперешкодне здійснення релігійних обрядів [2, с. 173]. Мотив скоєння цього злочину може бути різним, а метою цього злочину власне і є посягання на основний безпосередній об'єкт шляхом зриву релігійного обряду [3, с. 350].

Наприклад, у диспозиції ст. 161 КК України «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками» передбачені умисні дії, спрямовані, зокрема, на розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті, образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме

чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками релігійних та інших переконань.

О.М. Шармар вважає, що основним безпосереднім об'єктом злочину, склад якого передбачений у диспозиції ст. 161 КК України, є рівність громадян у їхніх конституційних правах та рівність їх перед законом [4, с. 324]. Тобто об'єктивна сторона юридичного складу злочину, передбаченого в диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, може збігатися за змістом з об'єктивною стороною злочину, склад якого передбачений у диспозиції ст. 161 КК України. Але основний безпосередній об'єкт цих злочинів буде різний, у першому випадку – право на безперешкодне здійснення релігійних обрядів, а у другому – рівноправність громадян. Тому, на нашу думку, ці злочини треба розмежовувати за основним безпосереднім об'єктом.

Якщо ж перешкоджання здійсненню релігійного обряду вчиняється з мотивів релігійної нетерпимості (обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочину, склад якого передбачений у диспозиції ст. 161 КК України), то кваліфікація, на нашу думку, має здійснюватися за сукупністю злочинів (ч. 1 ст. 180 та відповідна частина ст. 161 КК України), оскільки злочини посягають на різні, хоча і схожі, основні безпосередні об'єкти. Тобто ст. 161 КК України є більш загальною

нормою, що захищає рівноправність та гідність особи через її погляди, зокрема й релігійні, а ч. 1 ст. 180 КК України є спеціальною нормою, що захищає окремий компонент свободи віросповідання – здійснення релігійного обряду.

Проблемним є також розмежування злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, із кримінальним правопорушенням, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ст. 296 «Хуліганство». Наприклад, незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду може бути вчинене з хуліганських мотивів, але об'єктом кримінального посягання буде свобода віросповідання, а саме право на безперешкодне здійснення релігійних обрядів. Тобто діяння з перешкоджання здійсненню релігійного обряду можуть мати хуліганський характер (зокрема, грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства) та збігатися з об'єктивною стороною кримінальних правопорушень, юридичні склади яких передбачені в диспозиції ст. 296 КК України, але у ст. 296 ті самі хуліганські дії спрямовані на порушення громадського порядку як на об'єкт цього кримінального правопорушення, а не на право на безперешкодне здійснення релігійних обрядів.

З об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого в диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, перешкоджання здійсненню релігійного обряду найчастіше відбувається у громадському місці та може супроводжуватися діями, які водночас є як перешкоджанням здійсненню релігійного обряду, так і грубим порушенням громадського порядку [5, с. 201], тобто ті, які збігаються з обов'язковими ознаками об'єктивної сторони хуліганства. Але основним безпосереднім об'єктом хуліганства, на відміну від перешкоджання здійсненню релігійного обряду, є громадський порядок. Якщо порівнювати суб'єктивну сторону складів цих кримінальних правопорушень, то мотив явної неповаги до суспільства, який прямо вказаний у диспозиції ч. 1 ст. 296 КК України як обов'язковий елемент, може бути й у разі вчинення злочину, склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України.

Тобто грубе порушення громадського порядку під час перешкоджання здійсненню релігійного обряду може бути способом вчинення злочину, склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, але, на відміну від кримінального правопорушення, склад якого передбачений у диспозиції ст. 296 КК України, порушення громадського порядку не є об'єктом кримінального правопорушення, а виступає лише способом досягнення мети – перешкоджання здійсненню релігійному обряду.

Якщо ж метою кримінального правопорушення було як перешкоджання здійсненню релігійного обряду, так і грубе порушення громадського порядку, то кваліфікувати ці злочинні діяння треба за сукупністю – ч. 1 ст. 180 та відповідною частиною ст. 296 КК України.

Ще одним кримінальним правопорушенням, ознаки об'єктивної сторони якого можуть збігатися з ознаками об'єктивної сторони злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, є кримінальний проступок, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ст. 356 КК України «Самоправство». Такі ознаки можуть бути різними, наприклад діяння з недопущення вірян чи/або священнослужителів до храмів (культових будівель) з метою перешкодити здійсненню релігійного обряду через спір про право власності на таку будівлю. У такому разі, якщо метою є як перешкоджання здійсненню релігійного обряду, так і самовільне, усупереч установленому законом порядку, учинення будь-яких дій, правомірність яких оспорується, то ці діяння треба кваліфікувати за сукупністю – ч. 1 ст. 180 та ст. 356 КК України. Якщо ж значна шкода інтересам громадянина чи громадським інтересам виявилася у зриві релігійного обряду, то такі діяння треба кваліфікувати за ч. 1 ст. 180 КК України. За самоправства умисел спрямований на реалізацію свого уявного чи оспорюваного права, а в ч. 1 ст. 180 КК України умисел спрямований саме на зрив релігійного обряду. Отже, якщо дії вчинені в межах майнового чи іншого спору, де суб'єкт кримінального правопорушення, можливо уявно, обстоює

своє право, то кваліфікація має відбуватися за ст. 356 КК України. У разі відсутності будь-яких уявлень про право власності чи інше права, а за наявності мети – перешкоджання здійсненню релігійного обряду, кваліфікація має відбуватися за ч. 1 ст. 180 КК України. Якщо ж підстави про наявність майнових чи інших прав є, то такі дії треба кваліфікувати за сукупністю (ст. 356 та ч. 1 ст. 180 КК України).

Усі елементи складу кримінального правопорушення нерозривно пов'язані один з одним. Тому мета кримінального правопорушення як суб'єктивна ознака спрямована на об'єкт кримінального правопорушення як об'єктивну ознаку. Тобто відмежувати ці кримінальні правопорушення можна не тільки за об'єктом кримінального правопорушення, але й за метою.

Ще однією проблемою розмежування кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачена в ч. 1 ст. 180 КК України, є перешкоджання здійсненню релігійного обряду (дією чи бездіяльністю), яке вчинене працівником правоохоронного органу з перевищенням влади або службових повноважень. Об'єктивна сторона такого перешкоджання на перший погляд може конкурувати зі складом злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ст. 365 КК України «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу», особливо якщо такі діяння завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, тому що зрив релігійного обряду можна вважати такою істотною шкодою. І тоді складається враження, що кваліфікацію треба проводити за правилами конкуренції кримінально-правових норм. Але, на нашу думку, тут мають місце два кримінальні правопорушення, отже, і два об'єкти кримінального правопорушення – безперешкодне здійснення релігійних обрядів і встановлений порядок здійснення працівником правоохоронного органу своєї влади чи службових повноважень. Оскільки нині таких кваліфікуючих ознак, як, наприклад, «працівник правоохоронного органу» або «службова

особа», у ст. 180 КК України немає, то ці діяння треба кваліфікувати за сукупністю (ч. 1 ст. 180 та відповідною частиною ст. 365 КК України).

Аналогічні проблеми виникають, якщо такі діяння, як перевищення влади чи службових повноважень у межах своєї компетенції у військових правовідносинах, учиняє військова службова особа. Юридичний склад такого злочину передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 426–1 КК України «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень». Якщо військова службова особа дією чи бездіяльністю умисно незаконно перешкоджає здійсненню релігійного обряду, тобто зриває релігійний обряд, і такі дії явно виходять за межі наданих цій особі прав чи повноважень, а також якщо ці дії завдали істотної шкоди, то такі діяння треба кваліфікувати за сукупністю (ч. 1 ст. 180 та відповідна частина ст. 426–1 КК України).

Критерієм, за яким кваліфікація відбувається за сукупністю кримінальних правопорушень, треба вважати суб'єкта. В одному випадку це буде будь-яка особа – загальний суб'єкт (ч. 1 ст. 180 КК України), але якщо такі дії вчиняє військова службова особа, то її дії потребують кваліфікації за сукупністю (ч. 1 ст. 180 та відповідна частина ст. 426–1 КК України). Це підкреслює, що вона вчинила два кримінальні правопорушення, тим самим завдала шкоди не лише такому об'єкту, як право на безперешкодне здійснення релігійних обрядів, а й установленому порядку здійснення військовою службовою особою своєї влади чи службових повноважень.

У ч. 2 ст. 180 КК України передбачена відповідальність не за кваліфікований склад злочину, юридичний склад якого передбачений у ч. 1 ст. 180 КК України, а за окремий злочин «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду». Тому тут передбачені не кваліфікуючі ознаки, а конститутивні об'єктивні ознаки «примушування» та «насильство», цей злочин треба вважати насильницьким посяганням на спеціального потерпілого, а саме священнослужителя.

Такий спосіб скоєння кримінального правопорушення, як «примушування». Окрім ч. 2 ст. 180 КК України трапляється в диспозиціях багатьох статей, які містяться в різних розділах Особливої частини КК України. Це, зокрема, ст. ст. 134, 142, 143, 151–2, 154, 157, 174, 258–1, 280, 300, 301, 303, 342, 355, 369–3, 373, 386, 404, 442–1 КК України. На нашу думку, розмежування із цими складами треба здійснювати за об'єктом кримінального правопорушення, зокрема за основним безпосереднім об'єктом – право на проведення (або не проведення) релігійного обряду. У ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» прямо вказано, що не допускається будь-яке примушування до участі або неучасті, зокрема, у богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях [6]. Також у ст. 9 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначається, що свобода думки, совісті й релігії включає, зокрема, свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, виконання та дотримання релігійної практики та ритуальних обрядів [7]. Тобто міжнародні та вітчизняні нормативно-правові акти, які регулюють праввідносини у сфері права людини на свободу віросповідання, прямо забороняють примушування, зокрема й щодо проведення релігійних обрядів, наголошують свободу їх здійснення.

Зазвичай потерпілим в юридичних складах цих кримінальних правопорушень є загальний потерпілий, без уточнення його ознак, і вчинюються ці кримінальні правопорушення з іншою метою, яка не пов'язана з порушенням права на свободу віросповідання. В окремих нормах ознаки потерпілого уточнюються, але лише в юридичному складі злочину, передбаченому в диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України потерпілим є священнослужитель.

Питання щодо розмежування юридичного складу злочину, передбаченого в диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України за ознакою «насильство» (але в даному разі тільки фізичне), постає, коли вчиняється насильство, відповідальність за яке передбачена у кримінальних правопорушеннях, склади яких містяться в диспо-

зиціях ст. ст. 121, 122, 125, 126, 127 КК України. Такі статті можна згрупувати за родовим об'єктом кримінального правопорушення «життя та здоров'я особи». Якщо кримінальне правопорушення, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, треба розмежовувати з іншими кримінальними правопорушеннями за ознакою об'єкта кримінального правопорушення, то кримінальне правопорушення, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, треба розмежовувати за такою ознакою об'єкта кримінального правопорушення, як потерпілий. До того ж ця ознака прямо передбачена в диспозиції ч. 2 та зазначена у КК України тільки раз. Таким спеціальним потерпілим є «священнослужитель». Хоча визначення поняття «священнослужитель» не міститься у КК України, ми вже детально розглядали це питання [8].

На нашу думку, «фізичне насильство» у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України не є насильством, небезпечним для життя чи здоров'я та може охоплювати діяння, передбачені в диспозиціях ст. 125 КК України «Умисне легке тілесне ушкодження» та ст. 126 КК України «Побої і мордування». Про це свідчать санкції цих статей, що вказують на ступінь їхньої суспільної небезпеки.

Але якщо примушування (а примушування може бути тільки умисним) шляхом фізичного насильства було поєднане з діяннями, передбаченими в диспозиціях ст. 121 КК України «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 КК України «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 127 КК України «Катування», то тоді вчинене не охоплюється ч. 2 ст. 180 КК України та потребує кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень (за ч. 2 ст. 180 КК України та відповідною статтею з вищезгаданих). Така ситуація пояснюється тим, що в разі скоєння злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, вчинюється більш тяжке кримінальне правопорушення.

Також виглядає несистемним те, що термінологічний зворот «психічне насильство» вживається у КК України тільки раз – у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК Укра-

їни. У ч. 2 ст. 40 КК України ще йдеться про кримінальну відповідальність за завдання шкоди правоохоронуваним інтересам особи, яка зазнала «психічного примусу». Хоча, на нашу думку, «психічний примус» і «психічне насильство» за змістом є тотожними поняттями, але в даному контексті вони застосовуються практично у протилежному сенсі. Якщо «психічне насильство» у ч. 2 ст. 180 КК України застосовується до особи спеціального потерпілого (священнослужителя) з метою примусити проти його волі провести релігійний обряд, який є цілком законним та сам собою не порушує жодних прав, то в ч. 2 ст. 40 КК України зазначено «психічний примус» особи до завдання шкоди правоохоронуваним інтересам. На нашу думку, узагалі, згадка про види насильства (фізичне та психічне) у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України є зайвою, тому що поняття «насильство» охоплює обидва ці види [5, с. 202–203].

Якщо ж «психічне насильство» у примушуванні священнослужителя до проведення релігійного обряду пов'язане з погрозою вбивством (така погроза повинна бути реальною та конкретною), то такі діяння треба кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, а саме за ч. 2 ст. 180 КК України та відповідною частиною ст. 129 КК України «Погроза вбивством».

Якщо примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду шляхом фізичного або психічного насильства вчинене службовою особою з використанням влади чи службового становища, то таке діяння треба кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопору-

шень, тобто за ч. 2 ст. 180 КК України та відповідною частиною ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем», а якщо таке діяння вчинене працівником правоохоронного органу, то за ч. 2 ст. 180 КК України та відповідною частиною ст. 365 «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу», якщо військовою службовою особою, то за ч. 2 ст. 180 КК України та відповідною частиною ст. 426–1 «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень».

На основі дослідженого матеріалу можна дійти таких висновків, що кваліфікація злочинів, передбачених у диспозиціях чинної редакції ст. 180 КК України, є досить складною. Це пов'язано із бланкетністю статті та відсутністю кваліфікованих і особливо кваліфікованих складів.

У зв'язку з тим, що злочини, передбачені в диспозиціях ст. 180 КК України, можуть бути скоєні спеціальним суб'єктом, у кваліфікації треба звертати увагу на злочини, склади яких передбачені в диспозиціях ст. ст. 365 та 426–1 КК України, за наявності для цього достатніх підстав пропонується кваліфікація за правилами сукупності кримінальних правопорушень. Також у кваліфікації злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, треба враховувати вид і ступінь насильницьких дій, що теж впливає на кваліфікацію. Щоб спростити кваліфікацію діянь, передбачених у різних частинах ст. 180 КК України, пропонується доповнити ч. ч. 1 та 2 цієї статті такою кваліфікуючою ознакою, як спеціальний суб'єкт злочину.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Ковтун О.І. Об'єкт кримінального правопорушення та його структура (ст. 180 КК України). *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія «Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». Київ : НАУ, 2023. № 1 (66). С. 171–177. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.66.17433>
3. Ковтун О.І. Суб'єктивні ознаки складів злочинів, що передбачені в диспозиціях ст. 180 КК України. *Věda a perspektivy*. 2025. № 2 (45). Р. 341–353. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-2\(45\)-341-353](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-2(45)-341-353)
4. Шармар О.М. Особливості кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності, статі та за іншими ознаками в умовах воєнного

стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 323–329. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.56>

5. Ковтун О.І. Аналіз об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія «Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»». Київ : НАУ, 2024. № 3 (72). С. 198–205. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.72.19081>

6. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>

7. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (повний текст). *WWW.COE.INT. КОМПАС : посібник з освіти з прав людини за участю молоді* : вебсайт. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols>

8. Ковтун О.І. Потерпілий від кримінального правопорушення (ст. 180 КК України). *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір* : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції, 24 лютого 2023 р. Київ : Національний авіаційний університет, 2023. С. 331–334.

Стаття надійшла в редакцію: 05.11.2025

Стаття прийнята: 11.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

УДК 347.627.2

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.23>

ДОВЕДЕННЯ ФАКТУ НАЯВНОСТІ ШЛЮБУ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ПІДХІД

Мельник Олександр Сергійович,

orcid.org/0009-0004-1319-0947

аспірант

Приватного закладу вищої освіти
«Київський міжнародний університет»

Стаття присвячена комплексному аналізу проблем доказування факту шлюбу в контексті стрімкої цифровізації правосуддя та суспільних відносин в Україні. Актуальність теми зумовлена значною кількістю правових колізій та практичних перешкод, з якими стикаються адвокати та їхні клієнти під час реалізації права на розірвання шлюбу, особливо в умовах воєнного стану.

Центральною проблемою є надмірний формалізм судів першої інстанції, які, незважаючи на позицію Верховного Суду, продовжують необґрунтовано вимагати надання оригіналу або дублікату свідоцтва про шлюб як єдиного доказу, що підтверджується дослідженнями автора. Ця вимога ігнорує онтологічну сутність доказування, де первинним є факт державної реєстрації у відповідних реєстрах, а не паперовий носій. Така практика розглядається як порушення права на справедливий суд та доступ до правосуддя.

Окремо досліджується правова колізія між законами вищої юридичної сили про електронний документообіг, які прирівнюють кваліфікований електронний підпис (КЕП) до власноручного, та підзаконними актами (Правилами ДРАЦС). Органи ДРАЦС на місцях часто відмовляються визнавати договори, підписані КЕП, для видачі дублікатів свідоцтв, що створює замкнене коло перешкод для адвокатів.

У статті проаналізовано міжнародний досвід, де акцент зроблено на даних реєстрів, а також необхідність усунення технічних прогалин і консерватизму правозастосування в Україні.

Ключові слова: електронний підпис, кваліфікований електронний підпис (КЕП), доступ до правосуддя, розірвання шлюбу, свідоцтво про шлюб, дублікат, ДРАЦС, правова колізія, надмірний формалізм.

Melnyk Olexandr. Proving the fact of marriage: Ukrainian and International approach

The article is dedicated to a comprehensive analysis of the problems associated with proving the fact of marriage in the context of the rapid digitalization of justice and social relations in Ukraine. The relevance of the topic is driven by a significant number of legal conflicts and practical obstacles faced by lawyers and their clients in exercising the right to divorce, particularly under conditions of martial law.

The central issue is the excessive formalism of the courts of first instance, which, despite the position of the Supreme Court, continue to unjustifiably demand the provision of the original or duplicate marriage certificate as the sole evidence, a practice confirmed by numerous studies conducted by the author. This requirement ignores the ontological essence of proof, where the primary factor is the fact of state registration in the relevant registries, not the paper medium. Such practice is viewed as a violation of the right to a fair trial and access to justice.

Separately, the legal conflict between laws of higher legal force concerning electronic document management, which equate the Qualified Electronic Signature (QES) with a handwritten signature, and subordinate legal acts (DRACS Rules) is examined. Local DRACS bodies frequently refuse to recognize agreements signed with QES for the issuance of duplicate certificates, creating a vicious circle of obstacles for lawyers.

The article analyzes international experience, where the focus is placed on registry data, as well as the necessity of eliminating technical gaps and conservatism in law enforcement in Ukraine.

Key words: *electronic signature, Qualified Electronic Signature (QES), access to justice, dissolution of marriage (divorce), marriage certificate, duplicate, DRACS (State Registration of Civil Status Acts), legal conflict, excessive formalism.*

1. Міжнародний підхід до доведення факту наявності шлюбу

Доведення факту укладення шлюбу в європейських правових системах, незважаючи на наявність історичних, культурних і релігійних особливостей у формі його укладення, ґрунтується на універсальному принципі – факті державної реєстрації. Юридичну силу мають виключно дані, внесені до відповідного захищеного державного реєстру. Паперове свідоцтво в більшості юрисдикцій Європи є не первинним доказом, а лише витягом, формалізованим відтворенням реєстрового запису.

1.1. Італія: Принцип пріоритету реєстрації

Італійське законодавство, зокрема Codice Civile (Цивільний кодекс Італії), чітко розмежує релігійний обряд і цивільно-правові наслідки. Шлюбні відносини набувають юридичної сили виключно через реєстрацію в офіційного офіцера Stato Civile (державного реєстратора) [1].

Ключовим моментом є інститут trascrizione – внесення запису про церковний шлюб до державного реєстру актів цивільного стану. Це підкреслює фундаментальну онтологічну сутність доказу: без запису до державного реєстру шлюб не існує як юридичний факт. Фактично, італійська система доводить, що первинною є не церемонія, не папір, а саме державна реєстраційна дія, яка фіксується в Atto di Matrimonio (Акті про шлюб) [1]. Будь-яка вимога подати оригінал свідоцтва, коли факт реєстрації може бути перевірений у реєстрі, є, з погляду цієї традиції, юридично надмірною.

1.2. Пріоритет електронних і централізованих реєстрів: Німеччина та Польща

Подібний механізм, що ґрунтується на централізованій електронній реєстрації, передбачений і в таких країнах, як Польща та Німеччина.

У Польщі шлюб регулюється Ustawa z dnia 28 листопада 2014 р. Prawo o aktach stanu cywilnego. Документом, що підтверджує шлюб, є Akt małżeństwa (Акт про шлюб), який існує в електронній формі в центральній системі USC/CEWiD [2]. Будь-який паперовий витяг є лише відтворенням даних реєстру, що автоматично знімає питання про необхідність подання фізичного «оригіналу» як такого, оскільки оригіналом є сам електронний запис.

Аналогічний підхід реалізовано в Німеччині. Згідно з Personensstands-gesetz (PStG), запис про шлюб (Eheurkunde / Auszug aus dem Eheregister) зберігається виключно в електронному державному реєстрі. Навіть такий історично важливий інститут, як церковний шлюб, не створює жодних правових наслідків без його реєстрації у Standesamt [3]. Таким чином, німецьке та польське законодавство доводить, що відмова у прийнятті копії чи витягу є не лише формалізмом, а ігноруванням самого механізму державного обліку.

1.3. Принцип реєстрового підтвердження в Іспанії та Франції

У романській правовій сім'ї, представленій **Іспанією** та **Францією**, також домінує принцип, згідно з яким факт шлюбу є актом державного, а не приватного чи релігійного права.

В Іспанії шлюб регулюється Código Civil та Ley de Registro Civil. Факт шлюбу підтверджується Certificación del Registro Civil – витягом з державного цивільного реєстру. Релігійні шлюби також потребують обов'язкової державної реєстрації (інскрипції) у Registro Civil для набуття цивільної чинності [4; 5].

У Франції, згідно з Code civil, шлюб підтверджується Acte de mariage (Актом про шлюб), який є офіційним реєстровим записом у Répertoire Civil [6].

Отже, ці системи демонструють, що ключовим елементом доказування є не

фізична наявність «документа», а легітимність інформації, що міститься в державному банку даних. Цей підхід є діаметрально протилежним до української практики витребування паперового оригіналу, коли існування актового запису ніким не заперечується.

1.4. Висновок по розділу

Незважаючи на відмінності між правовими системами, у всіх країнах ЄС факт шлюбу підтверджується виключно державним реєстровим записом. Паперове або електронне свідоцтво – це лише форма відтворення даних реєстру. У цьому контексті вимога українських судів першої інстанції щодо надання саме оригіналу чи дублікату свідоцтва про шлюб, коли факт реєстрації відомий і не заперечується, є атавізмом правозастосування. Це свідчить про глибоке нерозуміння того, що первинним є юридичний факт, зафіксований у державному реєстрі, а не форма його документального посвідчення. Така практика створює штучні перешкоди, які в європейському правовому полі є нетиповими і розцінюються як порушення принципів доступу до правосуддя.

2. Цифровізація та формалізм у доведенні факту шлюбу в Україні

2.1. Правова основа електронного документообігу та його міжнародне значення

Українське законодавство, особливо в останнє десятиліття, заклало прогресивну правову основу для глибокої цифровізації. Фундаментальними актами є Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» [7] та Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [8].

Сам собою кваліфікований електронний підпис (далі – КЕП) за правовим статусом прирівнюється до власноручного підпису. У ст. 18 Закону «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» зазначено: «*Кваліфікований електронний підпис має презумпцію відповідності власноручному підпису та є засобом ідентифікації підписувача*» [8]. Це положення має бути визначальним для судової та адміністративної практики, особливо в контексті

надання правової допомоги. Згідно зі ст. 7 Закону «Про електронні документи та електронний документообіг», «*оригіналом електронного документа вважається примірник електронного документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора (підписувача)*» [7].

Ці законодавчі акти створюють міцний фундамент для електронного судочинства та повинні забезпечувати безперешкодну реалізацію прав адвоката та громадян.

2.2. Сервіс «Дія» як інноваційний прорив та його нереалізовані можливості

Технічна розробка та впровадження сервісу «Дія» є не просто технічним інструментом, а системною державною політикою, спрямованою на повну юридичну легалізацію цифрових документів. Цей процес закріплено низкою законодавчих і підзаконних актів, які надають цифровим документам з «Дії» рівну силу з паперовими аналогами.

Зокрема, Закон України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» [9] прямо прирівняв е-документи, які відображаються в «Дії», до їх паперових або пластикових аналогів, зобов'язуючи надавачів послуг приймати їх. Схожий закон, що набрав чинності із 23 серпня 2021 р., зробив цифрові паспорти повними юридичними аналогами звичайних документів, остаточно закріпив їхній правовий статус. Юридична сила конкретних документів також деталізується постановами Кабінету Міністрів України, наприклад, щодо е-паспортів та РНОКПП (№ 911 від 18 серпня 2021 р.), е-свідоцтва про народження (№ 911 від 23 вересня 2020 р.), е-довідки ВПО (№ 509 від 1 жовтня 2014 р.) та е-студентського квитка (№ 1051 від 18 грудня 2019 р.).

Це унікальний підхід, оскільки «Дія» не зберігає персональні дані, а підтягує цифрові документи з відповідних державних реєстрів щоразу під час входу в застосунок. Надавачі послуг, як державні (суди, органи державної реєстрації актів цивільного стану), так і бізнес, не мають права відмовляти в обслуговуванні, якщо документ надається через «Дію» замість паперового варі-

анту, а їхню дійсність можна перевірити в самому застосунку.

Цифрова трансформація в Україні отримала значне міжнародне визнання, зокрема й престижні нагороди, як-от World Summit Awards – спеціальна премія від ООН у 2021 р., що підкреслює інноваційність підходу. Фактично, «Дія» є унікальним явищем, адже подібні інтегровані системи з настільки широким спектром послуг і повною юридичною силою цифрових документів у такому вигляді поки що не впроваджені в більшості країн Європи.

Проте, як зазначається в дослідженнях автора [10], незважаючи на загальний прогрес, не реалізовано критично важливий аспект, що стосується сімейного права: можливість отримання витягу про факт реєстрації шлюбу через «Дію», який можна було б повноцінно використовувати як аналог свідоцтва про шлюб/дублікату в судовому процесі. Відсутність цієї функції створює необхідність повернення до архаїчних паперових процедур, що суперечить філософії цифровізації та принципу пріоритету реєстрового запису.

2.3. Надмірний формалізм судів та правова колізія

Найбільша проблема в українському судочинстві полягає в надмірному формалізмі судів першої інстанції [11], що є прямим порушенням принципу доступу до правосуддя. Суди ігнорують чітку правову позицію Верховного Суду (постанова від 19 жовтня 2022 р. у справі № 526/442/22) [12], де прямо зазначено, що вимога надання оригіналу свідоцтва про шлюб за відсутності спору щодо цього факту є надмірною.

Незважаючи на це, суди нижчих інстанцій і надалі необґрунтовано вимагають подання оригіналу або дублікату документа [13]. Як зазначає автор, ця вимога часто призводить до залишення заяв без розгляду, порушує права громадян на справедливий суд. У випадках, коли позивачі перебувають за кордоном (унаслідок воєнних дій), або їхні документи втрачені, така вимога стає нездоланною перешкодою. Дослідження підтверджують, що суди продовжують виносити ухвали про залишення позову без руху, посилаючись на ч. 4 ст. 177

Цивільного процесуального кодексу України, вимагають дублікат свідоцтва, незважаючи на наявність усіх даних про реєстрацію шлюбу в позовній заяві [15].

Ситуація ускладнюється правовою колізією між законами вищої юридичної сили (про КЕП) та підзаконними актами – Правилами державної реєстрації актів цивільного стану в Україні [14]. Органи державної реєстрації актів цивільного стану (далі – ДРАЦС), керуючись застарілими інструкціями, часто відмовляються визнавати договір про надання правової допомоги, укладений в електронній формі та підписаний КЕП, як достатню підставу для видачі адвокату дублікату свідоцтва про шлюб. Ця відмова створює замкнене коло: суд вимагає дублікат, ДРАЦС відмовляється видати його на підставі електронного договору (хоча закон про КЕП прирівнює його до оригіналу), що змушує позивача витрачати додатковий час і кошти на фізичне оформлення паперових довіреностей чи договорів.

Комплексний аналіз як української правозастосовної практики, так і міжнародних підходів до доведення факту шлюбу у справах про його розірвання виявив низку системних проблем і правових анахронізмів, які потребують негайного законодавчого та практичного врегулювання. Незважаючи на загальнодержавний курс на цифровізацію та значний прогрес, досягнутий у цьому напрямі (зокрема, через упровадження сервісу «Дія»), сфера сімейного судочинства залишається обтяженою надмірним формалізмом [13]. Особливої гостроти ця проблема набула в контексті повномасштабної воєнної агресії, коли велика кількість громадян вимушена була покинути свої домівки, що призвело до втрати документів і ускладнило доступ до правосуддя для позивачів, які перебувають за кордоном. Фактично, розірвання шлюбу є важливим юридичним і психологічним рубежем, що має ключове значення як для приватного життя громадян, так і для соціальної стабільності загалом, забезпечує можливість створення нових сімей.

Суперечності між законом і практикою. Надмірний формалізм як виклик доступу до правосуддя. Існує глибока системна супер-

ечність між високим юридичним статусом електронного документообігу та Кваліфікованого електронного підпису (КЕП), який законом прирівняно до власноручного, і консервативною позицією судів першої інстанції та органів державної реєстрації актів цивільного стану. Суди нижчих інстанцій ігнорують чітку правову позицію Верховного Суду, яка застерігає від неприпустимості надмірного формалізму, продовжують необґрунтовано вимагати надання виключно оригіналу або дублікату свідоцтва про шлюб. Ця практика, яка спостерігалася і зараз, розцінюється як створення формальних перешкод і пряме порушення права на справедливий суд (ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), що є особливо неприпустимим в умовах сучасної цивілізаційної кризи. До того ж органи ДРАЦС часто відмовляються визнавати договори про надання правової допомоги, підписані КЕП, для видачі дублікатів, що створює замкнене коло бюрократичних перешкод для адвокатів та їхніх клієнтів.

Необхідність пріоритету реєстрів і онтологічна сутність доказування. Міжнародний досвід європейських країн (Італія, Німеччина, Польща, Іспанія, Франція) чітко засвідчує, що первинним доказом факту шлюбу є акт державної реєстрації, зафіксований у відповідному захищеному державному реєстрі, а не фізичний паперовий носій. Наслідуючи цей прогресивний підхід, в Україні необхідно перейти до пріоритетного використання даних Державного реєстру актів цивільного стану громадян як достатнього та легітимного доказу факту шлюбу, особливо за умови відсутності спору між сторонами щодо

його укладення. Це потребує відмови від атавістичного погляду на доказування, де паперовий документ розглядається як єдиний можливий доказ, та визнання, що онтологічна сутність доказу полягає в реєстровому записі. Отже, судам варто переосмислити підхід до збору й оцінювання доказів, посилаючись на практику ЄСПЛ.

Шляхи вирішення та законодавча імплементація цифрових інструментів. Для забезпечення повноцінної реалізації прав громадян і адвокатів необхідно здійснити декілька конкретних, законодавчо закріплених кроків. По-перше, критично необхідною є ініціація змін до Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні для безумовного та недвозначного визнання електронних документів, підписаних КЕП, як достатньої підстави для вчинення будь-яких реєстраційних дій, включно з видачею дублікатів свідоцтва. Це усуне ключову правову колізію. По-друге, необхідно невідкладно завершити інтеграцію відповідного функціоналу в мобільний застосунок «Дія» для можливості отримання витягу про реєстрацію шлюбу, який матиме повну юридичну силу дублікату свідоцтва. Ці заходи дозволять усунути технічні прогалини та подолати консерватизм правозастосування, що є єдиним шляхом до гарантування ефективного доступу до правосуддя в умовах сучасної цивілізаційної кризи та забезпечення прав громадян на справедливий судовий розгляд. Внесення змін до процесуального законодавства є життєво необхідним кроком для припинення практики залишення позовів без розгляду через формальні причини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Codice Civile (Цивільний кодекс Італії) : Regio Decreto 16 marzo 1942, № 262. *Gazzetta Ufficiale*. 1942. 4 aprile (n. 79). URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.regio:1942-03-16;262>
2. Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (Закон Польщі про акти цивільного стану). *Dziennik Ustaw*. 2014. Poz. 1741. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20140001741>
3. Personenstandsgesetz (Закон Німеччини про акти цивільного стану) : Gesetz vom 19. Februar 2007. *Bundesgesetzblatt*. 2007. Teil I. S. 122. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/pstg/>
4. Código Civil (Цивільний кодекс Іспанії) : Real Decreto de 24 de julio de 1889. *Gaceta de Madrid*. 1889. 25 julio (núm. 206). P. 249–259. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1889-4763>

5. Ley 20/2011, de 21 de julio, de Registro Civil (Закон Іспанії про Цивільний реєстр). *Boletín Oficial del Estado*. 2011. 22 julio (núm. 175). Ref. BOE-A-2011-12628. URL: <https://www.boe.es/eli/es/l/2011/07/21/20/con>

6. Code civil (Цивільний кодекс Франції). *Légifrance : le service public de la diffusion du droit*. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/

7. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15>

8. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>

9. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг : Закон України від 15.07.2021 р. № 1689-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20>

10. Мельник О.С. Електронний підпис як інструмент реалізації прав адвоката при отриманні доказів у справах про розірвання шлюбу: правові колізії та практика. *Нове українське право*. 2025. Вип. 2. С. 227–233. <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.28>

11. Мельник О.С. Особливості судового розгляду справ про розірвання шлюбу. *Нове українське право*. 2024. Вип. 5. С. 120–124. <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.5.17>

12. Постанова Верховного Суду від 19.10.2022 р. у справі № 526/442/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107077982>

13. Мельник О.С. Перешкоди в доказуванні у справах про розірвання шлюбу. *Нове українське право*. 2024. Вип. 1. С. 157–160. <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.1.20>

14. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні : наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 р. № 52/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00>

15. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

Стаття надійшла в редакцію: 11.11.2025

Стаття прийнята: 09.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

УДК 343.1:343.156

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.24>

КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ УХВАЛ СЛІДЧИХ СУДДІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ

Митчик Дмитро Романович,

orcid.org/0009-0003-3299-7191

здобувач вищої освіти

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
молодший юрист практики White-Collar Crime, комплаєнсу та розслідувань
Miller Law Firm

*Наукову роботу визнано переможною
у студентському науковому конкурсі
«Трибуна майбутнього видатного науковця»
у 2025/2026 навчальному році*

У дослідженні автор розкриває проблему забезпечення сталості та єдності судової практики, зокрема й практики слідчих суддів Вищого антикорупційного суду та суддів Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду. На початку дослідження проблеми автор доходить висновку, що сталість та єдність судової практики є елементом принципу верховенства права. Автор зазначає, що за загальним правилом сталість та єдність практики забезпечує Верховний Суд, однак він не має впливу на судову практику суддів під час досудового розслідування, оскільки більшість таких рішень не оскаржується до Верховного Суду по суті. Намагаючись довести невідповідність судової практики слідчих суддів принципам сталості та єдності, автор наводить приклади правових питань, які не знайшли свого остаточного врегулювання на практиці. Передусім автор досліджує суперечність практики стосовно (1) можливості визнання доказів недопустимими на стадії досудового розслідування та (2) моменту оголошення особи в міжнародний розшук. Шляхом дослідження судової практики слідчих суддів Вищого антикорупційного суду та суддів Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду автор робить висновок про недостатню сталість і єдність судової практики, а також відсутність ефективного механізму остаточного вирішення проблемних питань, що виникають на досудовому розслідуванні з огляду на неможливість Верховного Суду сформулювати висновки із застосування відповідних норм права. У наступному розділі автор пропонує розробити механізм забезпечення сталості та єдності судової практики на досудовому розслідуванні шляхом внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України. Автор вважає, що необхідно надати право на оскарження ухвал слідчих суддів і ухвал суду апеляційної інстанції, прийнятих за результатом перегляду ухвал слідчих суддів, у касаційному порядку з підстав відсутності висновку Верховного Суду щодо застосування відповідних норм права. На переконання автора, із часом запропонований механізм має забезпечити сталість та єдність судової практики слідчих суддів та суддів апеляційних інстанцій, що підвищить ефективність функціонування судової системи України.

Ключові слова: сталість та єдність судової практики, слідчий суддя, недопустимість доказів, оголошення в міжнародний розшук, оскарження, касаційний суд.

Mytchyk Dmytro. Cassation appeal of investigative judges' rulings as a tool for resolving problematic issues

In this scholarly work, the author explores the issue of ensuring consistency and uniformity in judicial practice, including the practice of investigating judges of the High Anti-Corruption Court and judges of the Appeals Chamber of the High Anti-Corruption Court. Beginning his research on the issue, the author concludes that consistency and uniformity in judicial practice are elements of the principle of the rule of law. The author notes that, as a general rule, consistency and unity of practice are ensured by the Supreme Court, but it has no influence on the judicial

practice of judges during pre-trial investigations, since the vast majority of such decisions are not appealed to the Supreme Court on their merits. In an attempt to prove the inconsistency of the judicial practice of investigating judges with the principles of consistency and unity, the author cites examples of legal issues that have not been finally resolved in practice. First, the author examines the inconsistency of practice regarding (1) the possibility of declaring evidence inadmissible at the pre-trial investigation stage and (2) the moment of declaring a person wanted internationally. By examining the judicial practice of investigating judges of the High Anti-Corruption Court and judges of the Appeals Chamber of the High Anti-Corruption Court, the author concludes that there is insufficient consistency and unity in judicial practice, as well as the absence of an effective mechanism for the final resolution of problematic issues arising during pre-trial investigations, given the inability of the Supreme Court to formulate conclusions on the application of relevant legal norms. In the next section, the author proposes developing a mechanism to ensure the consistency and uniformity of judicial practice in pre-trial investigations by making appropriate amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine. The author believes that it is necessary to grant the right to appeal the rulings of investigating judges and the rulings of the court of appeal, adopted as a result of the review of the rulings of investigating judges, in cassation proceedings on the grounds of the absence of a conclusion by the Supreme Court on the application of the relevant provisions of law. The author believes that, over time, the proposed mechanism should ensure the consistency and uniformity of judicial practice of investigating judges and judges of courts of appeal, which will increase the effectiveness of the Ukrainian judicial system.

Key words: consistency and uniformity of judicial practice, investigating judge, inadmissibility of evidence, international search warrant, appeal, cassation court.

Постановка проблем. Як зазначено у ст. 8 Конституції України, в Україні визнається і діє принцип верховенства права [1]. Згідно з позицією Європейської комісії «За демократію через право», елементом верховенства права є принцип юридичної визначеності, який, серед іншого, включає передбачуваність та несуперечність судової практики, що має забезпечуватися практикою судів вищих інстанцій [2, с. 176].

За своєю природою законодавство будь-якої країни не може бути ідеальним, у зв'язку із чим на практиці виникають проблемні питання, які вирішуються суддями, зокрема слідчими суддями Вищого антикорупційного суду (далі – ВАКС). Однак за весь період діяльності ВАКС можна стверджувати про відсутність сталості та єдності судової практики, оскільки судді мають різні погляди на розв'язання тих самих проблемних питань, що не вирішується і практикою Апеляційної палати ВАКС (далі – АП ВАКС). У результаті проведеного аналізу положень Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) та наведеної вище проблеми можна дійти висновку, що нині відсутній будь-який механізм остаточного вирішення спірних питань, що виникають під час правозастосування

на стадії судового контролю за досудовим розслідуванням. Серед таких питань можна окреслити, зокрема, можливість визнання доказів недопустимими на стадії досудового розслідування та чітке визначення моменту оголошення особи в міжнародний розшук. На моє переконання, наведене зумовлює потребу в розробленні механізму остаточного вирішення проблемних питань, що виникають у практиці слідчих суддів.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання забезпечення єдності практики слідчих суддів шляхом надання можливості оскарження їхніх ухвал у касаційному порядку є не досить дослідженим у національній площині кримінального процесуального права. Дотичні питання, зокрема оскарження ухвал слідчих суддів в апеляційному порядку, досліджували численні науковці, серед яких В.В. Андрух, І.В. Басиста, Н.Р. Бобечко, С.Б. Боднар, І.В. Гловюк, М.С. Глотов, М.Д. Денисовський, М.І. Кулянда, В.І. Маринів, М.Є. Савенко, О.В. Сапін, Н.М. Сенченко, І.О. Томчук, І.В. Черниченко, Д.О. Шумейко й інші. Відсутність у доктрині національного права окремих досліджень на тему касаційного оскарження ухвал слідчих суддів стала підставою для проведення власного наукового дослідження.

Метою статті є (1) дослідження необхідності створення механізму забезпечення сталості та єдності судової практики слідчих суддів та суддів апеляційних інстанцій крізь призму проблемних питань, що виникають під час правозастосування практиці слідчих суддів ВАКС та суддів АП ВАКС, а також (2) розроблення такого механізму забезпечення сталості та єдності судової практики із пропозиціями внесення змін до законодавства.

Виклад основного матеріалу

1. Нерозв'язані правові питання в діяльності слідчих суддів ВАКС та суддів АП ВАКС

Аналіз судової практики слідчих суддів ВАКС та суддів АП ВАКС демонструє наявність правових питань, на розв'язання яких судді не мають усталеної позиції. З метою доведення необхідності розроблення механізму для остаточного вирішення практичних проблем, що виникають під час правозастосування у слідчих суддів ВАКС та суддів АП ВАКС, надалі наведено приклад таких питань, які досі не знайшли свого остаточного врегулювання на практиці.

А. Визнання доказів недопустимими на стадії досудового розслідування

Визнання доказів недопустимими на стадії досудового розслідування – питання, що досі не знайшло свого остаточного врегулювання у практиці слідчих суддів ВАКС та суддів АП ВАКС. Останні наукові дослідження демонструють, що слідчі судді ВАКС не мають усталеної позиції щодо можливості та підстав визнання доказів недопустимими на стадії досудового розслідування [3, с. 369–370]. Наприклад, деякі судді не вважають за можливе визнання доказів недопустимими на стадії досудового розслідування, інші – вважають за можливе, однак використовують для цього різні підстави [3, с. 369–370]. Урешті-решт, не вирішує цю проблему й АП ВАКС. Після проведення аналізу практики АП ВАКС можна дійти висновку, що позиції суддів також мають розбіжності. Наприклад, в ухвалах від 27 березня 2025 р. (справа № 991/1703/25) [4], 29 квітня 2025 р.

(справа № 991/1580/25) [5], 19 травня 2025 р. (справа № 991/4095/25) [6] колегії суддів АП ВАКС зазначили, що слідчий суддя має право визнавати докази недопустимими з підстав їх очевидної недопустимості (на підставі положень ст. 87 КПК України) [7]). Натомість в ухвалах від 4 липня 2024 р. (справа № 991/5502/24) [8], 8 липня 2024 р. (справа № 991/5485/24) [9], 28 серпня 2024 р. (справа № 991/5314/24) [10] колегії суддів АП ВАКС зазначили, що визнання доказів недопустимими належить до виключної компетенції суду під час судового розгляду.

Отже, з аналізу наукових досліджень та судових рішень стає очевидним, що ні слідчі судді ВАКС, ні судді АП ВАКС не мають усталеної позиції щодо можливості та підстав визнання доказів недопустимими на стадії досудового розслідування.

В. Момент оголошення особи в міжнародний розшук

Оголошення особи в міжнародний розшук – одна з підстав застосування механізму спеціального досудового розслідування (in absentia). Однак КПК України не визначає моменту, коли особа вважається оголошеною в міжнародний розшук, унаслідок чого судді, зокрема судді ВАКС та АП ВАКС, мали самостійно вирішити це питання. У результаті проведеного аналізу практики слідчих суддів ВАКС та позицій АП ВАКС можна дійти висновку про їхні суперечності.

Передусім варто згадати про лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 4 квітня 2013 р. № 511–550/0/4–13, у якому було зазначено, що перебування особи в міжнародному розшуку підтверджується стороною обвинувачення відповідними відомостями, серед яких названо довідку та витяг з бази даних Інтерполу [11]. Наведеним листом були покладені основи доказування перебування особи в міжнародному розшуку, що часто використовувалося судами на практиці (наприклад, в ухвалах Київського апеляційного суду від 19 грудня 2018 р. (справа № 757/38367/18-к) [12] та 29 липня 2019 р. (справа № 757/31623/19-к) [13]). Однак судова

практика щодо оголошення особи в міжнародний розшук є досить різноманітною. Можна виокремити такі позиції щодо моменту оголошення особи в міжнародний розшук, які використовують слідчі судді ВАКС та судді АП ВАКС – моментом оголошення особи в міжнародний розшук є:

– винесення відповідної постанови та її скерування до департаменту міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України (ухвали ВАКС від 22 травня 2023 р. (справа № 991/3381/23) [14], від 26 березня 2025 р. (справа № 991/2317/25) [15], від 1 квітня 2025 р. (справа № 991/11115/23) [16], ухвала АП ВАКС від 15 грудня 2020 р. (справа № 991/9596/20) [17]);

– включення особи до баз даних розшукуваних осіб Інтерполу (ухвали ВАКС від 27 лютого 2020 р. (справа № 760/11359/16) [18], 16 вересня 2021 р. (справа № 991/5521/21) [19], 11 січня 2024 р. (справа № 991/6813/23) [20]);

– винесення відповідної постанови стороною обвинувачення (ухвали ВАКС від 30 січня 2024 р. (справа № 991/11115/23) [21], 26 березня 2025 р. (справа № 991/13373/24) [22], 2 липня 2025 р. (справа № 991/6678/25) [23], ухвала АП ВАКС від 10 березня 2025 р. (справа № 991/9656/24) [24]).

Отже, як убачається з наведеного, практика як слідчих суддів ВАКС, так і суддів АП ВАКС в питанні визначення моменту оголошення особи в міжнародний розшук є різноманітною та суперечливою. Суперечливість судової практики слідчих суддів у контексті моменту оголошення особи в міжнародний розшук зазначав і суддя Касаційного кримінального суду Верховного Суду (далі – ККС ВС) С.Б. Фомін під час круглого столу «Актуальні виклики в діяльності Вищого антикорупційного суду» [25].

Окрім цього, дискусії щодо моменту оголошення особи в міжнародний розшук точаться і в доктринальних колах. Численні науковці, наприклад Н.М. Ахтирська [26, с. 178], О.П. Бойко [27, с. 259], В.В. Зуєв [28, с. 111], Ю.А. Комісарчук [29, с. 53], М.А. Погорецький [30, с. 83], О.С. Старенький [30, с. 83], А.С. Чистякова [31, с. 114] зазначають, що момен-

том оголошення особи в міжнародний розшук є публікація оповіщення в базах даних Інтерполу. Натомість судді та деякі науковці, зокрема І.З. Калька [32, с. 179] і О.О. Нагорнюк-Данилюк [33, с. 209], дотримуються позиції щодо достатності винесення відповідної постанови, що також має своє обґрунтування. Отже, остаточне вирішення цього питання набуває не лише практичного, а й теоретичного значення.

Проміжний висновок. У цьому розділі наведено приклади проблем, які за часи діяльності слідчих суддів ВАКС так і не знайшли свого остаточного вирішення. У вирішенні цих проблем не допомогли й судді АП ВАКС, які також мають різні погляди на зазначені вище правові питання. Відсутність сталості та єдності судової практики слідчих суддів ВАКС та суддів АП ВАКС зумовлює виникнення ситуації, коли результат вирішення справи напряму залежить від судді, який розглядатиме відповідне провадження, а не від норми права. Можна констатувати, що нині не існує ефективного механізму, який міг би поставити крапку у проблемних питаннях, що виникають у практиці слідчих суддів ВАКС. Наведене зумовлює необхідність створення зазначеного механізму, що сприяло би реалізації на практиці принципу юридичної визначеності та, як наслідок, утвердженню верховенства права в Україні.

2. Шлях розв'язання виявлених проблем

Кожен суддя є незалежним суб'єктом, який має власний погляд на ту чи іншу норму права. Для забезпечення сталості та єдності судової практики й орієнтування суддів у напрямі вирішення проблемних питань у системі судоустрою України функціонує Верховний Суд (далі – ВС). Забезпечення сталості та єдності судової практики з боку ВС досягається шляхом надання висновків щодо застосування норм права, які є обов'язковими для врахування всіма іншими суддями, що зазначено в ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [34]. Однак нині ККС ВС майже не має можливості тлумачити норми права, що застосовуються слідчими суддями під час досу-

дового розслідування, оскільки згідно з положеннями ч. 4 ст. 424 КПК України ухвали слідчих суддів, а також ухвали судів апеляційних інстанцій за наслідком перегляду таких ухвал касаційному оскарженню не підлягають [7]. З огляду на зазначене, слідчі судді ВАКС та судді Ап ВАКС не мають можливості використовувати практику ККС ВС як таку, що забезпечує сталість та єдність судової практики.

На моє переконання, неможливість оскарження ухвал слідчих суддів у касаційному порядку не забезпечує сталості та єдності судової практики, а навпаки, у деякому розумінні сприяє її непослідовності. Отже, з метою забезпечення сталості та єдності судової практики, зокрема практики слідчих суддів ВАКС та суддів Ап ВАКС, є доцільним розроблення механізму оскарження ухвал слідчих суддів ВАКС і ухвал Ап ВАКС за результатом перегляду таких ухвал. Варто наголосити, що таку пропозицію підтримує суддя ККС ВС І.В. Іваненко, який під час дискусії «Нарадча про «Слідство без суду»» зазначив: «<...> Верховний Суд не має значного процесуального впливу на практику вирішення питань, які розглядаються слідчими суддями, оскільки такі провадження розглядаються касаційним судом лише в тому випадку, коли виникає питання про можливість чи неможливість оскарження певного рішення слідчого судді до суду апеляційної інстанції. Законодавчі зміни, які передбачатимуть можливість не лише апеляційного, але й касаційного оскарження окремих рішень слідчих суддів, сприятимуть напрацюванню уніфікованих правових позицій, на які зможуть орієнтуватися суди нижчих інстанцій» [35]. Отже, з огляду на підтримку запропонованих у цьому дослідженні ідей з боку судді ККС ВС, актуальність та необхідність розроблення механізму забезпечення сталості та єдності судової практики набуває додаткового значення.

Як слушно підмітив суддя ККС ВС, механізм удосконалення практики слідчих суддів можна розробити лише шляхом внесення змін до КПК України. На моє переконання, для розроблення механізму оскарження ухвал слідчих суддів ВАКС

та ухвал суддів Ап ВАКС за результатом апеляційного оскарження рішень слідчих суддів необхідно запозичити механізм, застосований в інших процесуальних кодексах, зокрема в Цивільному, Господарському процесуальних кодексах України та Кодексі адміністративного судочинства України. Положення п. 3 ч. 2 ст. 389 Цивільного процесуального кодексу України [36], п. 3 ч. 2 ст. 287 Господарського процесуального кодексу України [37] та п. 3 ч. 4 ст. 328 Кодексу адміністративного судочинства України [38] передбачають можливість оскарження судових рішень у разі неправильного застосування судом матеріального права чи порушення норм процесуального права, якщо відсутній висновок ВС щодо питання застосування норми права в подібних правовідносинах. Зазначена підстава для оскарження судових рішень сприяє тому, що ВС надає висновки з питань права, які надалі використовуються іншими судами. Подібний правовий механізм відсутній у КПК України, однак, на моє переконання, він може мати місце в контексті оскарження судових рішень слідчих суддів і судів апеляційних інстанцій, ухвалених під час перегляду ухвал слідчих суддів. Взявши до уваги зазначені вище положення процесуальних кодексів, запровадження змін до КПК України пропонується здійснити за аналогією.

Передусім необхідно внести зміни до положень ч. 4 ст. 424 КПК України та викласти їх у такій редакції: «Підставою для касаційного оскарження ухвал слідчих суддів після їх перегляду в апеляційному порядку, а також ухвал суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на таку ухвалу є неправильне застосування слідчим суддею, судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права виключно у випадку, якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права в подібних правовідносинах, зокрема й щодо застосування норм процесуального права». Запропонована редакція положень ч. 4 ст. 424 КПК України надасть право на оскарження ухвал слідчих суддів і ухвал суду апеляційної

інстанції за результатом перегляду таких ухвал. Окрім цього, внесено доповнення про відсутність висновку ВС щодо застосування норм процесуального права, що сприятиме юридичній визначеності положень ч. 4 ст. 424 КПК України, оскільки нерідко слово «правовідносини» тлумачиться суто у взаємозв'язку із правом матеріальним, а не процесуальним.

Надалі варто розробити механізм, який би надавав можливість суддям ККС ВС запобігати зловживанням з боку учасників кримінального провадження на оскарження судового рішення в разі, якщо насправді висновок ККС ВС щодо застосування норм права наявний. Для цього необхідно доповнити положення ч. 2 ст. 428 КПК України новим пунктом у такій редакції: *«Суд касаційної інстанції постановляє ухвалу про відмову у відкритті касаційного провадження, якщо: <...> 3) Верховний Суд уже викладав у своїй постанові висновок щодо питання застосування норми права в подібних правовідносинах, зокрема й щодо застосування норм процесуального права, порушеного в касаційній скарзі, поданій на підставі ч. 4 ст. 424 цього Кодексу»*. Наведені положення допоможуть ККС ВС відсіювати необґрунтовані касаційні скарги та забезпечувати можливість функціонування без надмірного перевантаження.

Окрім цього, на моє переконання, варто доповнити положення ст. 442 КПК України новою частиною в такій редакції: *«4-1. У разі, якщо касаційне провадження відкрито на підставі ч. 4 ст. 424 цього Кодексу, у постанові Верховного Суду має міститися висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права, зокрема й норма процесуального права, щодо застосування якої був відсутній висновок Верховного Суду»*. Наведене вище доповнення сприятиме чіткості у формуванні позицій ККС ВС з метою якісного й ефективнішого вирішення правових проблем, що стали підставою для відкриття касаційного провадження, отже – забезпечення сталості та єдності судової практики слідчих суддів і суддів апеляційних інстанцій.

Отже, розроблений механізм надасть право учасникам кримінального прова-

дження звертатися до ККС ВС для остаточного розв'язання невирішених практикою правових питань. Такий механізм через деякий час дозволить унормувати практику слідчих суддів і суддів апеляційних інстанцій, що дозволить підвищити ефективність функціонування судової системи та передбачуваність судових рішень.

Висновки. У цьому науковому дослідженні встановлено, що практика слідчих суддів та суддів апеляційних інстанцій, зокрема ВАКС та АП ВАКС, є досить суперечливою та несталою. Наведене підтверджено шляхом аналізу окремих правових питань, на вирішення яких слідчі судді ВАКС та судді АП ВАКС не мають єдиної позиції, зокрема, щодо можливості визнання доказів недопустимими на стадії досудового розслідування та визначення моменту оголошення особи в міжнародний розшук. Аналіз практики додатково продемонстрував, що нині система судоустрою позбавлена механізму остаточного вирішення правових проблем, що виникають під час реалізації функції судового контролю у кримінальному провадженні. Оскільки несталість судової практики не відповідає принципу юридичної визначеності, у науковому дослідженні запропоновано розробити механізм остаточного вирішення проблемних правових питань.

У дослідженні обґрунтовано, що прогалини в діяльності слідчих суддів ВАКС та суддів АП ВАКС на досудовому розслідуванні можна виправити шляхом надання права на касаційне оскарження таких рішень. На підставі аналізу положень інших процесуальних кодексів та застосування аналогії було запропоновано внести зміни до КПК України, які б встановлювали можливість оскарження таких ухвал до ККС ВС з підстав відсутності правового висновку касаційного суду щодо застосування тієї чи іншої норми права, зокрема й процесуального. Зазначено, що запропонований механізм із плином часу допоможе слідчим суддям ВАКС та суддям АП ВАКС остаточно вирішити ті правові питання, на вирішення яких судді досі не мають єдиної позиції. Як наслідок, наведене підвищить ефективність функціонування

судової системи та передбачуваність лізацію на практиці принципу верховен-
судових рішень, що посилюватиме ре- ства права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.08.2025).
2. Головатий С.В. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська Комісія. *Право України*. 2011. № 10. С. 154–184. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/golovaty_s_verhovenstvo_prava_pravovladdya_2011_0.pdf (дата звернення: 10.08.2025).
3. Митчик Д.Р. Визнання доказів недопустимими під час досудового розслідування: проблемні аспекти та шляхи їх подолання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. С. 368–372. URL: http://lsej.org.ua/4_2025/88.pdf (дата звернення: 10.08.2025).
4. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 27.03.2025 р., судова справа № 991/1703/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126322886> (дата звернення: 10.08.2025).
5. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 29.04.2025 р., судова справа № 991/1580/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127087594> (дата звернення: 10.08.2025).
6. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 19.05.2025 р., судова справа № 991/4095/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127532950> (дата звернення: 10.08.2025).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. Дата оновлення: 01.08.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.08.2025).
8. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 04.07.2024 р., судова справа № 991/5502/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120234082> (дата звернення: 10.08.2025).
9. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 08.07.2024 р., судова справа № 991/5485/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120309732> (дата звернення: 10.08.2025).
10. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 28.08.2024 р., судова справа 991/5314/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121322445> (дата звернення: 10.08.2025).
11. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04.04.2013 р. № 511–550/0/4–13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13#Text> (дата звернення: 10.08.2025).
12. Ухвала Київського апеляційного суду від 19.12.2018 р., судова справа № 757/38367/18-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79082797> (дата звернення: 10.08.2025).
13. Ухвала Київського апеляційного суду від 29.07.2019 р., судова справа № 757/31623/19-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83481349> (дата звернення: 10.08.2025).
14. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 22.05.2023 р., судова справа № 991/3381/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111224572> (дата звернення: 10.08.2025).
15. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 26.03.2025, судова справа № 991/2317/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126243057> (дата звернення: 10.08.2025).
16. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 01.04.2025 р., судова справа № 991/11115/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126427329> (дата звернення: 10.08.2025).

17. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 15.12.2020 р., судова справа № 991/9596/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93605480> (дата звернення: 10.08.2025).

18. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 27.02.2020 р., судова справа № 760/11359/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87980695> (дата звернення: 10.08.2025).

19. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 16.09.2021 р., судова справа № 991/5521/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99767764> (дата звернення: 10.08.2025).

20. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 11.01.2024 р., судова справа № 991/6813/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116324680> (дата звернення: 10.08.2025).

21. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 30.01.2024 р., судова справа № 991/11115/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116704728> (дата звернення: 10.08.2025).

22. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 26.03.2025 р., судова справа № 991/13373/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126242976> (дата звернення: 10.08.2025).

23. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 02.07.2025 р., судова справа № 991/6678/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128666311> (дата звернення: 10.08.2025).

24. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 10.03.2025 р., судова справа № 991/9656/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125836190> (дата звернення: 10.08.2025).

25. Питання щодо оголошення особи в міжнародний розшук має бути врегульовано на законодавчому рівні. *Судова влада України* : вебсайт. 14.09.2020. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/991768/> (дата звернення: 10.08.2025).

26. Ахтирська Н.М. Актуальні питання міжнародного розшуку у світлі судової практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. С. 175–180. URL: <https://surl.li/qlbwrq> (дата звернення: 10.08.2025).

27. Бойко О.П. Проблемні аспекти оголошення підозрюваного в міжнародний розшук. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2. С. 255–262. URL: <https://www.er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/14474/1/40.pdf> (дата звернення: 10.08.2025).

28. Зуєв В.В. Щодо деяких проблем нормативно-правового врегулювання кримінальних процесуальних правовідносин під час міжнародного співробітництва. *Збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників ювілейної ХХ Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених*. 23.11.2020. С. 108–111. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/yr_osin_2020.pdf#page=108 (дата звернення: 10.08.2025).

29. Комісарчук Ю.А., Литвин Е.П. Проблемні питання застосування процедури in absentia в Україні. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : збірник тез Науково-практичного семінару, 02.12.2022 р. С. 53–55. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5089/3/02_12_2022.pdf#page=53 (дата звернення: 10.08.2025).

30. Погорецький М.А., Старенький О.С. Оголошення особи в міжнародний розшук: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 71–88. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2018_pohoretskyi_starenkyi.pdf (дата звернення: 10.08.2025).

31. Чистякова А.С. Що не так з досудовими процедурами in absentia в Україні? *Theoretical and empirical scientific research: concept and trends*. 2025. С. 110–115. URL: <https://archive.logos-science.com/index.php/conference-proceedings/article/view/2795/2835> (дата звернення: 10.08.2025).

32. Калька І.З. Підстави та умови здійснення спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень, зарахованих до підслідності національного

антикорупційного бюро України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 43. С. 176–179. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc43/juspradenc43.pdf#page=176> (дата звернення: 10.08.2025).

33. Нагорнюк-Данилюк О.О. Процесуальні особливості міжнародного співробітництва під час здійснення спеціального кримінального провадження. *Правова позиція*. 2023. № 3 (40). С. 206–211. URL: https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2023/3/3_2023.pdf#page=206 (дата звернення: 10.08.2025).

34. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402–VIII. Дата оновлення: 04.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 10.08.2025).

35. Можливість касаційного оскарження окремих рішень слідчих суддів дасть змогу застосовувати механізми забезпечення єдності судової практики у проблемних питаннях. *Судова влада України* : вебсайт. 27.02.2024. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1563050> (дата звернення: 10.08.2025).

36. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618–IV. Дата оновлення: 17.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 10.08.2025).

37. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798–XII. Дата оновлення: 16.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 10.08.2025).

38. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747–IV. Дата оновлення: 08.08.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 10.08.2025).

Стаття надійшла в редакцію: 29.10.2025

Стаття прийнята: 05.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ІНФОРМАЦІЙНИМИ ТЕХНОЛОГІЯМИ, ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ЇХ РІЗНОВИДІВ

Нагірний Іван Петрович,

orcid.org/0009-0007-1161-0946

аспірант

Приватного вищого навчального закладу

«Європейський університет»

У статті представлено дослідження особливостей злочинів у сфері інформаційних технологій, які виступають одним із найбільш динамічних і небезпечних видів злочинності в сучасному світі. Акцентовано увагу на особливостях злочинів у сфері інформаційних технологій, зокрема на високому рівні латентності, транснаціональному характері, складнощах у процесі виявлення та ідентифікації злочинців. Визначено основні різновиди та вчинення злочинів у сфері інформаційних технологій, аналіз яких демонструє рівень технічної обізнаності кіберзлочинців та їхню здатність до оперативної адаптації в нових умовах цифрового розвитку.

Особливу увагу звернуто на нормативно-правове регулювання злочинності в галузі інформаційних технологій в Україні. Проаналізовано зміст розділу XVI Особливої частини Кримінального кодексу України, в якому законодавцем передбачено настання кримінальної відповідальності за використання комп'ютерів, електронно-обчислювальних машин, мереж і систем зі злочинними цілями. Наголошено на існуванні нагальної потреби в модернізації нормативно-правової бази, з урахуванням новітніх інформаційних викликів і цифрових загроз.

За результатами проведеного дослідження акцентовано увагу на важливості підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у процесі розслідування злочинів у сфері інформаційних технологій, розширенні міжнародної та міжвідомчої співпраці у сфері боротьби з кіберзлочинністю, підвищенні кваліфікації працівників правоохоронних структур, а також формуванні культури цифрової безпеки в суспільстві. Зроблено висновок, що натеper наявна нагальна потреба у використанні комплексного підходу до виявлення, розслідування, протидії та боротьби зі злочинами у сфері інформаційних технологій, що потребує не лише забезпечення ефективного кримінального переслідування винних осіб, але й реалізації превентивних заходів протидії кіберзлочинності на рівні розроблення та запровадження окремих кроків державної політики, а також позитивних змін громадянської свідомості.

Ключові слова: інформаційні технології, кіберзлочини, комп'ютерна злочинність, протидія кіберзлочинності, кіберзлочинність, несанкціоноване втручання, криміналістична характеристика.

Nahirnyi Ivan. Forensic features of crimes related to information technologies and characteristics of their individual varieties

The article presents a study of the features of IT crimes, which are one of the most dynamic and dangerous types of crime in the modern world. The focus is on the features of IT crimes, including a high level of latency, transnational nature, and difficulties in the process of detecting and identifying criminals. The main types and types of IT crimes are identified, the analysis of which demonstrates the level of technical awareness of cybercriminals and their ability to quickly adapt to new conditions of digital development.

Special attention is paid to the regulatory and legal regulation of crime in the IT industry in Ukraine. The content of Section XVI of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine is analyzed,

in which the legislator provides for the onset of criminal liability for the use of computers, electronic computers, networks and systems for criminal purposes. The urgent need to modernize the regulatory and legal framework is emphasized, taking into account the latest information challenges and digital threats.

The results of the study emphasize the importance of increasing the effectiveness of law enforcement agencies in the process of investigating IT crimes, expanding international and interagency cooperation in combating cybercrime, improving the skills of law enforcement officers, and forming a culture of digital security in society. It was concluded that today there is an urgent need to use an integrated approach to detecting, investigating, countering and combating IT crimes, which requires not only ensuring effective criminal prosecution of perpetrators, but also implementing preventive measures to combat cybercrime at the level of developing and implementing individual steps of state policy, as well as positive changes in civic consciousness.

Key words: *information technology, cybercrime, computer crime, countering cybercrime, cybercrime, unauthorized intervention, forensic characteristics.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення інформаційні технології (далі – ІТ) успішно інтегровані в різноманітні сфери людської діяльності, зокрема в економіку, освіту, оборону та систему національної безпеки держави. Це зумовлює не лише позитивні зміни в суспільному житті, але й різноманітні загрози, пов'язані з використанням цифрових ресурсів у злочинних цілях. Кримінальні правопорушення, які вчиняються у сфері ІТ, з використанням інтернету, комп'ютерної техніки та спеціалізованого програмного забезпечення, нині можна вважати однією з форм злочинності, що найбільш динамічно зростає, у світі.

Злочинам у сфері ІТ притаманні свої особливості, що ускладнюють процес їх виявлення, документування, кваліфікації та розслідування. Зокрема, для кримінальних правопорушень у сфері ІТ характерні транснаціональний масштаб, використання складних систем анонімізації та шифрування даних, здатність до миттєвої модифікації чи знищення цифрового сліду, а також низький рівень підготовки працівників органів досудового розслідування щодо використання кіберпростору. Традиційний криміналістичний інструментарій розслідування кримінальних правопорушень може виявитися неефективним у сфері ІТ, що потребує створення спеціалізованих методик, які враховують технологічні, організаційні та правові аспекти досліджуваної категорії протиправних діянь.

Мета статті полягає у проведенні аналізу криміналістичних особливостей кримінальних правопорушень у сфері ІТ,

зокрема специфіки їх вчинення, способів приховування слідів злочину, доказів і обставин, що встановлюються в рамках розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми. Окремі криміналістичні особливості злочинів, пов'язаних з ІТ, а також їх різновиди виступали предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, праці Г. Авдеєва, А. Баянова, Р. Белкіна, І. Васильковського, М. Гвоздецької, В. Стратонова, В. Танасевича, В. Чванкіна, М. Яблокова й інших присвячені загальній кримінологічній характеристиці злочинів, пов'язаних із використанням комп'ютерної техніки та комп'ютерних систем. У дослідженнях К. Ісмайлова, О. Бородай, О. Самойленка, С. Шапочки, В. Голубєва, О. Мотлях, О. Миколенко й інших акцентовано увагу на особистості злочинців, методичних аспектах розслідування, а також на питаннях правової підготовки фахівців, які здійснюють розслідування кримінальних правопорушень у сфері ІТ. Незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених криміналістичним особливостям злочинності у сфері ІТ, дотепер обмежена кількість досліджень окремих різновидів таких видів кримінальних правопорушень.

Виклад основної частини дослідження. Злочинність у сфері ІТ є специфічним різновидом кримінальних правопорушень, які безпосередньо пов'язані із протиправним використанням інформаційних систем і комп'ютерної техніки для досягнення злочинної мети. Така категорія кримінальних правопорушень

характеризується власними особливостями, що зумовлено переважно високим рівнем латентності, оскільки потерпілі не завжди повідомляють правоохоронні органи щодо вчинених проти них протиправних посягань, оскільки впевнені в нездатності до ефективного розслідування такої категорії кримінальних правопорушень та притягнення винних осіб до відповідальності. До того ж користувачі мережі «Інтернет», які стають жертвами інформаційних атак, не завжди готові публічно визнавати факти викрадення своїх особистих даних, оскільки побоюються засудження з боку оточення. У цьому зв'язку М. Гвоздецькою та К. Ісмаїловим виділено ключові ознаки кримінальних правопорушень у сфері ІТ, якими є такі:

- високі показники латентності комп'ютерної злочинності, що пов'язано з поширенням інформаційних і комп'ютерних технологій, а також можливістю вчинення протиправних діянь із території іноземної держави;

- відносна легкість учинення кримінальних правопорушень у сфері ІТ зумовлена доступністю комп'ютерних технологій необмеженому колу людей, постійним удосконаленням шахрайського програмного забезпечення;

- інтелектуальний характер злочинності у сфері ІТ, оскільки хоча вчинення кіберзлочинів і не потребує високого соціального статусу від злочинця, проте передбачає опанування специфічних знань;

- відсутність будь-яких вікових обмежень і можливість змінювати свої дані у віртуальному просторі [1, с. 53].

Кримінальні правопорушення, пов'язані з ІТ, несуть підвищену небезпеку, що зумовлено спричиненням шкоди не лише процесам використання інформаційно-комунікаційних систем, але й правам і законним інтересам фізичних і юридичних осіб, підривом авторитету держави. Підвищений рівень небезпечності кримінальних правопорушень у сфері ІТ зумовлений особистістю злочинців, а також можливістю використання інформації як способу та засобу вчинення протиправного діяння. Унаслідок цього спостерігається суттєве зниження ефективності кримінально-пра-

вової охорони та захисту суспільних відносин у сфері ІТ [2, с. 285–286].

На законодавчому рівні поняття «інформація» закріплено у ст. 1 Закону України «Про інформацію». Відповідно до зазначеної норми, інформацією виступають будь-які дані, що можуть бути збереженими на матеріальних носіях чи відображені в електронному форматі. Згідно зі ст. 5 Закону, кожна особа наділена правом на інформацію, а саме, щодо вільного отримання, поширення, використання, зберігання та захисту інформації, яка є необхідною для реалізації передбачених законом прав, свобод та інтересів. Реалізація такого права не може призводити до порушення громадських, політичних, економічних, духовних, соціальних, екологічних та інших прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб [3].

Натепер законодавцем встановлено кримінальну відповідальність за вчинення протиправних діянь у сфері ІТ. До складів кримінальних правопорушень віднесено такі:

- несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж (ст. 361);

- створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут (ст. 361¹);

- несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації (ст. 361²);

- несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї (ст. 362);

- порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж

електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них обробляється (ст. 363);

– перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку (ст. 363¹) [4].

Представлений вище перелік кримінальних правопорушень у сфері ІТ закріплено законодавцем в окремому розділі Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) України – розд. XVI «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку». В інших розділах Особливої частини КК України містяться кримінальні правопорушення, які можуть вчинятися шляхом використання ІТ. Прикладом таких злочинних діянь може бути ст. 182 КК України, що встановлює кримінальну відповідальність за незаконне збирання, зберігання, використання, поширення та знищення конфіденційної інформації про особу чи незаконну зміну такої інформації [4].

Одним із ключових елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері ІТ виступає спосіб учинення протиправного діяння, оскільки саме це слугує кваліфікуючою ознакою. Варто зауважити, що ключові засади захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах, зокрема й щодо протидії несанкціонова-

ному втручанню, урегульовано положеннями Закону України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах». Зокрема, нормами вказаного законодавчого акта закріплено трактування різноманітних форм порушення захисту інформації в інформаційно-комунікаційних системах [5]. Більш детально такі порушення захисту інформації представлено в таблиці 1.

У науковій літературі представлено більш широку класифікацію способів скоєння кримінальних правопорушень у сфері ІТ, в основу якої покладено методи отримання доступу до інформаційних систем. До таких різновидів способів скоєння кримінальних правопорушень у сфері ІТ віднесено:

1. Вилучення повністю або частини комп'ютерної техніки з метою вчинення кримінального правопорушення. Такій категорії кримінального правопорушення притаманне використання комп'ютерної техніки суто як предмета злочину, а інші технічні механізми, які не належать до комп'ютерних систем, можуть виступати знаряддям учинення злочину [6, с. 141].

2. Несанкціонований перехват даних та інформації, що передбачає використання злочинцями будь-яких засобів та інструментів перехоплення, зокрема шляхом активного (безпосереднього) чи пасивного (електромагнітного) перехвату, аудіо- чи відеоданих, а також використання так званих «інформаційних відходів». У разі активного перехоплення з метою здійснення підключення до баз даних, отримання паролів

Таблиця 1

Форми порушення захисту інформації в інформаційно-комунікаційних системах

Форма порушення	Визначення
Витік інформації	Результат дій чи бездіяльності, унаслідок чого інформація, обробка якої здійснюється в системі чи з використанням пристроїв обробки інформації, стає доступною чи відомою для фізичних або юридичних осіб, які не мають доступу до неї.
Несанкціоновані дії щодо інформації в системі	Будь-які дії, які здійснюються з допущенням порушень порядку доступу до відповідних даних, установлених положеннями чинного законодавства.
Порушення цілісності інформації в системі	Будь-які несанкціоновані дії, учинені щодо інформації в системі, унаслідок чого допущено зміну її вмісту.

Джерело: складено автором на основі [5].

чи важливої інформації використовуються кабельні мережі чи мікроволни, отримані через супутникові системи, або наземні радіостанції. Якщо ж ідеться про пасивне перехоплення, то існує можливість для приймання, запису та проведення аналізу даних навіть тоді, коли має місце значна відстань між обладнанням.

Захист інформації в разі аудіоперехоплення є досить складним завданням, оскільки його здійснення потребує наявності вартісного обладнання, що дозволяє прослуховувати розмови. Окрім цього, злочинцями часто використовуються вібраційні й акустичні датчики, що забезпечують перехоплення інформації [6, с. 141–142].

3. Отримання несанкціонованого доступу до інформаційних систем і комп'ютерних мереж. Варто зауважити, що кримінальні правопорушення такої категорії можуть учинятися шляхом використання цілої низки різноманітних способів:

а) «за дурнем», тобто вчинення злочинцем проникнення до інформаційних систем за іншими користувачами;

б) «хвіст», що передбачає підключення до зв'язку конкретного користувача та спрямований на перехоплення сигналу з метою доступу до системи;

в) підбір паролів доступу чи пошук вразливих місць у системі безпеки конкретної мережі чи комп'ютерному обладнанні;

г) використання комп'ютерної системи під виглядом законного користувача чи володільця, а також надання правдивих відповідей на запити власника інформаційних систем;

д) використання програм і засобів, а також полемок, що дозволяють обійти систему безпеки даних [7].

4. Реалізація різноманітних форм злочинної діяльності, що спрямована на здійснення маніпуляцій із даними, їх підробку чи підміну, введення нових даних чи заміну, що мають на меті досягнення злочинного умислу [7].

Додатково в науковій літературі пропонується виділяти два основні види кримінальних правопорушень у сфері ІТ, якими є такі:

1. Кримінальні правопорушення, які спричиняють шкоду електронно-обчислювальним механізмам, зокрема й шляхом втручання в комп'ютерні мережі та інформаційні системи. Учинення кримінальних правопорушень цієї категорії передбачає реалізацію однієї чи більше таких дій: викрадення програмного забезпечення або даних, які зберігаються на носії, їх псування, перехват, підміна, продаж або поширення. Ключовою метою такої категорії злочинних діянь зазвичай визнається отримання матеріальної вигоди; в окремих випадках, наприклад, у разі викрадення інформації, що становить комерційну таємницю, метою може виступати також шпигунство.

2. Кримінальні правопорушення, в яких ІТ використовуються як знаряддя вчинення злочину. Такими видами кримінальних правопорушень є здійснення комп'ютерного саботажу, шпигунство, вимагання даних, викрадення коштів з рахунків та їх розтрата, умисне введення в оману потерпілого тощо [7].

Як зазначає О. Саморай, найбільшу суспільну небезпеку спричиняють такі кримінальні правопорушення у сфері ІТ, які пов'язані з організованою злочинністю. До цих різновидів кримінальних правопорушень у сфері ІТ автором віднесено такі: комп'ютерний тероризм; різноманітні прояви антагоністичної інформаційної боротьби кримінальних формувань із державними та правоохоронними органами; викрадення інформації, що міститься в базах даних чи комп'ютерних програмах; учинення шахрайських дій, пов'язаних із використанням ІТ, особливо в системах кредитно-фінансових, банківських і міжнародних економічних відносин [8, с. 608].

Кримінальні правопорушення у сфері ІТ натеper досить поширені, що зумовлено відчуттям безкарності та складністю встановлення місцезнаходження злочинців. Такі фактори особливо підвищують суспільну небезпечність досліджуваної категорії кримінальних правопорушень, потребують пошуку ефективних механізмів і заходів проведення розслідування протиправних посягань. Зазвичай у разі вчинення кримінальних правопорушень у сфері ІТ йдеться про комплекс злочинних

посягань, що знаходить своє вираження у протиправному втручанні в комп'ютерні чи інформаційні системи, отриманні доступу до конфіденційних даних, їх перехопленні, викраденні, зміні тощо.

Як зазначено П. Берназом, більшість кримінальних правопорушень у сфері ІТ вчиняються у віртуальному просторі. У цьому зв'язку складнощі зумовлені відмінностями між місцем скоєння кримінального правопорушення та настанням суспільно небезпечних наслідків. Зокрема, шкідливе програмне забезпечення може бути занесено до інформаційної системи в один час, проте руйнівний вплив стане помітним лише через певний проміжок часу [9, с. 14].

Висновки. За результатами дослідження криміналістичних особливостей злочинів, пов'язаних з ІТ, встановлено, що для них характерні специфічні ознаки: високі показники латентності, доступність технічного інструментарію та обізнаність широкого кола осіб у використанні можливостей віртуального простору, складнощі у процесі пошуку винних і транскордонний характер. Проаналізовані різновиди злочинів у сфері ІТ підтверджують безперебійне вдосконалення механізмів скоєння кіберзлочинів, що потребує оперативної та ефективної реакції з боку правоохоронних органів.

Проблема протидії злочинам у сфері ІТ ускладнюється тим, що більшість таких кримінальних правопорушень учиняються дистанційно, тобто за межами країни, на території якої має місце настання суспільно небезпечних наслідків, через що існують юридичні перепони для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Окрім цього, потерпілі від злочинів у сфері ІТ часто приховують факт учинення щодо них протиправного діяння, що може бути пов'язано з низьким рівнем довіри до правоохоронних органів, страхом глузування і втрати репутації тощо.

Отже, підвищення ефективності протидії злочинам у сфері ІТ потребує вдосконалення механізмів нормативно-правового регулювання, а також налагодження міжнародної та міжвідомчої взаємодії, підвищення кваліфікації співробітників правоохоронних органів, інвестування в новітні цифрові технології, призначені для виявлення та протидії кіберзагрозам. До того ж вагому роль відіграє формування культури інформаційної безпеки й цифрової грамотності в суспільстві, оскільки лише за умови об'єднання зусиль громадянського суспільства, бізнесу та держави можна зменшити рівень загроз у сфері ІТ, а також забезпечити високі показники захисту прав і свобод людини та громадянина в епоху цифровізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гвоздецька М., Ісмайлов К. Кримінологічна характеристика кіберзлочинності: сучасний стан, структура та специфіка вчинення. *Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки*. 2016. № 2. С. 52–53.
2. Ховпун О., Домбровська О., Муляр Г. Кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій: особливості розслідування. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 285–289.
3. Про інформацію : Закон України № 2657–XII від 02.10.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України № 2341–III від 05.04.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № № 25–26. Ст. 131.
5. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України № 80/96–ВР від 05.07.1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 31. Ст. 286.
6. Протидія злочинам у сфері використання інформаційних технологій : інтегрований навчально-практичний посібник. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2019. 187 с.
7. Близнюк І. Проблеми комп'ютерної злочинності – правовий аспект. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/67cd70e9-8b0f-4ee6-9dbb-1604d96f007e/content> (дата звернення: 04.07.2025).

8. Саморай О. Особливості кваліфікації організованої комп'ютерної злочинності в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2023. № 4. С. 603–607. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.106>

9. Берназ П. Структура криміналістичної характеристики злочину. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 11–14. URL: <https://sulj.oduvs.od.ua/archive/2017/3/5.pdf>

Стаття надійшла в редакцію: 14.11.2025

Стаття прийнята: 02.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

НОТАТКИ

НОВЕ УКРАЇНСЬКЕ ПРАВО

Випуск 6

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова

Комп'ютерна верстка • Оксана Іванівна Молодецька

Підписано до друку: 22.12.2025.

Формат 60×84/8. Гарнітура Verdana.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 23,48. Замов. № 0226/135. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

вул. Інглєзі, 6/1, м. Одеса, 65101

Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.